प्राथमिक शिक्षण पदविका

(डी.एल्.एड्.) अभ्यासक्रम - २०१६

CURRICULUM OF DIPLOMA IN ELEMENTARY EDUCATION (D. El. Ed.) - 2016

प्रथम व द्‌वितीय वर्ष

ज्ञानसेवा तु साफल्यम्

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, (विद्या परिषद) पुणे ३०.

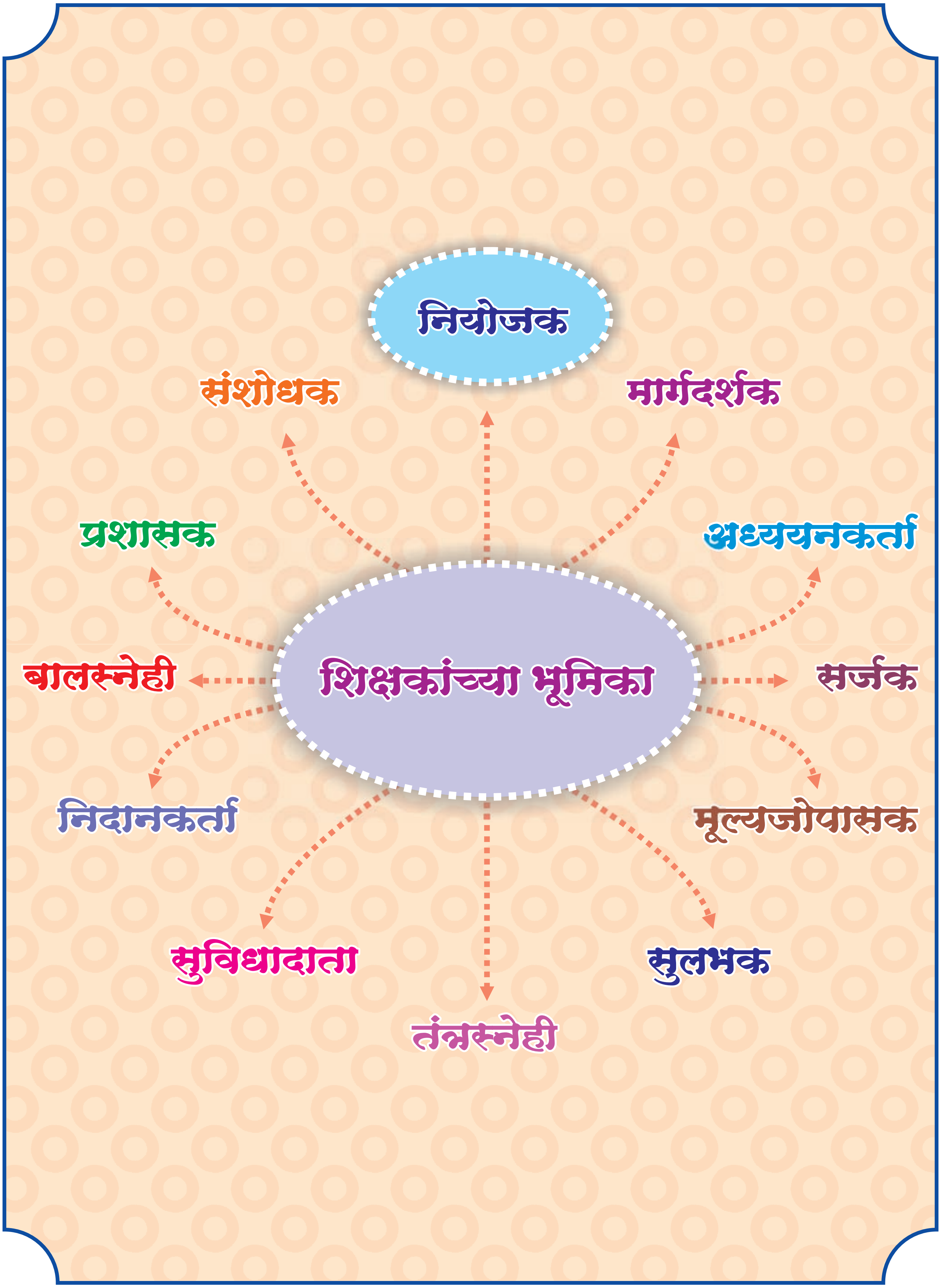
नियोजक
संशोधक
मार्गदर्शक
प्रशासक
अध्ययनकर्ता
बालस्नेही
शिक्षकांच्या भूमिका
सर्जक
निदानकर्ता
मूल्यजोपासक
सुविधादाता
सुलभक
तंत्रस्नेही

प्राथमिक शिक्षण पदविका (डी.एल्.एड्.) अभ्यासक्रम - २०१६

CURRICULUM OF DIPLOMA IN ELEMENTARY EDUCATION (D. El. Ed.) - 2016

प्रथम व द्‌वितीय वर्ष

(शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास २११४/(२११/१४)-एस.डी.४)

ज्ञानसेवा तु साफल्यम्

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, (विद्या परिषद), पुणे ३०.

प्राथमिक शिक्षण पदविका (डी.एल्.एड्.) अभ्यासक्रम २०१६ (प्रथम व द्‌वितीय वर्ष)

- **प्रवर्तक**
  शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, महाराष्ट्र राज्य.

- **निर्मिती व प्रकाशक**
  महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, (विद्या परिषद) पुणे – ३०.

- **संपादक**
  गोविंद नांदेडे
  संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद), पुणे – ३०.

- **कार्यकारी संपादक**
  शिवाजी पांढरे
  सहसंचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद), पुणे – ३०.

  डॉ. शोभा खंदारे
  उपसंचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद), पुणे – ३०.

  श्रीमती प्रभावती मुरलीधर कोळेकर
  उपसचिव, राज्य शिक्षक प्रशिक्षण मंडळ, पुणे – ३०.

- **प्रथम आवृत्ती :** मे २०१६

- **प्रति : ५,०००**

- **मुद्रक :** रुना ग्राफिक्स, स. नं. ६४, वडगाव बुद्रुक, सिंहगड रोड, पुणे–४१.

- **सर्व हक्क प्रकाशकाच्या स्वाधीन.**

मनोगत

राष्ट्राचे भवितव्य वर्गखोलीत आकार घेत आहे, हे कोठारी आयोगाच्या अहवालातील विधान सर्व परिचित आहे. हे भविष्य घडविण्याची महत्त्वाची धुरा शिक्षक बंधू–भगिनींच्या खांद्यावर आहे, म्हणूनच शिक्षक होण्याची मनीषा बाळगणाऱ्या छात्र शिक्षकांमध्ये मूल्य संस्कार रुजविण्याला आणि कौशल्ये विकसित करण्याला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. शिक्षक म्हणून जडण–घडण करण्यासाठी योग्य अशा सेवापूर्व अभ्यासक्रमाची काल सुसंगत पुनर्रचना करण्याची जबाबदारी राज्य शिक्षक प्रशिक्षण मंडळ १९६८ सालापासून पार पाडत आहे. या विकसनाच्या वाटचालीत, प्रस्तुत प्राथमिक शिक्षण पदविका (D. El.Ed) अभ्यासक्रम मैलाचा दगड आहे. प्रस्तुत 'पुनर्रचित प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम–२०१६' शिक्षण क्षेत्रातील व्यक्तींच्या हाती सोपविताना मला विशेष आनंद होत आहे.

अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम – २००४ हा गेली १० वर्षे प्रचलित आहे. दरम्यानच्या काळात विशेषत: शिक्षण क्षेत्रात राज्यात, देशात आणि जगात अनेक बदल प्रचंड वेगाने घडून येत आहेत. या बदलांच्या अनुषंगाने आणि राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा–२००५ व राज्य अभ्यासक्रम आराखडा–२०१० यांतील तरतुदींनुसार महाराष्ट्र राज्याचा प्राथमिक शालेयस्तरावरील अभ्यासक्रम–२०१२ या वर्षात पुर्नरचित करण्यात आला आहे. १ एप्रिल २०१० पासून ''बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम'' लागू झाला आहे. तसेच राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषदेने (NCTE) 'शिक्षक शिक्षणाचा राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा–२००९' प्रस्तुत केला आहे. शिक्षक प्रशिक्षणाच्या सद्य:स्थिती संदर्भात न्या. वर्मा कमिशनने केलेली एक प्रमुख शिफारस अशी आहे की, सर्व स्तरावरील शिक्षक प्रशिक्षणांच्या अभ्यासक्रमांची तातडीने पुनर्रचना करावी. NCFTE–२००९ च्या मार्गदर्शक सूचनांमध्ये हीच बाब अधोरेखित करण्यात आली आहे. सध्या महाराष्ट्राने 'प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र' हा कार्यक्रम हाती घेतला असून यात प्रत्येक मुलास शिक्षणाच्या प्रवाहात आणून सन २०१७ पर्यंत राज्यातील सर्व शाळा प्रगत करण्याचा निर्धार केलेला आहे. या पार्श्वभूमीचा सुद्धा विचार करून महाराष्ट्र राज्यातील प्राथमिक शिक्षकांच्या सेवापूर्व प्रशिक्षणाचा अभ्यासक्रम पुनर्रचित करण्यात आला आहे. याचे नामाभिधान NCTE च्या निर्देशानुसार ''प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम (D.El.Ed.)'' असे करण्यात आले आहे.

प्राथमिक शिक्षण पदविका (D. El.Ed.) अभ्याक्रमाची पुर्नरचना करण्यात आलेली असून तो अभ्यासक्रम या पुस्तिकेत दिलेला आहे. जागतिक पातळीवर अनेक बाबींमध्ये आमूलाग्र सुधारणा होत असून त्यास शिक्षण क्षेत्र अपवाद असणे अशक्य आहे. विकसित देश शिक्षणास महत्त्वपूर्ण गुंतवणूक समजत असून त्यावर जास्तीत जास्त खर्च करीत आहेत. त्या सोबतच गुणवत्ता वृद्धीकडेही कटाक्षाने लक्ष दिले जात आहे. तज्ज्ञांमार्फत विविध पातळ्यांवर प्रयत्न होत आहेत.

सदर बदलांतून निर्माण होणारी नव–नवीन आव्हाने पेलणारे शिक्षण व शिक्षक निर्माण करण्याची मोठी जबाबदारी शासनावर आलेली आहे. एकीकडे 'प्रत्येक मुलात शिकण्याची निसर्गत: पूर्ण क्षमता असून, ते चांगले शिकू शकते' हा विश्वास दृढ करण्याचे काम या अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून करण्यात आले असून दुसरीकडे छात्र अध्यापकातील विविध मानसिक, बौद्धिक व भावनिक क्षमतांचे योग्य विकसन होऊन त्याचा पूर्ण व प्रभावी वापर व्हावा असा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

नवीन आकृतिबंधात प्राथमिक शिक्षणाचे, इयत्ता १ली ते ५वी व ६वी ते ८वी असे जे दोन स्तर तयार करण्यात आले आहेत, त्याचाही विचार या पुनर्रचनेत करण्यात आला आहे.

ज्ञानरचनावाद व त्यानुषंगाने शिक्षक प्रशिक्षणाबाबत काही संस्था रस दाखवून स्वयंस्फूर्तीने काम करण्यासाठी पुढे येत आहेत. गुणवत्ता वृद्धीसाठी यशस्वी धडपड करीत आहेत. त्यांच्या कृतींचा, नवोप्रकमांचा व कार्य पद्धतींचा फायदा राज्यातील सर्व अध्यापक विद्यालये व त्यात शिकणाऱ्या छात्राध्यापकांना व्हावा यासाठी पाठ्यक्रम मांडणीत व अंमलबजावणीत त्यांचा समावेश करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

प्रस्तुत अभ्यासक्रम पुनर्रचित करण्यासाठी मा. मंत्री महोदय शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, मा. प्रधान सचिव शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग व अध्यक्ष प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम पुनर्रचना समिती यांच्या योगदानाचा उल्लेख करणे हे मी माझे आद्य कर्तव्य समजतो, तसेच अभ्यासक्रम पुनर्रचित करण्यासाठी जी समिती गठित करण्यात आली होती त्या समितीने अत्यंत परिश्रमपूर्वक व अभ्यासू वृत्तीने वारंवार संबंधितांशी चर्चा करून या अभ्यासक्रमाची मांडणी केलेली आहे. त्यांचे काम आभाराच्या पलीकडचे आहे. परिषद त्यांची ऋणी आहे. या कामात ज्या अधिकारी, कर्मचारी वर्गाने तसेच इतरांनी सहकार्य केलेले आहे त्यांचा नामोल्लेख करणे शक्य नसले तरीही त्या सर्वांचे आभार व्यक्त करण्यात मला आनंद वाटतो. या अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून निश्चितच उत्तम, परिपूर्ण, चिंतनशील, सर्जनशील, प्रभावी व प्रगल्भ व्यक्तिमत्त्वाचे शिक्षक तयार होऊन देशाच्या उन्नतीसाठी महत्त्वपूर्ण योगदान देतील. सर्व संबंधितांना शुभेच्छांसह या मनोगतास पूर्णविराम देतो.

गोविंद नांदेडे
संचालक
महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व
प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद), पुणे–३०

प्रस्तावना

प्रास्तविक

जागतिकीकरणाच्या अनुषंगाने संपूर्ण जगामध्ये शिक्षणाविषयी अनेक शिक्षण आयोग व शिक्षणतज्ज्ञ यांनी विविध प्रकारची मते व्यक्त केलेली आहेत. त्याचाच परिणाम म्हणून भारतामध्ये २००५ साली राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा व २०१० साली राज्य अभ्यासक्रम आराखडा प्रसिद्ध झाला आहे. राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम आराखडा (NCFTE - 2009) प्रकाशित झाला. त्या अनुषंगाने प्रस्तुत पुनर्रचित अभ्यासक्रम तयार केलेला आहे. तसेच २०१४ साली न्यायमूर्ती वर्मा समितीने शिक्षक शिक्षणाच्या बाबतीत भरीव अशा मार्गदर्शक सूचना केलेल्या आहेत. या सर्वांचा परिपाक म्हणून प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणामध्ये आमूलाग्र बदल झालेले आहेत. हे बदल प्रामुख्याने आकृतिबंध, अभ्यासक्रम, अध्ययन–अध्यापन, तंत्रज्ञानाचा वापर व मूल्यमापन या बाबतीत आहेत. या बदलांमुळे निर्माण झालेल्या आव्हानांना समर्थपणे सामोरे जाण्यासाठी शिक्षक सक्षम असणे आवश्यक असल्याने प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमाची (Curriculum of Diploma in Elementary Education) पुनर्रचना करण्यात आलेली आहे. शिक्षकांसाठी आवश्यक असणाऱ्या क्षमता, त्यांची कामगिरी आणि बांधीलकी या बाबी विकसित होतील असाही विचार अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करताना करण्यात आलेला आहे.

राज्यात विविध स्वयंसेवी संस्था शिक्षक प्रशिक्षणाबाबत अनेक प्रयोग यशस्वीरीत्या करीत आहेत. त्याचा परिणाम सकारात्मक होताना दिसत आहे. त्यांच्या प्रयोगांचा, शैक्षणिक पद्धतींचा फायदा राज्यातील सर्व छात्राध्यापकांना मिळावा यासाठी विविध विषयांच्या पाठ्यक्रम मांडणीत त्याचा समावेश करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

बालकांच्या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम २००९ नुसार प्राथमिक शिक्षणाचा इयत्ता १ ली ते इयत्ता ५वी प्राथमिक आणि इयत्ता ६ वी ते इयत्ता ८ वी उच्च प्राथमिक असा आकृतिबंध आहे. या आकृतिबंधानुसार इयत्ता १ ली ते ५ वी ला HSC, D.El.ED. व इयत्ता ६ वी ते इयत्ता ८ वी साठी पदवीधर पदविका (B.A/B.Sc/B.Com, D.El.Ed.) अर्हता असलेल्या शिक्षकांची नेमणूक केली जाते. हा दृष्टिकोन समोर ठेवून प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमाची प्रथम वर्ष (भाग १) आणि द्वितीय वर्ष (भाग २) याप्रमाणे रचना केलेली आहे.

भविष्यवेध (Vision)

जगाच्या विकास प्रक्रियेचे भारताने नेतृत्व करावे यासाठी सक्षम युवकांची पायाभूत तयारी करून घेणारे अध्यापक घडविणे.

व्रतविधान (Mission)

प्राथमिक शिक्षण दर्जेदार होण्यासाठी अध्ययनशील भाषाप्रभू, तंत्रस्नेही, बालस्नेही, तार्किक क्षमता विकसित करण्यासाठी, सामाजिक बांधीलकी जोपासणारा व संवेदनशील असा छात्राध्यापक घडविण्यासाठी ज्ञानरचनावादी प्रक्रियेची प्रभावी कार्यवाही करणे.

अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे :

१) भारतीय संविधानाशी निष्ठा बाळगणे, म्हणजेच सामाजिक परिवर्तनाचे उत्तरदायित्व माझ्यावर आहे असा विश्वास बाळगणारा छात्राध्यापक घडविणे.

२) छात्राध्यापकामध्ये संशोधक वृत्ती रुजविणे.

३) प्रत्येक मूल शिकू शकते असा विश्वास बाळगणारा छात्राध्यापक घडविणे.

४) बालस्नेही, तंत्रस्नेही, कृतिशील, अध्ययनशील, तार्किक क्षमता असणारा व्यासंगी छात्राध्यापक तयार करणे.

५) संगणकातील विविध प्रणाली व संकेतस्थळे समजून घेऊन त्याचा अध्ययन–अध्यापनासाठी प्रभावीपणे वापर करण्यास छात्राध्यापकाला समर्थ बनविणे.

६) मातृभाषेवर प्रभुत्व ठेवून, इंग्रजी संप्रेषणावर प्रभुत्व प्राप्त करण्यासाठी छात्राध्यापकाला सक्षम बनविणे.

७) विषयज्ञानावर प्रभुत्व असलेला, काळानुरूप प्रगत अध्यापन पद्धती वापरणारा व नावीन्यपूर्ण मूल्यमापन पद्धतीचा समर्पक असा वापर करणारा छात्राध्यापक घडविणे.

८) शारीरिक, बौद्धिक, मानसिक, सामाजिक, भावनिक, नैतिक व तार्किक अधिष्ठान असलेला छात्राध्यापक घडविणे.

अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये

१. प्रस्तुत अभ्यासक्रम एकूण ३ विभागांमध्ये मांडण्यात आलेला आहे.
विभाग 'अ' सैद्धांतिक व प्रात्यक्षिक विषय
विभाग 'ब' शिक्षक व्यक्तिमत्त्व
विभाग 'क' आंतरवासिता

२. प्रस्तुत अभ्यासक्रमामध्ये कालसुसंगतीनुसार काही विषयांचा नव्याने अंतर्भाव केलेला आहे.

२.१) शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह – या विषयामध्ये प्रामुख्याने राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर झालेले शैक्षणिक बदल, केंद्र व महाराष्ट्र शासनाच्या शिक्षणासंदर्भातील नवनवीन योजना यांचा समावेश केलेला आहे.

२.२) इंग्रजी/मराठी भाषा संप्रेषण प्रभुत्व – प्रस्तुत विषयामध्ये मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयातील वाचन, संभाषण, भाषण, लेखन ही कौशल्ये प्रभावीपणे वापरता यावीत अशी मांडणी केलेली आहे. तसेच इंग्रजी माध्यमाच्या विद्यार्थ्यांना मराठी विषयातील वाचन, संभाषण, भाषण, लेखन ही कौशल्ये प्रभावीपणे वापरता यावीत अशी मांडणी केलेली आहे.

२. ३) संगणक परिचालन व संगणक उपयोजन – केंद्र शासनाच्या 'डिजिटल इंडिया' या योजनेच्या अनुषंगाने प्रत्येक युवकाला व नागरिकाला संगणकाचा वापर करण्यासाठी सक्षम बनविणे हा उद्देश डोळ्यांसमोर ठेवून प्रस्तुत विषयाची मांडणी करण्यात आलेली आहे, तसेच प्रत्येक प्राथमिक शिक्षक तंत्रस्नेही व्हावा हाही यामागचा दृष्टिकोन आहे.

२.४) योग शिक्षण – योग हे भारतीय संस्कृतीचे प्रतीक आहे, याची दखल संपूर्ण जगाने घेतलेली आहे. योगाचा प्रचार, प्रसार आणि संशोधन याबाबतीत राष्ट्रीय पातळीवर प्रयत्न सुरू आहेत. त्यास पूरक म्हणून प्राथमिक स्तरावरून योगाचे महत्त्व अधोरेखित व्हावे यासाठी अभ्यासक्रमात योगाला अधिकतम महत्त्व दिलेले आहे.

२.५) शिक्षक व्यक्तिमत्त्व – शिक्षण प्रक्रियेची परिणामकारकता शिक्षकांवर अवलंबून आहे. 'जसा शिक्षक तसा विद्यार्थी' या उक्तीनुसार शिक्षकांमध्ये आशयज्ञान प्रभुत्व, अध्ययन–अध्यापन कौशल्य, व्यावसायिक निष्ठा, व्यासंग, सभ्यता, सामाजिक उत्तरदायित्व इ. गुणवैशिष्ट्ये विकसित होण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न प्रस्तुत घटकामधून केलेला आहे.

३. आंतरवासिता ही कल्पना पूर्वीपासून अभ्यासक्रमामध्ये आहे. प्रस्तुत अभ्यासक्रमामध्ये या संदर्भात नावीन्य आणण्याचा प्रयत्न केलेला आहे; तो पुढीलप्रमाणे :

   ३.१) आंतरवासिता प्रथम वर्षात ९ आठवडे, २ दिवस व द्वितीय वर्षात ९ आठवडे व २ दिवस याप्रमाणे राहील.

   ३.२) आंतरवासितेमध्ये सराव पाठ; प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांचे पाठ निरीक्षण व चर्चा यांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. तसेच शालेय विद्यार्थ्यांची वाचन, लेखन व गणन (Calculation ability) या मूलभूत क्षमता तपासण्याची सोय केलेली आहे. नैदानिक/निकषसंदर्भीय/प्रमाण संदर्भीय चाचणी तयार करून त्याची कार्यवाही व विश्लेषण आणि त्यानुसार प्रत्याभरण करणे अपेक्षिले आहे.

   ३.३) सराव पाठ घेताना जास्तीत जास्त पाठ ज्ञानरचनावादी पद्धतीने घ्यावेत, तसेच दोन पाठ कृतिआधारित अध्ययन (ABL) दोन पाठ (ICT) चा वापर करून घ्यावेत असे सुचविलेले आहे.

   ३.४) द्वितीय वर्षाच्या आंतरवासितेमध्ये शालेय विषयांच्या मूलभूत कौशल्यांवर आधारित शालेय विद्यार्थ्यांची परीक्षा घेऊन त्यातील संपादणुकीचे विश्लेषण छात्राध्यापकाने करणे अपेक्षित आहे.

   ३.५) शालेय विद्याथ्यांकडून योग शिक्षण व इंग्रजी संभाषण याचा सराव करून घेण्यासाठी छात्राध्यापकांना संधी दिलेली आहे.

   ३.६) छात्राध्यापक ज्या शाळेत आंतरवासिता करणार आहे त्या शाळेच्या परिसराचे सामाजिक सर्वेक्षण करून ती शाळा 'शैक्षणिक प्रयोगशाळा' व्हावी ही अपेक्षा ठेवली आहे.

४. प्रस्तुत अभ्यासक्रम हा श्रेयांकाधिष्ठित करण्यात आलेला आहे. तसेच मूल्यमापनासाठी सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन पद्धती स्वीकारली आहे. संकलित मूल्यमापनासाठी ४०% भारांश आणि आकारिक मूल्यमापनासाठी ६०% भारांश निश्चित करण्यात आलेला आहे.

५. अभ्यासक्रमामध्ये प्रथम वर्षात सामान्यपणे इयत्ता पहिली ते पाचवी च्या शालेय विषयांच्या अध्ययन अध्यापनशास्त्रांचा अंतर्भाव व द्वितीय वर्षात इयत्ता सहावी ते आठवीच्या शालेय विषयांच्या अध्ययन अध्यापनाशास्त्रांचा अंतर्भाव अनिवार्य करण्यात आलेला आहे.

६. संपूर्ण अभ्यासक्रमाची मांडणी करीत असताना राष्ट्रीय शिक्षक – शिक्षण परिषद (NCTE) चे निकष व मार्गदर्शक तत्त्वे यांचा विचार करण्यात आलेला आहे.

७. शिक्षक व्यक्तिमत्त्व या विषयासाठी रुब्रिक' (RUBRIC) या आधुनिक मूल्यमापन तंत्राचा वापर सुचविलेला आहे.

८. मूल्यमापन ऑनलाईन करण्यात येणार आहे. तसेच छात्राध्यापकांच्या दैनंदिन उपस्थितीसाठी बायोमेट्रिक पद्धती सुचवून त्याला मूल्यमापनात स्थान देण्यात आले आहे.

९. प्रत्येक विषयाच्या सखोल संदर्भासाठी अद्ययावत संदर्भ ग्रंथांची, पूरक स्रोतांची व डिजिटल स्रोतांची (संकेतस्थळे, लिंक्स) यादी देण्यात आली आहे.

१०. आकारिक मूल्यमापनाच्या प्रभावी कार्यवाहीसाठी जिल्हानिहाय तीन अनुभवी तज्ज्ञांची समिती गठित करावी असे शासनास सुचविलेले आहे. समितीमध्ये डायट अधिव्याख्याता – १, अध्यापक विद्यालयातील/महाविद्यालयातील निवृत्त प्राध्यापक–१ / अध्यापक विद्यालयातील अध्यापकाचार्य–१ असे तज्ज्ञ असावेत.

या समितीने दर सहा महिन्यांनी अध्यापक विद्यालयाला भेट देऊन आकारिक मूल्यमापनाच्या संदर्भात अपेक्षित असलेले सर्व रेकॉर्ड तपासून त्याचा अहवाल महाराष्ट्र राज्य परीक्षा परिषदेस सादर करावा. सदर अहवालाची एक प्रत अध्यापक विद्यालयाच्या प्राचार्यांना द्यावी.

अभ्यासक्रम आराखडा - प्रथम वर्ष

एकूण कामाचे दिवस – २२० (परीक्षा कालावधीसह)
एकूण उपलब्ध आठवडे – ३७ (परीक्षा कालावधीसह)
परीक्षा कालावधी – ४ आठवडे = साधारण २४ दिवस = १९२ तासिका
एकूण उपलब्ध आठवडे – ३३ (अध्यापन + शिक्षक व्यक्तिमत्त्व + आंतरवासिता यांसाठी एकत्रित कालावधी)
आठवड्याचे घड्याळी तास – ३६ (एका दिवसाचे घड्याळी सहा तास याप्रमाणे)
आठवडा तासिका – ४८ (४५ मिनिटांची एक तासिका याप्रमाणे)
एकूण श्रेयांक ५० (१ श्रेयांक = ३१ ते ३२ तासिका)
अध्यापनासाठी उपलब्ध असलेले आठवडे – २२ आठवडे, ०२ दिवस (१०७२ तासिका)
शिक्षक व्यक्तिमत्त्व – २ श्रेयांक (३ दिवस + ३ दिवस + २ दिवस = ८ दिवस = ६४ तासिका)
आंतरवासिता १४ श्रेयांक, ९ आठवडे, २ दिवस (एकूण ४४८ तासिका)
अध्यापनासाठी उपलब्ध असलेल्या तासिका १०७२ तासिका
शिक्षक व्यक्तिमत्त्व + ६४ तासिका
आंतरवासिता + ४४८ तासिका
एकूण तासिका = १५८४ तासिका (५० श्रेयांक × ३१ ते ३२ तासिका = १५८४ तासिका)

विषयनिहाय तासिका विभाजन : **(१ श्रेयांक = ३१ ते ३२ तासिका)**

अ.क्र.	विषय	आठवड्याच्या तासिका	वर्षभरातील तासिका	श्रेयांक
१.	बालकांचा विकास व 'स्व'ची जाणीव	०५/०६	१२४	०४
२.	शिक्षण प्रक्रिया व समाज	०५/०६	१२८	०४
३.	अभ्यासक्रम, अध्ययन–अध्यापनशास्त्र व मूल्यमापन	०५/०६	१२४	०४
४.	इंग्रजी/मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व (भाग – १)	०५/०६	१२८	०४
५.	भाषा विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (प्रथम/तृतीय भाषा)	०५/०६	१२४	०४
६.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (भाग – १)	०२/०३	६४	०२
७.	गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	०५/०६	१२८	०४
८.	परिसर अभ्यास : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	०५/०६	१२४	०४
९.	शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण	०२/०३	६४	०२
१०.	संगणक परिचालन	०२/०३	६४	०२
११.	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व (भाग – १)	–	६४	०२
१२.	शालेय आंतरवासिता (भाग – १)	–	४४८	१४
	एकूण तासिका	**–**	**१५८४**	**५०**

प्रत्येक महिन्यात किमान एक आठवडा शाळेमध्ये आंतरवासिता घ्यावी.

अभ्यासक्रम आराखडा - द्‌वितीय वर्ष

एकूण कामाचे दिवस – २२० (परीक्षा कालावधीसह)

एकूण उपलब्ध आठवडे – ३७ (परीक्षा कालावधीसह)

परीक्षा कालावधी – ४ आठवडे = साधारण २४ दिवस = १९२ तासिका

एकूण उपलब्ध आठवडे – ३३ (अध्यापन + शिक्षक व्यक्तिमत्त्व + आंतरवासिता यांसाठी एकत्रित कालावधी)

आठवड्याचे घड्याळी तास – ३६ (एका दिवसाचे घड्याळी सहा तास याप्रमाणे)

आठवडा तासिका – ४८ (४५ मिनिटांची एक तासिका याप्रमाणे)

एकूण श्रेयांक ५० (१ श्रेयांक = ३१ ते ३२ तासिका)

अध्यापनासाठी उपलब्ध असलेले आठवडे – २२ आठवडे, ०२ दिवस (१०७२ तासिका)

शिक्षक व्यक्तिमत्त्व – २ श्रेयांक (३ दिवस + ३ दिवस + २ दिवस = ८ दिवस = ६४ तासिका)

आंतरवासिता – १४ श्रेयांक, ९ आठवडे, २ दिवस (एकूण ४४८ तासिका)

अध्यापनासाठी उपलब्ध असलेल्या तासिका १०७२ तासिका

शिक्षक व्यक्तिमत्त्व	+ ६४ तासिका
आंतरवासिता	+ ४४८ तासिका
एकूण तासिका	= १५८४ तासिका (५० श्रेयांक × ३१ ते ३२ तासिका = १५८४ तासिका)

विषयनिहाय तासिका विभाजन : **(१ श्रेयांक = ३१ ते ३२ तासिका)**

अ.क्र.	विषय	आठवड्याच्या तासिका	वर्षभरातील तासिका	श्रेयांक
१.	भारतीय समाज आणि शिक्षण	०५/०६	१२४	०४
२.	शालेय संस्कृती, शालेय व्यवस्थापन, नेतृत्व व परिवर्तन	०५/०६	१२४	०४
३.	शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह	०५/०६	१२४	०४
४.	इंग्रजी / मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व (भाग – २)	०२/०३	६४	०२
५.	हिंदी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (द्‌वितीय भाषा)	०५/०६	१२८	०४
६.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (भाग – २)	०२/०३	६४	०२
७.	विज्ञान व गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	०५/०६	१२८	०४
८.	सामाजिकशास्त्र : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	०५/०६	१२८	०४
९.	कलाशिक्षण : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	०५/०६	१२४	०४
१०.	संगणक उपयोजन	०२/०३	६४	०२
११.	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व (भाग – २)	–	६४	०२
१२.	शालेय आंतरवासिता (भाग – २)	–	४४८	१४
	एकूण तासिका	**–**	**१५८४**	**५०**

प्रत्येक महिन्यात किमान एक आठवडा शाळेमध्ये आंतरवासिता घ्यावी.

मूल्यांकन आराखडा

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम (प्रथम वर्ष)

अ.क्र.	विषय	मूल्यमापन प्रक्रिया		एकूण गुण
		संकलित	आकारिक	
१.	बालकांचा विकास व स्व ची जाणीव	४०	६०	१००
२.	शिक्षण प्रक्रिया व समाज	४०	६०	१००
३.	अभ्यासक्रम, अध्ययन–अध्यापनशास्त्र व मूल्यमापन	४०	६०	१००
४.	इंग्रजी/मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व (भाग – १)	४०	६०	१००
५.	भाषा विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (प्रथम भाषा / तृतीय भाषा)	४०	६०	१००
६.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (भाग – १)	२०	३०	५०
७.	गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	४०	६०	१००
८.	परिसर अभ्यास : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	४०	६०	१००
९.	शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण	००	५०	५०
१०.	संगणक परिचालन	००	५०	५०
११.	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व (भाग – १)	००	००	००
१२.	आंतरवासिता (भाग – १)	००	१५०	१५०
	एकूण तासिका	**३००**	**७००**	**१०००**

अ. क्र. ४ साठी इंग्रजी माध्यमाच्या विद्यालयांचा 'मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–१' हा अनिवार्य विषय राहील. मराठी माध्यमाच्या विद्यालयांचा 'इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–१' हा अनिवार्य विषय राहील. तसेच उर्दू, कन्नड, गुजराती माध्यमांच्या विद्यालयांनी इंग्रजी किंवा मराठी यांपैकी एक 'भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–१' हा विषय निवडावा.

अ. क्र. ५ साठी इंग्रजी माध्यमाच्या विद्यालयांना तृतीय भाषा 'मराठी विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र' हा विषय अनिवार्य राहील. इतर सर्व माध्यमांच्या विद्यालयांसाठी त्यांची जी प्रथम भाषा (मराठी, उर्दू, कन्नड, गुजराती) त्या विषयाचे अध्ययन–अध्यापनाशास्त्र' हा विषय अनिवार्य राहील.

मूल्यांकन आराखडा

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम (द्‌वितीय वर्ष)

अ.क्र.	विषय	मूल्यमापन प्रक्रिया		एकूण गुण
		संकलित	आकारिक	
१.	भारतीय समाज आणि शिक्षण	४०	६०	१००
२.	शालेय संस्कृती, व्यवस्थापन, नेतृत्व व परिवर्तन	४०	६०	१००
३.	शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह	४०	६०	१००
४.	इंग्रजी/मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व (भाग – १)	२०	३०	५०
५.	हिंदी अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (द्‌वितीय भाषा)	४०	६०	१००
६.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	२०	३०	५०
७.	विज्ञान व गणित अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	४०	६०	१००
८.	सामाजिकशास्त्र अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	४०	६०	१००
९.	कला शिक्षण अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (भाग – १)	००	५०	५०
१०.	संगणक उपयोजन	००	५०	५०
११.	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग – २	००	५०	५०
१२.	आंतरवासिता	००	१५०	१५०
	एकूण तासिका	**२८०**	**७२०**	**१०००**

अ. क्र. ४ साठी इंग्रजी माध्यमाच्या विद्यालयांचा 'मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–२' हा अनिवार्य विषय राहील. मराठी माध्यमाच्या विद्यालयांचा 'इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–२' हा अनिवार्य विषय राहील. तसेच उर्दू, कन्नड, गुजराती माध्यमांच्या विद्यालयांनी प्रथम वर्षासाठी निवडलेला विषय द्‌वितीय वर्षासाठी अनिवार्य राहील.

अ. क्र. ५ साठी उर्दू, कन्नड, व गुजराती माध्यमासाठी द्‌वितीय भाषा ही संयुक्त भाषा राहील. (हिंदी + मराठी) मराठी व इंग्रजी माध्यमांसाठी द्‌वितीय भाषा हिंदी अध्ययन–अध्यापनशास्त्र हा विषय राहील.

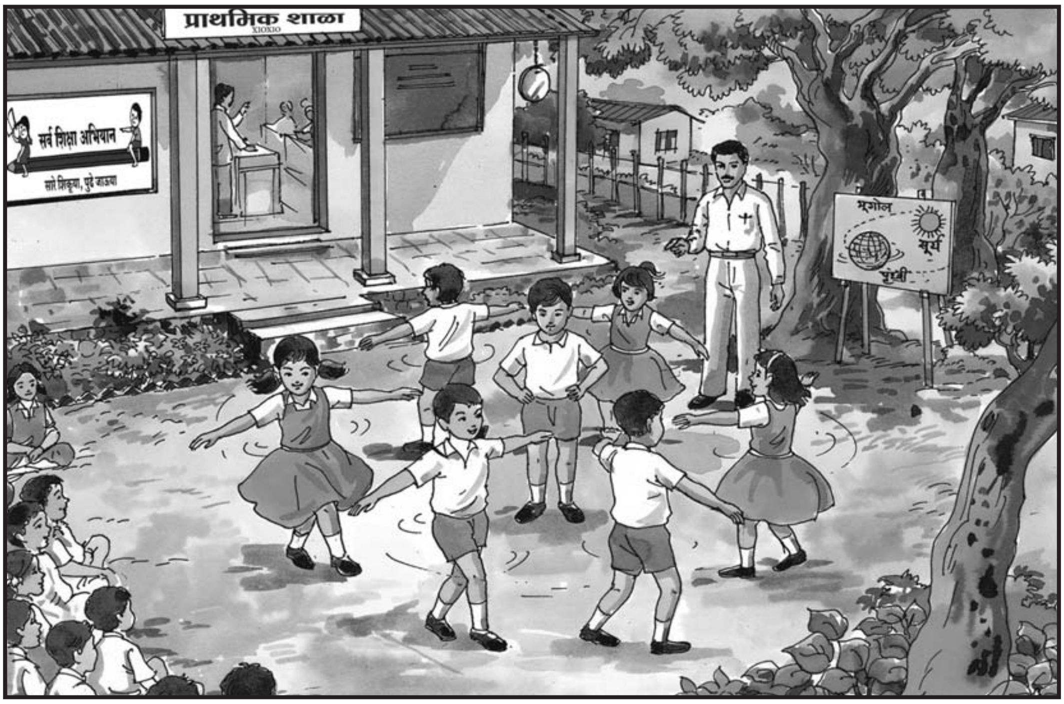
प्राथमिक शाळा
सर्व शिक्षा अभियान
सारे शिकूया, पुढे जाऊया
भूगोल
सूर्य
पृथ्वी

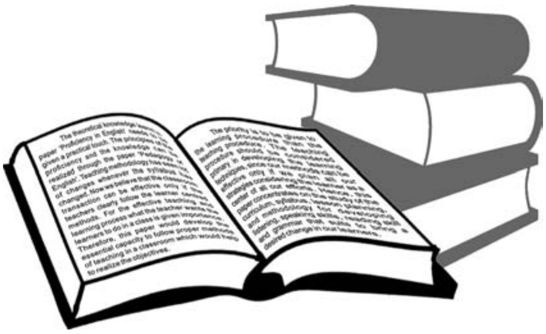

प्राथमिक शिक्षण पदविका (डी.एल्.एड्.) अभ्यासक्रम

(प्रथम वर्ष)

- बालकांचा विकास व 'स्व'ची जाणीव
- शिक्षणप्रक्रिया व समाज
- अभ्यासक्रम, अध्ययन-अध्यापनशास्त्र आणि मूल्यमापन
- इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व - भाग १
- मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व - भाग १
- भाषा विषयाचे अध्ययन-अध्यापनशास्त्र (प्रथम/तृतीय भाषा)
- इंग्रजी : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र - भाग १
- गणित : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र
- परिसर अभ्यास : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र
- शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण
- संगणक परिचालन
- शिक्षक व्यक्तिमत्त्व - भाग १
- शालेय आंतरवासिता - भाग १
- मूल्यमापन

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम

प्रथम वर्ष

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	पाठ्यक्रमाचे नाव	विषय संकेतांक	पृष्ठ क्र.
१)	बालकांचा विकास व 'स्व'ची जाणीव	एफ - १	१
२)	शिक्षण प्रक्रिया व समाज	एफ - २	११
३)	अभ्यासक्रम, अध्ययन-अध्यापनशास्त्र आणि मूल्यमापन	एफ - ३	१६
४)	इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व - भाग १	एफ - ४	२४
५)	मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व - भाग १		३५
६)	भाषा विषयाचे अध्ययन-अध्यापनशास्त्र (प्रथम/तृतीय भाषा)	एफ - ५	३९
७)	इंग्रजी : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र - भाग १	एफ - ६	४८
८)	गणित : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र	एफ - ७	५९
९)	परिसर अभ्यास : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र	एफ - ८	६८
१०)	शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण	एफ - ९	७७
११)	संगणक परिचालन	एफ - १०	८४
१२)	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व - भाग १	एफ - ११	९४
१३)	शालेय आंतरवासिता - भाग १	एफ - १२	९८
१४)	मूल्यमापन	-	१०१

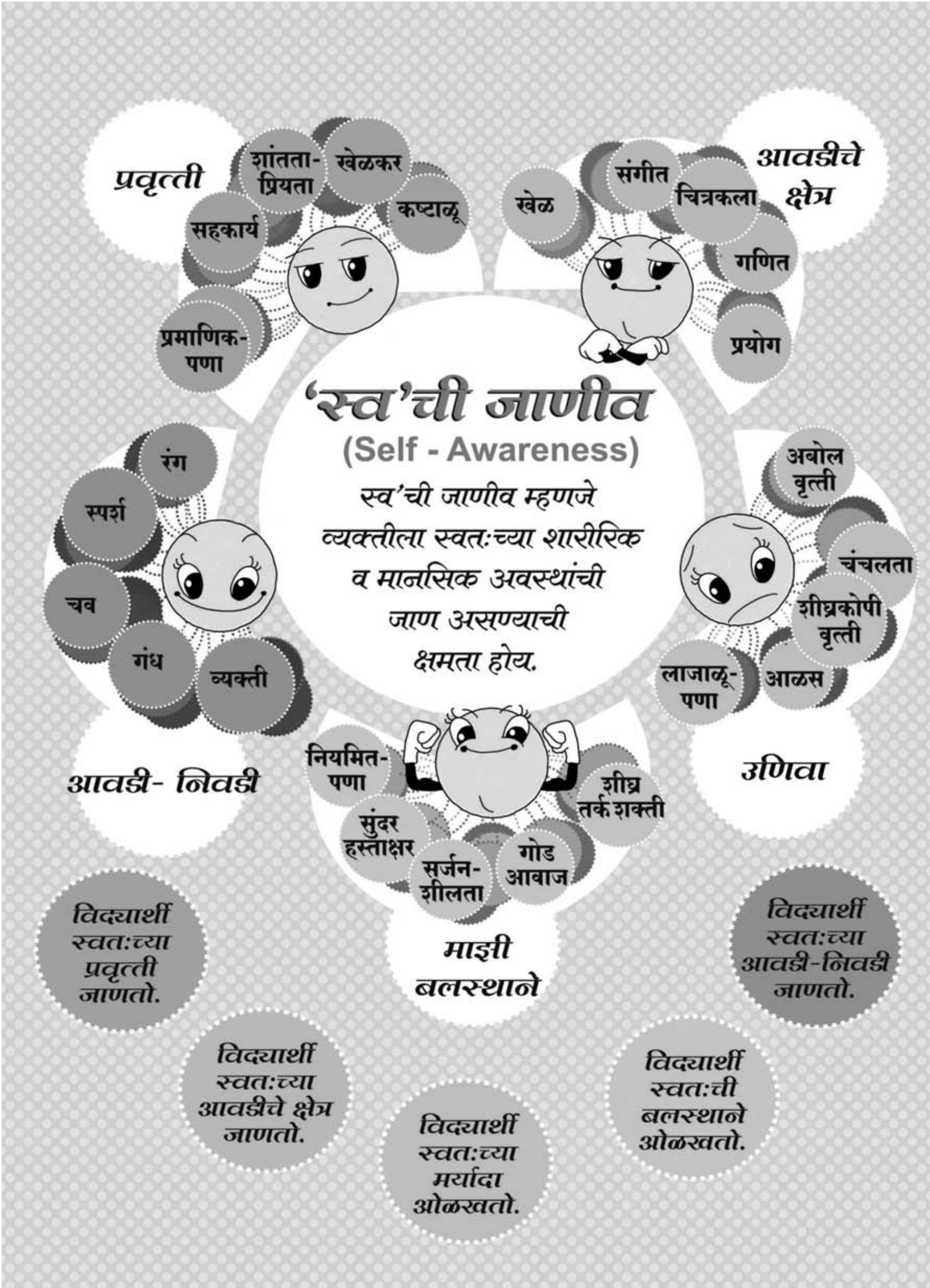
'स्व'ची जाणीव
(Self - Awareness)
स्व'ची जाणीव म्हणजे व्यक्तीला स्वतःच्या शारीरिक व मानसिक अवस्थांची जाण असण्याची क्षमता होय.
प्रवृत्ती
शांतता-प्रियता
खेळकर
कष्टाळू
सहकार्य
प्रामाणिकपणा
आवडीचे क्षेत्र
खेळ
संगीत
चित्रकला
गणित
प्रयोग
अबोल वृत्ती
चंचलता
शीघ्रकोपी वृत्ती
लाजाळूपणा
आळस
उणिवा
रंग
स्पर्श
चव
गंध
व्यक्ती
आवडी- निवडी
नियमितपणा
सुंदर हस्ताक्षर
सर्जनशीलता
गोड आवाज
शीघ्र तर्क शक्ती
माझी बलस्थाने
विद्यार्थी स्वतःच्या प्रवृत्ती जाणतो.
विद्यार्थी स्वतःच्या आवडी-निवडी जाणतो.
विद्यार्थी स्वतःच्या आवडीचे क्षेत्र जाणतो.
विद्यार्थी स्वतःच्या मर्यादा ओळखतो.
विद्यार्थी स्वतःची बलस्थाने ओळखतो.

पाठ्यक्रम क्र. एफ – १
बालकांचा विकास व 'स्व'ची जाणीव

पाठ्यक्रम भूमिका :

शिक्षण क्षेत्रात सर्वांत महत्त्वाचा घटक म्हणजे विद्यार्थी किंवा अध्ययन कर्ता होय. बालकाचा सर्वांगीण विकास करणे हेच शिक्षणाचे अंतिम ध्येय असते. ज्यावेळी आपण सर्वांगीण विकास म्हणतो त्यावेळी आपणास अनेक बाबींचा विचार करावा लागतो. त्यापैकी प्रमुख म्हणजे बालक.

बालकाची वैशिष्ट्ये कोणती, बालक स्वत:कडे कसे पाहते, त्याच्याकडे असणाऱ्या त्याच्या क्षमता कोणत्या, ते समाजाकडे कसे पाहते, ते ज्या घरी वाढते त्या परिसरातून, शेजारच्या समाजाकडून ते काय शिकते, स्वत:ची तुलना ते इतरांशी कसे करते, स्वत:कडे असणाऱ्या व नसणाऱ्या क्षमतांबद्दल त्याला काय वाटते याचा विचार करावा लागतो. बालकाच्या आशाआकांक्षा कोणत्या व त्यांच्या पूर्ततेसाठी ते कसे प्रयत्नशील राहते, तसेच त्याचा आपल्या जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन कसा आहे व कसा असायला हवा याचे भान शिक्षकाला असायला हवे. म्हणून याचा ऊहापोह या पाठ्यक्रमात केलेला आहे.

दुसरी महत्त्वाची संज्ञा म्हणजे 'सर्वांगीण विकास'. यामध्ये अध्ययन कर्त्याचा शारीरिक, बौद्धिक व भावनिक विकास या बाबी विचारात घ्याव्या लागतात. विकासाच्या या तिन्ही अंगांचा विकास कोणत्या वयात कोणत्या प्रकारचा, कोणत्या स्तरापर्यंत घडतो व घडायला हवा, हे शिक्षकाला माहीत असायला हवे, किंबहुना विकास प्रक्रिया कशी चालते, तिचे विविध टप्पे कोणते किंवा प्रत्येक टप्प्यावरील विकासाची वैशिष्ट्ये कोणती हेही शिक्षकाला माहीत असायला हवे. म्हणून या बाबींचे सविस्तर विवेचन या पाठ्यक्रमात केलेले आहे.

विद्यार्थ्यासंबंधी ही सर्व माहिती मिळवायची असेल, तर ती जाणून घेण्यासाठी विविध साधने व तंत्रे वापरणे अनिवार्य ठरते आणि म्हणूनच या साधनांचा व तंत्रांचा शिक्षकांना केवळ परिचय असून चालणार नाही, तर त्यांचा परिणामकारक उपयोग कसा करावयाचा याचेही ज्ञान शिक्षकाला व्हायला हवे. म्हणून पाठ्यक्रमात यासंबंधी विवेचन केलेले आहे.

समाजातील विशेष गरजा असणाऱ्या मुलांना देखील शिक्षण घेण्याचा हक्क आहे. त्यासाठी अशी मुले कोणती, त्यांच्या गरजा कोणत्या, त्यांना अध्यापन करण्यासाठीच्या अध्यापन पद्धती याचाही विचार प्रस्तुत पाठ्यक्रमात मांडला आहे. त्यामधून या मुलांच्या शिक्षणाकडे पाहण्याचा शिक्षकांचा दृष्टिकोन अधिक व्यापक होईल अशी आशा आहे.

आजचा बालक हा उद्याचा युवक आहे. बदलत्या जगातील त्याच्या गरजा, आशा–आकांक्षा आणि मागण्या पूर्ण करणारा शिक्षक हवा. उद्याचे भविष्य उज्ज्वल घडविण्यासाठी, शिक्षकाला विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व समुपदेशन करता आले पाहिजे.

'बालकाचा विकास व 'स्व'ची जाणीव' या विषयाच्या अध्ययनाने राष्ट्राला आवश्यक असणारे सक्षम शिक्षक तयार होतील अशी आशा आहे. या दृष्टीने या पाठ्यक्रमाची रचना केलेली आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१.	वाढ, विकास व विकासाचे विविध दृष्टिकोन	०.५	१५	०५	१०
२.	शारीरिक व बौद्धिक विकास	१.०	३१	१०	१०
३.	भावनिक विकास व व्यक्तिमत्त्व विकास	०.५	१६	०५	१०
४.	विशेष गरजा असणारी बालके	१.०	३१	१०	१०
५.	स्वत:तील शक्तिस्थानांचा शोध	०.५	१५	०५	१०
६.	सम्यक विकास, समुपदेशन व मार्गदर्शन	०.५	१६	०५	१०
	एकूण	**४.०**	**१२४**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे : छात्राध्यापकांना,

१. बालकांचा विकास कसा होतो हे समजून घेण्यास मदत करणे.

२. बालकांच्या शारीरिक विकासाची व बौद्धिक विकासाची वैशिष्ट्ये लक्षात आणून देणे.

३. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासातील भावनिक विकासाचे स्थान व महत्त्व समजून घेण्यास मदत करणे.

४. विशेष गरजा असणाऱ्या मुलांच्या गरजा कोणत्या हे जाणण्यासाठी व त्या गरजांची पूर्ती करण्यासाठी सक्षम बनविणे.

५. आपल्या विद्यार्थ्याने स्वत:मधील शक्ती स्थानांचा शोध कसा घ्यावा यासाठी मार्गदर्शन करण्यासाठी सक्षम बनविणे.

६. व्यक्तिमत्त्व विकासासंबंधीची सम्यक विकासाची संकल्पना समजून घेण्यास मदत करणे.

७. विद्यार्थ्यांमध्ये संवेदनशीलतेचा विकास कसा करावा यासंबंधी मार्गदर्शन करण्यासाठी समर्थ बनविणे.

८. शिक्षणाचा अंतिम हेतू विश्वशांती, समाजातील एकता हा असून त्यासाठी मार्गदर्शन करण्यासाठी सजग बनविणे.

घटक क्र. १ : वाढ, विकास व विकासाचे विविध दृष्टिकोन

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) वाढ व विकासाची ओळख ब) बालकाच्या विकासावस्थेची वैशिष्ट्ये क) विकासाचे विविध दृष्टिकोन ड) मानवतावादी दृष्टिकोन व विकास प्रक्रिया इ) बालकासंदर्भातील माहितीचे संकलन फ) बालसाहित्याचे मानसशास्त्रीय महत्त्व.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) वाढ व विकासातील फरक सांगतील. २) बालकाच्या विविध विकासावस्थेची वैशिष्ट्ये समजून घेतील. ३) विविध दृष्टिकोनानुसार विकासाची संकल्पना स्पष्ट करतील. ४) विकास प्रक्रियेचा मानवतावादी दृष्टिकोनातून कसा विचार केला जातो हे सांगतील. ५) बालकासंदर्भातील माहिती गोळा करणाऱ्या साधनांचा परिचय करून घेतील. ६) बालसाहित्याचे महत्त्व लक्षात घेऊन बालसाहित्याची चिकित्सा व निर्मिती करण्यासाठी सक्षम बनतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) चर्चा ब) आंतरक्रियात्मक व्याख्यान क) व्हिडिओ क्लिपच्या आधारे दिग्दर्शन ड) बुद्धिमंथन इ) प्रत्यक्ष नमुन्यांची प्रात्यक्षिके फ) विविध बालसाहित्यांचे प्रदर्शन व चर्चा.

घटक क्र. २ : शारीरिक व बौद्धिक विकास

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) नवजात बालके आणि शाळापूर्व बालकांच्या शारीरिक विकासाची वैशिष्ट्ये. ब) विविध विकासावस्था (शैशव, पूर्व बाल्यावस्था, किशोरावस्था, कौमार्यावस्था) क) बालकाला शारीरिक विकासाच्या संधी. ड) बालकाच्या शारीरिक विकासामध्ये पालक व शिक्षक यांची भूमिका. इ) खेळाचे विकास प्रक्रियेतील स्थान फ) बौद्धिक विकासासाठी क्रीडेचे उपयोजन ग) मेंदूआधारित अध्ययन व शिक्षक भूमिका

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) शाळापूर्व बालकांचा शारीरिक विकास कसा होतो हे समजून घेऊन त्यानुसार शैक्षणिक मार्गदर्शन करतील. २) छात्राध्यापक विविध विकासावस्थेतील शारीरिक व बौद्धिक विकास कसा होतो हे स्पष्ट करतील. ३) बालकाला शारीरिक विकासाच्या संधी कोठे व कशा उपलब्ध होतात हे समजून घेतील. ४) बालकाच्या विकासामध्ये शिक्षक व पालक यांच्या भूमिकांची तुलना करतील. ५) विकास प्रक्रियेत खेळ कसा उपयुक्त ठरतो हे सांगतील. ६) खेळाचे बौद्धिक विकासासाठी कसे उपयोजन करता येईल हे ठरवतील. ७) मेंदू आधारित अध्ययनाची संकल्पना समजून घेऊन शिक्षकाची भूमिका निश्चित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) व्हिडिओ, चित्रफीत सादरीकरण. ब) PPT च्या साहाय्याने सादरीकरण. क) गटचर्चा. ड) भूमिकापालन प्रतिमानाचा वापर. इ) प्रश्नोत्तरद्वारा चर्चा. फ) बुद्धिमंथन. ग) इंटरनेट/यु-ट्युबवरून व्हिडिओ क्लिप्स्चे सादरीकरण.

घटक क्र. ३ : भावनिक विकास व व्यक्तिमत्त्व विकास

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) भावना-वैशिष्ट्ये-शैक्षणिक महत्त्व-शिक्षकाची भूमिका. ब) विविध विकासावस्थेतील भावनिक विकास. क) भावनिक बुद्धिमत्ता - भावनिक बुद्धिमत्तेचे घटक. ड) व्यक्तिमत्त्व विकास - संबोध व स्वरूप. इ) बाल्यावस्थेतील अनुभवांचा कालांतराने व्यक्तिमत्त्वावर होणारा परिणाम. फ) समग्र व्यक्तिमत्त्व व ताण-तणावाचे व्यवस्थापन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक - १) भावनांचे मूलभूत स्वरूप स्पष्ट करतो. २) विविध अवस्थेतील भावनिक विकासाची लक्षणे सांगतो. ३) भावनिक बुद्धिमत्तेची संकल्पना स्पष्ट करतो. शैक्षणिक विकास प्रक्रियेमध्ये भावनिक बुद्धिमतेचे महत्त्व समजून घेतो. ४) व्यक्तिमत्त्व विकास व त्यावर परिणाम करणारे घटक समजून घेतो. ५) बालपणीचे अनुभव व व्यक्तिमत्त्व विकास यांमधील संबंध लक्षात घेतो.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
		६) समग्र व्यक्तिमत्त्वाची लक्षणे सांगतो. ७) ताणतणावाचे व्यवस्थापन करण्यासाठी सक्षम बनतो. ८) ताण कमी करण्यासाठीचे मार्ग सुचवितो.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) व्याख्यान. ब) PPT च्या सहाय्याने प्रत्येक अवस्थेतील भावनिक विकासाचे सादरीकरण. क) व्हिडिओ क्लिप तसेच PPT च्या सहाय्याने सादरीकरण तसेच गटचर्चेचे आयोजन. ड) व्याख्यान (प्रश्नोत्तरांच्या सहाय्याने) इ) काही चित्रपटातील प्रसंगांच्या चित्रणाचे सादरीकरण करून त्यावर चर्चा. फ) व्हिडिओ क्लिप्सच्या सहाय्याने सादरीकरण व चर्चा.

घटक क्र. ४ : विशेष गरजा असणारी बालके

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) विकलांगता व सर्व समावेशकता–ऐतिहासिक व समकालीन दृष्टिकोन. ब) अध्ययन अडथळ्यांचे प्रकार. क) विकलांगता निश्चिती मूल्यांकन. ड) अध्ययन अडथळे असणाऱ्या बालकांसाठी अध्यापन–दृष्टिकोन व कौशल्य.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक – १) विकलांगता व सर्वसमावेशकता यासंबंधी ऐतिहासिक व समकालीन दृष्टिकोन समजून घेऊन सांगतील. २) भारतात व इतर देशांमध्ये या संकल्पनेचा विकास कसा होत गेला याची तुलना करतील. ३) विद्यार्थ्यांना अध्ययन करण्यामध्ये येणारे विविध प्रकारचे अडथळे ओळखतील. ४) विकलांगता निश्चित करण्याचे निकष सांगतील. ५) विकलांगता मूल्यांकनाच्या तंत्राच्या साहाय्याने मूल्यनिर्धारण करतील. ६) अध्ययन अडथळे असणाऱ्या मुलांना अध्यापन कसे करावे या संबंधीची कौशल्ये प्राप्त करतील. ७) अध्ययन अडथळ्यांच्या बाबतीतील निकष आणि दर्जाच्या आधारे अध्यापनाच्या पद्धती निवडतील. ८) विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांशी संवेदनशील आंतरक्रिया करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) इंटरनेटच्या सहाय्याने माहिती घेऊन त्याच्या सहाय्याने आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. ब) पॉवर पॉईंट सादरीकरणाच्या साहाय्याने विविध अडथळ्यांचे प्रकार समजावून देता येईल. क) व्याख्यान – अग्रत संघटक प्रतिमानाचा वापर. ड) गटचर्चा.

घटक क्र. ५ : स्वतःतील शक्तिस्थानांचा शोध

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) स्वतःतील शक्तिस्थाने व त्रुटी यांची ओळख. ब) स्वयं प्रतिष्ठा व भावनिक संतुलन क) 'स्व'ची जाणीव व स्व चिंतन ड) नैतिक विकास इ) सम्यक विकास फ) भीती व विश्वास, स्पर्धा व सहकार्य
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक – १) स्वतःची बलस्थाने व कमतरता कशा शोधाव्यात या संबंधीचे तंत्र अवगत करतील. २) भावनिक संतुलन कसे राखावे हे समजून घेतील. ३) स्वयंप्रतिष्ठा जोपासण्याचा प्रयत्न करतील. ४) स्व–चिंतन करून सुप्त गुणांचे विकसन करण्यासाठीची कौशल्ये आत्मसात करतील. ५) स्वतःच्या अंगी नैतिकता बाणविण्याचा प्रयत्न करतील. ६) जीवनात भीती, विश्वास, स्पर्धा व सहकार्य या प्रवृत्तींचे महत्त्व सांगतील. ७) 'स्व'च्या विकासासाठी शिक्षण प्रक्रियेचा कसा उपयोग होतो हे सांगतील.
४.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) Swot Analysis प्रात्यक्षिकाचे आयोजन. ब) व्याख्यान (प्रश्नोत्तरांसह) क) व्याख्यान, कथन व गटचर्चा ड) परिसंवाद इ) व्हिडिओ क्लिपचा उपयोग (कोहलबर्गचा सिद्धांत) फ) बुद्धिमंथन

घटक क्र. ६ : सम्यक विकास, समुपदेशन व मार्गदर्शन

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) बालपणातील अनुभव व विद्यार्थ्यांच्या इतर गरजा ब) संवेदनशीलता विकसन क) मूल्याधिष्ठित दृष्टिकोन ड) शांतताप्रिय दृष्टिकोन (सामाजिक ऐक्य व मतभेद) इ) नेतृत्व फ) मार्गदर्शन व समुपदेशन
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक १) बालपणातील बऱ्या वाईट अनुभवांचा आपल्या व्यक्तिमत्त्वावर कसा परिणाम झालेला आहे हे समजून घेतील. २) संवेदनशीलतेचा विकास करण्यासाठी विविध तंत्रे व पद्धती वापरण्यासाठी सक्षम बनेल. ३) स्वतःमध्ये विवेकी व वैविध्याचा आदर करणारा दृष्टिकोन निर्माण होईल. ४) समाजाच्या विकासाला पोषक व सामाजिक मान्यता असलेला दृष्टिकोन कसा विकसित होईल हे सांगतील. ५) सामाजिक न्याय, समता, बंधुत्व व स्वातंत्र्य या सामाजिक मूल्यांबद्दल आदर बाळगतील. ६) सुंदर, संपन्न, स्वस्थ असा समाज निर्माण होण्यासाठीची मूल्ये अंगीकारतील. ७) लोकशाही नेतृत्व विकसित करण्याचा प्रयत्न करतील. ८) मार्गदर्शनाचे विविध प्रकार जाणून घेऊन त्यांचा समर्पक वापर करतील. ९) विद्यार्थ्यांच्या गरजांनुसार त्यांना समुपदेशन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) विद्यार्थ्यांकडून स्वतःचे अनुभव कथन व त्यावर चर्चा. ब) आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. क) मूल्याधिष्ठित दृष्टिकोनाबाबत परिसंवाद. ड) शांतताप्रिय दृष्टिकोनासाठी परिसंवाद. (इंटरनेटचा वापर करून संदर्भ जमा करणे.) इ) भूमिकाभिनय प्रतिमानाचे उपयोजन. फ) बुद्धिमंथन. ग) प्रात्यक्षिक दिग्दर्शन.

संदर्भ ग्रंथ सूची

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशन	घटक क्र.
१.	वैकासिक मानसशास्त्र	डॉ. बोरूडे, कुमठेकर देसाई	पुणे विद्यार्थिगृह	१,२,३
२.	शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र	डॉ. ह. ना. जगताप	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	१,२,४,६
३	सुबोध शैक्षणिक मानसशास्त्र	मानकर, शिरोडे	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	१,२,
४.	शैक्षणिक व व्यावसायिक मार्गदर्शन	डॉ. अरविंद दुनाखे	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	६
५.	शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र	वा. ना. दांडेकर	विद्या प्रकाशन, पुणे	१,२,४,६
६.	शैक्षणिक व व्यावसायिक मार्गदर्शन	मो. ह. पिंपळखरे (सं.)	–	६
७.	समावेशक शिक्षक	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	४
८.	समुपदेशन परिचय	राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षण परिषद	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	६
९.	हसन जगान	दादाराम साळुंखे	रिया पब्लिकेशन, कोल्हापूर	५,६
१०	अध्ययन अक्षमता	डॉ. गुल्हाने जी. एल.	न. भ. प्रकाशन अमरावती	४
११	मन जिंका, जग जिंका	डॉ. विजय अग्रवाल मनोहर सोनवणे	मिरर पब्लिकेशन पुणे – ३०	५,६
१२	स्व–बदलाचा प्रवास	रमेश जोंधळे श्री. निलेश वाकचौरे	–	६
१३	जगण्याची कला	विपश्यना साधना	विपश्यना निशोधन धम्मगिरी शान्सुरी	५,६
१४	अती परिणामकारक लोकांच्या सात सवयी	स्टीफनस् अनुवाद आर कनी	मंजूल प्रकाशन	६
१५	ऑटिझम – एक बिकट वाट ते वहिवाट	सुनिता लेले	पथ प्रकाशन, पुणे	४

◈◈◈

References

Sr. No.	Book/Document	Auther/Ed.	Unit No.
1	Natinal School Curriculum framework 2005	Ed. NCERT	All
2	The Art of Changing in brain	James E zull	All
3	NCFTE - 2009	Ed. NCTE	All
4	The right of Education to free and compulsory Education Act 2009	-	All
5	Life Long education	S. Venlcatain Anmol Publication New Delhi.	All
6	Inclusion stealing that work	Toby J KaAen II ed printed in USA	4

Sr. No.	Websites	Unit
1	en.wikipedia org/wiki/child development	1
2	child development info.com	1
3	reading room.mindspec.org	1
4	www.zero tothree.org/child	1
5	pathway.org	2
6	http://play google.com	2
7	http://itunes apple.com	2
8	developing child.harward.edu	3
9	http://www.kids matter edu.au	3
10	www.daniel goleman.info	3

Sr. No.	Web Sites	Unit
11	www.cbm.org	4
12	www.children disability.info	4
13	www.ncert.nic.in	5
14	en.wikipedia.org	5
15	www.eocninstitute.org	5
16	www.ask.com/self development	5
17	kohlbers's theory of moral development facility.pits.edu/gpence/html	5
18	education portal.com/carol.gilli-gans-theory	5
19	connectionebscohost.com	6
20	the designingfairy.com	6
21	www.art-flinings.org	6
22	www.wings for the spirt.com	6

◈◈◈

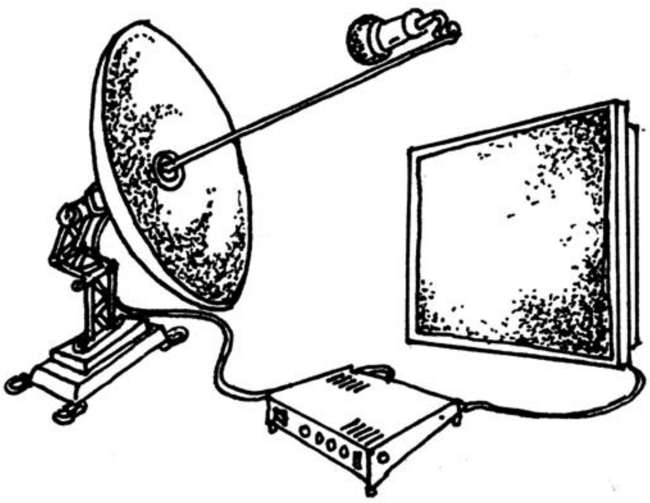

पाठ्यक्रम क्र. एफ – २
शिक्षण प्रक्रिया व समाज

पाठ्यक्रम भूमिका :

'शिक्षण प्रक्रिया व समाज' या पाठ्यक्रमाच्या माध्यमातून शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये शिक्षकाच्या बदलत्या भूमिकेचा विचार करण्यात आला आहे. शिक्षणाद्‌वारे सामाजिक परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये सामाजिक दृष्टिकोन असणे गरजेचे आहे. त्या दृष्टीने शिक्षणाची उद्‌दिष्टे, अभ्यासक्रम, अध्यापनाच्या नव्या नव्या पद्‌धती आणि तंत्रे, शिक्षकाच्या बदलत्या भूमिका इत्यादी सर्वांचा सामाजिक संदर्भातून विकास होणे आवश्यक आहे.

शिक्षणाद्‌वारे व्यक्तीला समाजात राहण्यासाठी लायक बनविले जाते. समाजातील जबाबदार नागरिक म्हणून घडविले जाते. शिक्षण सामाजिक प्रगतीचे महत्त्वाचे साधन आहे. त्यासाठी शिक्षणाचे सामाजिक अधिष्ठान समजून घेणे महत्त्वाचे असते. तसेच शाळा, समाज व शिक्षक यांच्यातील परस्पर संबंधांचे आकलन होणे आवश्यक असते.

शिक्षण प्रक्रियेची सैद्‌धांतिक बैठक समजून घेणे अगत्याचे असून त्या सोबत ज्ञान आणि अभ्यासक्रम यांचे संबोध स्पष्ट होणे गरजेचे आहे. इतकेच नव्हे तर अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेची वैशिष्ट्ये आणि त्यातील ज्ञानरचनावादाचे महत्त्व लक्षात घेऊन अध्ययनार्थीची वैशिष्ट्येही अभ्यासणे आवश्यक आहे. अध्ययनार्थी उर्फ छात्राध्यापक हा संपूर्ण शिक्षण प्रक्रियेच्या थेट केंद्रस्थानी असतो. या विद्यार्थ्याला समाजाचा उपयुक्त घटक म्हणून घडविणे क्रमप्राप्त आहे. अध्ययनार्थीच्या सुप्त वैयक्तिक क्षमता देखील सामाजिक संदर्भाखेरीज विकसित होऊ शकणार नाहीत. प्रस्तुत पाठ्यक्रमामधून या सर्व गोष्टींचा ऊहापोह केलेला आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१.	शिक्षण प्रक्रिया, ज्ञान आणि अभ्यासक्रम	०१	३२	१०	१०+१०
२.	अध्ययन आणि ज्ञानरचनावाद	०१	३२	१०	१०+१०
३.	अध्ययन, अध्ययनार्थी आणि अध्यापन	०१	३२	१०	१०
४.	शिक्षण प्रक्रियेचे सामाजिक संदर्भ	०१	३२	१०	१०
	एकूण	**०४**	**१२८**	**४०**	**६०**

उद्‌दिष्टे : छात्राध्यापकांना,

१. शिक्षणाच्या सैद्‌धांतिक पार्श्वभूमीचा परिचय करून देणे.

२. ज्ञान आणि अभ्यासक्रम या संकल्पनांबाबतचे आकलन करून देणे तसेच त्यांच्यातील परस्पर संबंध स्पष्ट होण्यास मदत करणे.

३. अध्ययन प्रक्रियेतील ज्ञानरचनावादाचे महत्त्व आणि उपयोजन जाणणे.

४. अध्ययनार्थींच्या विविध वैशिष्ट्यांचे आकलन करून घेणे.

५. शिक्षण प्रक्रियेच्या अंतर्गत असणारे सामाजिक संदर्भ समजून घेणे आणि अध्ययनार्थींचे सामाजिक विकासातील उत्तरदायित्व जाणून देणे.

घटक क्र. १ : शिक्षण प्रक्रिया, ज्ञान आणि अभ्यासक्रम

अ.क्र.	पाठ्यमुद्देभ	तपशील
१.	उपघटक	अ) शिक्षण – अर्थ, व्याख्या, स्वरूप ब) शिक्षणाची वैयक्तिक व सामाजिक उद्दिष्टे क) शैक्षणिक विचारवंत रूसो, ड्युई, माँटेसरी, पावलो फ्रेअरी, महात्मा गांधी, रवींद्रनाथ टागोर, अनुताई वाघ, गिजूभाई बधेका, महात्मा ज्योतिबा फुले, कर्मवीर भाऊराव पाटील ड) ज्ञानाची संकल्पना, स्वरूप व प्रकार इ) अभ्यासक्रम – अर्थ, स्वरूप व निर्मिती
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक... १) शिक्षण या संज्ञेचा अर्थ सांगतील. २) शिक्षणाच्या व्याख्या स्पष्ट करतील. ३) शिक्षणाची वैयक्तिक व सामाजिक उद्दिष्टे स्पष्ट करू शकतील. ४) उपघटक 'क' मध्ये उल्लेखिलेल्या पाश्चात्य व भारतीय शैक्षणिक विचारवंतांच्या चिंतनाविषयी तौलनिक भाष्य करतील. ५) ज्ञानाची संकल्पना व स्वरूप स्पष्ट करून ज्ञानाचे विविध प्रकार सांगू शकतील. ६) अभ्यासक्रमाचा अर्थ स्पष्ट करून अभ्यासक्रम निर्मितीची प्रक्रिया विशद करू शकतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) उद्बोधक निवेदन व चर्चा ब) गटचर्चा व सादरीकरण, वादविवाद क) उद्बोधक निवेदन, चर्चा, वाचनातून स्वयंअध्ययन, गटचर्चा, सादरीकरण. ड) सादरीकरण व चर्चा इ) संकल्पना चित्राच्या साहाय्याने चर्चा.

घटक क्र. २ : अध्ययन आणि ज्ञानरचनावाद

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) अध्ययन – अर्थ, व्याख्या, स्वरूप. ब) अध्ययनाची वर्तनवादी तत्त्वे व त्यांच्या मर्यादा. क) ज्ञानरचनावाद – अर्थ, संबोध, वैशिष्ट्ये. ड) पियाजे व वायगॉटस्की यांचे सिद्धांत. इ) ज्ञानरचनावादाचे अध्ययन अध्यापनात उपयोजन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक.... १) अध्ययन या संज्ञेचा अर्थ सांगतील. २) अध्ययनाच्या व्याख्या करतील. ३) अध्ययनाची वर्तनवादी तत्त्वे स्पष्ट करून त्यांच्या मर्यादा सांगू शकतील. ४) पियाजे आणि वायगॉटस्की यांचे सिद्धांत स्पष्ट करून त्यांचे शैक्षणिक उपयोजन विशद करू शकतील. ५) ज्ञानरचनावादाचा वापर करून सराव पाठ घेतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) PPT द्वारे उद्बोधक विवेचन व चर्चा. ब) PPT द्वारे सादरीकरण व चर्चा. क) अग्रत संघटक प्रतिमान, स्वयंअध्ययन, इंटरनेटवरून माहिती मिळविणे. ड) PPT सादरीकरण, कथन, चर्चा. इ) गटकार्य व सादरीकरण, नमुना पाठ सादरीकरण.

घटक क्र. ३ : अध्ययन, अध्ययनार्थी आणि अध्यापन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) अध्ययन, ज्ञान आणि कौशल्ये. ब) अध्ययन प्रक्रियेत अध्ययनार्थींची भूमिका. क) अध्ययनार्थींचा अध्यापनाशी संबंध. ड) अध्यापन– अर्थ, स्वरूप इ) अध्यापनाची तत्त्वे व सूत्रे, विविध अध्यापन पद्धतींचा परिचय फ) अध्यापनाची प्रतिमाने (संक्षिप्त परिचय)
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक... १) 'शिकणे' ही प्रक्रिया किती गुंतागुंतीची आहे हे समजून घेतील. २) अध्ययन प्रक्रियेत अध्ययनार्थींची भूमिका काय स्वरूपाची असते हे स्पष्ट करतील. ३) अध्ययनार्थींचा अध्यापनाशी असलेला संबंध विविध उदाहरणांद्वारे विशद करू शकतील. ४) अध्यापन या संज्ञेचा अर्थ आणि स्वरूप तपशीलवार मांडू शकतील. ५) अध्यापनाची विविध तत्त्वे आणि सूत्रे सांगून त्याविषयी उदाहरणांद्वारे तपशीलवार विवेचन करू शकतील. नावीन्यपूर्ण अध्यापन पद्धतींचा वापर करून सराव पाठ घेतील. ६) अध्यापनाच्या प्रतिमानांचा प्रत्यक्ष अध्यापनात वापर करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) PPT द्वारे निवेदन, चर्चा आणि स्पष्टीकरण. ब) गटचर्चा व सादरीकरण क) भूमिकाभिनय, चर्चा ड) चर्चा, सादरीकरण, प्रश्नोत्तरे. इ) उद्गामी पद्धतीने चर्चा फ) PPT द्वारे सादरीकरण

घटक क्र. ४ : शिक्षण प्रक्रियेचे सामाजिक संदर्भ

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) कुटुंब संस्था आणि शिक्षण ब) शालेय वातावरण आणि शिक्षण क) भारतीय समाजाच्या विकासात आणि त्यावर मात करण्यासाठी शिक्षणाची भूमिका, वंचित घटकांचे शिक्षण, वाढते शहरीकरण, दारिद्र्य, निरक्षरता, भ्रष्टाचार, शिक्षणाच्या हक्काविषयी उदासीनता.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक... १) कुटुंबसंस्थेचे स्वरूप व कार्य स्पष्ट करतील. २) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये कुटुंबसंस्थेचे महत्त्व किती आहे, कसे आहे हे समजून घेतील. ३) शिक्षण प्रक्रियेमध्ये योग्य शालेय वातावरणाचे महत्त्व विशद करतील. ४) भारतीय समाजातील समस्या सांगतील, तसेच त्या समस्यांची कारणे सांगून त्यावरील उपाययोजनांमध्ये शिक्षणाची भूमिका उदाहरणांसह स्पष्ट करतील. ५) शिक्षणाद्वारे सामाजिक परिवर्तनाच्या कार्यात सहभागी होतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) नाट्यीकरण तंत्र, चर्चा. ब) सामूहिक चर्चा, निवेदन क) PPT सादरीकरण, चर्चा, संदर्भ साहित्याचे स्वयं अध्ययन. ड) क्षेत्रभेटी इ) मुलाखती

संदर्भ ग्रंथ सूची

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्ष	घटक क्र.
१.	शैक्षणिक तत्वज्ञान व समाजशास्त्र	कुंडले म. बा.	श्री विद्या प्रकाशन, पुणे	२
२.	शिक्षणाची तात्त्विक व समाजशास्त्रीय भूमिका	पारसनीस न. रा.	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे (२००७)	१, २
३.	उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण	करंदीकर सुरेश, मंगरूळकर मीना	फडके प्रकाशन, कोल्हापूर (२००७)	४
४.	शैक्षणिक मानसशास्त्र	करंदीकर सुरेश	फडके प्रकाशन, कोल्हापूर (२००१)	३
५.	शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र	वा. ना. दांडेकर,	नरेंद्र प्रकाशन, पुणे (२०१५)	३
६.	सुबोध शैक्षणिक मानसशास्त्र	नानकर, शिरोडे	नूतन प्रकाशन, पुणे (२००५)	३
७.	अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया	डॉ. निर्मला तापकीर डॉ. गौतम लोंढे	संघमित्रा प्रकाशन, मिरज (२०११)	३
८.	अध्ययनकर्त्याचे आकलन व विकसन	डॉ. दत्तात्रेय तापकीर डॉ. निर्मला तापकीर डॉ. गौतम लोंढे	संघमित्रा प्रकाशन, मिरज (२०११)	२
९.	अध्ययनार्थींचे मानसशास्त्र	कळके, शिरगावे, शेंडगे	फडके प्रकाशन, कोल्हापूर (२००५)	२
१०.	अध्ययन कर्ता आणि अध्ययन	डॉ. शैलजा भंगाळे	प्रशांत पब्लिकेशन्स्, जळगाव(२०१३)	३
११.	Educational Psychology	Agarwal J. C.	Vikas Publishing House, New Delhi. (2004)	२
१२.	Foundations of Education	Chaube S. P. Chaube A.	Vikas Publishing House, New Delhi. (2002)	१
१३.	Education In Emerging India	Gupta S.	Shipra Publications, New Delhi, (2002)	४
१४.	Basic Ideas of Education	Agarwal J. C.	Shipra Publications, New Delhi, (2007)	१

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ३

अभ्यासक्रम, अध्ययन-अध्यापनशास्त्र आणि मूल्यमापन

पाठ्यक्रमाची भूमिका :

अभ्यासक्रमाचे विकसन, अध्ययन–अध्यापनशास्त्र आणि मूल्यमापन आदींची संकल्पना, स्वरूप आणि गुणवैशिष्ट्ये या पाठ्यक्रमात मांडली आहेत. त्यांची मूलभूत तत्त्वे, प्रकार, प्रतिमाने या घटकांचा शास्त्रशुद्ध अभ्यास केला आहे. अभ्यासक्रमाची नवी संकल्पना विचारात घेऊन अभ्यासक्रमाच्या सर्व घटकांमध्ये सुसूत्रता येण्यासाठी उद्दिष्टे अध्ययन निष्पत्ती आणि आशय आदी घटकांमध्ये एक प्रकारची अंतर्गत सुसूत्रता कशी निर्माण केली जावी, याची कौशल्ये येथे दिली आहेत. या पाठ्यक्रमात "pedagogy" या इंग्रजी शब्दाला मराठी ''अध्ययन–अध्यापनशास्त्र'' असा शब्दप्रयोग योजला आहे. हा शब्दप्रयोग विचारात घेताना अध्ययन प्रक्रिया ही केंद्रभूत मानली आहे. अध्यापन तेच की ज्याद्वारे अध्ययन घडते म्हणून pedagogy या इंग्रजी शब्दाचे भाषांतर हे केवळ अध्यापन शास्त्र असे न करता ते अध्ययन–अध्यापन शास्त्र असे केले आहे. येथे, अध्ययन–अध्यापनाची कार्यनीती अभ्यासली जाणार असून अध्ययन अधिक प्रभावी होण्यासाठी अध्यापन प्रतिमाने, अध्यापनाची तत्त्वे आणि अध्यापनाची सूत्रे तसेच अध्यापनाची प्रक्रिया सातत्याने प्रभावी राहण्यासाठी अनुदेशन प्रणाली विकसित करण्याचे प्रशिक्षण देणे हा उद्देश समोर आहे. अध्ययन परिणामकारक होण्यासाठी सर्वसमावेशक निरंतर मूल्यमापन केले जावे म्हणून येथे सर्वसमावेशक निरंतर मूल्यमापनाची संकल्पना, स्वरूप आणि प्रक्रिया अभ्यासली आहे. मूल्यमापनाची साधने निर्माण करणे, त्यांचा परिणामकारक वापर करता येण्यासाठी आवश्यक ती सर्व कौशल्ये रुजविणे हेही या पाठ्यक्रमाचे एक प्रमुख उद्दिष्ट आहे.

आकृतिबंध :

घटक	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१.	अभ्यासक्रम विकसन	१	३१	१०	१५
२.	अध्ययन–अध्यापन शास्त्र	१	३१	१०	१५
३.	अनुदेशन आरेखन	१	३१	१०	१५
४.	सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन (CCE)	१	३१	१०	१५
	एकूण	**०४**	**१२४**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे : छात्राध्यापक,

१. अभ्यासक्रम निर्मितीची, अध्ययन–अध्यापनाची, अनुदेशनाची आणि मूल्यमापनाची मूलभूत तत्त्वे समजण्यास सक्षम बनविणे.

२. अभ्यासक्रम निर्मितीची, अध्ययन–अध्यापनाची, अनुदेशनाची आणि मूल्यमापनाची प्रतिमाने वापरण्यास सक्षम बनविणे.

३. अभ्यासक्रम निर्मितीची, अध्ययन–अध्यापनाची, अनुदेशनाची आणि मूल्यमापन आदींचा अर्थ, स्वरूप व व्याप्ती इत्यादींची ओळख करून घेण्यास समर्थ बनविणे.

४. अभ्यासक्रम निर्मितीची, अध्ययन–अध्यापनाची, अनुदेशनाची आणि मूल्यमापनाची पद्धती, तंत्रे, साधने आणि टप्पे प्रभावी शिक्षण प्रक्रियेसाठी वापरण्यास समर्थ बनविणे.

५. अभ्यासक्रम, अध्ययन–अध्यापन अनुदेशन आणि मूल्यमापन यांत सुसूत्रता निर्माण करण्यासाठी सक्षम बनविणे.

घटक क्र. १ : अभ्यासक्रम विकसन

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) अभ्यासक्रमाचा अर्थ, स्वरूप, अभ्यासक्रम विकसनाची व्याख्या, मूलभूत तत्त्वे आणि व्याप्ती २) अभ्यासक्रम विकसनाचे टप्पे ३) अभ्यासक्रम विकसनाची प्रतिमाने (हिलडा टाबा, टेलर) ४) अभ्यासक्रम ज्ञानरचनावादी आंतरिक सुसूत्रता ५) पाठ्यक्रमाचा अर्थ, स्वरूप आणि व्याप्ती ६) अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रम यांच्यातील फरक ७) पाठ्यक्रम निर्मितीच्या पद्धती, पाठ्यक्रमावर प्रभाव टाकणारे घटक ८) अभ्यासक्रम निर्मिती आणि प्राथमिक शिक्षकाची भूमिका
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक** १) अभ्यासक्रम विकसनाची व्याख्या करतील. २) अभ्यासक्रम विकसनाच्या मूलभूत तत्त्वांची ओळख करून घेतील. ३) टाबा व टेलरच्या अभ्यासक्रम विकसनाच्या प्रतिमानांतील फरक निश्चित करतील. ४) ज्ञानरचनावादी अभ्यासक्रम अंतर्गत सुसूत्रतेचे विश्लेषण करतील. ५) अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रम हे संबोध स्पष्ट करतील. ६) पाठ्यक्रमावरील प्रभाव दाखविणारे घटक निश्चित करतील. ७) प्राथमिक शिक्षणाचा अभ्यासक्रमातील आंतरिक सुसूत्रतेचे मूल्यमापन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अध्यापक छात्राध्यापकांसमोर महाराष्ट्रातील प्राथमिक शिक्षणाच्या विविध अभ्यासक्रमांचे व पाठ्यक्रमांचे नमुने ठेवतात व त्यावर गटांमध्ये चर्चा करतात. सहकार्य अध्ययन, कृतीवर आधारित अध्ययन, अनुभव अध्ययन, समूह अध्ययन, चर्चा, ट्युटोरियल इत्यादी अध्ययनाची तंत्रे अध्यापक उपयोगात आणू शकतात.

घटक क्र. २ : अध्ययन-अध्यापन शास्त्र

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अध्ययन-अध्यापनाचा अर्थ, स्वरूप आणि व्याप्ती. अध्ययनाची व्याख्या, मूलभूत तत्त्वे • प्रौढांचे अध्यापन शास्त्र (Andrology), बालकांचे अध्ययन-अध्यापन शास्त्र (Pedagogy) आणि (Hetogogy) इ. अध्ययन प्रक्रिया व वाचन अध्यापनाचे घटक आदींचा विचार करून अध्ययन प्रक्रिया ही संकल्पना विचारात घेणे.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
		अध्यापनाच्या कार्यनीती • माईंड मॅपिंग • समस्या निर्वाचन पद्धती • संशोधन • पृच्छा पद्धती • सहभागी अध्ययन • सहकारी अध्ययन • संवाद (Dialogue Method) **अध्यापन प्रतिमाने –** **अध्यापनाची प्रतिमाने –** १) संबोध प्राप्ती प्रतिमाने २) भूमिका पालन प्रतिमाने ३) पृच्छा प्रशिक्षण प्रतिमाने ४) न्यायतत्त्व शास्त्रीय अन्वेषण प्रतिमाने ५) सर्जनशीलता विकास प्रतिमाने
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक** १) अध्ययन प्रक्रियेची व्याख्या करतील. २) अध्यापनाची मूलभूत तत्त्वे समजतील. ३) दैनंदिन वर्ग अध्यापनात अध्यापन कार्यनीतीचा वापर करतील. ४) प्रौढांचे अध्ययनशास्त्र व बालकांचे अध्ययनशास्त्र यांतील फरक स्पष्ट करतील. ५) अध्यापन प्रतिमानाची संकल्पना निश्चित करतील. ६) अध्यापन प्रतिमानांचा पाठटाचणात वापर करतील. ७) प्राथमिक शिक्षकांच्या अध्यापनाचे मूल्यमापन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अध्यापक छात्राध्यापकांसमोर अध्यापन प्रतिमानाचा नमुना पाठ सादर करतात व त्यावर गटांमध्ये चर्चा करतात. सहकार्य अध्ययन, कृतीवर आधारित अध्ययन, अनुभव अध्ययन, समूह अध्ययन, चर्चा, ट्युटोरियल इत्यादी अध्ययनाची तंत्रे अध्यापक उपयोगात आणू शकतात.

घटक क्र. ३ : अनुदेशन आरेखन

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अनुदेशन आरेखनाचा अर्थ, स्वरूप, व्याप्ती, अनुदेशनाची मूलभूत तत्त्वे **अध्ययनाचे विविध प्रकार** • बौद्धिक कौशल्ये आणि कार्यनीती ब्लूम–मूल्यमापन, संकलन, विश्लेषण, उपयोजन, आकलन ज्ञान • गॅने (Gagne) – बोधात्मक कार्यनीती समस्या निर्वाचन नियमाचे उपयोजन, संकल्पना निश्चिती, भेदाभेद क्षमता, मौखिक माहिती. • बौद्धिक कौशल्यांचे प्रकार • बोधात्मक कार्यनीती • वाचिक माहिती अध्ययन, अभिवृत्ती आणि कारक कौशल्ये • माहितीचे ज्ञानात रूपांतर **अनुदेशनाच्या नऊ घटना :** १) अवधान प्राप्तीसाठी चेतक योजना २) अपेक्षा पूर्तीसाठी अध्ययनकर्त्याला अध्ययन उद्दिष्टांची जाणीव करून देणे. ३) दृढीकरणासाठी पूर्वज्ञानाचे स्मरण करणे. ४) निवडक अवबोधाच्या परिपूर्तीसाठी स्पष्ट व निश्चित आशयाचे सादरीकरण करणे. ५) अध्ययनकर्त्याला अध्ययनाचे मार्गदर्शन करणे. ६) अध्ययनकर्त्यात प्रावीण्याचा आविष्कार घडविणे. ७) प्रावीण्याविषयी प्रत्याभरण देणे. ८) प्रावीण्याचे मूल्यनिर्धारण करणे. ९) अध्ययन संक्रमणासाठी व भविष्याच्या पूर्तीसाठी अध्ययन व्यवहार घडविणे. **इंटरनेटद्वारे अध्ययन (ऑनलाइन अध्ययन)** • ऑनलाइन अध्ययनाचे नियोजन • अनुदेशन आराखड्याच्या कार्यनीती • अध्ययन व्यवस्थापन प्रणाली (LMS) **अनुदेशन टप्पे :** • अनुदेशन नियोजन आणि स्वयंपूर्णांग आराखडा • उद्दिष्टांची गुणानुक्रमे निश्चिती • अध्ययन निष्पत्तीसाठी अनुदेशन नियोजन.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) अनुदेशन आराखडा बनवतील. २) अनुदेशनाची मूलभूत तत्त्वे समजतील. ३) दैनंदिन वर्ग अध्ययनासाठी अनुदेशन आराखड्याचा वापर करतील. ४) विविध अध्ययन प्रकारांतील फरक समजतील. ५) ऑनलाइन लर्निंग संकल्पना निश्चित करतील. ६) अनुदेशन पाठ टाचण काढतील. ७) अनुदेशनाचे मूल्यमापन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अध्ययन छात्राध्यापकांसमोर अनुदेशन नमुना आराखडा सादर करतात व त्यावर गटांमध्ये चर्चा करतात. अनुदेशन आराखडा समजण्यासाठी सहकार्य अध्ययन, कृतीवर आधारित अध्ययन, अनुभव अध्ययन, समूह अध्ययन, चर्चा, ट्युटोरियल इत्यादी अध्ययनाची तंत्रे अध्यापक उपयोगात आणू शकतात.

घटक क्र. ४ : सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन (CCE)

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	• मापन, मूल्यनिर्धारण व मूल्यमापन संकल्पना, अर्थ, स्वरूप, व्याप्ती, मूलभूत तत्त्वे, सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन (CCE) अर्थ, स्वरूप, व्याप्ती, मूलभूत तत्त्वे • सातत्यपूर्ण मूल्यनिर्धारण (Formative Assessment,) अध्ययनावरील प्रत्याभरण (Feedback on Learning), संकलित मूल्यनिर्धारण (Summative Assessment), अंतर्गत मूल्यमापन (Internal Evaluation) • प्रश्नांचे प्रकार–निबंधवजा प्रश्न, वस्तुनिष्ठ प्रश्न, लघूत्तरी प्रश्न **मूल्यमापनांची प्रतिमाने :** किलक्पाट्रिकचे मूल्यमापन प्रतिमान, सीआयपीपी (CIPP) मूल्यमापन प्रतिमान, अध्ययन निष्पत्तीवर आधारित मूल्यमापन प्रतिमान (OBE) **मूल्यनिर्धारणाच्या पद्धती :** • अध्ययन पोर्टफोलियो रूबरीक, मुलाखती निरीक्षण सवंगड्याकडून स्वयं मूल्यनिर्धारण, समरूप अध्ययन कृती, प्रकल्प, भित्तिपत्रके, गृहपाठ सराव इ. • मूल्यमापनाची साधने : घटक चाचणी प्रावीण्य कसोटी, संविधान व संस्था (संपादन कसोटी), नैदानिक चाचणी, निकषाधिष्ठित संदर्भ चाचणी (CRT), प्रमाणक संदर्भीय चाचणी, समाजमिती मापनपट्टी, लिकर्टस मापनपट्टी, परीक्षा, मुलाखती (Viva-voce) इत्यादी. चाचण्यांच्या निर्मितीसाठी संविधान तक्ता, चाचण्यांची वैधता, विश्वसनीयता तपासणे.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची (CCE), संकल्पना समजतील. २) सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची (CCE), मूलभूत तत्त्वे समजतील. ३) दैनंदिन वर्ग अध्ययनासाठी सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाचा (CCE) वापर करतील. ४) विविध मूल्यमापन प्रतिमानातील फरक समजतील. ५) मापन, मूल्यनिर्धारण व मूल्यमापन संकल्पना निश्चित करतील. ६) घटक चाचणी, प्रावीण्य कसोटी, नैदानिक चाचणी, निकषाधिष्ठित संदर्भ चाचणी, (CRT), समाजमिती मापनपट्टी, परीक्षा, मुलाखती तयार करतील व त्यांचे वर्गात प्रशासन करतील. ७) प्रकल्पांचे मूल्यमापन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अध्यापक अध्ययनार्थी शिक्षकांसमोर विविध चाचण्यांचे नमुने सादर करतात व त्यावर गटांमध्ये चर्चा करतात. मूल्यमापन साधने, पद्धती समजण्यासाठी सहकार्य अध्ययन, कृतीवर आधारित अध्ययन, अनुभव अध्ययन, समूह अध्ययन, चर्चा, ट्युटोरियल इत्यादी अध्ययनाची तंत्रे अध्यापक उपयोगात आणू शकतात.

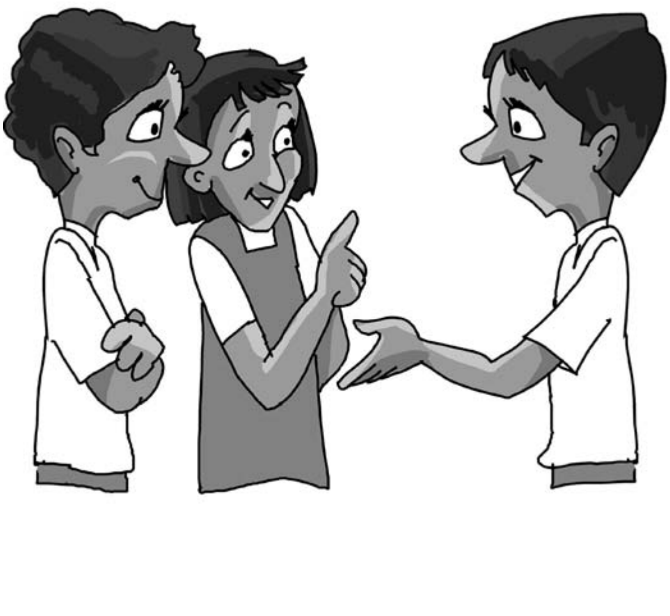

संदर्भ ग्रंथ सूची

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशन	घटक क्र.
१.	अध्ययन उपपत्ती व अध्यापन	डॉ. ह. ना. जगताप	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	२
२.	अध्यापनाची प्रतिमाने	डॉ. चित्रा सोहनी	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	२
३	अध्यापनाची प्रतिमाने	डॉ. निलिमा सप्रे व प्रीती पाटील	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	२
४.	अध्यापनशास्त्र आणि पद्धती	म. बा. कुंडले	व्हीनस प्रकाशन, पुणे	२
५.	अध्यापन उपागम	डॉ. विनोद पाटील	कार्यनिती प्रकाशन, कोल्हापूर	२
६.	अध्ययन-अध्यापनाचे मानसशास्त्र	डॉ. ह. ना. जगताप	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	३
७.	शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र	मीनाक्षी बर्वे व सुरेखा कुंडले	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	४
८.	शैक्षणिक मूल्यमापन	डॉ. संजीवनी महाले व सुरेश पाटील	प्रज्ञा प्रकाशन, नाशिक	४

References :

Sr. No.	Books	Writer Name	Publisher	Sub-Unit
1.	Curriculum Development Theory and Practice	Taba Hilda [1970]	Oclc720910868	2
2.	Basic principles of Curriculum and instructions	R. W. Tyler [1949]	University of Chicago Press.	2
3.	Evaluating the Quality of Learning	Jo. B. Biggs and K.F. Collis [1982]	The solo Taxomony my Academic Press	2
4.	Curriculum Development	Pramila Sharma	A. P. H. Publishing Coup. New Delhi	1
5.	Curriculum Development	Navneet Bhalla	Authors Press Delhi	1
6.	Pedagogy of the oppressed	P-Freire [2005]	[M. B. Ramos. Trans] New York	2
7.	Principal of Instructional Design.	Robert M. Gagne Walter W. [2005]	Words Worth : CGNGAGE	3
8.	The Condition of Learning	R.m Gagne [1985]	4th Ed. New York Holt Rinchart and Winston	3

Sr. No.	Books	Writer Name	Publisher	Sub-Unit
9.	Systematic Evaluation	Stufflebeam, D. L. and Shink Field. A.J.	-	4
10.	Assessing and Evaluation on Adult Learning in career and Technical Education	Victor Cx Wang	Zhegiang University Press	4
11.	Evaluation the Quality of Learning	Biggs. J.B. and Collis K.F. [1982]	The solo Taxonomy Academic Press, New York	3
12.	Evaluation Training programmes; The Four Level	Kilkpatrick D.C [2001]	2nd San Francisco CA; Baratt kochler	4

पूरक संदर्भ साहित्य

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशन	घटक क्र.
१.	नाशिक व आनुदेशन आराखडा पुस्तिका	–	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ	३
२.	सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन शिक्षण मार्गदर्शिका भाग २,३	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे. (२०११–१२)	४
३	सर्वांगीण विकास सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन शिक्षक मार्गदर्शिका	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे. (२०१३)	४
४.	प्रश्ननिर्मिती कौशल्ये	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे. (२०१३)	४

Internet Resources

Sr. No.	Website	Unit
1.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ भाग – १, २	1
2.	http://Web.utk.edu/	4
3.	http://udprismol. ued.ie	4
4.	CCE Book MSCERT	4

◈◈◈

Course F- 4
Proficiency in English - Part I

About the Course :

In this rapidly growing economic world, English is a language that bridges the performance and communication gap between different faces of the globe. As a teacher, one of our goals is to build truly global citizens from the students we teach in our schools. It is therefore critically important for student teachers to be proficient in English language before they step inside the classrooms. 'Proficiency in English' is a two part course-Part A in first year and Part B in the second year - developed purely for building English skills of the students teacher. This year in the Part A, a student teacher through this course builds his/her own speaking, listening skills and understands the importance of letter sounds, word usage, communication and translation skills, and role of grammar and vocabulary in English. By participating in the course the hope is that the student teachers deeply understand the basics of English usage and learn ways to teach English as a language and not as a subject.

Course Pattern :

Unit No.	Title of the Unit	Credit	Periods	Summative	Formative
1	Nature of English Language	1	32	10	10
2	Phonics and Phonemic Awareness in English	1	32	10	20
3	Speaking and Listening in English Language	1	32	10	20
4	Grammar and Vocabulary of English Language	1	32	10	10
	Total	**04**	**128**	**40**	**60**

Objectives :

Student Teacher should be able to :

- acquaint with meaning, nature and scope of English language learning.
- differentiate between spelling patterns and their pronunciation and use intonations to convey a particular expression/meaning.
- become proficient with different sound patterns (alphabets, diphthongs and digraphs) in English language.
- articulate the importance of speaking and listening in English language through practising effective speaking.
- practise effective grammar, sentence structure and vocabulary usage, thus understand their importance in English language.

UNIT No. 1 : Nature of English Language

S. No.	Item	Description
1	Scope of Unit (Sub Units)	• What is a language? Principles of language learning. • Communicative approach to English language. • Structure of English language-letters, syllables, words phrases, sentence, syntax and semantics. • Difference between English and Mother tongue. • Importance of English language.
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : 1) Express and recognize the meaning of language a system of symbols. 2) List the principles of language learning. 3) Identify and distinguish between language acquisition and language learning. 4) Recognize and demonstrate that communicative approach has expressive (speaking and writing) and receptive (listening and reading) components. 5) List and give examples for each component of the structure of English language. 6) Relate and illustrate the difference between Mother tongue and English language. 7) State the importance of proficiency in English language.
3	Learning Experiences	• Interactive lecture and small group discussion on meaning of language. • Brain storming on principles of language learning. • Interactive lecture and then demonstration of communicative approach to English language. • Discuss each component and present examples for each component is small groups. • In pairs illustrate the difference between Mother tongue and English language. • Debates on importance of English language. • **Student Teacher Portfolio and Rubric :** Observation of group discussion, group presentation and debating skills. (see - appendix No. 1)

S. No.	Item	Description
		• **Field Work:** Survey families of 10 students form the internship class about languages spoken in their family, languages in their surroundings, amount of exposure to English language in their surrounding. • **Group Discussion:** The teacher educator arranges groups for discussion on what a language is and each group presents in a plenary which is recorded on the black board. • **Group Work:** In groups of 5, the student teachers discuss about a child's early stages of language learning based on their learning form classes. Student teachers imagine and discuss about their own language learning.

UNIT No. 2 : Phonics and Phonemic Awareness in English

S. No.	Item	Description
1	Scope of Unit (Sub Units)	• Speech Mechanism • Phonetics and Phonemic Awareness (PPA) • Sounds Pronunciation and Stress • Intonation-Rise and Fall.
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : 1) Explain how sound is produced from our body using the vocal organs. 2) Practise the use of different vocal organs for producing different sounds. 3) Identifying vowel, consonant and diphthong sounds. 4) Compare different sounds and connect sound to correct phonetic symbol. 5) Practise pronunciation of different words to identify stress sounds. 6) Identify the effect of intonation in a sentence and differentiate between a rise and a fall in a given sentence.
3	Learning Experiences	• Small group analysis, observations and demonstrations on how organs work together to create sound of letters. • Interactive lectures through PPT's and small group activities by practising sounds of letters-vowels, consonants, diphthongs etc.

S. No.	Item	Description
		• Identify, connect and compare different sounds and sound patterns by listening to various sounds to validate phonemic awareness. • Sing, listen and practise phonic sounds by creating flash cards of letters, and making word lists for identifying vowel sounds. • Observe, Listen, Discuss and Practise the different sounds using audio clips to demonstrate stress patterns and pronunciations. • Think, Pair and Share the idea of intonation through songs and audio clips by identifying word pronunciations with emotions and feelings. • **Student Teacher Portfolio and Rubric:** Observation of group discussion, group participation and sound identification skills. (see appendix no. 2) • **ICT Project :** Create a PPT with working model of voice organs and present it in front of the class (can be done in groups of 3) • **Assignments :** Create a set of flash cards with complex words and their pronunciation written phonetically and present it to class. Student teacher will read poems/speech for 3 mins., focused on intonation in front of class-record themselves through a voice recorder and upload on net.

UNIT No. 3 : Speaking and Listening in English Language

S. No.	Item	Description
1	Scope of Unit (Sub Units)	• Observation and Listening in English. • Speaking and Communication • Speaking etiquettes. • Translation (English to Mother tongue and Vice Versa)
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : 1) Answer questions based on their listening of story/poem/ passage.

S. No.	Item	Description
2	Learning Outcomes	2) Practise the skills of listening. 3) Understand fluency and word intonation to practise effective speaking. 4) Participate in group discussions to practise speaking and listening. 5) Practise soft skills like gestures, mannerisms etc by using role plays. 6) Translate a given write-up from English to mother tongue and Vice Versa.
3	Learning Experiences	• Use flash cards with increasing syllables and increasing number of words reproduce in small groups through focus on observation skills. • Interactive lectures through PPT's and small group activities on listening skills reading passages/poem/stories to be comprehended individually and in groups. • Arrange and participate in group debates and discussions on specific topics; provide feedback on fluency of word usage-implement and repeat in discussions. • Role play on certain topics/chapters from English literature (textbooks) using effective fluency, gestures, body language, intonation and mannerisms while speaking-provide, feedback and continue to implement and repeat the role-plays. • Compare and contrast good pieces of translation from English to mother tongue and identify factors that makes a good translation. • Think, Pair and practise the skills of effective translation and steps involved in translating words and sentences from English into mother tongue and vice versa. • **Student Teacher Portfolio and Rubric:** Observation of group discussion, debates and activities for creating learning experiences. (seen appendix no. 1) • **Seminar :** Individually, students will prepare, practise and speak for 5 mins. on a specific topic (linked to this unit) in front of the class. Individually, students will listen to the presenter and provide written feedback for his/her improvement (this is for testing listening skills)

S. No.	Item	Description
		• **MCQ Test :** Test will include multiple choice questioning on translation, listening comprehension, passage and poems and listening, the gestures and mannerisms for speaking skills. This can also be done as an ORAL TEST for testing listening comprehension of student teachers. • **Group Work :** Student teachers (in groups of 3) conduct an interview with a speaker of English on any current issue, and he/she records the interview (audio/video) an submits.

UNIT No. 4 : Grammar and Vocabulary of English Language

S. No.	Item	Description
1	Scope of Unit (Sub Units)	• Basics of English Grammar (Word - Sentence and Structural - Functional) • Grammar enrichment : Rules and Applications • Vocabulary enrichment : Sight words • Dictionary - it's application in vocabulary enrichment
2	Learning Outcomes	**Student teacher will be able to :** 1) Understand and articulate the importance of accuracy and fluency and also the different rules of word and sentence formation in English language 2) Demonstrate the difference between structural and functional grammar. 3) Understand and apply the rules of affixes, homophones, homonyms, antonyms, synonyms, acronyms and abbreviations. 4) Practise reading Sight words (Dolch 220 list, Fry's 100 list etc.) and using them in sentences in daily English communication 5) Learn and practise to find meanings of words using a dictionary - both online and manual. Maintain a word bank which is a collections of all the words learnt in English and used regularly in the communication by the students.

S. No.	Item	Description
3	Learning Experiences	• Read aloud in front of the class using different English passages for checking accuracy and fluency; using charts to explain the different rules of word and sentence formations in teams. • Identify and create meaningful sentences using the different forms of functions in the sentences; using a 10th grade SSC text book to identify and categorise different forms, structures and functions in English language. • Use sorting cards, picture and word flash cards with different categories to identify and demonstrate understanding of Grammar rules and concepts; identifying different part of grammar by listening to songs; using Thesaurus on MS Word. • Interactive lectures through PPT's and small group activities on vocabulary enrichment activities like discussions, puzzles, word games etc.; create a word bank for every student teacher which has all the sight words, dictionary, etc. • Compare and contrast different word meanings using a dictionary by group activities, games, etc.; Practise using both online and manual dictionaries. • **Student Teacher Portfolio and Rubric :** Observation of group activities for creating learning experiences and behaviour of student teachers as per the rubric guidelines. • **Tutorial :** The tutorial will cover usage of correct grammar rules, sentence correction rules, sight words, verbs forms, adjectives, application of dictionary, word meanings and other basic grammar topics that are essential for student reachers to master. • **Field Survey :** Student teachers will conduct a reading survey for about 30 children in a school on finding out their reading accuracy and fluency speed (words per minute). • **ICT Activity :** Student teachers will create a 500 word story on Microsoft word using different sentences (in groups of 3) and share it with the class. • **Assignment :** Student teachers will use the 10th Grade State textbook of History/Social Studies different structures, forms and functions to deepen their understanding of grammar usage in different contexts. Different text books can be used to push the understanding.

References

Unit	Essential Reading	Additional Reading
Unit 1	**Book :** ✓ Morris I, The art of teaching English as a language, Macmillan and Co. Ltd. London. ✓ Teaching English through English, Jane Willis, ElBS with Longman, 1993 **Internet Resources ;** ✓ NA	✓ NA
Unit 2	**Book :** ✓ Recipe for Reading, EPS Literacy and Intervention Publication. ✓ Geddes Marion 1983 Listening Johnson and Morrow 1983 Craven M(2008)- Real Listening and Speaking- 4 Cambridge Cambridge University Press. ✓ Better English Pronunciation J.D.O. 'Connor Universal Book Stall' New Delhi, 6th Edition, 1991 **Internet Resources :** ✓ http://jollylearning.co.uk/overview-about-jolly-phonics/ ✓ http:/voicefoundation.org/health-science/voice-disorders//anatomy physiology-of-voice-production/the- voice -mechanism. ✓ http://oupeltglobalblog.com/2011/10/20/translation-in-language-teaching-and-learning/ ✓ http:/www.soundsofenglish. org./	✓ Driscoll L(2008) Real Speaking, Cambridge, Cambridge University Press. ✓ "Recipe for Reading" book, 1973, Nina Traub ✓ Exercises in Spoken English, Part I-III, Oxford University Press, CIFFI, Hyderabad, 1995 ✓ Ripman Walter, English Phonetics, JM Dent and Sons Ltd, London. ✓ Phonics song- https://www.youtube.com/watch?v=BELIZKpilZs ✓ https://www.mindtools.com/pages/article/Body_Language.htm

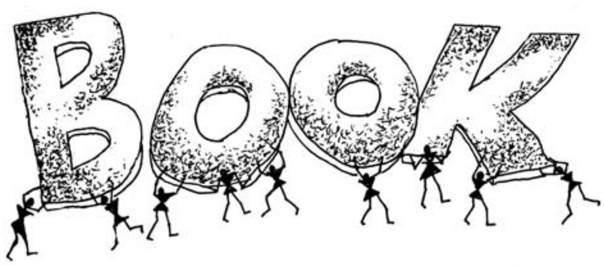

Unit	Essential Reading	Additional Reading
Unit 3	**Books :** ✓ "P.C. Wren & H Martin" 1935, Grammar Book ✓ Resources developed by Centre for learning Resources (CLR), Pune ✓ Intermediate Grammar usage and composition, ML Tickoo, Subramaniam, Orient Longman, 1996 ✓ Essential English Grammar, Raymond Murphy Cambridge University Press, 2nd Edition, 2000 **Internet Resources :** ✓ http://www.helpguide.org/articles/relationships/effective-communication.htm	✓ Collins Cobuild English Grammar, Harper Collins Publishers India, 1994 ✓ Mitchell AG, Spoken English, 1962, Macmillan and Company Ltd, London ✓ www.britishcouncil.org ✓ http://popularlinguisticsonline.org/2011 / 01/morphology-how-are-words-formed/
Unit 4	**Books :** ✓ 'Word power Made Easy', 1949, Norman Lewis ✓ Collins Paperback Thesaurus in AZ form Harper Collins publishers, 1992 **Internet Resources :** ✓ www.englishgrammar.org ✓ www.english-for-students.com ✓ www.mrsperkins.com/dolch.htmwww.sightwordsgame.com ✓ http://www.oxforddicitionaries.com/	✓ Essential Activator, Longman, 2000 ✓ www.eclipsecrossword.com ✓ www.ispring.com ✓ English club, British Council

Rubrics for debates and group discussions :

Debates and group Discussions	(E) Absence of proficiency	(D) Low level of proficiency	(C) Average level of proficiency	(B) Good level of proficiency	(A) Excellent level of proficiency
Communication of the participant	Has clear difficulty in communicating ideas and information/ struggles to put across the point by being nervous.	Has slight / little difficulty in communicating ideas and information.	Communicates and information clearly.	Communicates ideas and information very clearly, but not exceptional.	Communicates ideas exceptionally, clearly and with ease and joy.
Presence among the audience and showcase of maturity.	Does not have the presence or maturity to command attention / is nervous or panicky.	Has maturity but may lack some presence to command audience attention. **OR** Has presence but may lack maturity to command audience attention.	Has the presence and maturity to solidly command audience attention to listen.	Has the presence and maturity to command audience to command audience attention and can **compel others to consider** his/her ideas.	Has the presence and maturity to command audience attention and can **compel others to follow** his/her proposed course of action.
Aware of the interests of the audience.	Does not consider the interests of the audience when making a point/ approaching a view.	Considers the general interests of the audience when planning an approach, but has difficulty adjusting to new information.	Considers the general interests of the audience when planning an approach, and can adjust some what to new information.	Considers multiple interests of the audience when planning an approach and can **adjust adequately** to respond to new information.	Considers multiple interests and likely underlying motivations of the audience when planning an approach, and can **adjust Seamlessly** to respond to new information
Listening/ responding to others	Does not listen and respond well to others; may act disrespectfully toward others or make discouraging remarks about them or get angry about something.	Generally listens and respond well to others but may have difficulty respectfully disagreeing with others, as demonstrated by either disengaging from a discussion or taking a off putting tone.	Listens and responds well to others; is able to respectfully disagree with others.	Listens and responds well to others, respectfully disagrees and is able to understand and mention the unstated feeling/thoughts of others	Listens and responds well to others; is able to hypothesize about their unstated thoughts/ feelings; and moves beyond disagreement to consensus building.

Rubrics for Paper Presentation and Seminars :

(E) Absence of proficiency	(D) Low level of proficiency	(C) Average level of proficiency	(B) Good level of proficiency	(A) Excellent level of proficiency
Is not understandable and is difficult to pay attention because his language does not have words that are understandable - does not use appropriate English words for communicating the point across. **OR** because if the presence in front of the audience and not taken seriously, both by him/her and by the audience **OR** understand, evidenced by one or more of the following : - Rude tone - Immature tone - Extreme nervousness in voice/body language - Low energy	Is understandable **AND** is able to hold the audience attention during parts of the presentation, **not throughout the presentation;** usually due to mild nervousness or lack of preparation.	Is understandable throughout the whole presentation. **AND** is not particularly engaging in the presentation to make it more interesting and involving for the audience.	Is understandable throughout the lesson **AND** is engaging/makes it interesting **AND/OR** is at ease/comfortable during some parts of the presentation, **not throughout the presentation.**	Is understandable throughout the lesson **AND** is engaging/makes it interesting for the audience **AND** at ease/comfortable **throughout the whole presentation.**

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ४

मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व : भाग - १

पाठ्यक्रम भूमिका :

अध्ययन–अध्यापन प्रभावी होण्यासाठी भाषेवरील प्रभुत्व महत्त्वाचे असते. मराठी भाषेसंदर्भात अध्यापनातील आशय सोपा करून मांडणे, त्यामध्ये भाषेतील योग्य शब्द विविधपणे आणि स्पष्टोच्चारासहित वापरणे, विद्यार्थ्यांचे प्रश्न आणि प्रतिसाद लक्षपूर्वक ऐकून त्यावर सुयोग्य प्रतिसाद देणे, भाषा वापरात चढउतारांचा वापर करणे, अचूक व्याकरण आणि विपुल शब्दसंपत्ती द्वारे स्पष्ट आणि रंजक मांडणी करणे; प्रभावी वाचन आणि प्रतिभाशाली लेखन करणे इत्यादींमधून मराठी भाषेचे अध्ययन–अध्यापन अधिक परिणामकारक होते. वरील सर्व कौशल्यांद्वारे छात्राध्यापकाने मराठी भाषेवरील प्रभुत्व संपादित करण्यासाठी 'मराठी भाषा प्रभुत्व' विषयाचा अभ्यासक्रम विकसित केला असून त्याची मांडणी दोन भागात केली आहे. भाग–१ प्रथम वर्षी तर भाग–२ द्वितीयवर्षी योजला आहे.

या वर्षी भाग–१ मध्ये छात्राध्यापक स्वत:ची श्रवण आणि भाषण–संभाषण कौशल्ये विकसित करण्यासोबतच मराठी भाषेतील वर्णांचे उच्चार, शब्द वापर, संप्रेषण व भाषांतर कौशल्य, व्याकरण व शब्दसंपत्तीचे महत्त्व जाणतो. या विषयातील सहभागातून छात्राध्यापकाची मराठी भाषा एक विषय म्हणून शिकविण्याऐवजी भाषा म्हणून शिकविण्यासाठी उपयुक्त तयारी होईल अशी आशा आहे.

आकृतिबंध :

घटक	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१	मराठी भाषेचे स्वरूप	१	२६	१०	१०
२	मराठी भाषेतील वर्ण आणि उच्चार	१	२६	१०	२०
३	मराठी भाषेचे श्रवण आणि भाषण–संभाषण	१	२६	१०	२०
४	मराठी भाषेचे व्याकरण आणि शब्दभांडार	१	२६	१०	१०
	एकूण	**४.०**	**१०४**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे :

१. छात्राध्यापकास मराठी भाषेच्या स्वरूपाबद्दल तसेच अर्थ आणि आवाका या बद्दल तोंडओळख होणे.

२. छात्राध्यापकास विविध वर्णोच्चारांची ओळख होणे. तसेच, आवाजातील चढउतार वापरून उचित होईल असे अभिव्यक्त होता येणे.

३. छात्राध्यापकास प्रभावी भाषण–संभाषणाच्या सरावाने मराठी भाषेच्या श्रवण आणि भाषण–संभाषणाचे महत्त्व सांगता येणे.

४. छात्राध्यापकास मराठी भाषेतील अचूक व्याकरण आणि योग्य शब्दांचा वापर करता येणे. त्याद्वारे व्याकरण आणि शब्दसंपत्तीचे महत्त्व समजणे.

घटक क्र. १ : मराठी भाषेचे स्वरूप

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) भाषा म्हणजे काय? भाषा अभ्यासाची तत्त्वे. ब) मराठी भाषेचा संप्रेषणाच्या दृष्टीने अभ्यास. क) मराठी भाषेचे स्वरूप – वर्ण, अक्षरे, शब्द, वाक्य, वाक्यरचना, अर्थ, व्याकरण, नियम. ड) मराठी भाषा आणि इतर भाषांतील फरक (तुलनात्मक) इ) मराठी भाषेवरील प्रभुत्वाचे महत्त्व. फ) मराठी भाषेतील वैविध्य – बोली, वाङ्मय, प्रकार, इ.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक १) भाषा ही संकेतांनी बनलेली संस्था आहे हे समजून घेईल. २) भाषा अभ्यासाची तत्त्वे सांगतील. ३) भाषा ग्रहण आणि भाषाभ्यास यांतील फरक ओळखतील. ४) भाषा संप्रेषणाचे अभिव्यक्तीत्मक (लेखन, भाषण, संभाषण) आणि (श्रवण, वाचन) भाग जाणतील/वापरतील. ५) मराठी भाषेच्या स्वरूपातील सर्व अंगांची उदाहरणे देऊन वर्णन करतील. ६) मराठी भाषा आणि इतर भाषेतील प्रमुख फरक जाणतो, उदाहरणांसहित स्पष्ट करतील. ७) मराठी भाषेवरील प्रभुत्वाचे महत्त्व सांगतील. ८) मराठी भाषेतील विविध बोली भाषांचा आणि वाङ्मय प्रकारांचा आदर करतो, वैविध्याचे महत्त्व जाणतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) भाषेच्या अर्थाबद्दल गटचर्चा आणि चर्चात्मक सत्र. ब) भाषेच्या अभ्यास तत्त्वांबद्दल कल्पना विस्तार. क) संप्रेषणाच्या दृष्टीने भाषेच्या अभ्यासाबद्दल गटचर्चात्मक सत्र. ड) बोलीभाषेतील वाक्यांच्या संदर्भाने भाषेची अंगे समजण्यासाठी गंमत खेळ. ई) प्रमुख भाषा आणि मराठी भाषेमधील फरक सांगण्यासाठी जोडीकार्यात्मक संवाद, उदाहरणांची निर्मिती. फ) 'मराठी भाषेवरील प्रभुत्वाची शिक्षकाला गरज' विषयावर वादविवाद.

घटक क्र. २ : मराठी भाषेतील वर्ण आणि उच्चार

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) भाषणाचे तंत्र. ब) वर्णोच्चार.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक १) मानवी शरीरातील ध्वनी निर्मितीचे तंत्र सांगतील. २) विविध उच्चारांसाठी स्वरयंत्र आणि इतर अवयवांचा योग्य वापर करतील. ३) विविध उच्चारांची तुलना करून योग्य वर्ण योग्य त्या आवाजाशी जोडतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) विविध अवयवांच्या एकत्र कार्यातून ध्वनीनिर्मिती कशी होते यावर सादरीकरण. ब) तंत्रज्ञानाच्या मदतीने विविध वर्णांची ओळख करून घेणे. क) समान वाटणाऱ्या परंतु वेगळ्या असणाऱ्या वर्णांची उदाहरणे शोधून शब्दांमध्ये त्याचा वापर करणे – जोडीकार्य. ड) एका वर्णापासून अनेक शब्द तयार करण्याचे गटकार्य/स्पर्धा. इ) विशिष्ट वर्णांवर आधारलेली बालगीते ऐकणे, गाणे, सादर करणे.

घटक क्र. ३ : मराठी भाषेचे श्रवण, भाषण आणि संभाषण

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) श्रवण ब) भाषण, संभाषण, संप्रेषण क) भाषेतील चढउतार इ) भाषांतर (मराठीतून इंग्रजीमध्ये/हिंदीमध्ये आणि उलट)
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक १) लक्षपूर्वक श्रवण करतील. २) मराठी भाषेतून ऐकलेल्या कथा/गाणी इ. वर आधारित प्रश्नांची उत्तरे देतील. ३) प्रभावी संभाषणासाठी भाषणातील ओघ आणि आवाजातील चढउतार समजून घेतील. ४) प्रभावी भाषण, संभाषणासाठी योग्य हातवारे, हालचाली, थांबे, प्रचलित नियम जाणून ते वापरू शकतील. ५) दुसऱ्या भाषेतील (हिंदी/इंग्रजी/अन्य) मजकूर मराठीत तसेच मराठीतील मजकूर दुसऱ्या भाषेत भाषांतरित करून बोलू शकतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) मराठीतील परिणामकारक वक्त्यांच्या भाषणाचे, कथाकथनाचे भाग ऐकवून निरीक्षणे नोंदविणे. (पु. ल. देशपांडे, व. पु. काळे, शिवाजीराव भोसले, इ.) ब) मराठी भाषेतून जोडीकार्याद्वारे संवाद साधणे. क) भूमिकानुभव, वादविवाद, नाट्यछटा, कथाकथन, प्रसंगनाट्य, इ. विविध प्रकारे मराठी भाषेतून भाषण, संभाषण करणे. ड) इतरांच्या भाषण संभाषणावर त्यांना सूचनात्मक प्रतिसाद देणे. इ) एकच मजकूर विविध चढउतारांच्या मदतीने सादर करणे. फ) भाषांतरित साहित्य वाचून त्यावर गटचर्चा करणे. ग) मराठीतून स्वत:चा परिचय इतरांना करून देणे

घटक क्र. ४ : मराठी भाषेचे व्याकरण आणि शब्दभांडार

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) मराठी भाषेतील व्याकरणाचे मूलभूत नियम. ब) व्याकरणाचा मराठी भाषेत वापर क) मराठी भाषेतील शब्दभांडार ड) शब्दकोशाचा शब्दभांडार वाढविण्यासाठी वापर
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) मराठी भाषेतील अचूकतेचे आणि ओघाचे महत्त्व जाणून विविध नियमांच्या साहाय्याने शब्दरचना करून अर्थपूर्ण वाक्य तयार करतील. २) मराठी भाषावापरात व्याकरण अचूकतेने वापरतील. ३) मराठी भाषेतील विपुल शब्दभांडाराची व्याप्ती समजून घेतील. ४) शब्दकोशाच्या प्रभावी वापरातून शब्दभांडार वाढवतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	❍ मराठी भाषेतील मजकुरातून व्याकरणाच्या चुका शोधणे, शब्द अथवा वाक्य दुरुस्ती करणे. ❍ तक्त्यांच्या माध्यमातून मराठी भाषेतील व्याकरणाचे नियम समजावून सांगणे. ❍ इ. १ ली ते ८ वीच्या मराठी भाषेच्या पाठ्यपुस्तकातून वाक्यांचे आणि शब्दांचे प्रकार ओळखणे. – समानार्थी, विरुद्धार्थी, वाक्प्रचार, म्हणी, वाक्यक्रम ❍ सारखे उच्चार असणाऱ्या परंतु वेगळे अर्थ असलेल्या शब्दजोड्या तयार करणे. त्यांचा वाक्यात उपयोग करणे. उदा. दीन–दिन ❍ शब्दभांडार वाढविण्याचे विविध खेळ गटागटात खेळणे– शब्दकोडी, गाळलेले शब्द ओळखणे, पर्यायी शब्द सुचविणे एकाच अक्षरावरून सुरू होणारे – नाव, गाव, फळ, फूल, पदार्थ शोधणे इ. ❍ वैयक्तिक शब्दकोश तयार करणे. ❍ संगणक आणि आंतरजालावरील (Internet) शब्दभांडार वाढविणारे खेळ जोडीजोडीने खेळणे. ❍ शब्दसंपत्ती वाढविण्यासाठी मराठी पुस्तके वाचणे– बालसाहित्य, ललित इ.

◈◈◈

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ५
भाषा विषयाचे अध्ययन-अध्यापनशास्त्र (प्रथम/तृतीय भाषा)

पाठ्यक्रम भूमिका :

मराठी भाषा ही आपल्या विचार, भावना यांच्या आदान–प्रदानाचे महत्त्वाचे व प्रभावी साधन आहे. तसेच माहिती संक्रमणाचे प्रमुख माध्यम आहे. शालेय शिक्षण प्रक्रियेचा विचार करता मराठी भाषेवर प्रभुत्व असण्याचे महत्त्व लक्षात घेऊन जाणीवपूर्वक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. श्रवण, भाषण, वाचन, लेखन ही मराठी भाषेतील मूलभूत कौशल्ये आहेत. यांचा विकास व दृढीकरण ही उद्‌दिष्टे डोळ्यासमोर ठेवण्यात आली आहेत. इ. १ली ते ८वी चा विद्यार्थी मराठी वाचन, लेखन यामध्ये १००% प्रभुत्व मिळवेल अशा तऱ्हेने या पाठ्यक्रमाची पुनर्रचना करण्यात आली आहे. मराठी भाषा इतर विषयांच्या अध्ययन–अध्यापनाचे माध्यम आहे, म्हणून मराठी विषयाकडे मूलभूत विषय म्हणून पाहणे आवश्यक आहे. भाषेच्या मूलभूत कौशल्यांबरोबर भाषिक क्षमतांच्या विकासासाठीही प्राधान्याने प्रयत्न व्हायला हवेत. ज्याचे मराठी उत्तम त्याची इतर विषयांच्या आकलनाची गती आपोआप प्रभावी होते. मराठी अध्ययन–अध्यापनशास्त्र या विषयामधून मराठी मूलभूत उद्‌दिष्टे, अध्यापन पद्‌धती व अध्यापन तंत्रे या विषयीचे संपूर्ण ज्ञान मिळेल. कौशल्य विकसन व व्याकरण याची मांडणी इ. पहिली ते आठवी चा अभ्यासक्रम डोळ्यासमोर ठेवून पुनर्रचित करण्यात आली आहे.

छात्राध्यापकांनी विद्यार्थिकेंद्री अध्यापन पद्‌धतीचा अवलंब केला तरच वर्गातील अध्ययन–अध्यापन प्रक्रिया प्रभावी होऊ शकते. ती अधिक परिणामकारक होण्यासाठी विद्यार्थ्यांचा कृतिशील सहभाग असणे, त्यासाठी विद्यार्थ्यांना संधी मिळणे आवश्यक आहे. वर्गातील अध्यापन पद्‌धती सुयोग्य होण्यासाठी आवश्यक त्या क्षमतांचा विकास मराठी भाषेच्या या पाठ्यक्रमातून होईल. अध्यापन प्रक्रियेपेक्षा अध्ययन प्रक्रियेस अधिक प्राधान्य देणे त्यासाठी आवश्यक आहे. भाषेच्या मूलभूत कौशल्यांबरोबर लेखन व अभिव्यक्ती कौशल्याचा विकास ही उद्‌दिष्टे भाषिक समृद्‌धी, विकासासाठी महत्त्वाची ठरतात.

प्रस्तुत पाठ्यक्रमात छात्राध्यापकांमध्ये अपेक्षित बदल घडवून आणण्यासाठीच्या आवश्यक अध्यापन पद्‌धतीचा विचार प्रामुख्याने केला गेला आहे. त्यासाठी भाषेच्या अध्ययनासाठी वातावरण निर्मिती, अध्ययन–अध्यापन पद्‌धती, नियोजन, अध्यापन तंत्रे, अभ्यासक्रम–पाठ्यक्रम–पाठ्यपुस्तक यांच्यातील सहसंबंध, शैक्षणिक साहित्य, भाषेची कौशल्ये आणि व्याकरणाच्या दृष्टीने भाषेच्या अचूकतेचा विकास, छात्राध्यापकाचे मूल्यमापन या आधारे विषयाची मांडणी केलेली आहे. प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमातील छात्र मराठी विषयातील वाचन व लेखन ही मूलभूत कौशल्ये विद्यार्थ्यांमध्ये १००% विकसित होण्यासाठी सक्षम बनेल अशा अध्यापन पद्‌धतीचा विचार अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करताना प्रामुख्याने केला गेलेला आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	मूल्यमापन	
				संकलित	आकारिक
१	प्राथमिक (इ. १ली ते ८वी) स्तरावरील मराठी भाषेच्या अध्ययनासाठी अध्ययन वातावरण निर्मिती	०.५	१६	१०	१०
२	मराठी भाषेच्या अध्ययन–अध्यापन पद्‌धती, तंत्रे आणि नियोजन	०.५	१५	१०	१०
३	अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, व पाठ्यपुस्तक यांचा सहसंबंध व शैक्षणिक साधने (इ. १ली ते ८वी)	१.०	३१	१०	१०
४	श्रवण, भाषण, संभाषण, वाचन, लेखन, अभिव्यक्ती कौशल्ये.	१.०	३१	०५	२०
५	व्याकरण व मूल्यमापन	१.०	३१	०५	१०
	एकूण	**४.०**	**१२४**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे - छात्राध्यापकांना,

१. प्राथमिक स्तरावरील मराठी विषयाच्या अध्यापन पद्धतीशी निगडित समस्या जाणण्यास समर्थ करणे.
२. मराठी भाषा अध्ययन-अध्यापन वातावरणनिर्मिती प्रक्रिया सुलभ करणे.
३. अध्यापन पद्धती, अध्यापनाची तंत्रे यांच्या उपयोजनासाठी सक्षम बनविणे.
४. नियोजनाची विविध तंत्रे, टप्पे विकसित करण्यास मदत करणे. (वार्षिक, मासिक/घटक, पाठ)
५. अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक व मार्गदर्शक शैक्षणिक साहित्य यांच्यातील सहसंबंध जाणण्यास सक्षम बनविणे.
६. श्रवण, भाषण, संभाषण, वाचन, लेखन, अभिव्यक्ती या कौशल्यांच्या विकासासाठी प्रभावी अध्यापन पद्धतीचा अवलंब करणे.
७. मराठी भाषेच्या प्रभावी वापरासाठी व्याकरणाचा अचूक वापर करण्यास शिकविणे.
८. मूल्यमापनासाठी वेगवेगळ्या तंत्रांचा अवलंब करण्यास सक्षम करणे.
९. बोलीभाषेकडून प्रमाण भाषेकडे जाण्यास समर्थ बनविणे.

घटक क्र. १ : प्राथमिक स्तरावरील मराठी भाषेच्या अध्ययनासाठी अध्ययन वातावरण निर्मिती

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) मराठी भाषेच्या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेशी संबंधित समस्या. २) मराठी भाषेचे प्रथम, द्वितीय व तृतीय भाषा म्हणून अध्यापन. ३) मराठी भाषा अध्यापन पद्धतीचे बदलते स्वरूप. ४) महाराष्ट्रातील बोलीभाषा-स्थान व व्याप्ती. ५) मराठी भाषा अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया व अध्ययन वातावरण निर्मिती.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक... १) वर्गातील बहुभाषिक विद्यार्थ्यांची वैशिष्ट्ये लक्षात घेऊन अध्यापनास समर्थ बनतील. २) शालेय विविध स्तरावरील मराठी भाषा अध्यापन कसे करावे, हे सांगतील. ३) अध्यापन पद्धतीचे बदलते स्वरूप सांगतील. ४) मराठी भाषेच्या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेचे स्वरूप विशद करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) मराठी भाषा प्रथम, द्वितीय व तृतीय भाषा स्तराची विविधता, व्याप्ती व मर्यादा यांविषयी कथन करणे. २) मराठी भाषेच्या अध्यापन पद्धतीच्या बदलत्या स्वरूपाबाबत आंतरक्रियात्मक व्याख्यान आयोजित करणे. ३) वयोगटानुसार विषय देऊन/प्रसंग देऊन विद्यार्थ्यांना बोलायला (भाषण व संवाद कौशल्य विकसन) संधी देणे. ४) दृक्श्राव्य माध्यमातून विविध बोलीभाषांची वैशिष्ट्ये दाखविणे. बोलीभाषेच्या, ग्रामीण कथेच्या, कथाकारांच्या कॅसेट ऐकविणे. ५) मराठी भाषा दिनाच्या निमित्ताने नाविन्यपूर्ण उपक्रम कार्यान्वित करणे. (स्वरचित काव्यरचना, शब्दकोडे, नाट्यवाचन, पाठाचे सादरीकरण, वाचन स्पर्धा)

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
		६) वाचनासाठी वेगवेगळे उपक्रम घेणे. जसे – कट्टावाचन, प्रकटवाचन, चावडी वाचन, चित्रवाचन, अनुवाचन. ७) सर्जनात्मक लेखन, अभिव्यक्ती कौशल्य, कृतियुक्त अध्ययनाचा वापर करून कोडी, प्रश्नमंजूषा, भाषिक खेळ तयार करणे. ८) कथन, व्याख्यान, सहकार्यात्मक अध्ययन, कृतियुक्त अध्ययन अशा विविध अध्यापन पद्धतींचा वापर करून अध्यापन करणे. ९) पाठ्यपुस्तकातील व इतर विविध बोलीभाषांतील भाषिक नमुन्यांचे सादरीकरण करणे. (भूमिकाभिनय, प्रसंगनाट्य, पथनाट्य)

घटक क्र. २ : मराठी भाषेच्या अध्ययन–अध्यापन पद्धती, तंत्रे आणि नियोजन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) अध्यापन पद्धती, तंत्रे या संकल्पना व त्यांतील फरक २) अध्यापनाच्या विविध पद्धती : कथन, नाट्यीकरण, भूमिका अभिनय, सहयोगी अध्यापन पद्धती, उद्गामी, अवगामी, सहकार्यात्मक अध्ययन, आशययुक्त, कृतियुक्त–अध्यापन पद्धती, सर्वसमावेशक इत्यादी. ३) अध्यापनतंत्रे–भाषिकखेळ, कोडी, प्रश्नंमजूषा, अनुवाचन, अनुलेखन, प्रश्नोत्तर. ४) नियोजनाची संकल्पना, वार्षिक, मासिक/घटक, पाठ नियोजनाचे महत्त्व व गरज तसेच विकसनाचे स्तर व पायऱ्या. ५) मराठी भाषेच्या अध्ययन प्रक्रियेतील शिक्षक, विद्यार्थी व पालक यांच्या भूमिका
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक... १) मराठी भाषेच्या अध्यापनाच्या पद्धती व तंत्रे यांची वैशिष्ट्ये, प्रक्रिया व गुणदोष या संदर्भात फरक सांगतील. २) मराठी भाषा अध्ययनाच्या परिणामकारकतेसाठी समर्पक तंत्रे वापरतील. ३) प्रतिमानांचा आशयानुरूप वापर करून विविध पद्धतीने पाठ नियोजनाची मांडणी करतील. ४) पाठ शिकविण्यापूर्वी पाठनियोजनाचे व वेगवेगळ्या प्रकारांचे महत्त्व समजून घेतील. ५) वेगवेगळ्या पद्धती वापरून पाठानुरूप विविध प्रकारची टाचणे तयार करतील. ६) प्रभावी अध्यापनासाठी विविध शैक्षणिक साधनांचा वापर करतील. ७) विविध साहित्य प्रकारांच्या अध्यापनासाठी स्वत:च्या क्षमता विकसित करतील. ८) अध्ययन प्रक्रियेत विद्यार्थी, शिक्षक व पालक यांच्या भूमिका स्पष्ट करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) अध्यापन पद्धती, तंत्रे, अध्यापन प्रतिमाने हे संबोध व त्यातील साम्यभेद विद्यार्थ्यांना, कथन, व्याख्यान पद्धतीने समजावून सांगणे. २) बुद्धिमंथन पद्धतीने विद्यार्थ्यांकडून पाठनियोजनाच्या वेगवेगळ्या कल्पना काढून घेणे. नियोजनाच्या विविध पद्धतींवर गटचर्चा आयोजित करणे. ३) पाठटाचणाचे विविध नमुने तयार करून घेणे. ४) अध्यापनासाठी स्वयंअध्ययन पद्धती विकसित करण्यासाठी गटकार्य घेणे.

घटक क्र. ३ : अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक यांचा सहसंबंध व मार्गदर्शक शैक्षणिक साधने (इ. १ली ते ८वी)

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) मराठी भाषेची संरचना स्पष्ट करणे. २) अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक यांच्या सहसंबंधांचा अभ्यास. ३) पाठ्यपुस्तकांचा चिकित्सक अभ्यास. (इ. १ली ते ८वी) ४) मार्गदर्शक शैक्षणिक साहित्याचे विविध प्रकार (भाषिक खेळ, शब्द, वाचनपट्ट्या, (चित्रपट्ट्या, दृक्श्राव्य साधने, यु ट्युब, ब्लॉग, ॲप्स, वर्तमानपत्रे, बाल–मासिके, शब्दकोश, वयोगटानुसार संदर्भ ग्रंथ.) ५) शैक्षणिक साहित्याच्या विकसनाची तत्त्वे, स्तर, पायऱ्या व वापर.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक...** १) मराठी (इ. १ली ते ८वी) भाषेचा अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक यांतील सहसंबंध स्पष्ट करू शकतील. २) पाठ्यपुस्तकामध्ये पाठ्यक्रमाचे अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचे प्रतिबिंब कितपत आले आहे हे तपासून पाहतील व मांडू शकतील. ३) इयत्ता, वयोगटानुसार सुयोग्य शैक्षणिक साधनांचा वापर करतील. ४) विविध प्रकारचे शैक्षणिक साहित्य स्वत: तयार करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक यांच्या वैशिष्ट्यांबाबत गटचर्चा घेणे व त्याचा अहवाल तयार करणे. २) अभ्यासक्रमाच्या व पाठ्यक्रमाच्या उद्दिष्टांनुसार पाठ्यपुस्तक तयार झाले अथवा नाही हे तपासून पाहणे व त्याचे सादरीकरण करणे. ३) वेगवेगळ्या इयत्तांसाठी सुयोग्य शैक्षणिक साहित्य तयार करणे.

घटक क्र. ४ : श्रवण, भाषण, संभाषण, वाचन, लेखन, अभिव्यक्ती कौशल्ये

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) मराठी भाषेची मूलभूत कौशल्ये आणि प्रभावी अभिव्यक्तीसाठी त्यांचा विकास. २) मराठी भाषेतील भाषिक क्षमता प्राप्तीतील समस्या. ३) वाचन व लेखन कौशल्य अध्यापनाच्या पद्धती, तंत्रे या संबंधातील अद्ययावत संशोधनांचा अभ्यास. ४) उत्तम वाचनाचे निकष, वाचन वेग, वेगवान वाचनाचे तंत्र व वाचन अध्यापनाची प्रतिमाने. ५) मराठी भाषा विषयाची प्रयोगशाळा.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक...** १) प्रभावी वाचनासाठी बोधन, आकलन, वाचनगती व अचूकता (स्वराघातासह अर्थपूर्ण वाचन) ही कौशल्ये प्राप्त करतील. २) प्रभावी लेखन याद्वारे लेखन कौशल्याची योग्य अभिव्यक्ती करतील. ३) मराठी भाषेतील सहज कौशल्ये प्राप्त करतील. (देहबोली, शारीरिक हालचाली, चेहऱ्यावरील हावभाव, वाचिक–कायिक अभिनय) ४) वाचन व लेखन करताना येणाऱ्या अडचणी, जोडाक्षर लेखन, वाचन दोष, शब्दसंपत्ती, अक्षरांचे वळण, योग्य व अचूक लेखन यासंबंधात मार्गदर्शन करतील. ५) वाचन व लेखन कौशल्य यांच्या विकसनासाठी प्रभावी अध्यापन करतील. विद्यार्थ्यांच्या कौशल्य विकसनासाठी योग्य अध्ययन अनुभव देतील. ६) विद्यार्थी, घरातील व्यक्ती, नातेवाईक, मित्र, शाळा, परिसरातील व्यक्तींशी सुसंवाद कसा साधावा याचे मार्गदर्शन करतील. ७) वाचन, भाषण, संभाषण, लेखन अभिव्यक्ती या कौशल्य विकसनासाठी भाषा विषयाची प्रयोगशाळा निर्माण करून त्याच्या वापराची कौशल्ये विकसित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) श्रवण प्रक्रियेच्या अनुभवाच्या संधी उपलब्ध करून देणे.(स्वागत, भाषण, काव्यवाचन, श्राव्य साधने, कथाकथन, कीर्तन, पोवाडे, कॅसेट ऐकविणे.) २) भाषण, संभाषण कौशल्य विकसनासाठी वेगवेगळ्या विषयांवरील गटचर्चा, परिसंवाद, वादविवाद, वक्तृत्व स्पर्धा, यांचे आयोजन करणे, भूमिकाभिनय, वाचनस्पर्धा आयोजित करणे. ३) वाचन कौशल्य विकसनासाठी प्रकटवाचन, अनुवाचन, मूकवाचन, कल्पना प्रधान, चिकित्सा प्रधान व आस्वाद प्रधान वाचन इ.च्या संधी उपलब्ध करून देणे. अध्ययन अनुभव देणे. ४) मूलभूत कौशल्ये विकसनाची गरज व त्यावर परिणाम करणारे घटक या विषयांवर विद्यार्थ्यांनी आपले विचार मांडणे, विचार निबंध स्वरूपात सादर करणे. ५) कौशल्ये विकसनासाठी विविध कृती, प्रसंग तयार करणे. विविध विषयांवरील हस्तलिखित साहित्य तयार करण्यासाठी गटकार्य करणे. प्रत्यक्ष अनुभव देणे. ६) भाषा प्रयोगशाळेसाठी साहित्य निर्मिती करणे. (भाषिक खेळ, साहित्य, पुस्तक संग्रह, तक्ते, साहित्य प्रकारांचे विविध नमुने, वेगवेगळ्या बोली भाषांतील नमुन्याची दृक्श्राव्य साधने.)

घटक क्र. ५ : व्याकरण व मूल्यमापन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) व्याकरण म्हणजे काय? व मराठी भाषा विकसनात व्याकरणाचे महत्त्व व उपयोजन. २) व्याकरणाचे घटक-शब्दाधारित व वाक्याधारित व्याकरण. ३) वर्गाध्यापनातील व्याकरण शिकविण्याच्या पद्धती - रचनात्मक प्रत्यक्ष, कार्यात्मक, ज्ञानरचनावादी, कृतियुक्त. ४) मूल्यमापनाच्या विविध पद्धती. ५) संविधान तक्ता, प्रश्नपत्रिका, नमुना उत्तर पत्रिका व गुणदान योजना. ६) लेखन, वाचन यांसाठी सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) व्याकरणाची व्यापक संकल्पना समजून घेतील व व्यावहारिक भाषेत व्याकरणदृष्ट्या अचूक लेखनाचे महत्त्व विशद करतील. २) शब्दाधारित व्याकरण-शब्दाचे व्याकरण शब्दांच्या जाती, वाक्यातील स्थान, वाक्याधारित व्याकरण, सुयोग्य वाक्यरचना, त्याचे विविध प्रकार, उपयोजन या सर्व संकल्पना स्पष्ट करतील. ३) रचनात्मक व कार्यात्मक व्याकरण यांतील फरक स्पष्ट करतील. ४) शब्दाचे व्याकरण जाणतील. ५) शब्दांची योग्य मांडणी करून अर्थपूर्ण वाक्ये तयार करतील. ६) व्याकरणदृष्ट्या अचूक वाक्ये तयार करतील. ७) व्याकरण अध्यापनाची स्वतःची तंत्रे विकसित करतील. ८) बोधन, आकलन, उपयोजन तसेच पृथःकरण, वर्गीकरण, रसग्रहण, पुनर्व्यवस्था, विश्लेषण इ. भाषिक क्षमतांचे मूल्यमापन करू शकतील. ९) लेखनाचे योग्य निकष वापरून विद्यार्थ्यांच्या लेखनाचे मूल्यमापन करतील. १०) प्रत्येक चाचणीसाठी योग्य संविधान तक्ता तयार करतील. ११) प्रश्नपत्रिका, नमुना उत्तरपत्रिका, गुणदान योजना संविधान तक्त्यास अनुसरून तयार करू शकतील. १२) लेखन, वाचन कौशल्य यांच्या सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनासाठी विविध साधने व पद्धतींचा वापर करतील. साधने, प्रकल्प, उपक्रम, निरीक्षण पद्धती, नैदानिक कसोट्या, चेकलिस्ट, मुलाखत. १३) भाषेच्या वापरामध्ये संवाद, लेखन, वाचन यांतील व्याकरणाचे नियम जाणतील व त्यांचा योग्य वापर करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) व्याकरणाचे अध्ययन – अध्यापनातील महत्त्व व गरज यांवर चर्चासत्र आयोजित करणे. २) भाषिक खेळाद्वारे व्याकरणाच्या संकल्पना स्पष्ट करणे. ३) भाषिक कौशल्यांच्या मूल्यमापनाची विविध तंत्रे, अनुवाचन, प्रकटवाचन, मूकवाचन, इ. विकसित करणे. ४) सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनासाठी दर आठवड्याला वाचन व लेखन कौशल्य विकसन पाहण्यासाठी परीक्षा घेणे व प्रत्याभरण करणे. ५) भाषिक कौशल्ये मूल्यमापनासाठी सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची साधने विकसित करणे. ६) व्याकरणाच्या विविध घटकांबाबत बहुपर्यायी प्रश्नांच्या (MCQ) चाचण्या तयार करणे व चाचणीचे आयोजन करणे. ७) व्याकरणाच्या सुयोग्य अध्यापनासाठी विविध प्रकारचे पाठटाचण तयार करणे. ८) व्याकरणाच्या अध्ययन – अध्यापनासाठी उपयुक्त शैक्षणिक साहित्य विकसित करणे. (उदा. शब्दपटट्या, वाक्यपट्ट्या, फ्लॅशकार्ड, व्याकरणाच्या घटकांचे विवेचन करणारे तक्ते इ.) ९) गटकार्यातून विविध परीक्षांसाठी आवश्यक सविधान तक्ते तयार करणे. १०) प्रश्नपत्रिका निर्मिती व गुणदान योजना यांच्याशी संबंधित वेगवेगळ्या समस्यांबाबत चर्चासत्र आयोजित करणे. ११) कार्यशाळेत प्रत्यक्ष प्रश्नपत्रिका व गुणदान योजना निर्मिती करणे. १२) भाषा प्रयोग शाळेचा वापर करून शाब्दिक खेळ, भाषिक खेळ तयार करणे व त्याचा वापर करणे. संगणकाची मदत घेणे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	मराठीचे अध्यापन	अकोलकर, पाटणकर	व्हीनस प्रकाशन १९७०	७,२,
२.	मापन आणि मूल्यमापन	चौगुले एस. एस.	यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान नाशिक १९९९	५
३.	अध्यापनशास्त्र आणि पद्धती	कुंडले म.बा.	व्हीनस प्रकाशन १९८६	१,२,३
४.	मराठीचे अध्यापन व मूल्यमापन	पाटील विद्या	व्हीनस प्रकाशन १९७८	२,५
५.	मातृभाषेचे अध्यापन	डांगे चंद्रकुमार	प्रतिभा मुद्रणालय	२,४
६.	सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन भाग १ ते ४	जरग नामदेवराव (संपादक)	विद्या परिषद पुणे.	२,५
७.	मराठीचे अध्यापन व मूल्यमापन	पाटील लीला	व्हीनस प्रकाशन १९७८	२,५
८.	आशययुक्त अध्यापन पद्धती मराठी	पिचड नलिनी	यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ २००४	२,४
९.	वाचन व लेखन कौशल्ये	खिरे उषा व इतर	ज्ञानप्रबोधिनी, पुणे.	१,४
१०.	मातृभाषा मराठीचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण	पिचड नलिनी, बरकले रामदास	नाशिक इनसाईट २००५	२,३
११	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२	जरग नामदेवराव (संपादक)	विद्या परिषद, पुणे	१,३
१२.	राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५	–	NCERT दिल्ली	३,४,२
१३.	राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१०	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	३,२
१४.	मराठीचे अध्यापन	कुंडले म. बा.	विद्या प्रकाशन १९७४	१,२
१५.	आशययुक्त अध्यापन पद्धती	जोशी अनंत	नित्यनूतन प्रकाशन	२
१६.	अध्ययनाचे स्रोत	ढाळे सुनिता, राणे अशोक	प्रशांत पब्लिकेशन	१,२,३
१७.	मातृभाषा आणि परभाषा	सराफ रा. सो.	विद्या प्रकाशन १९७२	१,३
१८.	सुगम मराठी व्याकरण लेखन सुधारित आवृत्ती	वाळंबे मो. रा.	नितीन प्रकाशन, पुणे	४,५
१९.	वाचन कौशल्य कृती, गती व प्रगती	राजगुरू मेघमाला	उन्मेष प्रकाशन, पुणे.	४

पूरक संदर्भ - ग्रंथ सूची

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	इ. १ली ते ८वी व इ. ९वी ते १० वी ची क्रमिक पाठ्यपुस्तके	–	बालभारती पुणे	
२.	रचनावादी शिक्षण	पानसे रमेश	प्रात्य. पाठशाळा मंडळ २०१२	२
३.	सर्जनशीलतेचा विकास	सोहनी चित्रा	नित्यनूतन प्रकाशन २००८	४
४.	आनंददायी वाचनकेंद्री भाषा शिक्षक हस्तपुस्तिका	बेडगे अनिल (संपादक)	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे. २००९	४
५.	भाषा शिक्षण भाग–१, स्वरूप, संरचना व संपादन	धोंडगे रमेश, पै पुष्पा	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ १९९८	१
६.	भाषाशिक्षण भाग–२, भाषासंप्रेषण व सर्जनशीलता	धोंडगे दिलीप, पिंगळे वेदश्री, पगार एकनाथ	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ २००७	४
७.	भाषाशिक्षण भाग–३, अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व आशययुक्त अध्यापन	भास्कर पुष्पा व इतर	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ २००८	३
८.	भाषाशिक्षण भाग–४, साहित्याचे अध्यापन, मूल्यमापन व संशोधन	चंद्रकांत व इतर	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ २००८	५
९.	संदर्भकोष विश्वकोश, व्युत्पत्ती कोश	महाराष्ट्र शासन प्रकाशित	–	१ ते ५
१०.	भाषा विज्ञान परिचय.	पुंडे मालशे, सोमण अंजली	–	१
११.	वाचू आनंदे भाग १ ते ४	पुरंदरे माधुरी	–	४
१२.	लिहावे नेटके	पुरंदरे माधुरी	–	४
१३.	वाचन दिशा आणि दृष्टिकोन	डॉ. नवनाथ तुपे	कैलास प्रकाशन, औरंगाबाद	१ ते ३

अनु. क्र.	संकेत स्थळे
1.	मराठी शिका Learn Marathi www. punediary.com/learn_marathi.html
2.	http : education.umn.edu/NCEP
3.	jerichards 9009 @yahoo.com
4.	www.mah.Gov.in/marathi language department
5.	www/mahateacher/online.org.

◈◈◈

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ६
इंग्रजी : अध्ययन अध्यापनशास्त्र - भाग १

About the course

The theoretical knowledge learnt in paper 'Proficiency in English' needs to be given a practical touch. The principles of the proficiency and the knowledge can be realized through the paper 'Pedagogy of English'. Teaching methodology has seen lot of changes whenever the syllabus has changed. Now we believe that the classroom transaction can be effective only if the teachers clearly follow the learner centred methods. For the effective teaching and learning process what the teacher wants the learners to do in a class is given importance. Therefore, this paper would develop the essential capacity to follow proper methods of teaching in a classroom which would help to realize the objectives.

The priority is to be given to the learning procedure than the teaching procedure. The teaching procedure should be considered primary in developing the learning techniques, since our methods can be effective only if we plan all our strategies considering the learner as a center of all our efforts. Hence, this paper concentrates on the study of the curriculum, syllabus, lesson planning, and methodology for developing listening, speaking skills, reading skill and grammar that suits to bring a desired change in our learners.

Course Pattern

Unit No.	Title of the Unit	Credit	Periods	Summative	Formative
1	Pedagogy of English at the Elementary stage creating learning environment for English	0.5	16	4	10
2	Approaches Methods, and Techniques of Teaching and Learning English, and lesson planning	0.5	16	4	10
3	Curriculum, Syllabus and Instructional Material, with reference to Std. I to Std V	0.5	16	4	5
4	Developing listening skill, Speaking skill, reading skill and grammatical accuracy	0.5	16	8	5
	Total	**02**	**64**	**20**	**30**

Course Objective

A student teacher will be able to -

1. help to raise issues related to the pedagogy of English at the Elementary stage
2. facilitates the process of creating learning situations
3. help to use different methods, approaches and techniques in teaching English
4. relate the features of different types of planning
5. relate the curriculum and syllabus with the instructional materials of Std. I to Std V
6. facilitate the process of developing basic skills namely listening, speaking and reading skill
7. facilitate understanding of grammatical accuracy and the pedagogy required to develop it

Unit No. 1 : Pedagogy of English at the Elementary Stage
Creating learning environment for English

S. No.	Topics	Description
1	Sub Unit	a) Issues relating teaching and learning English in Maharashtra b) Teaching of English as first, second or third language c) Historical perspective of teaching of English in Maharashtra d) Teaching and learning process of English language learning e) Learning Environment for English
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : a) Give the features of multilingualism of our society b) Analyze the views of teaching English at the various level c) Tell history of pedagogy of teaching English in Maharashtra d) Articulate the process of teaching and learning English language
3	Learning Experiences	a) Demonstrates the features of various Indian languages by using video clips. b) Group discussion or debate on the acquisition of English as first, second or third language c) Interactive lecture on history of teaching English in Maharashtra d) Groups prepare posters presenting the process of English language learning e) Celebrate English Day so as to create learning environment f) Assignment on creating conducive atmosphere for learning English

Unit 2 - Approaches, Methods and Techniques of Teaching and Learning English and lesson planning

S. No.	Topics	Description
1	Sub Unit	a) Acquiring the concept and note the differences in approaches, methods and techniques b) Different Methods of teaching: Grammar Translation, Direct method, Eclectic method, activity based learning c) Approaches : Structural, Multi-skill Communicative and Constructivist approach d) Techniques of teaching English : role play, DVD, popcorn reading, read after the teacher, puzzles, quiz, language games, dictation, etc. e) Concept of planning, need of lesson planning, unit, monthly, yearly and the stages and steps for the development of plans

S. No.	Topics	Description
		f) Role of teachers, students and parents in the process of learning English g) Teaching and learning strategy required for literature: poem, story, play and informative pieces
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : a) Articulate the essentials of the concepts approaches, methods, and techniques b) Tell the features, process, merits-demerits of each approach, methods, and techniques of teaching English c) Enlist various techniques of teaching English and their features d) Use method, approach and techniques in teaching lessons effectively e) Tell the components, need and types of various planning f) Prepare and present educational plans using different models g) Defines the role of teachers, students and parents in students' process of learning h) Develop their strategy of teaching different genres of literature.
3	Learning Experiences	a) Develops a PPT on the concepts so as to compare and contrast approaches, methods and techniques b) Arranges for the discussion on the features, process, merits-demerits of the different approaches, methods and techniques c) Forms group work on deciding different techniques for teaching different concepts of English language d) Plans for group discussion for treating different techniques while teaching e) Arranges for group discussion on the components, needs and types of planning f) Arranges for group in the discussion an the various models of planning and prepare a chart g) Asks to prepare a web in groups on role of and teachers, students and parents h) Asks groups to develop their strategy for teaching different genres of English literature i) Asks to develop different types of plans required throughout the year

Unit 3 - Curriculum, Syllabus and Instructional Material, with reference to Std. I to Std. V

S. No.	Topics	Description
1	Sub Unit	a) Study of curriculum and syllabus with reference to Std. I to V b) Type of instructional material: Print and non-print material and other unconventional materials including the textbooks c) Principles of material development d) Stages and steps of material development e) Class formation and class management : pair and group work, appointing group leaders and monitoring
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : a) Explain the relation between the curriculum and the syllabus of English b) State the realization of the syllabus through the textbooks of English at the various levels c) Review the available print and non-print material for teaching and learning of English at a particular standard d) Decide on the principles of material development e) Enlist the stages and steps of material development f) Manage the class using different strategies suitable for the activity in action g) Tell the different models of managing class
3	Learning Experiences	a) Groups discuss features of curriculum and syllabus and prepare their reports b) Complete their assignment on the reflection of syllabus through the textbooks c) Prepare PPT on the principles and the stages and steps of material development suitable for different standards d) In groups develop material on the selected concepts suitable for Std. I to Std V e) Develops various kinds of instructional material as printed and non-printed material to be used for teaching and learning English for Std. I to Std V f) Drawing designs of various classroom interactions and use them during the practice sessions

Unit 4 - Developing Listening skill, Speaking skill, Reading skill and Grammatical accuracy

S. No.	Topics	Description
1	Sub Unit	a) Development of the basic skills of English language: features, techniques, stages and steps b) Developing soft skills of English language: gestures, body language, etc. c) Issue of English language competency d) Development of listening skill e) Development of speaking skill f) Features of reading skill. g) Methods and techniques of teaching reading skill. h) Fluency and accuracy in grammar i) Word based grammar j) Sentence based grammar k) Structural vs Functional grammar l) Dealing with the pedagogy of grammar in a classroom : structural, direct, functional, constructivist, enquiry based, activity based etc.
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : a) Relate the essential features of developing the basic language skills: listening, speaking, loud and silent reading and writing b) Reiterate the obstacles in developing the skill c) Create situations for developing listening, and speaking d) Enlist and use the soft skills while teaching e) Explain the features of language competency f) Tell the features of reading skill g) Present different views on developing reading skill h) Tell the need and importance of grammar in learning English i) Differentiate between fluency and accuracy j) Tell and apply the rule and regulations regarding word based and sentence based grammar k) Find out the difference between structural and functional aspect of grammar l) Develop their strategy of dealing with grammar.

S. No.	Topics	Description
3	Learning Experiences	a) Forms groups and allots skill of listening, speaking and communicating to each group for the discussion on the features, techniques, stages, steps and problems in developing the skills. b) Video clips for observing the use of gestures, body language in using English. c) Demonstrates practice listening sessions so as to facilitate the process of listening. d) Asks the groups to deliberate on the need, to develop listening, speaking and the factors affecting the inculcation and remedies through brain storming method. Students prepare their papers and read. e) Asks to prepare for the before listening, while listening and after listening kind of activities and arranges for their demos. f) Asks to differentiate between speech and talk. g) In groups prepare write up on the various situations for speaking English. h) Demonstrates the features of reading skill by reading aloud i) Arranges for the group discussion on various methods of dealing with the development of reading skill j) Arranges for the reading competition and role plays k) Forms reading club to facilitate different types of reading l) Arranges for the seminar on the need and importance of teaching and learning of grammar m) Arranges for a debate on the fluency and accuracy in English language learning g) Arranges for MCQ test on various grammar items n) Assignment on the difference between structural and functional aspect of grammar o) Develops various types of lessons plans for dealing with grammar in a class p) Develops teaching and learning material useful for grammar q) Develops worksheets using the various techniques of dealing with grammar

References :

Sr. No.	Books	Writer Name	Sub-Unit
1.	Teaching aspects of English Language, Pune: NityaNutan Publication	Gurav H. K. [2007]	1, 2
2.	Theory and Practice of Teaching English language, Pune: Nitya Nutan Publication	Pawar N. G. [2005].	3, 4
3.	Spoken English. Hyderabad: Orient Longman Private Limited	Bansal R. K. & Harrison J. B. [2007]	1, 2
4.	Essential English Grammar	Raymond Murphy; Cambridge University Press.	4
5.	Teaching English through English;	Jane Willis; ELBS	1 to 4
6.	Resources developed by the MSCERT, Pune		4
7.	Instructional Objectives of School Subjects, NCERT, 2004		4

Internet Resources

Sr. No.	Websites	Unit
1.	https://www, britishcouncil orgl/teach. english	
2.	https://www, teaching english. org.uk/	
3.	www.ucl.ac.uk.surveryof english usage	
4.	https://www, englishclub.cam/learn-englis.htm	

Rubrics for listening skill

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
1. Listening to words, phrases and sentences.	1. unaware of the proper sound of words, phrases and sentences. 2. unable to decipher meaning by listening. 3. unable to listen and show or act.	1. aware of the expected sound of words but unable to decipher the meaning. 2. aware of the expectation but uncertain about what to show or the expected action.	1. aware and can differentiate between the expectation and action. 2. aware of the expectation and acts accordingly but intermittently. 3. involves in practising to acquire proficiency.	1. able to locate words, phrase or sentences by their pronunciation able to tell. 2. understand the meaning by listening acts as per the instructions given. 3. uses the practice naturally.	1. able to decipher the sounds able to show the exact object by listening. 2. makes no mistakes in listening and judging or acting. 3. able to act exactly as per the instructions without any delay.
2. Listening to a paragraph.	1. unable to listen to a continuous sentences. 2. unable to decipher the sentences and their meaning.	1. becomes aware of listening to the continuous sentences. 2. becomes aware of the sentences and their meaning.	1. practises listening and correlating the continuous sentences. 2. practices in listen-ing and associating meaning.	1. able to listen to a continuos paragraph.. 2. able to get the meaning of what is being listened.	1. listens to a continuous paragraph with confidence. 2. listens and get exact meaning without delay.

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
	3. unable to correlate the sentences.	3. tries to correlate the sentences and their meaning	3. listens to a small passage attentively but not confident about the meaning.	3. takes interest in listening to a paragraph.	3. listens and understands the relation in the sentences.
3. Listening to a poem.	1. unable to listen to a poem. 2. unable to get the meaning of words by listening. 3. disinterested in listening to a poem.	1. becomes aware of listening to a poem. 2. becomes aware of words and their meanings in a poem. 3. becomes aware of the enjoyment.	1. practices listening to a poem. 2. tries to listen and guess the meaning. 3. develops the habit of listening to a poem.	1. able to listen to a poem. 2. tries to get the meaning with some difficulty. 3. practices the skill of listen-ing to poem.	1. enjoys listing to a poem. 2. can get the meaning of words by listing. 3. shows confidence in listening.
4. Listening to a dialogue.	1. Shows no interest in listening to a dialogue. 2. Not able to tell who is talking to whom. 3. Not able to tell what is the theme or subject of the dialogue.	1. Interested in listening to a dialogue. 2. Gets aware of someone is saying something to someone. 3. Not able to decide on the theme.	1. Practices in listening to a dialogue. 2. can tell who is talking to whom. 3. tells the general theme of the dialogue.	1. shows under-standing of a dialogue. 2. confidant about listening to a dialogue. 3. wants to listen to the dialogue further.	1. clearly understands the dialogue. 2. clearly understands who said to whom 3. understands the theme of the dialogue. 4. gets interested in listening to a dialogue.

Rubrics for Speaking skill

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
1. Articulating words	1. Unable to articulate words properly. 2. Unable to get the proper sound and pronunciation 3. Unable to get the meaning from the sound. 4. Unable to associate sound and meaning.	1. Articulates words but with mistakes. 2. Tries to pronounce words properly. 3. misunderstands between words and their meanings. 4. Words are said with one tone without understanding stress.	1. Articulates words properly. 2. Tries to understand the spellings and pronunciation. 3. Tries to say the words properly. 4. Tries to associate sound words and their meaning.	1. Articulates words properly. 2. understands the words and pronunciation. 3. Associates words with their meanings. 4. Associates words with their meanings.	1. Articulate words with the proper pronunciation matching with the expected level. 2. Utters words with proper stress. 3. Utters with proper understanding of the meaning.
2. Articulating sentences	1. Unable to articulate sentences. 2. Unable to make meaningful chunks of words. 3. Unable to read the sentence with the expected intonation. 4. Unable to show any understanding of what is being read.	1. Articulates sentences with mistakes. 2. Forms wrong chunks of words. 3. Follows wrong pattern of intonation. 4. Not sure about what is being read.	1. Tries to articulate sentences properly. 2. Tries to form proper chunks of words. 3. Tries to follow the proper pattern of intonation. 4. Tries to find out the meaning.	1. Articulate sentences properly. 2. Understands the difference in forming meaningful chunks. 3. Follows the intonation pattern. 4. Tries to find out the meaning.	1. Articulate sentences with proper sound and speed. 2. Articulates sentences following proper intonation pattern. 3. Articulates sentences showing understanding of the meaning.

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
3. Participate in a dialogue	1. Unable to express in a complete sentence. use only words 2. Unable to understand what others are saying. 3. Unable to participate in a dialogue.	1. Expresses in wrong sentences 2. Shows interest in what others are saying. 3. Tries to participate in a dialogue but unable to express. 4. Utters words to express.	1. Uses words and sentences to express. 2. Tries to understand what others are saying. 3. participates in a dialogue. 4. Tries to understand what is being said.	1. Participates in a dialogue freely. 2. Understands what is being said. 3. Uses small sentences.	1. Shows fluency in participating in a dialogue. 2. Uses sentences meaningfully. 3. Shows understanding of the topic of discussion. 4. Plays the role effectively. 5. Takes proper pauses and the understanding of the intonation pattern.
4. Speaking on the given topic	1. Unable to speak a sentence. 2. Unable to understand a topic. 3. Unable to find proper words to express.	1. Speaks sentences with mistakes. 2. Tries to use different words. 3. Tries to understand the topic.	1. Understands the topic. 2. Uses small sentences but with mistakes 3. Uses different words meaningfully.	1. Understands the topic clearly. 2. Uses small sentences meaningfully. 3. Uses words appropriately. 4. Tries to use various features of speaking.	1. Speaks fluently with the proper flow of language 2. Uses all the features of spoken language like sound, pitch, pronunciation, stress, intonation etc. 3. Shows clear understanding of the topic given.

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ७

गणित अध्ययन-अध्यापनशास्त्र

पाठ्यक्रम भूमिका :

गणित विषयात पाठ्यांशापेक्षा प्रक्रियेला जास्त महत्त्व असते. त्यात संबोध, सूत्रे यांवर जास्त भर दिला जातो. गणित केवळ आकडेमोड करणे, मोजमाप करणे यांपुरतेच मर्यादित नसून तर्कशुद्ध विचार, अमूर्त संकल्पनांचे विश्लेषण, दैनंदिन अनुभवांच्या क्षमता विकसित करण्याचे महत्त्वाचे साधन आहे. विद्यार्थ्यांना आपले विचार नेमकेपणाने व अचूकतेने व्यक्त करता येणे हे गणिताच्या अध्ययन–अध्यापनातून अपेक्षित आहे. आज शालेय शिक्षणात ज्ञानरचनावादी विचाराचा अंगीकार केला आहे. २१ व्या शतकात वैज्ञानिक व औद्योगिक क्रांतीबरोबरच माहिती तंत्रज्ञानाची भर पडली आहे. गणिताचे उपयोजन विज्ञानामध्ये अत्यावश्यक बनत चालले आहे. बदलांची गती प्रचंड वाढली आहे.

या पाठ्यक्रमात आकलनासह अध्ययन, गणितीय प्रक्रिया, गणितीय प्रश्न बनविणे व त्याचे निराकरण, सांख्यिकीकरण, सुसंगत मांडणी यांच्या जोडीला समस्या निराकरण, सर्वसमावेशक शिक्षण, ताणविरहित अध्ययन या बाबींचा विचार करून रचनात्मक बदल सुचविलेले आहेत. या पाठ्यक्रमातून तयार होणारा शिक्षक ज्ञानरचनावादी अध्यापनातून गणित विषय शिकविण्यास सक्षम बनेल. शालेय ज्ञानाचा वास्तव जीवनाशी संबंध जोडणारा, व्यावहारिक उपयोगिता असणारा, तर्कसंगत विचारसरणी विकसित करणारा हा पाठ्यक्रम आहे. प्रस्तुत पाठ्यक्रम मांडत असताना विषयाचे आशयज्ञान व तो विषय संक्रमित करण्याची पद्धत या दोन्हीची जबाबदारी अध्यापकावरच राहील. त्यामुळे गणिताविषयीची छात्राध्यापकाच्या मनातील भीती कमी होण्यास मदत होईल. त्याप्रमाणे वेळेचे नियोजन करणे आवश्यक आहे. प्रस्तुत पाठ्यक्रमाची मांडणी हा विचार डोळ्यांसमोर ठेवून केलेली आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१	गणिताचे स्वरूप	०१	३२	१०	१०
२	गणित आशयज्ञान समृद्धी (इ. १ ली ते ५ वी)	०१	३२	१०	१०
३	गणित पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, अध्यापन पद्धती व तंत्रे	०१	३२	१०	२०
४	गणितीय कारणमीमांसा आणि युक्तिवाद	०.५	१६	०५	१०
५	मूल्यमापन	०.५	१६	०५	१०
	एकूण	**०४**	**१२८**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे :

१. छात्राध्यापकांना अंकगणितीय, बीजगणितीय, भूमितीय, संख्याशास्त्रीय संबोधांविषयी आकलन क्षमता विकसित करण्यास मदत करणे.
२. बालकापर्यंत गणितातील संबोध पोहोचविण्यासाठी आवश्यक त्या क्षमता छात्राध्यापकांमध्ये विकसित करणे.
३. गणित अध्ययन–अध्यापनातून दैनंदिन व्यवहार सक्षमपणे करणे, तर्कशुद्ध विचार करणे, अमूर्त संबोध समजण्यासाठी छात्राध्यापकांना प्रवृत्त करणे.
४. छात्राध्यापकांना गणित विषयाचे घटक व परिणामकारक अध्यापन पद्धती यांची सांगड घालून अध्यापनाचे तंत्र विकसित करण्यास मदत करणे.
५. गणित विषयाची भीती कमी करणे.
६. गणित विषयात आलेले नवीन संबोध समजावून घेऊन आपली स्वत:ची अध्यापनाची दिशा स्पष्ट करण्यास सक्षम बनविणे.
७. सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन पद्धतीने गणित विषयाचे मूल्यमापन कसे करावे हे समजून घेण्यास मदत करणे.

घटक क्र. १ : गणिताचे स्वरूप

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) गणित संबोध, स्वरूप, महत्त्व व वैशिष्ट्ये. २) गणित विषय संरचना, गणित विषयाचा शाखांतर्गत व इतर विषयांशी समन्वय. ३) गणितीय ज्ञानाची अंगे संबोधात्मक व प्रक्रियात्मक. ४) पियाजे, व्हेगोटस्की, ब्रुनर आणि आसुबेल यांच्या सिद्धांतांचे गणित अध्ययन–अध्यापनात उपयोजन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक** १) गणितीय दृष्टिकोन समजून घेतील. २) गणित विषयाच्या विविध शाखांतील व्याप्ती व त्यातील परस्परसंबंध सांगतील. ३) गणितीय संबोध व प्रक्रिया यांच्यातील परस्परावलंबन समजून घेतील. ४) ज्ञानरचनावादाचा गणित अध्ययन–अध्यापनात उपयोग कसा करायचा हे समजून घेतील. ५) दैनंदिन व्यवहारामध्ये गणिताचा वापर प्रभावी पद्धतीने करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) गटचर्चा व प्रश्नोत्तरांद्वारे गणिताचे स्वरूप, महत्त्व सादर करावे. २) PPT च्या साहाय्याने व आंतरक्रियात्मक व्याख्यानांद्वारे संरचना व विषयाचा समन्वय स्पष्ट करावा. ३) सहयोगी अध्यापनातून गणिती संबोध व प्रक्रिया स्पष्ट करणे. ४) स्वयंअध्ययन व ABL द्वारे गणित संबोध सांगणे. ५) सेमिनार.

घटक क्र. २ : गणित आशयज्ञान समृद्धी (इ. १ ली ते ५ वी)

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) भूमितीय विचारांचे स्तर व्हॅन हेल्स (Van Hieles) २) द्विमितीय व त्रिमितीय आकार, परस्परसंबंध ३) भौमितिक आकार व मोजमाप ४) मापन ५) संख्याज्ञान व संख्यांवरील क्रिया ६) माहितीचे व्यवस्थापन ७) आकृतिबंध ८) अपूर्णांक ९) बीजगणित पूर्वतयारी

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) भूमितीय विषयांच्या स्तरांची ओळख करून घेतील, पृथक्करण, संयोजन, अवगमन, तर्ककठोरता या पायऱ्या स्पष्ट करतील. २) भौमितिक आकारांतील परस्परसंबंध स्पष्ट करतील. ३) गणितातील विविध क्षेत्रातील संबोध स्पष्ट करतील. ४) वरील सर्व संबोधांवर प्रभुत्व संपादन करून गणिताचे अध्ययन–अध्यापन प्रभावी व परिणामकारक करतील. ५) अध्यापनात शैक्षणिक साहित्याचा वापर प्रभावीपणे करतील. ६) अध्यापनशास्त्रीय दृष्टिकोनातून विचार करून अध्ययन–अध्यापन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) संदर्भग्रंथ, इंटरनेट, यू–ट्युब व्हिडीओ क्लिप २) प्रायोगिक पद्धती ३) दिग्दर्शन पद्धती ४) सहयोगी अध्यापन ५) स्वयंअध्ययन व कृती आधारित अध्यापन (ABL) ६) सराव

घटक क्र. ३ : गणित पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, अध्यापन पद्धती व तंत्रे

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	**१) गणित पाठ्यक्रम** : संबोध, पाठ्यक्रम निर्मितीची तत्त्वे, पाठ्यक्रम रचनेच्या पद्धती, पाठ्यक्रमाचे विश्लेषण **२) गणित पाठ्यपुस्तक** : संबोध, चिकित्सक विश्लेषण, आशयाचे विश्लेषण, चिकित्सक परीक्षण, शिक्षक, विद्यार्थी व पालकांच्या दृष्टिकोनातून पाठ्यपुस्तकाचा उपयोग **३) गणित अध्यापन पद्धती तंत्रे** : गणित अध्यापनाची सूत्रे, गणित अध्यापन पद्धती, उद्गामी, अवगामी, पृथक्करण, संयोजन, दिग्दर्शन, प्रायोगिक, प्रकल्प, स्वयंशोधन, समस्या निराकरण **४) गणित अध्यापनाचे नियोजन** : वार्षिक नियोजन, घटक नियोजन, पाठ नियोजन **५) गणित अध्यापनाची तंत्रे** : प्रश्नोत्तर, स्पष्टीकरण, सराव, पर्यवेक्षित अभ्यास, प्रत्याभरण **६)** गणित अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेविषयीच्या धारणा. गणित प्रयोगशाळा, गणित मंडळ, गणित जत्रा, मनोरंजनातून गणिती अध्ययन–अध्यापन, गणितीय कोडी, गणिती खेळ, गणितातील गमती जमती, वैदिक गणित, 'ॲबॅकस' चा वापर.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) गणित पाठ्यक्रम रचनेच्या विविध पद्धती सांगतील. २) विविध क्षेत्रांनुसार गणित पाठ्यक्रमाचे विश्लेषण करतील. ३) गाभा घटक, मूल्ये व विषयाच्या उद्दिष्टांनुसार गणित पाठ्यपुस्तकाचे विश्लेषण करतील. ४) अंतरंग व बाह्यांगानुसार पाठ्यपुस्तकाचे परीक्षण करतील. ५) संबोध, नियम, तत्वे, व्याख्या, सिद्धांत गृहितक, सूत्रे, आकृत्या यांनुसार आशयाचे विश्लेषण करतील. ६) गणित अध्यापनाचे वार्षिक नियोजन घटक नियोजन, पाठ नियोजन करतील. ७) गणिती संबोध गणित प्रयोगशाळेतून कसे शिकवावे हे सांगतील. ८) गणित मंडळ स्थापन करून गणित मेळावा, गणित जत्रेचे आयोजन करतील. ९) गणिती खेळाचे आयोजन करतील. १०) गणिती कोडी तयार करतील. ११) गणित अध्ययन-अध्यापनात मनोरंजकता आणतील. १२) वैदिक गणित, ॲबॅकस इत्यादींचा वापर कसा करायचा हे शिकून गणिताची भीती कमी करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) व्याख्यान २) PPT चा वापर करून आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. ३) खेळ ४) प्रश्नमंजूषा ५) प्रदर्शन ६) बुद्धिमंथन ७) सहकार्यात्मक अध्ययन ८) गणित प्रयोगशाळेचा वापर. (गणिती खेळ, कोडी तयार करणे-सोडविणे, प्रतिकृती तयार करणे व वापरणे.)

घटक क्र. ४ : गणितीय कारणमीमांसा आणि युक्तिवाद

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) सामान्यीकरण प्रक्रिया- उद्गामी कारणमीमांसा. २) गणिताची रचना, गणितीय संकेत, चिन्हे, भाषा, नियम, तत्वे, व्याख्या, सिद्धान्त, विविध घटकांचे परस्परावलंबन व संबोधांची श्रेणीबद्धता. ३) गणितातील तर्कशास्त्रीय दृष्टिकोन, सर्जनशील व चिकित्सक विचार.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) दैनंदिन जीवनात सामान्यीकरण प्रक्रिया वापरतील. २) गणितातील विविध संबोध व घटकांचे परस्परसंबंध व श्रेणीबद्धता सांगतील. ३) अध्यापन शास्त्रीय दृष्टिकोनातून विचार करून अध्ययन–अध्यापन करतील. ४) सर्जनशील विचार प्रक्रियेच्या विविध प्रकल्पांचे, उपक्रमाचे आयोजन करतील. ५) विविध विचारप्रक्रियेत तर्कशास्त्रीय विचारसरणी अंगीकारतील. ६) गणितातील चिकित्सक विचार प्रक्रियेच्या विकासातील विविध कोडी, कूटप्रश्न तयार करतील व सोडवतील. ७) दैनंदिन जीवनातील घटनांची चिकित्सा करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) चर्चा पद्धती २) उद्गामी पद्धती ३) अवगामी पद्धती ४) स्वयंअध्ययन पद्धती ५) प्रश्नोत्तर पद्धती ६) इंटरनेटचा वापर/यू–ट्युब व्हिडिओ क्लिपच्या आधारे चर्चा

घटक क्र. ५ : मूल्यमापन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) गणित विषयाच्या मूल्यमापनाचे महत्त्व २) गणित आशयानुरूप मूल्यमापन साधनांची निवड, नैदानिक कसोटी, उपचारात्मक अध्यापन, निकषसंदर्भीय चाचणी, प्रमाण– संदर्भीय चाचणी. सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनानुसार साधन निर्मिती आणि वापर ३) गणित विषयासाठी संविधान तक्ता व चाचणी निर्मिती
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) गणित विषयाच्या मूल्यमापनाचे महत्त्व स्पष्ट करतील. २) गणित विषयासाठी आशयानुरूप सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन साधनांचा अचूक वापर करतील. ३) संविधान तक्ता, चाचणी नमुना उत्तरसूची व गुणदान योजना, प्रश्नपेढ्या तयार करतील. ४) नैदानिक कसोट्या घेऊन उपचारात्मक अध्यापन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) व्याख्यान २) गटचर्चा ३) गटकार्य ४) प्रात्यक्षिक दिग्दर्शन ५) प्रायोगिक पद्धती ६) सराव कार्य

संदर्भ सूची

(आवश्यक संदर्भ साहित्य)

अ. क्र.	स्वयंअध्ययन स्रोत	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	गणित आशययुक्त अध्यापन	डॉ. ह. ना. जगताप –	नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे	१,३,४,५
२.	गणित अध्यापन पद्धती	डॉ. कैलास बोंदार्डे, डॉ. अश्विन बोंदार्डे, शिवराज कस्तुरे	फडके प्रकाशन, कोल्हापूर (प्रथम आवृत्ती) (२०१०)	१,३,५
३	आशययुक्त अध्यापन पद्धती मूलभूत	डॉ. कविता सांळुके	य. च. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	३,४,५
४.	गणिताचे अध्यापन	मखीजा आणि पोंक्षे	नूतन प्रकाशन, पुणे (२००१)	३,५
५.	गणित स्वरूप अध्ययन–अध्यापन	डॉ. अ. ना. ओक, डॉ. सत्यवती राऊळ	नूतन प्रकाशन, पुणे (१९९१)	१,२,३
६.	आशययुक्त अध्यापन	डॉ. अनंत जोशी –	य. च. मु. वि. नाशिक	३,५
७.	उद्याच्या शिक्षकांसाठी गणित शिक्षण	डॉ. किशोर चव्हाण	इनसाईट पब्लिकेशन्स, नाशिक (२००८)	१,३,५
८.	अध्यापन उपागम आणि कार्यनीती	प्रा. सुनिता ढाके, प्रा. स्वाती चव्हाण –	प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव	३,४
९.	शैक्षणिक संख्याशास्त्र	डॉ. सौ. गीतादेवी पाटील,	मंगेश प्रकाशन, नागपूर	१
१०.	सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन भाग १ ते ४	मूल्यमापन विभाग	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे. (२०१०)	५
११.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम–२०१२	अभ्यासक्रम विकसन विभाग	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१,२
१२.	इ. १ ली ते १० वी गणित पाठ्यपुस्तके	पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ	बालभारती (महा.राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ), पुणे	१,२

पूरक वाचन साहित्य

अ. क्र.	पूरक संदर्भ स्रोत	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	संदर्भासाठी पृष्ठ क्र.
१.	गणिती	अच्युत गोडबोले, डॉ. माधवी ठाकूरदेसाई	मनोविकास प्रकाशन, पुणे (२०१३)	–
२.	गणिताच्या पाऊलखुणा	प्रा. मोहन आपटे	अभिषेक प्रकाशन, पुणे	–
३.	निसर्गाचे गणित	प्रा. मोहन आपटे	राजहंस प्रकाशन, पुणे (१९९३)	–
४.	मैत्री ज्ञानसंरचनावादाशी	डॉ. वसंत देशपांडे डॉ. सुमन करंदीकर	निराली प्रकाशन, प्रथम आवृत्ती एप्रिल – २०१३	–
५.	ज्ञानाचा रचियेता माझा मीच	डॉ. सुमन करंदीकर, डॉ. अनिता पटवर्धन	आपणच प्रकाशन	–
६.	Mathematics explained for Primary Hachers	Haylock, D. (2006)	Sage Publcation, New Delhi	Chapter 22,27 Page no. 247-263, 305-321
७.	How Children Learn Mathematics	A guide for parents and teachers 3. London	Penguin - London	–
८.	Mathe matics in Primary school	Skemp. Richard R	Rouledge - London	Chapter 3,4,5, 49-71, Page no. 72-89, 90-108
९.	रचनावाद आणि शिक्षण	रमेश पानसे	–	–
१०.	Curriculum and Methods of Teaching	H. S. Srivastva	Shipra Publication	–
११.	Effective Teaching Evidence and Practice	Danicl muiji's, David Reynolds	–	–
१२.	Understanding Fraction - through activities	Dr. Vidya N. Wadadkar	आपणच प्रकाशन	–
१३.	Teacher Support- अध्यापक साथी Initiative to Improve classroom Teaching Methods & Practice	NCTE - Vol 1	August 2013	–
१४.	Learning Mathematics (LMT) 1-6	School of Sciences New Delhi	IGNOV (2007)	–
१५	Teaching Mathermatics in Grades K-8 (Research base mehods)	Stewart, I (1990)	Anges and Robertson	Chapter - 2

अ. क्र.	पूरक संदर्भ स्रोत	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	संदर्भासाठी पृष्ठ क्र.
१६	Making Mathematics Live A Handbook for Pri. Teachers Australia	Stewart, I (1990)	Anges and Robertson	Chapter - 2
१७.	नाते गणिताशी नाते समृद्धीची	सौ. शीला कोलटकर	आपणच प्रकाशन	–

डिजिटल रिसोर्सेस / संकेत स्थळे

अ.क्र.	डिजिटल रिसोर्सेस/संकेत स्थळ	घटक क्र.
1)	Geogebra Software	1, 3, 4, 5
2)	K- Bruch Software	4, 5
3)	K- Turtle Software	1, 3, 5
4)	Tux-Math Software	1, 5
5)	ck - 12 Software	2, 4
6)	A - view Software	2, 4
7)	http : //www. education.com/reference/article/ distinction	1, Conceptual & procedural math
8)	www.ethicalpolitics.org/wits/vygotskydevelop-ment	2
9)	en.wikipedia.org/wiki/van_Hiele_model	3
10)	images.rbs.org/cognitive/van_Hiele_shtml	3
11)	jwi/son.coe.uga.edu/EMAT 8990/GEOMETRY / Mason	3
12)	Professional Handbook for teachers, Geometry: Explorations and applications	3
13)	Journal of the Korea society of mathematical Education series D : Research in mathematical Education Vol. 7, No. 2, June 2003 91-99	1
14)	Thomson A. G. (1984) Educational Studies in Mathematics 15, 105-127	5
15)	People.exeter.ac.uk / P Ernest/impact.htm	5
16)	Mathematics Education Research Journal June 2005, Vol. 17, Issue 2, PP 69-90	5
17)	Vygotsky, L.S. (1978). Mind in society.com-bridge, MA: Howard Press	2

पूरक संकेत स्थळे

1)	www. elsevier.com/locate/tate (Teaching and teacher education 17 (2001) 213-226)
2)	www. uni - Paderborn.de/hart mut / WKR / R ezension - vd. Leeuw creative thinking in mathematics __Dr Karvel Leeuw.
3)	Aiken, L. R. (1972) Language factor in learning mathematics, mathematics Education Report columbus, ohio : ERIC.
4)	www. naldic.org.uk/Resources/NaLDIC/docs/resources.

◈◈◈

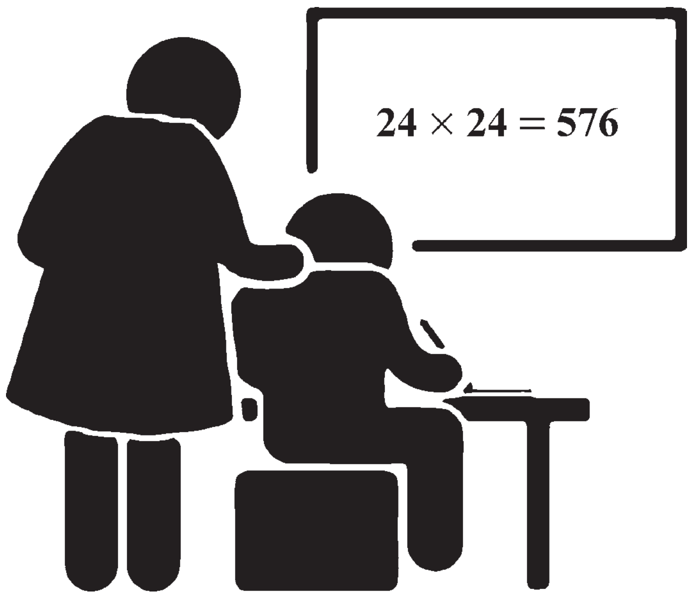

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ८

परिसर अभ्यास : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र

पाठ्यक्रम भूमिका :

शालेय अभ्यासक्रम योजनेत 'परिसर अभ्यास' हा विषय इ. ३ री ते ५ वी साठी नव्याने समाविष्ट झाला आहे. याचा विचार करून प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमामध्ये 'परिसर अभ्यास : अध्ययन अध्यापनशास्त्र' या विषयाचा समावेश करण्यात आला आहे. प्रस्तुत विषयामध्ये परिसर अभ्यास या शब्दाची व्याप्ती भूगोल, सामान्य विज्ञान, नागरिकशास्त्र, इतिहास या विषयांशी संबंधित आहे. वरील सर्व विषयांचा एकात्मिक दृष्टिकोन विचारात घेतला गेला आहे. 'परिसर अभ्यास भाग १' मध्ये भूगोल, सामान्य विज्ञान व नागरिकशास्त्र यांचा समावेश आहे. तर 'परिसर अभ्यास भाग २' मध्ये इतिहास' या विषयाचा समावेश केला आहे. इयत्ता ४ थी व ५ वी साठी स्वतंत्रपणे इतिहासाचे पाठ्यपुस्तक आहे.

इ. ३ री ते ५ वी च्या विद्यार्थ्यांचा वयोगट विचारात घेता त्यांची विचारप्रक्रिया, अध्ययन अनुभवांची रचना, संवादाचे स्वरूप, आंतरक्रियांची संधी, जागरूक व विवेकी नागरिकत्वाच्या जडणघडणीसाठी आवश्यक कौशल्यांचा विकास इ. ना चालना देणे गरजेचे आहे. तसेच प्रात्यक्षिक, संदर्भसाहित्य, सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाविषयक दृष्टिकोन, 'अध्ययन दर्शक' संबोधांचे परिसर अभ्यासातील स्थान इ. ची मांडणी केली आहे. इतिहासाची आवश्यकता, कालगणना, मानवाची भटक्या जीवनातून स्थिर जीवनाकडे वाटचाल, यातून निर्माण होणारा ऐतिहासिक दृष्टिकोन व त्याचे महत्त्व याचीही मांडणी केली आहे.

शालेय अभ्यासक्रमावर आधारित अध्ययन–अध्यापनाचे नियोजन, पाठ्यक्रम–पाठ्यपुस्तकाचे विश्लेषण करण्याची क्षमता छात्राध्यापकामध्ये निर्माण झाली पाहिजे 'शाश्वत विकास' व 'सामाजिक न्याय' या मूल्यांचा अंगीकार होऊन आवश्यक क्षमता व कौशल्ये विकसित झाली पाहिजेत.

शिक्षण हे तणावमुक्त व नवनिर्मितीक्षम व्हावे, ज्ञान पाठ्यपुस्तकाच्या जोडीने जीवन अनुभवांतून होते याची जाणीव सदर विषयाच्या अध्ययनातून होणार आहे.

आकृतिबंध :

घटक	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१	परिसर अभ्यास–संबोध, गरज, महत्त्व व व्याप्ती	०.५	१६	०५	१०
२	परिसर अभ्यास–ऐतिहासिक दृष्टिकोन	०.५	१५	०५	१०
३	विविध आंतरक्रिया	०.५	१६	०५	१०
४	'परिसर अभ्यास' मधील संबोध – शाश्वत विकास व सामाजिक न्याय	०.५	१५	०५	१०
५	पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक विश्लेषण आणि अभ्यास–क्रमातून क्षेत्रानुसार साध्य होणाऱ्या क्षमता व कौशल्ये	१.५	४६	१२	१०
६	मूल्यमापन प्रक्रिया व अध्ययन अध्यापनाचे नियोजन	०.५	१६	०८	१०
	एकूण	**०४**	**१२४**	**४०**	**६०**

उद्‌दिष्टे : छात्राध्यापकांना,

१. 'परिसर अभ्यास' या विषयाची गरज, महत्त्व व व्याप्ती समजून घेण्यास सक्षम करणे.

२. परिसर अभ्यासाच्या अभ्यासक्रमात समाविष्ट केलेल्या/ असलेल्या विविध दृष्टिकोनांचे आकलन होण्यास मदत करणे.

३. बालकांच्या विविध अध्ययन शैली व दृष्टिकोन, वैविध्यपूर्ण पार्श्वभूमी विचारात घेऊन वर्गातील आंतरक्रियांचे नियोजन करणे.

४. मानवामानवांतील तसेच सामाजिक प्रक्रिया, पर्यावरण व ऐतिहासिक दृष्टिकोन यांच्यातील परस्परसंबंध व परस्परावलंबन समजून घेण्यास सक्षम करणे.

५. दैनंदिन जीवनात पर्यावरण संवर्धनविषयक संवेदनशीलता व आग्रही भूमिका घेण्यासाठी समर्थ बनविणे.

६. परिसर अभ्यासातील भूगोल, सामान्यविज्ञान, ना. शास्त्र व इतिहास यांतील एकसंध व तर्कसंगत विचार करण्यास प्रवृत्त करणे.

७. परिसर अभ्यास विषयाच्या अभ्यासक्रमाचे चिकित्सक विश्लेषण करण्याची क्षमता विकसित करण्यास मदत करणे.

८. परिसर अभ्यासाच्या मूल्यमापन पद्धती व साधने यांचा योग्य उपयोग करण्यास सक्षम करणे.

९. क्षेत्रभेटीद्वारे निरीक्षण व नोंदी घेऊन अहवाल लेखन करण्यास समर्थ बनविणे.

घटक क्र. १ : परिसर अभ्यास भाग-१ - संबोध, महत्त्व व व्याप्ती

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटकाचे नाव	अ) परिसर अभ्यासाचे एकसंध स्वरूप ब) परिसर अभ्यास व्याप्ती (क्षेत्र व इयत्तानिहाय) क) परिसर अभ्यास-गरज व महत्त्व ड) उच्च प्राथमिक स्तराशी परिसर अभ्यास विषयाची सांधेजोड
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) परिसर अभ्यास संबोध समजावून घेतील. २) परिसर अभ्यासाचे एकसंध स्वरूप समजावून देण्यास मदत करतील. ३) आंतरविद्याशाखीय दृष्टिकोनातून अनेक विषयांचा एकसंधपणे अभ्यास कसा करावा हे समजावून घेतील. ४) दैनंदिन जीवनात विविध स्तरावरील घटनांचे विश्लेषण करतील. ५) परिसर अभ्यासविषयक धोरणे ठरविण्यात असलेला विविध घटकांचा प्रभाव समजण्यास सक्षम होतील. ६) उच्च प्राथमिक स्तरावर परिसर अभ्यास विषयाची एकसंधता कशी जोडली जाते किंवा जोडली आहे हे समजावून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) गटचर्चा - आंतरजालाचा वापर ब) पीपीटी. क) भूमिका निबंध २००४ व २००४ अभ्यासक्रम तुलना व चर्चा. ड) कार्यशाळा - एकसंधता

घटक क्र. २ : परिसर अभ्यास – ऐतिहासिक दृष्टिकोन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) ऐतिहासिक पार्श्वभूमी – कालगणना, मानवी उत्क्रांतीचे टप्पे. ब) भटक्या जीवनाकडून स्थिर जीवनाकडे, संस्कृतीकडे वाटचाल – संस्कृती विकास, संक्रमण, संवर्धन क) विविध स्थित्यंतरे–कारणे, प्रभाव/परिणाम,.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) मानवाच्या उत्क्रांतीचे टप्पे स्पष्ट करतील. २) कालगणना – गरज, महत्त्व समजून त्याचा दैनंदिन जीवनात वापर करतील. ३) परिसरातील विविध माध्यमांद्वारे मानवाची वाटचाल भटक्या जीवनाकडून स्थिर जीवनाकडे कशी झाली हे स्पष्ट करतील. ४) संस्कृती – विकास, संक्रमण, संवर्धन म्हणजे काय हे सांगतील. ५) वैविध्यपूर्ण व्यक्तिमत्त्वांचे ऐतिहासिक दृष्टिकोनातून केलेले योगदान यांचा अभ्यास करून त्यांच्यातील व्यवस्थापन व इतर कौशल्ये आत्मसात करण्याचा प्रयत्न करतील. ६) विविध राजकीय, ऐतिहासिक, आर्थिक स्थित्यंतरांचा मानवी जीवनावर झालेला परिणाम, त्याची विविध कारणे समजावून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) गटचर्चा ब) गुगल/यु ट्यूब व्हिडिओ क्लिपच्या साहाय्याने चर्चा. क) शिक्षक विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान, पीपीटी चा वापर.

घटक क्र. ३ : विविध आंतरक्रिया

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) शोधक वृत्तीस व सहकार्यात्मक अध्ययनास चालना देणारे मार्ग. ब) वर्गाबाहेरील परिसरासोबत आंतरक्रिया (सामाजिक, सांस्कृतिक, नैसर्गिक) क) वर्गांतर्गत आंतरक्रिया. ड) पाठ्यपुस्तकाव्यतिरिक्त पाठ्यसाहित्य प्रकार व निवड.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) विविध घटनांचे विस्तृत व विविधांगी स्वरूप वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून समजून घेतील. २) सहकार्यात्मक अध्ययन व स्पर्धाधारित अध्ययन यांतील फरक समजावून घेतील. ३) सहकार्यात्मक अध्ययनातून स्व–विकास होण्यासाठी चिकित्सक दृष्टिकोन व शोधक वृत्तीचा वापर करतील.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
		४) परिसरातील वैविध्यपूर्ण ज्ञानस्त्रोतांचा जास्तीत जास्त वापर करण्याचा प्रयत्न करतील. ५) घटक नियोजन करताना वरील सर्व बाबींचा विचार करतील ६) वर्गांतर्गत आंतरक्रियांचा वापर करतील (जास्तीत जास्त). ७) पाठ्यपुस्तकाव्यतिरिक्त इतर साहित्याचा वापर करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) विविध घटनांचे चिकित्सक विश्लेषण–वादविवाद स्पर्धा (Brain Storming) ब) समाजातील व्यक्तिसंदर्भात भूमिका पालन–ज्ञानस्त्रोत क) गट चर्चा ड) संदर्भसाहित्याचा वापर – स्वयंअध्ययन कोणत्याही एका विषयावर किंवा सर्व उपघटकांचा समावेश करून पी. पी. टी. सादरीकरण.

घटक क्र. ४ : शाश्वत विकास व सामाजिक न्याय

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) परिसंस्था संकल्पना, स्वरूप व वैशिष्ट्ये. २) शाश्वत विकास संबोध, व्याप्ती व वैशिष्ट्ये. ३) शाश्वत विकास व सामाजिक न्याय परस्पर संबंध.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) परिसंस्था व परस्परावलंबन समजून घेतील. २) नैसर्गिक व सामाजिक घडामोडींवर होणारा परस्परांचा प्रभाव समजून त्याची उदाहरणे देतील. ३) शाश्वत विकास व सामाजिक न्याय संकल्पना स्पष्ट करतील. ४) शाश्वत विकास व सामाजिक न्याय यांतील अन्योन्य संबंध समजून घेतील. ५) शाश्वत विकासास बाधा आणणाऱ्या जीवन पद्धतींचा अभ्यास करून त्यापासून दूर राहतील. ६) शाश्वत विकासांच्या मूल्यांचा अंगीकार करण्याचा प्रयत्न करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) गटचर्चा ब) सेमिनार क) आंतरजालाचा वापर ड) क्षेत्रभेटींचे आयोजन इ) विद्यार्थ्यांची गटविभागणी करून प्रकल्प देणे व त्यावर चर्चा करणे.

घटक क्र. ५ : पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक विश्लेषण आणि अभ्यासक्रमातून साध्य होणाऱ्या क्षमता व कौशल्ये

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक यांचे तुलनात्मक विश्लेषण. ब) शास्त्रीय दृष्टिकोनाचा विकास, संदर्भीकरण आणि सामान्यीकरण, वैविध्याचा सन्मान, सुसंगत, पारदर्शक वर्तन. क) परिसर अभ्यास भाग १ मधून साध्य होणाऱ्या महत्त्वाच्या क्षमता व कौशल्ये.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) परिसर अभ्यास भाग १ अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यक्रम यांचा परस्परसंबंध स्पष्ट करतील. २) निकषांवर आधारित अभ्यासक्रमाचे विश्लेषण करतील. (सामाजिक न्याय, घटनात्मक मूल्ये, पर्यावरण संवर्धन, राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५, गाभाभूत घटक, जीवन कौशल्ये) ३) निकषांवर आधारित पाठ्यपुस्तक व पाठ्यसाहित्याचे विश्लेषण करतील. (अभ्यासक्रमाची पूरकता, ज्ञानरचनावाद मांडणी, माहितीचे प्रमाण शोधाद्वारे शिक्षण संधी) ४) निकषांवर आधारित तपासणी करतील. (भाषा चित्रे, समावेशकता, समभाव, आदर भावना इ.) ५) शास्त्रीय दृष्टिकोनाचा अवलंब दैनंदिन व्यवहारात करतील. ६) 'संदर्भीकरण' संबोध समजून त्याचे उपयोजन करतील. ७) विषमता व वैविध्य यांतील फरक स्पष्ट करतील. ८) विषमता कशी दूर करता येईल यासाठी प्रयत्न करतील. ९) उद्दिष्टपूर्तीसाठी जीवनशैलीत बदल करण्याचा प्रयत्न करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) गटचर्चा ब) कार्यशाळा – स्वयंअध्ययन क) प्रात्यक्षिक/प्रकल्प ड) पाठ्यपुस्तक

घटक क्र. ६ : मूल्यमापन प्रक्रिया व अध्ययन–अध्यापनाचे नियोजन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) परिसर अभ्यास विषयासाठी सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन. ब) प्रक्रियानिष्ठ कौशल्ये. क) 'अध्ययन दर्शक' संबोध – परिसर अभ्यास विषयात त्याची आवड. ड) संकल्पना चित्र (Concept map), वस्तुनिष्ठ तक्ता (Theomatic web chart)) इ) घटक नियोजन आराखडा, शालेय अभ्यासक्रमावर आधारित वार्षिक व मासिक नियोजन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची अंगे व भारांश समजावून घेतील. २) प्रक्रियानिष्ठ कौशल्ये आत्मसात करून आकारिक मूल्यमापनाचा वापर करतील. ३) शिकता–शिकता मूल्यमापन हा संबोध समजून घेऊन त्याप्रमाणे शाळेत (सराव पाठात) कार्यवाही करतील. ४) 'अध्ययन दर्शक' व 'अध्ययन निष्पत्ती' यांतील फरक स्पष्ट करतील. ५) संकल्पना चित्र व विषयनिष्ठ तक्ता हे संबोध समजून घेतील. ६) घटक नियोजन करताना वरील संबोधांचा विचार करतील. ७) घटक नियोजनाची तत्त्वे विचारात घेऊन घटक नियोजन तयार करतील. ८) वार्षिक व मासिक नियोजन तयार करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची अंगे – पीपीटी ब) आंतरजालाचा वापर – स्वयंअध्ययन क) पीपीटीचा वापर ड) आंतरजालाचा वापर इ) कार्यशाळा – घटक, वार्षिक व मासिक नियोजन

◈◈◈

संदर्भ सूची

आवश्यक वाचन साहित्य

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्रमांक
१.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ (परिसर अभ्यास भाग–१, इयत्ता ३ ते ५)	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१,२,७
२.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ (भाषा व गणित, इयत्ता १ व २)	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१
३.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ (सामान्य विज्ञान, इयत्ता ६ ते ८)	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१
४.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ (भूगोल, इयत्ता ६ ते ८)	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१
५.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ (नागरिकशास्त्र, इयत्ता ६ ते ८)	–	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१
६.	शिक्षण प्रशिक्षण मार्गदर्शिका इयत्ता ३, ४, ५	-	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१, ३, ४
७.	परिसर अभ्यास भाग–१ भूमिका निबंध	-	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	१
८.	सर्वोच्च न्यायालयाचा निकाल, एम.सी. मेहता विरुद्ध भारत सरकार, दिनांक १८/१२/२००३	-	http:/www.indiankanoon.org/do	१
९.	एन.सी.इ.आर.टी.चे सर्वोच्च न्यायालयास सदर केलेले प्रतिज्ञापत्र, नोव्हेंबर २००७	–	एन.सी.इ.आर.टी.चे संकेतस्थळ	१
१०.	Discovery as an aspect of learning	Thomas P. Evans	Journal-The American Biology Teacher, Vol. 31, No.9, Dec. 1969, PP 555-558	२
११.	Teaching strategies : Is discovery one of them?	J. Douglas Steward	Journal-Canadian Journal of Education, Vol. 14, No.2, (1979), pp-55-65	२

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्रमांक
१२.	Educational Psychology : A cognitive view	David Asubel	Holt, Rinehart and Winston, New Yourk, 1968	२
१३.	Problem solving as a theory of learning and teaching	William H. Denton	Journal - The High school Journal, Vol. 49, No. 8, may 1966, pp 382-390	२
१४.	Constructivism in theory and practice : Towards a better understating	James M. Applefield Richard Huber, Mahnaz Moallem	The High School Journal, vol. 84, No.2, Dec.2000-jan 2001, pp 35-53	५
१५.	Constructivist Learning and Teaching	H. Clements, Michale	Journal-The Arithmatic Teacher, Vol.38, No.1, Sept 1990, pp 34-35	५
१६.	(E-book) How to chhose children's books : practical tips and philosophical reflections on Picking books for kids	Aaron Mead	Aaron Mead	
१७.	सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन–शिक्षक मार्गदर्शिका भाग १ ते ४	-	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे.	४
१८.	परिपत्रक–प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ मधील विषयरचनेनुसार परिसर अभ्यास या विषयाचे मूल्यमापन पद्धती निश्चित करणेबाबत	-	म. रा. शै. सं. व प्र. परिषद (विद्या परिषद), पुणे. दिनांक ५/९/२०१४	४
१९.	Source Book on Assessment for Classes I-V, Environmental studies .	-	National Centre for Education, Research and Traning (NCERT), New Delhi, 2008	४

◈◈◈

पूरक वाचन साहित्य

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्रमांक
१.	UNESCO Source Book for Science in the Primary school	Harden, W. Elstgeest	National Book Trust, New Delhi, 1998	४
२.	Stagewise syllabus for Environmental Education, Primary stage, classes I-V	-	NCERT, New Delhi	१
३.	पर्यावरण शिक्षण	-	कुमार विश्वकोश	१
४.	Teacher's handboook on Environmental Education for Classes XI-XII	-	NCERT, New Dehil, 2011	६
५.	Teacher Education for Environmental Education in India	Mamta Pandya	Centre for Environmental Education, 2000	६
६.	Habitat and learning			६

अ.क्र.	डिजिटल रिसोर्सेस/संकेत स्थळ	घटक क्रमांक
1.	www.tonybuzan.com	1
2.	http://www.theoryfundamentals.com/ausubel.htm	2
3.	http://www.ydae.purdue.edu/lct/hbcu/documents/Analysis of the failure of Discovery PBL Experiential inquiry Learning pdf	2
4.	http://www.education.com/reference/article/neopiagetian-theories-of-development/	2
5.	http://principles-of-learning.wordpress.com/dissertation/chapter-3-literature-review-2/the-constructive-perspective/discovery-learning-jerome-burner-1961	2

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ९
शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण

पाठ्यक्रम भूमिका :

शारीरिक शिक्षण हे शिक्षणाचे प्रमुख अंग आहे. शिक्षणामुळे मुलांवर शाळेत किंवा शाळेबाहेर अनेक संस्कार होत असतात. तसेच त्यांच्या ठायी असलेल्या वृत्ती किंवा गुण यांचा विकास करण्याचा प्रयत्न शिक्षणातून होतो. शिक्षणामुळे मुलांचे ज्ञान, कार्यक्षमता व चारित्र्य विकसित होण्यास मदत होते. शिक्षणामुळेच ते चांगले नागरिक बनू शकतात. शारीरिक शिक्षणामधून हे सर्व साध्य होऊ शकते.

शरीराच्या माध्यमातून उपलब्ध होणारे जे शिक्षण ते शारीरिक शिक्षण होय. शारीरिक शिक्षणामधून शारीरिक व बौद्धिक क्षमतांचा विकास, खिलाडू वृत्ती, परस्परांबद्दल आदरभाव, मैत्री व सहकार्याची भावना रुजविली जाते. संघवृत्ती, आज्ञापालन, नायकत्व, खिलाडू वृत्ती, सचोटी, स्वावलंबन इ. गुणांचा विकास विद्यार्थांमध्ये होण्यास भरपूर वाव देणारे कार्यक्रम शारीरिक शिक्षणात आहेत.

खेळ हा शारीरिक शिक्षणाचाच एक भाग आहे. प्राचीन काळात खेळ हे हौसेसाठी, आनंदासाठी, मनोरंजनासाठी व वर्चस्वासाठी अधिक खेळत असत. एकविसाव्या शतकात मात्र खेळांना व्यावसायिक स्वरूप प्राप्त झालेले आहे. एक मात्र निश्चित, खेळ प्राचीन असो की नवीन, देशी असो की विदेशी, वैयक्तिक असो की सांघिक, खेळाचे लाभ हे अगणित आहेत. खेळामुळे आनंद व समाधान मिळते. खेळामुळे व्यक्तीची सुदृढता वाढीस लागते. खेळामुळे पराभव पचविण्याची क्षमता विकसित होते. खेळामुळे खिलाडू वृत्ती वाढते. खेळामुळे मानसिक ताणतणाव कमी होण्यास मदत होते.

आकृतिबंध :

घटक	घटकाचे शीर्षक	श्रेयांक	तासिका	आकारिक गुण
१.	शारीरिक शिक्षण संकल्पना व व्याप्ती	०.५	१६	१०
२.	शारीरिक शिक्षण अध्यापन व क्रीडा स्पर्धा आयोजन	०.५	१६	१०
३.	योगाभ्यास	०.५	१६	२०
४.	शारीरिक शिक्षण मूल्यमापन	०.५	१६	१०
	एकूण	२.०	६४	५०

ध्येय :

प्रत्येक मुलाला शारीरिक, मानसिक व भावनात्मक दृष्ट्या सक्षम करणे हे शारीरिक शिक्षणाचे ध्येय आहे. शारीरिक शिक्षण मुलांच्या वैयक्तिक व सामाजिक गरजांची निकड पाहून त्यांचा सर्वांगीण विकास व लोकशाही नागरिकत्वाचे शिक्षण देण्याचेही कार्य करते.

उद्दिष्टे :

१) शारीरिक क्षमतेचा विकास करणे.

२) मज्जा व स्नायू यांच्या सहकार्यातून प्राप्त होणाऱ्या कौशल्याचा विकास करणे.

३) व्यक्तिमत्त्व व चारित्र्य विकास करणे.

४) आरोग्य, सुयोग्य शरीरस्थिती आणि हालचाली यांची सवय लावणे.

५) खेळ आणि मनोरंजन यांची आवड उत्पन्न करणे.

६) मुलांच्या योग्य प्रकटीकरणास आणि उत्स्फूर्त हालचालींना पुरेसा वाव देणे.

७) चुणचुणीतपणा, चापल्य, स्वयंशिस्त सांघिक प्रवृत्ती, नेतृत्व, खिलाडू वृत्ती इ. उत्तम नागरिक बनविण्यास आवश्यक असलेल्या गुणांचा विकास करणे.

८) दररोज योगा करण्याची वृत्ती निर्माण करणे.

घटक क्र. १ : शारीरिक शिक्षण संकल्पना

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटकाचे नाव	१) शारीरिक शिक्षण संकल्पना. २) ध्येय व उद्दिष्टे ३) शारीरिक शिक्षणाचा इतर शास्त्रांशी संबंध ४) प्रथमोपचार – दुखापती, काळजी – उपाय
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक – १) शारीरिक शिक्षण हे शिक्षणाचाच एक अविभाज्य भाग आहे. या शिक्षणातून बालकावर संस्कार घडविले जातील. आरोग्याविषयी मार्गदर्शन करतील. बालकाचा बोधात्मक, भावनात्मक व सामाजिक विकास या शास्त्रामुळे होतो हे जाणतील. २) बालकाच्या शारीरिक क्षमतेचा, व्यक्तिमत्त्वाचा, चारित्र्याचा, आरोग्याचा नेतृत्व गुणांचा विकास शारीरिक शिक्षणामधून होतो हे समजून घेतील. ३) शारीरिक शिक्षण हे शास्त्र आहे. त्याचा मानसशास्त्र, जीवशास्त्र, पदार्थविज्ञान, व्यवस्थापन, गणित, संख्याशास्त्र, अभियांत्रिकी, संगणकशास्त्र या शास्त्रांशी संबंध आहे हे जाणतील. ४) प्राण वाचविणे, वेदना कमी करणे, जखमेचे गांभीर्य वाटू न देणे हे प्रथमोपचाराचे उपाय समजून घेऊन प्रसंगी त्याची कार्यवाही करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) गटचर्चा २) व्हिडिओ क्लिपच्या साहाय्याने चर्चा ३) PPT चा वापर ४) प्रात्यक्षिके

घटक क्र. २ : शारीरिक शिक्षण अध्यापन व क्रीडा स्पर्धा आयोजन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) अध्यापन पद्धती : २) शारीरिक शिक्षण: शिक्षकांची भूमिका, गुण व कर्तव्य. ३) अभ्यासक्रमाचे स्वरूप : शारीरिक सुदृढता, शरीर व्यवस्थापन व कारक कौशल्य ४) क्रीडा स्पर्धा आयोजन : टप्पे ५) मैदान आखणी : महत्त्व, मापे, नियम पद्धती, निगा ६) कुलपद्धती व साखळी बाद पद्धती गुणपत्रके, पंचकार्य इ.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक – १) शारीरिक शिक्षणाच्या अध्यापनासाठी आज्ञा, अनुकरण, नाट्यीकरण, समग्र, खंडात्मक, पूर्ण भाग पद्धती व वर्गरचना पद्धतींचा वापर कसा करतात हे समजून घेतील. २) शारीरिक शिक्षण शिक्षक मार्गदर्शक, पंच, पालक सल्लागार, प्रथमोपचारक इ. भूमिका पार पाडतील. ३) शारीरिक सुदृढतेचे घटक : अधिराभिसरण, दमदारपणा, स्नायूंची ताकद, स्नायूंचा दमदारपणा लवचीकता, शरीर घटक रचना समजून घेतील. शारीरिक कारक सुदृढता : वेग, दिशाभिमुखता, शक्ती समन्वयक तोल प्रतिक्रियाकाळ समजून घेतील. ४) स्पर्धा आयोजनाने, विद्यार्थ्यांच्य क्रीडागुणांना वाव मिळतो तसेच जिंकण्याची जिद्द विकसित होते हे जाणतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) **स्पर्धा प्रकार :** (१) अंतर्गत स्पर्धा (२) बहिर्गत स्पर्धा **स्पर्धा आयोजन टप्पे :** (१) स्पर्धेची पूर्वतयारी करतील. (२) प्रत्यक्ष स्पर्धेच्या वेळी प्रात्यक्षिक दाखवतील. (३) स्पर्धा संपल्यानंतरची कामे करतील. २) मैदानाची आखणी, त्याचे मापे तसेच स्पर्धेसाठी अद्ययावत नियमावलीचे पालन करावयास सांगतील. साहित्याची निगा व त्याची देखभाल योग्य प्रकारे करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
		३) कुलपद्धती : एकसंधपणा म्हणजे कुल होय. आंतर कुल स्पर्धा चुरशीच्या व्हाव्यात म्हणून शाळा अथवा वर्गांच्या कुलामध्ये समानता आणून त्यांची रचना करतात. ४) सामने घेण्याच्या विविध पद्धती आहेत बादपद्धती, साखळी पद्धती व संयुक्त पद्धतीने सामने घेतले जातात हे समजते. ५) सामन्यासाठी आवश्यक सामना पत्रके व गुणपत्रके तयार करतात. ६) पंच म्हणून काम करण्यासाठी आवश्यक गुण.

घटक क्र. ३ : योगाभ्यास

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) योगाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी. २) योगाची व्याख्या. ३) यम नियम, आसन, प्राणायाम, शुद्धिक्रिया, ॐकार व ध्यान. ४) दैनंदिन जीवनात योगाचे महत्त्व.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) योगाचे प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक कालखंड स्पष्ट करतील. २) महर्षि पतंजलींनी योगसूक्तात वर्णन केलेली योगाची व्याख्या स्पष्ट करतील. ३) यमाचे प्रकार व सामाजिक दृष्टिकोनातून यमाचे महत्त्व स्पष्ट केले जाईल. – नियमाचे प्रकार व वैयक्तिक दृष्टिकोनातून महत्त्व सांगितले जाईल. – आसनाची व्याख्या, त्याचे प्रकार आसने करण्याची पद्धती – उपयोग, शारीरिक व मानसिक दृष्टिकोनातून महत्त्व समजून घेतील. – प्राणायामाची व्याख्या – प्रकार, पद्धती, शारीरिक, मानसिक दृष्टिकोनातून उपयोजन करतील. – शुद्धिक्रियांचे प्रकार व आरोग्याच्या दृष्टिकोनातून महत्त्व स्पष्ट करतील. – ॐकाराचे उपयोजन करतील. – ध्यान व त्याच्या पद्धती व प्रकार यांचे उपयोजन करतील. ४) शारीरिक, मानसिक, सामाजिक दृष्टिकोनातून योगाचे उपयोजन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) वातावरण निर्मिती करणे. २) लवचिकतेसाठी पूरक हालचाली करणे, व्यायामाचे सूक्ष्म प्रकार करून घेणे. ३) ॐकार व प्रार्थना घेणे – चित्ताची एकाग्रता. ४) आहार – विहार विश्रांतीचे महत्त्व व्याख्यान किंवा पीपीटीमधून समजून घेणे. ५) दीर्घश्वसनाचा सराव करणे.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
		६) आसने सोप्यातून अवघडाकडे पद्धतीचा वापर करणे. (१) ध्यानात्मक (२) शरीर संवर्धनात्मक (३) विश्वात्मक ७) अनुलोम विलोम, भसरिका, भ्रामरी प्राणायाम प्रात्यक्षिकासहित सराव करणे. ८) शरीर शुद्धीसाठी कपालभातीचा सराव करणे. ९) वैयक्तिक आरोग्यांसाठी तसेच ताण-तणावांचे निर्मूलन करण्यासाठी योगाचे महत्त्व व्याख्यानांच्याद्वारे स्पष्ट करणे. १०) सबीज व निर्बीज ध्यानाचे प्रकार सांगणे व ध्यान करून घेणे. ११) शारीरिक मानसिक विश्रांतीसाठी शवासन करणे. १२) संतुलित व्यक्तिमत्त्वासाठी योग कशा प्रकारे उपयुक्त ठरतो हे व्याख्यानाच्याद्वारे स्पष्ट करणे. यम नियमाचा स्पष्ट उल्लेख करणे. १३) आदर्श व्यायाम म्हणून सूर्यनमस्कारांचा सराव करून घेणे. १४) शरीरांतर्गत असलेल्या विविध सस्थांची माहिती चार्ट/पीपीटीद्वारे सांगणे.

घटक क्र. ४ : शारीरिक शिक्षण मूल्यमापन

अ.क्र.	घटक	तपशील
१.	उपघटक	१) मूल्यमापन संकल्पना २) प्रत्यक्ष मूल्यमापन पद्धती : १) शारीरिक सुदृढतेचे मापन २) कौशल्यांची परीक्षा ३) गुणदानासाठी सारण्या
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) मूल्यमापन अर्थ, व्याप्ती व संकल्पना समजून घेतील. २) शारीरिक तंदुरुस्तीच्या घटकांचा बोध होईल. ३) शारीरिक तंदुरुस्ती घटक व कौशल्ये यांचे मूल्यमापन, कसोट्यांच्या आधारे करतील. ४) कसोट्यांच्या गुणदानासाठी सारण्यांचा वापर करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) कृती, प्रात्यक्षिक, तोंडी चर्चा, शंका समाधान व यू-ट्युब, इंटरनेटवरील काही उदाहरणे दाखविणे. २) शारीरिक तंदुरुस्तीच्या निकषांची मैदानावर पडताळणी करणे.

अष्टांगयोग

१.	यम : अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रम्हचर्य, अपरिग्रह.
२.	नियम : शौच, संतोष, तप, स्वाध्याय, ईश्वरप्रणिधान.
३.	आसन : १) ध्यानात्मक : (१) पद्मासन (२) सिद्धासन २) शरीर संवर्धनात्मक : (१) सर्वांगासन (२) शवासन (३) मत्स्यासन (४) नौकासन (५) भुजंगासन (६) धनुरासन (७) वक्रासन(८) पश्चिमात्वनासन इ. ३) विषयात्मक : (१) शवासन (२) मकरासन
४.	प्राणायाम : (१) सूर्यभेदन (२) चंद्रभेदन (३) अनुलोम विलोम (४) उज्जायी (५) सित्कारी (६) सिगली (७) ग्रासिका (८) भ्रामरी (९) केवल्कुंभ.
५	प्रत्याहार : म्हणजे इंद्रियांवर नियंत्रण ठेवणे
६	धारणा : चित्तवृत्ती एकाच ठिकाणी केंद्रित करणे.
७	ध्यान : चित्तवृत्ती धारणेच्या स्थितीत निरंतर ठेवणे.
८	समाधी : म्हणजे निर्विकल्प अवस्था.
शुद्धी क्रिया : (१) कपालभाती (२) जल्नेगी (३) सूत्रनेनी (४) वस्त्रधौनी (५) दंडधौनी (६) नौली इ.	

प्रात्यक्षिक कार्य

अ.क्र.	घटक	उपघटक
१.	कवायत संचलन	• सावधान, विश्राम, तेजचल, कदम ताल, दाहिने/बाएँ/पीछे मूड, ध्वजसंहिता ध्वजसन्मान, ध्वजारोहण निगा व कार्यक्रम.
२.	कवायत	अ) साधनविरहित प्रकार : उभे व बैठे प्रकार आ) साधनसहित प्रकार : डंबेल्स, निशाण, घुंगुरकाठी, कडी क) मानवी मनोरे :
३.	छोटे खेळ	• पूरक खेळ/शर्यती (कोणतेही पाच खेळ व पाच शर्यती)

संदर्भसूची

अ.क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशन वर्ष व प्रकाशक	पृष्ठ क्र.
१.	योगासने	स्वामी कुवलयानंद	कैवल्यधाम, नोव्हेंबर २००९	पृष्ठ क्र. ४१, ४२ ५२ ते ५५, ५७ ते ६४
२.	शारीरिक शिक्षण	डॉ. संजीव सोनवणे	निराली प्रकाशन जुलै २००७	पृष्ठ क्र. ३.३४ ते ३.३७ पृष्ठ क्र. २.२० पृष्ठ क्र. ४.१
३.	महाराष्ट्रातील खेळ आजचे – कालचे	डॉ. शरद आहेर डॉ. बालाजी पोटे	डायमंड पब्लिकेशन्स पुणे २००९	पृष्ठ क्र. ९६, पृष्ठ क्र. ११७, पृष्ठ क्र. ८७
४.	आरोग्य व शारीरिक शिक्षण हस्तपुस्तिका		महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ पुणे – १४ २०१२	पृष्ठ क्र. १२ पृष्ठ क्र. १३ पृष्ठ क्र. १६
५.	दैनंदिन योगासने	प्रा. वसंत पवार	आदित्य ग्राफिक्स तळेगाव दाभाडे २००४	पृष्ठ क्र. ८ पृष्ठ क्र. ३२ पृष्ठ क्र. ३३ ते ४०
६.	शालेय १०१ खेळ	श्री. अशोक साठे	भारती प्रकाशन २००७ पुणे	पृष्ठ क्र. १५ ते १८
७.	विविध पूरक खेळ	डॉ. माधुरी वाघचौरे	डायमंड पब्लिकेशन सदाशिव पेठ	पृष्ठ क्र. ५१ ते ५७
८.	Physical Education XI	Dr. Yalu Rane	Reliable publication Mumbai	Page No. 38
९.	Physical Education XII	Dr. Yalu Rane	Reliable publication Mumbai	Page No. 38

Internet Resources

Sr. No.	Website	Unit
1.	www.kho-khogame.com	
2.	www.olympic.ind.in	
3.	hockeyindia.org	
4.	www.maharashtraolympic.org	
5.	www.skysports.com	

पाठ्यक्रम क्र. एफ – १०
संगणक परिचालन

पाठ्यक्रम भूमिका :

हल्ली तंत्रज्ञानात रोजच्या–रोज बदल होत आहेत. या बदलांना सामोरे जाणे शिक्षकांना खूप कठीण जाते आणि शिक्षकांसाठी आज कालच्या विद्यार्थ्यांना शिकविणे थोडे कठीण जाते. आज शाळांमध्ये शिक्षकांना ज्या तांत्रिक अडचणींना सामोरे जावे लागते, त्यांनी विचार करून या सुधारित डिप्लोमा इन एलिमेंटरी एज्युकेशन या अभ्यासक्रमाची आखणी केलेली आहे. डी.एल्.एड्. चा अभ्यासक्रम शिकविणाऱ्या शिक्षकांना अवघड वाटणार नाही, अशाच प्रकारे या अभ्यासक्रमाची रचना केली आहे. त्याच बरोबर, डी.एल्.एड्. अभ्यासक्रम शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांना एज्युकेशन टेक्नॉलॉजी म्हणजेच थोडक्यात ed-tech मधील चालू गोष्टींची माहिती असेल. यामागील उद्‌दिष्ट असे आहे की नवीन पिढीतील शिक्षकांना तंत्रज्ञानाविषयी ‘अस्खलित’ माहिती असावी, जी तंत्रज्ञानातील आगामी नवीन बदलांशी जमवून घेणारी असेल. या अभ्यासक्रमाची सूची अशा प्रकारे तयार केली आहे जी भविष्यातील गरजांशी जमवून घेऊ शकेल. यातील सर्व तास हे प्रयोग व प्रात्यक्षिकांवर आधारित आहेत. यामुळे डी.एल्.एड्.च्या शिक्षकांना, भविष्यात होणाऱ्या तांत्रिक बदलांशी जुळवून घेण्यासाठी अभ्यासक्रमात बदल करण्याची मुभा मिळते. पाया पक्का झाल्यामुळे, भविष्यात होणाऱ्या तांत्रिक बदलांशी डी.एल्.एड्.चे विद्यार्थी देखील जमवून घेऊ शकतील.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	मूल्यांकन
१.	कॉम्प्युटर हार्डवेअर व सॉफ्टवेअर : ओळख व दुरुस्ती	०.५	१५	१०
२.	टॅबलेट, स्मार्ट फोन अशा साधनांची ओळख	०.५	३	१०
३.	इंटरनेटची दुनिया – आपल्याला हवी असलेली माहिती कशी मिळवायची	०.५	८	१०
४.	उद्योगाची साधने	०.५	३८	२०
	एकूण	**२.०**	**६४**	**५०**

उद्‌दिष्टे : छात्राध्यापकांना,

१. संगणक वापरण्यासाठी सक्षम बनविणे.

२. अद्ययावत तंत्रज्ञानाची भरपूर संधी उपलब्ध करून देणे.

३. अनुकूलन (बदलांशी जुळवून घेणारे) बनविणे.

४. वेळेचा पुरेपूर वापर करून उपलब्ध असलेल्या विविध साधनांच्या मदतीने शिक्षण सामग्री तयार करण्यास उद्युक्त करणे.

५. अध्यापन–अध्ययन मूल्यांकन या प्रक्रियेसाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यास प्रवृत्त करणे.

६. तांत्रिकदृष्ट्या सक्षम व चाणाक्ष बनविणे.

घटक क्र. १ : कॉम्प्युटर हार्डवेअर व सॉफ्टवेअर : ओळख व दुरुस्ती

घटक क्र. १.१ : कॉम्प्युटर सॉफ्टवेअरची ओळख व दुरुस्ती

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.२	उपघटक	संगणक व तत्सम साधनांच्या कार्यासाठी उपयोगी पडणाऱ्या भागांची ओळख 1) Electrictity and Electronics 2) Processors 3) Memory 4) Disk drives 5) Motherboards 6) Keyboards 7) Printers 8) Mouse 9) Screens 10) UPS 11) Power supplies (SMPS) 12) Firnware 13) Operating System (कार्यप्रणाली) 14) फाईल व फोल्डर 15) डाटाबेस व्यवस्थापन प्रणाली 16) Management System
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक** १) संगणकाच्या विविध भागांची ओळख व माहिती करून घेतील आणि संगणकाचे विविध घटक एकत्र करून संगणक चालू करतील. त्याचबरोबर त्यातील प्रत्येक घटकाचे कार्य समजून घेतील. २) प्रात्यक्षिके व प्रयोग करतील. ३) ऑपरेटिंग सिस्टिम (विंडोज/linux) चे कार्य कसे चालते ते सांगतील. ४) फाईल्स व फोल्डर्स तयार करतील. त्यांना नावे देतील. ५) ब्राऊझर सुरू करू शकतील तसे विविध संकेतस्थळांना कशा भेटी द्याव्यात हे समजून घेतील. ६) org ; net, com. in अशा डोमेनची माहिती करून घेतील. ७) ऑनलाईन अभ्यासक्रम तयार करण्यासाठी moodle ची ओळख करून घेतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	**स्वत:च्या हाताने संगणक वापरून पाहणे :** 1) Tester वापरून विद्युत प्रवाह चालू आहे का ते तपासणे व power cord जोडणे. 2) संगणक CPU केस उघडणे, CPU ओळखणे, मदरबोर्ड, RAM, SMPS की बोर्ड, माऊस, USB इत्यादींचा वापर करणे. 3) संगणकाचे परिघीय भाग जोडणे व संगणक चालू करणे. 4) RAM आणि CPU आणि मदरबोर्ड यांतील फरक ओळखणे. 5) USB च्या खाचा, की बोर्ड आणि माऊस ओळखणे. 6) VGA / HDMI पोर्ट खाच ओळखणे. 7) योग्य तऱ्हेने monitor settings करणे. ब्राईटनेस, कॉन्ट्रास्ट 8) LAN पोर्टची खाच ओळखणे. 9) आवाजाच्या पोर्ट च्या जागा ओळखणे. 10) हार्डवेअर व सॉफ्टवेअर मध्ये फरक करता येणे. 11) Windows / Linux सारख्या operating system बसविणे. 12) विविध सॉफ्टवेअर प्रोग्रॅम बसविणे/काढून टाकणे. 13) Files व folders तयार करणे/काढून टाकणे. 14) Access ची ओळख करून देणे. 15) Chrome किंवा firefox सुरू करणे. wikipedia, BBC, School Education Board websites, going to Mantralaya sites for GR यांसारख्या संकेत स्थळांना भेटी देणे. 16) Links वर क्लिक करणे. 17) History मधून browse back and forward करणे. 18) Moodle ची ओळख.

घटक क्र. १.२ : संगणक हार्डवेअर ओळख व दुरुस्ती

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	दुरुस्ती व देखभाल : जागरूकता : 1) हार्डवेअरच्या मूलभूत तपासण्या करणे व कुठे चूक होऊ शकते ते बघणे. 2) दुरुस्तीच्या पद्धती शिकणे, जशा की RAM बदलणे, की बोर्डस, माऊस, मॉनिटर इत्यादी.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) संगणक व त्यातील भागांमधील चुका शोधणे आणि त्या सांगता येणे. प्रत्यक्ष दुरुस्तीची आवश्यकता नाही. २) प्रात्यक्षिके व प्रयोग करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	**स्वत: करून बघायचे प्रयोग किंवा चाचण्या :** १) टेस्टर वापरून विद्युत पुरवठा तपासणे. २) टेस्टर वापरून विजेची तार किंवा केबल तपासणे. ३) टेस्टर वापरून संगणकाच्या (SMPS) या कामकाजासाठी विद्युत पुरवठा तपासणे. ४) मदरबोर्ड वरची धूळ तपासणे व साफ करणे. ५) Mouse, Keyboard, monitor, sound cable disconnects तपासणे व दुरुस्त करणे. ६) की बोर्ड वरची अडकलेली बटणे तपासणे, माऊस वरील अडकलेली बटणे तपासणे.

घटक क्र. १.३ : Tools of the trade / मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) Office मधील Applications २) Microsoft Office आणि Google group मध्ये निवड करणे. ३) Word processing, spreadsheets, आणि सादरी करणाचे software हे देखील शिकविले जाईल.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) document, content type करणे spacing, margins, layout, fonts, रंग, आकार, सफाईदारपणा, परिच्छेद पाडणे, छपाईचे पर्याय orientation हे सगळे समजून घेणे. २) Spreadsheet तयार करणे pagebreaks, छपाईचे पर्याय माहिती आधारित formatting करणे. ३) Presentations तयार करणे–formatting, सफाईदारपणा, मुद्द्याला धरून राहणे, सारांश मांडणे/थोडक्यात सांगणे ४) सहकाऱ्यांच्या मदतीने केलेल्या files एकमेकांबरोबर share करणे.

घटक क्र. १.४ : Tools of the trade / मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Unicode ची संकल्पना
२.	अध्ययन निष्पत्ती	संगणकात वेगवेगळ्या भाषांमध्ये टाईप करण्यासाठी Google keyboard सारखी साधने समजून घतील. प्रात्याक्षिके व प्रयोग करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) Fonts ची संकल्पना समजावणे. २) Unicode बद्दल सांगणे ३) Google Input Tools install करणे. ४) मराठी साठी Aksharyogini सारखे चांगले fonts वापरणे जे नि:शुल्क असतात. ५) Transliteration बद्दल सांगणे. ६) Transliteration आणि GUI वापरून type करणे. ७) Khandbahale, Goolge सारखी online साधने भाषांतरासाठी वापरणे.

घटक क्र. १.५ : Tools of the trade / मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Forums / खुले व्यासपीठ
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) Forums वापरतील आणि चालवता येतील google groups तयार करून वापरतील. २) प्रात्यक्षिके व प्रयोग करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) Google group तयार करणे. २) Posting साठी योग्य परवानगी ठरविणे. ३) Public groups वर post करणे. ४) Group मध्ये केलेल्या post ची योग्यायोग्यता पडताळणे.

घटक क्र. १.६ : Tools of the trade / मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Digital Notes
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) digital note करणारे software वापरून जलद notes तयार करतील आणि आपल्या विचारांची तपशीलवार नोंद ठेवतील. २) प्रात्यक्षिके व प्रयोग करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) Twitter, Evernote, wordpress सारखे applications install करणे, बसविणे. २) त्या applications वर account किंवा खाते उघडणे. ३) applications वर content/ सामग्री भरणे. ४) वेगवेगळ्या device वर share केलेली माहिती बघणे – दूरध्वनी, tablets आणि PC मध्ये

घटक क्र. १.७ : Tools of the trade/ मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	सामाजिक माध्यमे/ मीडिया प्रभावीपणे वापरणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	व्यवस्थितपणे माहितीचे निरीक्षण करतील आणि ती जबाबदारीने Twitter/FB/ Quora post करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) hashtags ची माहिती करून घेणे. २) trends म्हणजेच जनमतांचा कल बघणे. ३) या संकेतस्थलांवर माहिती शोधणे. ४) माहितीपूर्ण मजकूर post करणे – जो वादग्रस्त नसेल. ५) Internet वर शिक्षकांच्या जबाबदारीबद्दल बोलणे.

घटक क्र. १.८ : Tools of the trade/ मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	polling / सर्वेक्षण.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	विद्यार्थ्यांना द्रुत सर्वेक्षणाची संधी देऊन जनमत घेतील. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना विचार करण्यासाठी उत्तेजन मिळेल.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) Google forms वर जनमत चाचणी तयार करणे. २) Administering the poll to students with permissions. ३) निकालाचे मूल्यांकन करणे.

घटक क्र. १.९ : Tools of the trade/ मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Google Sites
२.	अध्ययन निष्पत्ती	विद्यार्थी व शिक्षकांना एकत्र येऊन काम करता येईल अशी छोटी संकेतस्थळे तयार करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) Micro Google site तयार करणे. २) त्यात माहिती व links टाकणे. ३) Put access to Google docs (साठीचा प्रवेश ठरवणे). ४) गृहपाठ देणे, गोळा करणे व प्रकाशित करणे.

घटक क्र. १.१० : Tools of the trade/ मूलभूत कौशल्य

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Smart Boards
२.	अध्ययन निष्पत्ती	अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत Smart Bords चा वापर करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) Smart boards चे भाग दाखविणे. २) Smart boards च्या वापराबद्दल व्हिडीओ दाखविणे. ३) Smart boards च्या मुलभूत देखभालीबद्दल जाणून घेणे. ४) White boards व Smart boards मधील फरक.

घटक क्र. १.११ : Tools of the trade/ मूलभूत कौशल्य

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Video conferencing
२.	अध्ययन निष्पत्ती	Video conferencing च्या संकल्पनेची माहिती घेतील आणि Google Hangouts or skype सारखी साधने कशी वापरावी हे समजून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) Skype account काढणे. २) hangounts किंवा Skype मध्ये Group Chat वापरणे. ३) Remote user बरोबर desktop share करणे. ४) Team Viewer/Remote Desktop सारखी उत्पादने वापरून दूरस्थ संगणकांशी जोडता येणे. ५) Video Conferencing मधील अडचणी शोधणे व दुरूस्त करणे व screens share करता येणे.

घटक क्र. २ : Tablet व तत्सम साधनांची ओळख

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Resolutions, USB types, Bluetooth, SIM card slots, batteries यांची ओळख.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	tablet device सहजतेने वापरतील व त्यातील तांत्रिक नावे समजून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) tablet device सुरू करता येणे २) PC monitor ची resolution बदलून resolution ची संकल्पना समजून घेणे. printing करताना resolution चे महत्त्व माहिती करून घेणे.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
		३) USB च्या प्रकारांबद्दल समजून घेणे. Micro USB, USB and speeds ४) bluetooth म्हणजे काय हे समजून घेणे. ५) SIM cards म्हणजे काय हे समजून घेणे. Micro SIM, Nano SIM आणि त्यांची कार्ये ६) Batteries : प्रकार आणि power measurements

घटक क्र. ३.१ : Ineternet ची दुनिया - आपल्याला हवी ती माहिती कशी मिळवायची.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अचूक keywords वापरून शोधणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	हवी असलेली माहिती पटकन मिळण्यासाठी अचूक पद्धतीने शोधतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. आपल्या अभ्यासक्रमातील संकल्पनेशी निगडित शब्द वापरून Google वर विविध संकेतस्थळे शोधणे व उत्तरांमध्ये संबंधित संकेतस्थळेच येणे. Operators चे उपयोग समजून घेणे आणि Google search engine मधील वेगवेगळी वैशिष्ट्ये बघणे. जसे की Image आणि Video search.

घटक क्र. ३.२ : Ineternet ची दुनिया - आपल्याला हवी ती माहिती कशी मिळवायची.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	बरोबर किंवा चूक यातील फरक ओळखणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	अनेक सूत्रांमधून पडताळून, बरोबर आणि चुकीची माहिती यांतील फरक ओळखतील Hoaxes किंवा लबाडी शोधतील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) संकल्पनांबद्दल दिलेल्या माहितीची उत्तरे शोधायला Google चा वापर करणे व त्यांची wikipedia.org सारख्या विश्वासू संकेतस्थळांबरोबर फेर पडताळणी करून बघणे. काही गोंधळ किंवा शंका असल्यास, छापील पुस्तकात देखील बघणे. २) Internet वरील hoaxes मधील फरक करताना येणे, सामान्य ज्ञान वापरून विचार करणे व नंतरच निर्णय घेणे. ३) माहितीची सूत्रे तपासणे, Copyrights, एकूण माहितीची रचना इत्यादी.

घटक क्र. ३.३ : Ineternet ची दुनिया – आपल्याला हवी ती माहिती कशी मिळवायची?

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	प्रमाणित संकेतस्थळे
२.	अध्ययनाचे निष्पत्ती	खात्रीशीर माहिती देण्यासाठी प्रमाणित संकेतस्थळांची माहिती करून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. Wikipedia, gutenberg, NIH, MayoClinic, Reference, Thesaurus, NCERT व इतर शासकीय संकेतस्थळांना भेटी देणे.

घटक क्र. ३.४ : Ineternet ची दुनिया – आपल्याला हवी ती माहिती कशी मिळवायची?

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Collaboration आणि Cloud
२.	अध्ययन निष्पत्ती	To be able know how to collaborate between peers and communicate effectively. cloud Internet काय आहे याची माहिती करून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १) अचूक प्रश्न विचारण्यासाठी आणि उत्तरे देण्यासाठी Google Groups, Reddit, Quora यांसारख्या संकेतस्थळांचा वापर करणे. २) Cloud ची संकल्पना समजावणे.

घटक क्र. ४.१ : Tools of the trade/ मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	MOOCs - Massively Open Online Courses
२.	अध्ययन निष्पत्ती	MOOCs कसे काम करतात व ते किती परिणामकारक आहे हे समजून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १. Udemy.com, coursera.com सारखा MOOC sites वर नमुना म्हणून दिलेले अभ्यासक्रम वापरणे. २. ABCVideos, Khan academy इ. सारख्या You Tube channels वर शालेय अभ्यासक्रमाशी निगडित व्हिडीओ बघणे. ३. MOOCs चा प्रभावीपणा बघण्याकरिता MOOCs वरील विविध forums तपासणे.

घटक क्र. ४.२ : Tools of the trade/ मूलभूत कौशल्ये

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Videos Upload करणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	मूलभूत शैक्षणिक व्हिडीओ तयार करून ते You Tube आणि Vimeo सारख्या संकेतस्थळांवर upload करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग. १. मूलभूत शैक्षणिक संकल्पनांवरील Video करता येणे – कोणत्याही भाषेत २. तोच Video You Tube किंवा Vimeo वर Upload करणे व showcase करणे. ३. आपल्या पसंतीचा channel तयार करणे व त्यात Videos टाकणे.

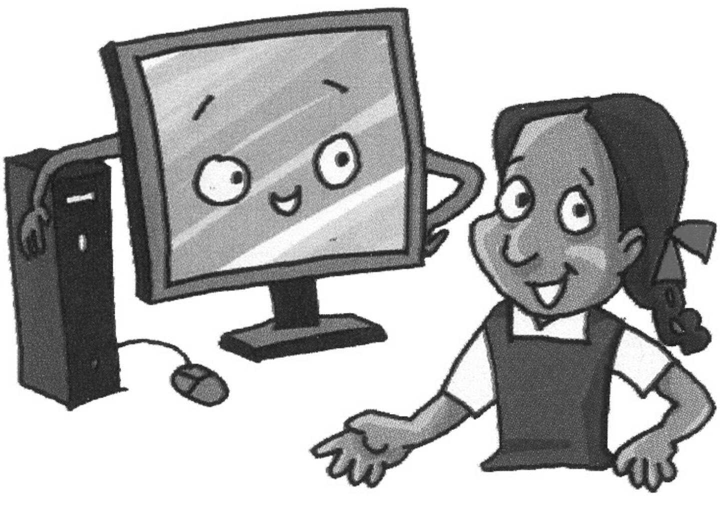

पाठ्यक्रम क्र. एफ – ११
शिक्षक व्यक्तिमत्त्व - भाग १

पाठ्यक्रम भूमिका :

शिक्षण प्रक्रियेत शिक्षक हा सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे. शिक्षक हा गतिमान, आरोग्य संपन्न, बालस्नेही, आधुनिक, आशयज्ञानावर प्रभुत्व असलेला व व्यवस्थापकीय कौशल्यांमध्ये सकारात्मक दृष्टिकोन असलेला आणि व्यासंगी असावा. या दृष्टीने शिक्षक व्यक्तिमत्त्व घडविण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे, म्हणूनच अभ्यासक्रमात या घटकाचा समावेश केलेला आहे. हा घटक केवळ पुस्तकातून शिकविण्याचा नसून विविध उपक्रम, वातावरण निर्मिती, प्रेरणा, मार्गदर्शन, प्रसंग निर्मिती व नावीन्यपूर्ण अनुभूती देऊन संक्रमित होणार आहे. याठिकाणी काही उपक्रम सुचविलेले आहेत. स्थानिक परिस्थितीनुसार वेगळे व नावीन्यपूर्ण उपक्रम घेण्याचे स्वातंत्र्य अध्यापकाचार्यांना आहे.

प्रथम व द्वितीय वर्षातील दैनंदिन अध्यापन, आंतरवासिता, वर्षभरातील सांस्कृतिक कार्यक्रम, व्यक्तिमत्त्व विकसन शिबिरे, विविध स्पर्धा, क्षेत्रभेट व सहली इ. कार्यक्रमामधून शिक्षक व्यक्तिमत्त्व विकसन होणे अपेक्षित आहे.

उद्दिष्टे : छात्राध्यापकाला,

१. कालानुरूप सुसंगत शिक्षक तयार करणे.
२. शिक्षकी व्यवसायासाठी आवश्यक असलेल्या क्षमता प्राप्त करण्यास मदत करणे.
३. शिक्षकी व्यवसायासाठी आवश्यक असलेली कौशल्ये विकसित करण्यास मदत करणे.
४. विषयज्ञानावर प्रभुत्व मिळविण्यासाठी प्रवृत्त करणे.
५. व्यावसायिक निष्ठा व शिक्षकी व्यवसायाकडे पाहण्याचा सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण करणे.
६. नेतृत्व गुण विकसित होण्यासाठी संधी देणे.
७. सामाजिक बांधीलकी समजून घेऊन सामाजिक परिवर्तनासंबंधीचे उत्तरदायित्व स्वीकारण्यास सक्षम बनविणे.

कार्यवाही :

शिक्षक व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी जुलै (३ दिवस), नोव्हेंबर (३ दिवस) व मार्च (२ दिवस) याप्रमाणे प्रत्येक वर्षी (प्रथम व द्वितीय वर्ष) ३ शिबिरे वर्षभरात आयोजित करावीत. शिबिरामध्ये पुढील घटकासंबंधी चर्चा व कार्यवाही करावी. कार्यवाहीची रूपरेषा पुढे दिली आहे.

घटक क्र.	घटकाचे नाव
१.	शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी
२.	अभिव्यक्ती, संवाद कौशल्य
३.	सभ्यता व शिस्त
४.	व्यासंग (वाचन इ.)
५.	व्यवस्थापकीय कौशल्य व नेतृत्व विकसन
६.	सर्जनशीलता
७.	आशयज्ञान
८.	सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व

१. शिबिराचे वेळापत्रक विद्यालयाने तयार करावे.

२. घटक क्रमांक १ (शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी) साठी पुढील माहिती प्रत्येक छात्राध्यापकाकडून भरून घ्यावी.

३. माहितीचा नमुना :

१) छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव २) शैक्षणिक पात्रता शाखेसह ३) पत्ता व दूरध्वनी क्र. ४) वडिलांचा/पालकांचा व्यवसाय व वार्षिक उत्पन्न ५) आईचा व्यवसाय व वार्षिक उत्पन्न ६) वडिलांचे शिक्षण, आईचे शिक्षण ७) कुटुंबातील सदस्य संख्या ८) शारीरिक स्थिती – वय, वजन, उंची, Body mass index, आजार, व्यंग याशिवाय आणखी मुद्द्यांचा समावेश करता येईल.

४. घटक क्र. २ (अभिव्यक्ती) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

१. हस्ताक्षराच्या निरीक्षणासाठी प्रत्येक छात्राध्यापकाकडून किमान दहा ओळी श्रुतलेखन करून घ्यावे.

२. छात्राध्यापकाकडून नाट्याभिनय/मूकअभिनय/एकपात्री/कथाकथन/चित्रकला/गीतगायन/वादन/नृत्य/समूहनाट्य यांपैकी एक कृती करून घेणे. याशिवाय उपलब्ध परिस्थितीनुरूप बदल करण्याचे स्वातंत्र्य आहे.

३. संवाद कौशल्ये हा अभिव्यक्तीचा अविभाज्य घटक असल्याने त्याच्या विकसनासाठी विविध उपक्रम/कृतिकार्यक्रम कार्यवाहीत आणावेत.

५. घटक क्र. ३ (सभ्यता व शिस्त) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

छात्राध्यापकाचा पोशाख, वर्तणूक. भाषा शैली, नम्रता, वक्तशीरपणा, नियमितपणा (वर्गातील उपस्थिती), आज्ञाधारकपणा इ. बाबींचे निरीक्षण करावे.

६. घटक क्र. ४ (व्यासंग) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

६.१. तोतोचान, दिवास्वप्न, प्रिय बाई, श्यामची आई, शिक्षण देता–घेता, मुलांशी बोलताना..., वाचू आनंदे..., इ. अशा स्वरूपाची शैक्षणिक–सामाजिक मूल्ये असलेली पुस्तके वाचून त्यांचे छात्राध्यापकाकडून परीक्षण करून घ्यावे. (दरवर्षी परीक्षणासाठी वेगळी पुस्तके द्यावीत)

६.२. क्षेत्रभेट/छोटी सहल (दोन महिन्यांतून एकदा) आयोजित करावी.

६.३. सुविचार, सुवचन, बोधकथा, गाणी, प्रार्थना यांचे संग्रह करून घ्यावे. (तिसऱ्या शिबिराच्या वेळी याचे मूल्यमापन करावे.)

६.४. दररोज वर्तमानपत्राचे वाचन करण्यासाठी प्रेरित करावे.

७. घटक क्र. ५ (व्यवस्थापकीय कौशल्य) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

अध्यापक विद्यालयाने छात्राध्यापकाचा सहभाग घेऊन दर महिन्याला विविध नावीन्यपूर्ण उपक्रमांचे आयोजन करावे व त्यातील छात्राध्यापकाच्या सहभागाचे निरीक्षण करून संघटन, सहकार्यवृत्ती, नेतृत्व तसेच क्षमता, बांधीलकी व कामगिरी यांसदर्भात मूल्यमापन करावे.

८. घटक क्र. ६ (सर्जनशीलता) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

प्रत्येक विषयाचा शब्दकोश तयार करणे/हस्तलिखित तयार करणे/भित्तीपत्रक/कविता, लेख, कथा लिहून घेणे/एका शब्दावरून कथा लेखन/गोष्ट पूर्ण करा/विविध विषयांतील कोडी तयार करणे इ. मधून सर्जनशीलता, कल्पकता जिज्ञासू वृत्ती विकसित होण्यास संधी द्यावी. यांपैकी कोणतीही एक कृती छात्राध्यापकाकडून करून घ्यावी.

९. घटक क्र. ७ (आशयज्ञान) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

१. डी. एल. एड–प्रथम वर्षी : अध्यापकाचार्य निर्मित, इ. १ली ते ५वी मधील सर्व विषयांचे एकत्रित असे एकूण ६० प्रश्न प्रत्येकी १ गुण याप्रमाणे बहुपर्यायी प्रश्नांच्या साहाय्याने छात्राध्यापकांची चाचणी घ्यावी. याप्रमाणे तीनही शिबिरांमध्ये विषयाच्या आशयज्ञानासंदर्भात चाचण्या होतील.

२. डी. एल.एड–द्‌वितीय वर्षी : अध्यापकाचार्य निर्मित, इ. ६वी ते ८वी मधील सर्व विषयांचे एकत्रित असे एकूण ६० प्रश्न प्रत्येकी १ गुण याप्रमाणे बहुपर्यायी प्रश्नांच्या साहाय्याने छात्राध्यापकांची चाचणी घ्यावी. याप्रमाणे तीनही शिबिरांमध्ये विषयाच्या आशयज्ञानासंदर्भात चाचण्या होतील.

१०. घटक क्र. ८ (सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

पहिल्या शिबिरामध्ये या विषयावर आधारित व्याख्यान व कृतिकार्यक्रम तयार करावा. छात्राध्यापकाची सकारात्मक वृत्ती आणि उत्तरदायित्व या संदर्भात दैनंदिन निरीक्षण करावे. छात्राध्यापकामधील उणीवा शोधून दुसऱ्या शिबिरात तज्ज्ञ मार्गदर्शकाचे व्याख्यान आयोजित करून पुन्हा कृतिकार्यक्रमाचे आयोजन करावे. याप्रमाणे तिसऱ्या शिबिराचे आयोजन करावे.

गुणदान तक्ता :

घटक क्र.	घटकाचे नाव	उपक्रम	निर्धारित गुण	प्राप्त गुण			निर्धारित एकूण गुण	एकूण प्राप्त गुण
				जुलै	नोव्हेंबर	मार्च		
१.	शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी	––	––	––	––	––	––	––
२.	अभिव्यक्ती	हस्ताक्षर	०२				०६	
		कलाविष्कार	०२				०६	
		संवाद कौशल्य	०३				०९	
३.	सभ्यता व शिस्त	उपस्थिती, नियमितपणा व वर्तणूक	०५				१५	
४.	वाचन/व्यासंग	पुस्तक परीक्षण	०५				१५	
		क्षेत्रभेट/सहल	०३				०९	
५.	व्यवस्थापकीय कौशल्य	विविध उपक्रमांतील सहभाग	०५				१५	
६.	सर्जनशीलता	दिलेल्या उपक्रमांपैकी एक उपक्रम	०५				१५	
७.	आशयज्ञान	आशयज्ञान चाचणी	२०				६०	
८.	सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व	––––	––				––	
			५०				१५०	

टीप :– १) शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग १ – १५० गुण + भाग २ – १५० गुण = ३०० गुण. यांपैकी मिळालेल्या गुणांचे द्‌वितीय वर्षाच्या शेवटी ५० पैकी गुणात रूपांतर करावे.

२) शिक्षकाचे व्यक्तिमत्त्व विकसन ही निरंतर प्रक्रिया असल्याने 'शिक्षक व्यक्तिमत्व भाग १ व २' चे एकत्रित मूल्यमापन अभ्यासक्रमाचे शेवटी दोन वर्षानंतर करावे.

मूल्यमापन :

१. छात्राध्यापकांचे समान गट करून एक–एक गटाचे प्रत्येक अध्यापकाचार्यांनी गटप्रमुख म्हणून कार्यवाही व मूल्यमापन करावे.

२. मूल्यमापनासाठी दिलेल्या रूब्रिकचा वापर करावा.

प्राचार्यांसाठी सूचना :

१. ज्या विद्यालयांना निवासी शिबिर घ्यायचे असेल त्यांना स्वातंत्र्य आहे. त्या परिस्थितीत ६४ तासिकांचा विचार करू नये.

२. वर्षभरातील तिन्ही शिबिरांचा कालावधी एकूण किमान ६४ तासिकांचा (४५ मिनिटे/तासिका याप्रमाणे) असावा.

३. शासनाने निर्धारित केलेल्या शुल्काव्यतिरिक्त शिबिरासाठी वेगळे शुल्क आकारू नये.

◈◈◈

पाठ्यक्रम क्र. एफ – १२

शालेय आंतरवासिता - भाग १

पाठ्यक्रम भूमिका :

डी.एल्.एड्. अभ्यासक्रमातील तात्त्विक भाग अध्यापक विद्यालयामध्ये पूर्ण होतो. केवळ तात्त्विक भागाचे अध्ययनाने शिक्षक परिपूर्ण होत नाही. शिक्षकाला शिक्षकी पेशामध्ये प्रत्यक्ष विद्यार्थांसमवेत शिक्षकाची नेमकी भूमिका काय असावी हे समजणे आवश्यक आहे. हा अनुभव शाळेमधून छात्राध्यापकाला मिळणार आहे. त्यासाठी तात्त्विक भागाबरोबर आंतरवासिता या प्रात्यक्षिक भागाची योजना अभ्यासक्रमामध्ये अंतर्भूत केलेली आहे.

छात्राध्यापकाला शाळेमधील कार्यपद्धती, विविध उपक्रम, शालेय वातावरण व परिसर, प्रत्यक्ष अध्यापन, कार्य करणाऱ्या शिक्षकांचे अनुभव, पालक–शिक्षक संघाचे कार्य, शाळा व्यवस्थापन समिती या बाबी भावी शिक्षक म्हणून माहिती असणे आवश्यक आहे. सध्या शिक्षणामध्ये सातत्याने नवनवीन विचारप्रवाह येत आहेत. तसेच शासनाच्या नव्या योजनांची कार्यवाही, अभ्यासक्रम व मूल्यमापन पद्धती यांमध्ये सातत्याने होणारे बदल याचा प्रत्यक्ष अनुभव भावी शिक्षकाने घेणे आवश्यक आहे. प्रत्यक्ष अध्ययन–अध्यापन करीत असताना विद्यार्थी व शिक्षकांना विविध अडचणी येतात. मुख्यधापकांना प्रशासनामध्ये विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते. शालेय स्तरावर येणाऱ्या या समस्या कृतिसंशोधनाद्वारे कशा सोडवाव्यात याचेही प्रत्यक्ष ज्ञान आंतरवासितेतून मिळेल. छात्राध्यापकांच्या सर्जनशीलतेला वाव मिळण्यासाठी शाळेमध्ये नवोपक्रम घेण्याची संधी मिळेल. त्यामुळे ज्ञान केवळ तात्त्विक स्वरूपात न रहाता त्याचे उपयोजन होण्यास आंतरवासितेची मदत होणार आहे. आंतरवासितेमधून प्रामुख्याने अध्यापक विद्यालये व शाळा यांच्यामधील अंतर कमी होणार आहे.

आकृतिबंध : **(१ श्रेयांक = ३२ तासिका)**

घटक क्र.	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	गुण
१.	पूर्वतयारी– कौशल्य विकसन व पाठ मार्गदर्शन, नमुना पाठ व इतर प्रात्यक्षिकांची माहिती देणे. (विद्यालयात)	२.५	८०	१० (केवळ कौशल्य प्रात्यक्षिक विकसनासाठी)
२.	मार्गदर्शन व प्रत्याभरणासह सराव पाठ (१८ पाठ)	६	१९२	५४
३.	पाठ निरीक्षण व चर्चा – शाळेतील शिक्षकांचे (३ पाठ)	०.५	१६	०९
४.	पाठ निरीक्षण – सहाध्यायींचे (६ पाठ)			१२
५.	अ. अनुभवी शिक्षकाची मुलाखत	०.५	१६	०५
	ब. शालेय दप्तर/अभिलेखे अभ्यास			०५
	क. शाळेतील भौतिक सुविधा व परिसर निरीक्षण			०५
६.	अभ्यासपूरक उपक्रमांचे नियोजन, आयोजन व कार्यवाही	०.५	१६	१०
७.	शालेय विद्यार्थ्यांची वाचन, लेखन व गणन (Calculation ability) क्षमता तपासणे	१	३२	१०
८.	नैदानिक/निकषसंदर्भीय/प्रमाण संदर्भीय चाचणी तयार करून त्याची कार्यवाही	१	३२	१०
९.	कलाविष्कार	१	३२	१०
१०.	शैक्षणिक प्रयोगशाळा निर्मिती	१	३२	१०
	एकूण	**१४**	**४४८**	**१५०**

उद्दिष्टे :

छात्राध्यापकांना,

१. शाळा, अध्यापक विद्यालये आणि समाज यांमधील अंतर कमी करणे.

२. शालेय वातावरणाची प्रत्यक्ष अनुभूती घेण्याची संधी उपलब्ध करून देणे.

३. शालेय वातावरणात आवश्यक असलेली कौशल्ये विकसनासाठी मदत करणे.

४. शिकलेल्या तात्त्विक भागाचे शालेय जीवनात उपयोजन करण्याची संधी निर्माण करून देणे.

५. शालेय वातावरणाशी समरस होण्यास मदत करणे.

६. कृतिसंशोधनाद्वारे वर्गाध्यापनात येणाऱ्या अडी–अडचणी सोडविण्याबाबतची दृष्टी निर्माण होण्यास मदत करणे.

७. शारीरिक सुदृढता अंगीकारण्यास मदत करणे.

८. अध्ययन–अध्यापनातील नवीन विचार प्रवाह व शासकीय योजना स्वीकारण्यास मदत करणे.

कार्यवाही :

डी.एल्.एड्. : प्रथम वर्ष संदर्भात

१. आंतरवासितेच्या पूर्वतयारीसाठी अध्यापक विद्यालयामध्ये अध्यापकाचार्यांनी सर्व ८ घटकांची माहिती छात्राध्यापकांना द्यावी. पाठ घेण्यासाठी प्रस्तावना, स्पष्टीकरण, चेतक–बदल, फलक लेखन, प्रश्न कौशल्य, प्रयोग दिग्दर्शन, उदाहरण–दाखले, शैक्षणिक साधनांचा वापर, कथन, ज्ञानरचनावादी वर्गरचना, अनुदेशन कौशल्य समारोप यांपैकी कोणत्याही ०५ कौशल्यांचे नमुना पाठ घ्यावेत व छात्राध्यापकांकडून त्या कौशल्यांचा सराव करून घ्यावा. याशिवाय इतर आवश्यक कौशल्यांचे उद्‌बोधन करावे.

२. आंतरवासितेच्या कार्यवाहीसाठी प्राचार्यांनी स्थानिक परिस्थितीनुसार नियोजन करावे. तसेच दोन्ही वर्षाच्या आंतरवासितेसाठी अध्यापकाचार्यांची प्रथम व द्वितीय वर्षासाठी अशी विभागणी करावी.

३. आंतरवासितेच्या प्रभावी व परिणामकारक कार्यवाहीसाठी संबंधित शाळेतील एका तज्ज्ञ व सक्षम शिक्षकाची प्रमुख (Mentor) म्हणून शाळेच्या मुख्याध्यापकांनी नेमणूक करावी.

४. आंतरवासितेमध्ये प्रत्येक छात्राध्यापकाने दिवसभर केलेल्या शैक्षणिक कामाची दैनंदिनी लिहावी व त्यावर शाळेतील प्रमुख शिक्षकाची (Mentor) सही घ्यावी.

५. एकूण १८ सराव पाठांची विभागणी पुढीलप्रमाणे असावी.

अ. क्र.	विषय	पाठ संख्या
१.	मराठी	०३
२.	इंग्रजी	०४
३.	गणित	०४
४.	परिसर अभ्यास	०३
५.	कला, चित्रकला	०२
७.	शारीरिक शिक्षण	०२
	एकूण	**१८**

वरील सर्व विषयांचा प्रत्येकी एक नमुना पाठ विषय अध्यापकाचार्यांनी (इ. १ ली ते इ. ५ वी) घेऊन दाखवावा किंवा यू- ट्युबवरील कौशल्यांचे तयार नमुना पाठ दाखवावेत.

नमुना पाठ घेताना अध्यापकाचार्यांनी ICT व ज्ञानरचनावादावर आधारित पाठ घ्यावा.

छात्राध्यापकांनी १८ पाठांपैकी किमान दोन पाठ ICT चा वापर करून व दोन ज्ञानरचनावादावर व दोन अेबीएल (ABL) व दोन अध्ययन प्रतिमाने आधारित घ्यावेत.

६. सहाध्यायींचे पाठ निरीक्षण करताना कोणत्याही ६ पाठांचे प्रत्येकी एक याप्रमाणे निरीक्षण करून निरीक्षण वहीत नोंदी कराव्यात.

७. **घटक क्र. ५ अ साठी :** आंतरवासिता शाळेतील अथवा अन्य शाळेतील अनुभवी शिक्षकाची मुलाखत घ्यावी.

८. **घटक क्र. ५ ब साठी :** शाळेतील शिक्षकांकडून जास्तीत जास्त शालेय दप्तर/अभिलेखे यांची माहिती घ्यावी व शंकांचे निरसन चर्चेद्वारे करावे.

९. **घटक क्र.५ क साठी :** माध्यमिक शाळा संहिता निकषांनुसार (SS CODE) शाळेतील भौतिक सुविधा व परिसर यांचे निरीक्षण करून त्याबद्दल स्वतःचा अभिप्राय लिहावा.

१०. **घटक क्र. ६ अ साठी :** स्वच्छता अभियान, शाळाबाह्य मुलांचा शोध, विशेष गरजा असलेल्या मुलांसाठी व प्रज्ञावान मुलांसाठी समुपदेशन, पालक शाळा, सहल/क्षेत्रभेट, शैक्षणिक चित्रपट, विविध विषयांच्या स्पर्धा परीक्षांची तयारी, भाषिक खेळ, गणिती खेळ इ. अशा उपक्रमांचे आयोजन करावे.

११. **घटक क्र. ७ साठी : शालेय विद्यार्थ्यांची वाचन, लेखन व गणन (Calculation ability) क्षमता तपासणे.**

वाचन – प्रत्येक विद्यार्थ्याला ५ मिनिटे वेळ देऊन त्याची वाचन क्षमता (अध्यापकाचार्य व शाळेतील शिक्षकांचे मार्गदर्शन घेऊन) स्वनिर्मित मूल्यमापन साधनाच्या आधारे तपासावी व प्रत्याभरण द्यावे.

लेखन – इ. पहिली, दुसरी साठी शब्दलेखन व वाक्यलेखन याआधारे तर इ. तिसरी ते पाचवीसाठी श्रुतलेखनाच्या आधारे विद्यार्थ्यांची लेखन क्षमता तपासावी. एका तासिकेमध्ये (३० मिनिटाची) लेखन क्षमता तपासावी व प्रत्याभरण द्यावे.

गणन – इ. पहिली ते पाचवी साठीच्या अपेक्षित गणितीय कौशल्यांवर आधारित स्वनिर्मित मूल्यमापन साधनाच्या आधारे गणन क्षमता (१ ते ३० पर्यंत पाढे, गणितातील मूलभूत क्रिया इ.) तपासावी व प्रत्याभरण द्यावे.

एका छात्राध्यापकाने एक वर्ग याप्रमाणे वरील कौशल्ये तपासावीत.

१२. **घटक क्र. ८ साठी :** प्रत्येक छात्राध्यापकाने कोणत्याही एका वर्गाची एका विषयाची नैदानिक, निकषसंदर्भीय आणि प्रमाणसंदर्भीय चाचणी तयार करून त्यांपैकी कोणतीही एक चाचणी त्या–त्या वर्गावर घ्यावी. चाचणीच्या निकालाचे विश्लेषण करावे.

१३. **घटक क्र. ९ साठी :** स्थानिक कला

- (नृत्य, नाट्य, हस्तकला, चित्र, संगीत, शिल्प) ची ओळख.
- स्थानिक कलांची ओळख व्हावी यासाठी प्रसंगनाट्य, समूहनाट्य, समूहगीते, लोकगीते, समूहनृत्य, लोकनृत्य, इ. चे आयोजन.
- कल्पनाचित्र, रांगोळी, स्मरणचित्र, तैलचित्र, कोलाज, तरंगचित्र इ. घरून काढून आणण्यास सांगणे.
- यू ट्यूबवरील कलेवर आधारित कार्यक्रम दाखविणे.

१४. **शैक्षणिक प्रयोगशाळा निर्मिती :** मानसशास्त्रीय, गणितीय, भाषिक खेळ दाखविणे/घेणे. प्रयोग करून दाखविणे, परिसरातून इयत्तांनुसार, तार्किक क्षमता विकसनासाठी उपक्रमांचे आयोजन. कल्पनाशक्ती विकसनासाठी खेळ, संगणकाच्या साहाय्याने चित्र काढणे, माहिती गोळा करणे, चित्रे, नकाशे काढणे इ. विविध वाहिन्यांच्या माध्यमातून शैक्षणिक अनुभव, मनोरंजक सी.डी. चा वापर करणे.

१५. आंतरवासितेच्या कालावधीत छात्राध्यापकांनी संबंधित शाळा ही 'शैक्षणिक प्रयोगशाळा' म्हणून विकसित करण्याचा प्रयत्न करावा.

◈◈◈

मूल्यमापन

पाठ्यक्रम भूमिका :

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करीत असताना प्राथमिक शिक्षणाचे प्रतिबिंब सदर अभ्यासक्रमामध्ये दिसून येईल असा विचार करण्यात आला आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून, प्राथमिक स्तरावर सध्या वापरात असलेली मूल्यमापन प्रणाली 'सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन' याचा अवलंब प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमातही करावा असा विचार झाला. म्हणून मूल्यमापनासाठी ट्युटोरियल (Tutorial), परिसंवाद (Seminar), स्वाध्याय (Assignment) , माहिती तंत्रज्ञान कृती (ICT Activity), बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ), प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य (Project/Field work), अशी निवडक साधने निश्चित करण्यात आली. ही साधने निवडण्यामागे कारण असे की, सदर साधने सर्व विषयांसाठी आपण सहजपणे वापरू शकतो. तसेच, अनावश्यक प्रात्यक्षिक कार्य कमी करून छात्राध्यापकांचा ताण कमी करावा; सर्व अध्यापक विद्यालये, सर्व विषय व विषय शिक्षक यांच्यामध्ये मूल्यमापनाच्या बाबतीत एकवाक्यता यावी; अध्यापकाचार्यांना मूल्यमापनासाठी स्वातंत्र्य मिळावे, नावीन्यता आणता यावी आणि छात्राध्यापकाचे सर्वंकष मूल्यमापन व्हावे असा हेतू यामागे आहे.

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमामध्ये काळ सुसंगतता राहण्यासाठी व सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन करण्यासाठी ऑनलाईन संचयिका (पोर्टफोलिओ) या तंत्राचा अवलंब केलेला आहे. त्यामुळे मूल्यमापनाच्या प्रक्रियेत पारदर्शकता, उत्तरदायित्व, विश्वासार्हता व सुलभता प्राप्त होणार आहे. या पद्धतीमुळे अध्यापकाचार्यांवरील कामाचा ताण कमी होणार आहे. छात्राध्यापकांनी प्राप्त केलेल्या संपादणुकीचे मूल्यमापन आणि त्याचे अर्थान्वेषण व विश्लेषण सांख्यिकीय तंत्राद्वारे सहज केले जाईल आणि छात्राध्यापकांना तात्काळ प्रत्याभरण देता येऊ शकेल. त्यामुळे एका क्लिकवर छात्राध्यापकांबरोबर विद्यालये, त्यांचे व्यवस्थापन, महाराष्ट्र राज्य परीक्षा परिषद, शिक्षण प्रशासन आणि सामान्य माणूस यांना विद्यालयाच्या प्रगतीचा स्तर कळणार आहे.

प्रथम वर्षासाठी १००० गुण आणि द्वितीय वर्षासाठी १००० गुण असा एकूण २००० गुणांचा डी.एल.एड. चा अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला आहे. त्यामध्ये आकारिक मूल्यमापनाचा एक भाग म्हणून पुढील सहा साधने वापरता येणार आहेत. या साधनांद्वारे छात्राध्यापकांचे ऑनलाईन मूल्यमापन करता येणार आहे. साधने कशी वापरावीत याबाबतचे मार्गदर्शन पुढीलप्रमाणे केले आहे.

मूल्यांकन आराखडा

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम (प्रथम वर्ष)

१ श्रेयांक = ३१ ते ३२ तासिका

अ.क्र.	विषय	श्रेयांक	मूल्यमापन प्रक्रिया		एकूण गुण
			संकलित	आकारिक	
१.	बालकांचा विकास व स्व ची जाणीव	०४	४०	६०	१००
२.	शिक्षण प्रक्रिया व समाज	०४	४०	६०	१००
३.	अभ्यासक्रम, अध्ययन–अध्यापनशास्त्र व मूल्यमापन	०४	४०	६०	१००
४.	इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग – १	०४	४०	६०	१००
५.	भाषा विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (प्रथम भाषा / तृतीय भाषा)	०४	४०	६०	१००
६.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र भाग – १	०२	२०	३०	५०
७.	गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	०४	४०	६०	१००
८.	परिसर अभ्यास : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	०४	४०	६०	१००
९.	शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण	०२	००	५०	५०
१०.	संगणक परिचालन	०२	००	५०	५०
११.	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग – १	०२	००	००	००
१२.	आंतरवासिता भाग – १	१४	००	१५०	१५०
	एकूण तासिका	**५०**	**३००**	**७००**	**१०००**

अ. क्र. ४ साठी इंग्रजी माध्यमाच्या विद्यालयांचा 'मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–१' हा अनिवार्य विषय राहील. मराठी माध्यमाच्या विद्यालयांचा 'इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–१' हा अनिवार्य विषय राहील. तसेच उर्दू, कन्नड, गुजराती माध्यमांच्या विद्यालयांनी इंग्रजी किंवा मराठी यांपैकी एक 'भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग–१' हा विषय निवडावा.

अ. क्र. ५ साठी इंग्रजी माध्यमाच्या विद्यालयांना तृतीय भाषा 'मराठी विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र' हा विषय अनिवार्य राहील. इतर सर्व माध्यमांच्या विद्यालयांसाठी त्यांची प्रथम भाषा (मराठी, उर्दू, कन्नड, गुजराती) विषयाचे अध्ययन–अध्यापनाशास्त्र' हा विषय अनिवार्य राहील.

विषय कोड

अ.क्र.	विषय	विषय कोड
१.	बालकांचा विकास व स्व ची जाणीव	एफ १
२.	शिक्षण प्रक्रिया व समाज	एफ २
३.	अभ्यासक्रम, अध्ययन–अध्यापनशास्त्र व मूल्यमापन	एफ ३
४.	इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग – १	एफ ४
५.	भाषा विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (प्रथम भाषा / तृतीय भाषा)	एफ ५
६.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र भाग – १	एफ ६
७.	गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	एफ ७
८.	परिसर अभ्यास : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	एफ ८
९.	शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण	एफ ९
१०.	संगणक परिचालन	एफ १०
११.	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग – १	एफ ११
१२.	आंतरवासिता भाग – १	एफ १२

मूल्यमापन साधन कोड

प्रथम वर्ष		
अ.क्र.	साधन	कोड
१.	ट्युटोरियल	एफ टी १
२.	परिसंवाद	एफ टी २
३.	स्वाध्याय	एफ टी ३
४.	ICT	एफ टी ४
५.	बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ)	एफ टी ५
६.	प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य/ प्रात्यक्षिक	एफ टी ६

उद्दिष्टे :

१. छात्राध्यापकांना तात्त्विक भागाचे आकलन कितपत झाले आहे हे पाहणे.
२. छात्राध्यापकांना, सैध्दांतिकाचे उपयोजन कितपत करता येणे ते पाहणे.
३. छात्राध्यापकांना आपण अभ्यासलेल्या घटकांचे आत्मविश्वासपूर्वक सादरीकरण करता येते किंवा नाही ते पाहणे.
४. आपल्या अध्ययन विषयासाठी कोणते प्रकल्प घेता येतील हे पाहावे.
५. शैक्षणिक अनुभव समृद्ध करण्याच्या दृष्टीने आवश्यक अशा संस्था व स्थळांना भेट देऊन त्या संबंधीचा अहवाल सादर करता येणे.
६. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास कितपत झाला आहे हे पाहणे.
७. छात्राध्यापकांची शालेय जीवनाशी सुसंगतता अजमाविणे.
८. छात्राध्यापक सतत कार्यरत (अध्ययनरत) राहण्यासाठी प्रयत्न करणे.

एफ टी १. ट्युटोरियल (Tutorial) **गुण : १०**

स्वरूप :

१. परीक्षेच्या स्वरूपात/वातावरणात महाविद्यालयात घ्यावे.
२. कोणत्याही एका घटकावर आधारित तीन प्रश्न परीक्षेपूर्वी आठ दिवस देणे. (उपयोजनात्मक प्रश्न, उच्चस्तरीय, दीर्घोत्तरी – ७०० ते ७५० शब्दांमध्ये उत्तर असावे.)
३. दिलेल्या तीन प्रश्नांपैकी एक प्रश्न परीक्षेच्या वातावरणात सोडवून घेणे. (वेळ–४० मिनिटे)
४. प्रश्न देताना त्याचवेळी प्रश्नांची नमुना उत्तरे व गुणदान योजना तयार करावी.
५. प्रश्न तपासून झाल्यानंतर ५ पेक्षा कमी गुण मिळाल्यास अनुधावन करून पुनर्रट्युटोरियल घ्यावे व ते तपासून अंतिम गुण धरावेत. (५ पेक्षा जास्त गुण मिळेपर्यंत ही प्रक्रिया चालू राहील.)

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	नमुना उत्तर व गुणदान योजनेनुसार	१०
	एकूण गुण	१०

एफ टी २. परिसंवाद (Seminar) **गुण : १०**

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकांमधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन, छात्राध्यापकांना मुद्दे/उपमुद्दे देणे.
२. दिलेले मुद्दे/उपमुद्दे यांना अनुसरून सेमिनार नोट तयार करून घेणे.
३. एका गटात १० छात्राध्यापक याप्रमाणे गट करणे.
४. गटातील प्रत्येक छात्राध्यापकास सादरीकरण–०५ मिनिटे व चर्चा–०५ मिनिटे याप्रमाणे एकूण १०० मिनिटांचे गटाचे सेमिनार होईल.
५. एका दिवशी एका विषयाचे सेमिनार पूर्ण व्हावे, प्रत्येक गटासाठी परीक्षक म्हणून स्वतंत्र अध्यापकाचार्य असावेत.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	पूर्वतयारी–सेमिनार नोट (आशय, उदाहरणे, मांडणी, संदर्भ ग्रंथ)	०५
२.	सादरीकरण/चर्चा–आत्मविश्वास, आशयज्ञान, भाषाप्रभुत्व, शंका निरसन	०५
	एकूण गुण	१०

एफ टी ३. स्वाध्याय (Assignment) गुण : १०

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकावर आधारित दोन प्रश्न देणे. एका प्रश्नाचे– ८०० ते १००० शब्दांमध्ये उत्तर. (सर्जनशीलता, कल्पनाशक्ती यांना वाव देणारे; उच्चस्तरीय बोधात्मक; मुक्तोत्तरी प्रश्न)

२. दिलेले प्रश्न, संदर्भ (मासिके, वृत्तपत्र, विश्वकोश, इंटरनेट इ.) वापरून घरून सोडवून आणण्यास सांगणे.

३. प्रश्न दिल्यानंतर आठ दिवसांत जमा करावेत.

४. लिहून आणलेले स्वाध्याय तपासणे.

५. स्वाध्याय तपासून झाल्यानंतर ५ पेक्षा कमी गुण मिळाल्यास अनुधावन करून परत स्वाध्याय घ्यावा व तो तपासून त्याचे अंतिम गुण ग्राह्य धरावेत. (५ पेक्षा जास्त गुण मिळेपर्यंत ही प्रक्रिया चालू राहील.)

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	मांडणी, हस्ताक्षर व शुद्धलेखन, माहिती, उदाहरणे	०५
२.	उपयुक्तता, शैक्षणिक मूल्य, नावीन्यता, व्यावहारिकता, संदर्भ इ.	०५
	एकूण गुण	१०

एफ टी ४. माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञान उपयोजन (ICT) गुण : १०

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकांमधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन, छात्राध्यापकांना मुद्दे/उपमुद्दे वाटून देणे.

२. दिलेल्या उपघटकांमधील मुद्दे/उपमुद्दे यांनुसार माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञानाचा वापर करून दृक्–श्राव्य कार्यक्रम तयार करून घेणे.

३. सादरीकरण करून घेणे. (वेळ – ५ मिनिटे)

४. सदर प्रात्यक्षिक प्रथम वर्षाच्या द्वितीय सत्रात घ्यावे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	दृक्–श्राव्य कार्यक्रमाची तयारी	०५
२.	सादरीकरण	०५
	एकूण गुण	१०

एफ टी ५. बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ-Multiple Choice Question) **गुण : १०**

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकांमधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन आध्यापकाचार्यांनी बहुपर्यायी **१० प्रश्न** तयार करावेत.(उच्च मानसिक क्षमता तपासणारे प्रश्न असावेत, ज्ञान आणि आकलन स्तराचे प्रश्न असू नयेत.)

२. प्रश्नाच्या सुरुवातीलाच रिकामी जागा देऊ नये.

३. पुस्तकातील विधाने देऊ नयेत.

४. प्रत्येक प्रश्नाला चार पर्याय द्यावेत.

५. प्रश्नांवर आधारित १० गुणांची लेखी परीक्षा (एका प्रश्नाला १ गुण) घेणे. **एकूण वेळ–१५ मिनिटे**

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	लेखी परीक्षा– बहुपर्यायी १० प्रश्न (प्रत्येकी १ गुण)	१०
	एकूण गुण	१०

एफ टी ६. प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य/प्रात्यक्षिके (Project / Field Work / Practical) **गुण : १०**

स्वरूप :

अ) प्रकल्प :

१. अध्यापकाचार्यांनी, कोणत्याही एका घटकावर आधारित प्रकल्पाचे किमान १० विषय निश्चित करावेत.

२. छात्राध्यापकांचे गट (एका गटामध्ये १० याप्रमाणे) करावेत.

३. छात्राध्यापकांच्या प्रत्येक गटाला वर निश्चित केलेले भिन्न प्रकल्प वाटून द्यावेत.

४. वाटून दिलेले प्रकल्प करून घ्यावे.

५. तयार केलेले प्रकल्प–अहवाल तपासणे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	सहभाग	०५
२.	अहवाल	०५
	एकूण गुण	१०

किंवा

ब) क्षेत्रीय कार्य :

१. अध्यापकाचार्यांनी, कोणत्याही एका घटकावर आधारित क्षेत्रीय कार्य यांचे किमान १० विषय निश्चित करावेत.

२. छात्राध्यापकांचे गट (एका गटामध्ये १० याप्रमाणे) करावेत.

३. छात्राध्यापकांच्या प्रत्येक गटाला वर निश्चित केलेले भिन्न क्षेत्रीय कार्य वाटून द्यावे.

४. वाटून दिलेले प्रकल्प करून घ्यावे.

५. तयार केलेले क्षेत्रीय कार्य–अहवाल तपासणे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	सहभाग	०५
२.	अहवाल	०५
	एकूण गुण	१०

किंवा

क) प्रात्यक्षिक :

१. शारीरिक शिक्षण व संगणक परिचालन हे दोन विषय प्रात्यक्षिकांवर आधारित आहेत.

२. प्रथम वर्षासाठी मूल्यमापनामध्ये शारीरिक शिक्षण व संगणक परिचालन या विषयांना अनुक्रमे ५०–५० असे आकारिक मूल्यमापनाचे गुण आहेत.

३. सैद्धांतिक विषय व प्रात्यक्षिक विषय यांचे मूल्यमापन तक्ता ‘अ’ (पृष्ठ क्र. १०२) प्रमाणे कार्यवाही करावी.

४. मूल्यमापनाची कार्यवाही करताना एका महिन्यात जास्तीत जास्त प्रत्येक विषयाचे एकच साधन वापरावे.

५. तयार केलेले क्षेत्रीय कार्य–अहवाल तपासणे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	उपस्थिती	०२
२.	प्रत्यक्ष कृती	०८
	एकूण गुण	१०

मूल्यमापनासंदर्भात अध्यापकाचार्यांना सूचना :

१. अध्यापकाचार्यांनी ट्युटोरियल (Tutorial), परिसंवाद (Seminar), स्वाध्याय (Assignment), माहिती तंत्रज्ञान कृती (Activity ICT), बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ), प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य प्रात्यक्षिक (Project/Field work practical), ही सर्व साधने वापरणे आवश्यक आहे.

२. एक साधन एकदाच वापरावे व प्रत्येक घटकासाठी भिन्न साधन असेल. (काही विषयांच्या बाबतीत घटक संख्या ६ पेक्षा कमी असेल. अशा ठिकाणी घटकाची व्याप्ती व गुण लक्षात घेऊन कोणतीही दोन साधने वापरावीत. मात्र पुनरावृत्ती होऊ देऊ नये.)

३. साधनाची निवड करतेवळी त्या घटकाची निश्चित केलेली उद्दिष्टे (अध्ययन निष्पत्ती) साध्य होतील याकडे लक्ष द्यावे. घटकास अनुरूप योग्य साधनाची निवड करावी.

४. खालील नमुन्यात साधन वापराचे नियोजन वर्षाच्या सुरुवातीलाच करावे.

साधन	ट्युटोरियल	परिसंवाद	स्वाध्याय	ICT	बहुपर्यायी प्रश्न	प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य/प्रात्यक्षिक
पैकी गुण	१०	१०	१०	१०	१०	१०
महिना						
घटक क्र.						

५. प्रत्येक साधन वापरण्यापूर्वी पूर्वतयारी करावी. उदा. मूल्यमापनासाठी निरीक्षण तक्ते, नियोजन इ.

६. माहिती तंत्रज्ञान कृतीसाठी संगणक वापराचे नियोजन करावे.

७. वरील मूल्यमापन साधनांशिवाय इतर साधने वापरता येतील परंतु, या अतिरिक्त साधनांचा गुणदानासाठी वापर करता येणार नाही.

८. दरवर्षी साधन वापराचे नियोजन बदलावे, नाविन्यता आणावी.

९. प्रथम वर्ष व द्वितीय वर्षामधील सर्व विषयांचे मूल्यमापन याच पद्धतीने होईल.

१०. सूचना क्र. ९ साठी अपवाद–
प्रथम वर्ष विषय–इंग्रजी अध्ययन अध्यापनशास्त्र, शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण, कला : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र, संगणक परिचालन.

मूल्यमापनासंदर्भात प्राचार्यांना सूचना :

१. छात्राध्यापकांवर ताण येणार नाही यासाठी सर्व विषयांचे मूल्यमापन एकाच वेळी येऊ नये असे नियोजन करावे.

२. कोणते साधन कोणत्या महिन्यात कोणत्या विषयासाठी वापरावयाचे याचे नियोजन करून वेळापत्रक करावे.

३. आवश्यकतेनुसार सर्व सोयी उपलब्ध करून द्याव्यात.

४. सर्व विषयाच्या सेमिनारसाठी अध्यापक विद्यालयातीलच इतर अध्यापकाचार्यांची परीक्षक म्हणून नेमणूक करून नियोजन करावे.

५. प्रथम वर्षासाठी सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची प्रक्रिया माहे सप्टेंबर ते मार्च अखेर पूर्ण करावयाची आहे. प्रत्येक महिन्याच्या शेवटच्या आठवड्यात गुणदान तक्ता शासकीय परीक्षा परिषदेकडे ऑनलाईन पाठविण्यात यावा. तसेच त्याची मूळ छापील प्रत विद्यालयाकडे जपून ठेवावी.

तक्ता 'अ' सैद्धांतिक विषय व प्रात्यक्षिक – मूल्यमापन

विद्यालयाचे नाव : ______________________ छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव : ______________________

डी. एल. एड. वर्ग : प्रथम वर्ष शैक्षणिक वर्ष :

आय डी. क्रमांक : महिना :

अ. क्र.	साधने	आकारिक मूल्यमापन							संकलित (अंतिम लेखी परीक्षा)	एकूण अ+ब
		ट्युटोरियल (१० पैकी)	परिसंवाद (१० पैकी)	स्वाध्याय (१० पैकी)	ICT (१० पैकी)	बहुपर्यायी प्रश्न (१० पैकी)	प्रकल्प/क्षेत्रिय कार्य/प्रात्यक्षिक (१० पैकी)	अ (६० पैकी)	ब (४० पैकी)	(१०० पैकी)
	सैद्धांतिक विषय	१	२	३	४	५	६			
१.	बालकांचा विकास व स्व ची जाणीव									
२.	शिक्षण प्रक्रिया व समाज									
३.	अभ्यासक्रम, अध्ययन– अध्यापनशास्त्र व मूल्यमापन									
४.	इंग्रजी/मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग : १									
५.	भाषा विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (प्रथम भाषा/तृतीय भाषा)									
६.	इंग्रजी–अध्ययन अध्यापनशास्त्र भाग : १							(३० पैकी)	(२० पैकी)	(५० पैकी)
७.	गणित–अध्ययन अध्यापनशास्त्र									
८.	परिसर अभ्यास–अध्ययन अध्यापनशास्त्र									
	प्रात्यक्षिक विषय									
९.	शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण	....	....	(१० पैकी)	....	(१० पैकी)	प्रात्यक्षिक (३० पैकी)	अ (५०पैकी)	....	एकूण अ (५० पैकी)
१०.	संगणक परिचालन	....	....	....	(१० पैकी)	(१० पैकी)	प्रात्यक्षिक (३० पैकी)	अ (५० पैकी)	....	एकूण अ (५० पैकी)

तक्ता 'ब' शिक्षक व्यक्तिमत्त्व – मूल्यमापन

विद्यालयाचे नाव : ______________________ **छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव :** ______________________

डी. एल. एड. वर्ग : प्रथम/द्वितीय वर्ष **शैक्षणिक वर्ष :**

आय डी. क्रमांक : **महिना :**

घटक क्र.	घटकाचे नाव	उपक्रम	निर्धारित गुण	प्राप्त गुण			निर्धारित एकूण गुण	एकूण प्राप्त गुण
				जुलै	नोव्हेंबर	मार्च		
१.	शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी	....	....	....	....	....	....	....
२.	अभिव्यक्ती/संवाद कौशल्य	हस्ताक्षर	०२				०६	
		कलाविष्कार	०२				०६	
		संवाद कौशल्य	०३				०९	
३.	सभ्यता व शिस्त	उपस्थिती, नियमितपणा व वर्तणूक	०५				१५	
४.	वाचन/व्यासंग	पुस्तक परीक्षण	०५				१५	
		क्षेत्रभेट/सहल	०३				०९	
५.	व्यवस्थापकीय कौशल्य	विविध उपक्रमांतील सहभाग	०५				१५	
६.	सर्जनशीलता	दिलेल्या उपक्रमांपैकी एक उपक्रम	०५				१५	
७.	आशयज्ञान	आशयज्ञान चाचणी	२०				६०	
८.	सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व	....	....	....	....	....	....	....
			५०				**१५०**	
टीप : शिक्षक व्यक्तिमत्त्व यासाठी १५० पैकी गुणांचे ५० पैकी गुणांमध्ये रूपांतर करावे.								

टीप : शिक्षकाचे व्यक्तिमत्त्व विकसन ही निरंतर प्रक्रिया असल्याने **'शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग–१ व भाग–२'** चे एकत्रित मूल्यमापन अभ्यासक्रमाच्या शेवटी दोन वर्ष पूर्ण झाल्यानंतर करण्यात येईल. त्याचे एकूण ५० पैकी गुण देण्यात येतील.

मूल्यमापन : **शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग–१** प्रथम वर्ष १५० गुण + व **भाग–२** द्वितीय वर्ष १५० गुण = एकूण ३०० पैकी मिळालेल्या गुणांचे द्वितीय वर्षाच्या शेवटी ५० पैकी गुणांमध्ये रूपांतर करावे.

तक्ता 'क' शालेय आंतरवासिता भाग – १

विद्यालयाचे नाव : ____________________ **छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव :** ____________________

डी. एल. एड. वर्ग : प्रथम वर्ष **शैक्षणिक वर्ष :**

आय डी. क्रमांक :

अ. क्र.	घटक	निर्धारित गुण	प्राप्त गुण	गुण पाठविण्याचा अंतिम कालावधी
१.	पूर्वतयारी–कौशल्य विकसन व पाठ मार्गदर्शन, नमुना पाठ व इतर प्रात्यक्षिकांची माहिती देणे.	१० (केवळ कौशल्य विकासनासाठी)		ऑगस्ट अखेर
२.	मार्गदर्शन व प्रत्याभरणासह सराव पाठ (१८ पाठ)	५४		मार्च अखेर
३.	पाठ निरीक्षण व चर्चा – शाळेतील शिक्षकांचे (३ पाठ)	०९		ऑक्टोबर अखेर
४.	पाठ निरीक्षण – सहाध्यायींचे (६ पाठ)	१२		मार्च अखेर
५.	अ. अनुभवी शिक्षकांची मुलाखत	०५		ऑक्टोबर अखेर
	ब. शालेय दप्तर/अभिलेख अभ्यास	०५		डिसेंबर अखेर
	क. शाळेतील भौतिक सुविधा व परिसर निरीक्षण	०५		डिसेंबर अखेर
६.	अभ्यासपूरक उपक्रमांचे नियोजन, आयोजन व कार्यवाही	१०		फेब्रुवारी अखेर
७.	शालेय विद्यार्थ्यांची वाचन, लेखन व गणन (Calculation ability) क्षमता तपासणे.	१०		फेब्रुवारी अखेर
८.	नैदानिक/निकष संदर्भीय/प्रमाण संदर्भीय चाचणी तयार करून त्याची कार्यवाही.	१०		फेब्रुवारी अखेर
९.	कलाविष्कार	१०		मार्च अखेर
१०.	शैक्षणिक प्रयोगशाळा निर्मिती	१०		मार्च अखेर
	एकूण	**१५०**		

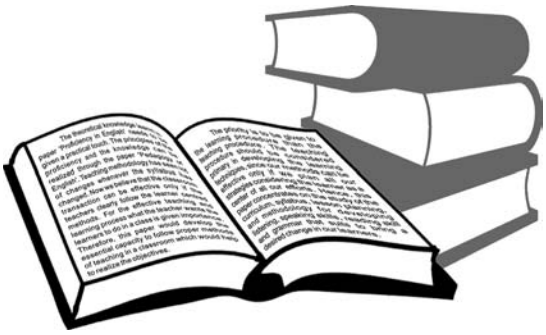

प्राथमिक शिक्षण पदविका (डी.एल्.एड्.)
अभ्यासक्रम २०१६

(द्‌वितीय वर्ष)

- भारतीय समाज आणि शिक्षण
- शालेय संस्कृती, व्यवस्थापन, नेतृत्व व परिवर्तन
- शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह
- इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व – भाग २
- इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र – भाग २
- मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व – भाग २
- हिंदी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (द्‌वितीय भाषा)
- विज्ञान व गणित अध्ययन–अध्यापनशास्त्र
- सामाजिकशास्त्र : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र
- कलाशिक्षण : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र
- संगणक उपयोजन
- शिक्षक व्यक्तिमत्त्व – भाग २
- शालेय आंतरवासिता – भाग २
- मूल्यमापन

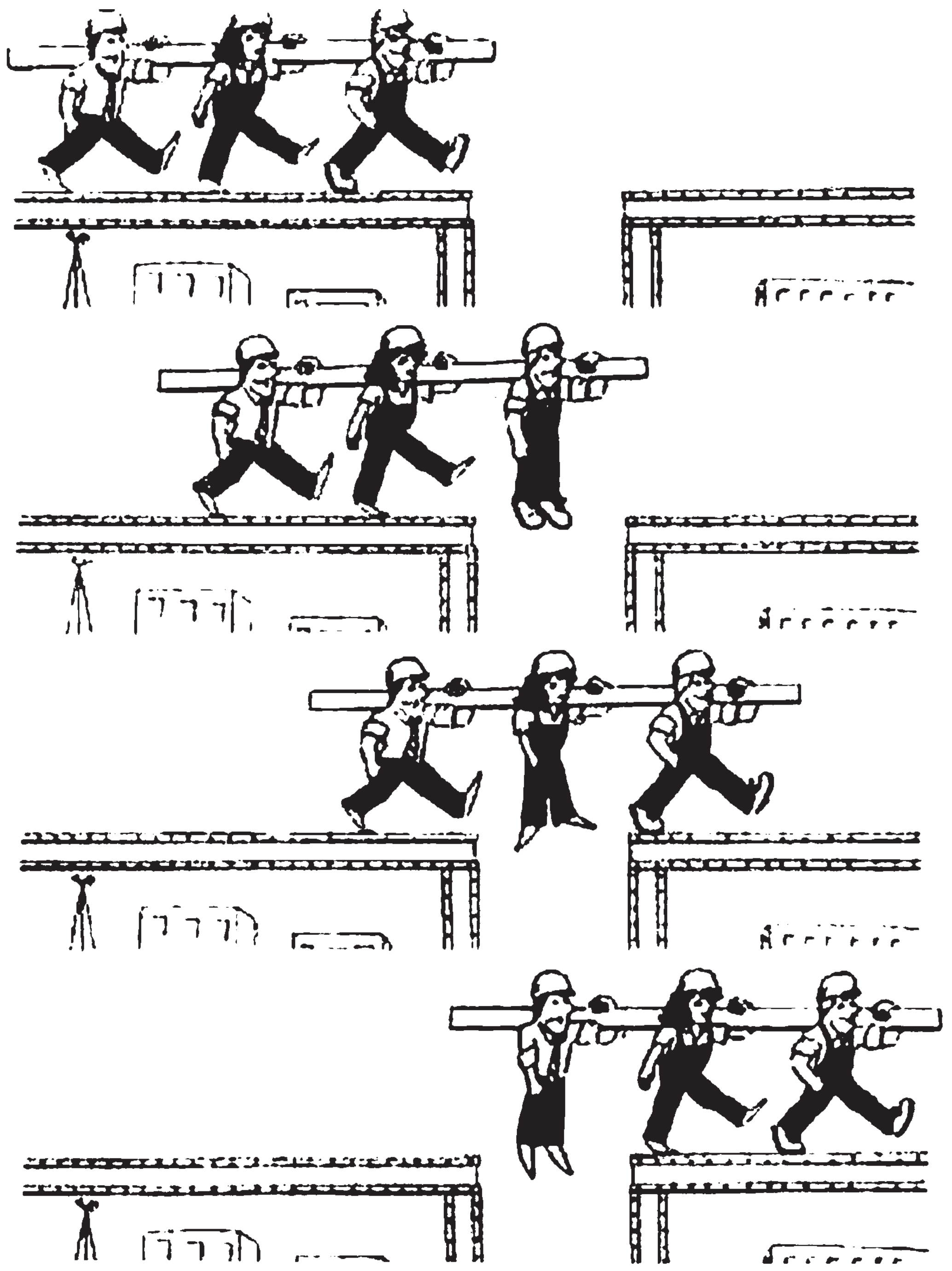

Every member in a team, has times when they need support – – > > >

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम
द्वितीय वर्ष

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	पाठ्यक्रमाचे नाव	विषय संकेतांक	पृष्ठ क्र.
१)	भारतीय समाज आणि शिक्षण	एस – १	११७
२)	शालेय संस्कृती, व्यवस्थापन, नेतृत्व व परिवर्तन	एस – २	१२४
३)	शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह	एस – ३	१३०
४)	इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व – भाग २	एस – ४	१४२
५)	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र – भाग २	एस – ५	१४६
६)	मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व – भाग २		१५७
७)	हिंदी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (द्‌वितीय भाषा)	एस – ६	१६०
८)	विज्ञान व गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	एस – ७	१६६
९)	सामाजिकशास्त्र : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र : भाग १	एस – ८	१७४
	सामाजिकशास्त्र : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र : भाग २	एस – ८	१८०
१०)	कलाशिक्षण : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	एस – ९	१८६
११)	संगणक उपयोजन	एस – १०	१९६
१२)	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व – भाग २	एस – ११	२०६
१३)	शालेय आंतरवासिता – भाग २	एस – १२	२१०
१४)	मूल्यमापन	–	२१३

पाठ्यक्रम क्र. एस – १

भारतीय समाज आणि शिक्षण

पाठ्यक्रम भूमिका :

उदयोन्मुख भारतीय समाज घडविण्याची जबाबदारी ज्या अध्यापकावर आहे त्या अध्यापकाला अध्ययनकर्त्याच्या मानसशास्त्रीय वैशिष्ट्यांसह त्याच्या सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि राजकीय संदर्भाचे बदलत्या पार्श्वभूमीवर अचूक आकलन होणे आवश्यक आहे. भारतीय समाजात जात, धर्म, लिंग, भाषा, संस्कृती इत्यादींबाबतीत विविधता असूनही समाजातील एकात्मता टिकून रहावी. शिक्षणाद्वारे लोकशाही राज्यव्यवस्थेत अंतर्भूत असलेली लोकशाही मूल्ये विद्यार्थ्यात रुजविण्यासाठी तो सक्षम बनावा. शिक्षणासंदर्भात घटनात्मक तरतुदींचा त्याचा अभ्यास व्हावा. शाळा आणि बालक यांचे अपेक्षित स्वरूप त्याच्या लक्षात यावे. भारतीय अर्थकारणाचा समाज घडणीतील प्रभाव, सामाजिक समस्या व आव्हाने समजून घेण्याच्या दृष्टीने छात्राध्यापक सक्षम व्हावा, तसेच विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिगत व सामाजिक समस्या आणि आव्हाने समजून घेण्याच्या दृष्टीने या विषयाच्या पाठ्यक्रमाची रचना करण्यात आलेली आहे.

आकृतिबंध :

घटक	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१	शिक्षण – भारतीय संस्कृतीतून जागतिकीकरणाकडे	०१	३१	०९	१०
२	भारतीय राज्यघटना आणि शिक्षण	०१	३१	०९	१०
३	मानव अधिकार, हक्क व शिक्षण	०१	३१	०९	२०
४	सामाजिक विकास आणि सामाजिकीकरणाचे संदर्भ	०.५	१६	०७	१०
५	सामाजिक समभावामध्ये शिक्षकाची भूमिका	०.५	१५	०६	१०
एकूण		**०४**	**१२४**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे :

छात्राध्यापकांना,

१. भारतीय समाजाची ऐतिहासिक, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक पार्श्वभूमी व त्यातील विविधता समजण्यास मदत करणे.

२. भारतीय राज्यघटनेतील शिक्षणविषयक तरतुदी व शासकीय धोरणे समजण्यास सक्षम करणे.

३. माहिती अधिकार २००५ व शिक्षण हक्क अधिनियम २००९ नुसार बालकांचे हक्क, अधिकार व त्या संदर्भात शिक्षकांच्या जबाबदाऱ्या जाणण्यास मदत करणे.

४. सामाजिकीकरण व सामाजिकीकरणात समाविष्ट घटक यांचे आकलन होण्यास सक्षम करणे.

५. सामाजिक समभावात शिक्षकाची भूमिका समजून घेण्यास मदत करणे.

घटक क्र. १ : शिक्षण – भारतीय संस्कृतीतून जागतिकीकरणाकडे

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) भारतीय संस्कृतीची वैशिष्ट्ये. ब) जागतिकीकरण, संकल्पना व वैशिष्ट्ये. क) भारतीय समाजाची रचना व वैशिष्ट्ये. ड) शिक्षण, समाज, राजकारण व जागतिकीकरण यांतील परस्पर संबंध. इ) समाज विकासामध्ये अध्यापकाची भूमिका व महत्त्व.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) भारतीय संस्कृतीची वैशिष्ट्ये सांगतील. २) जागतिकीकरणामुळे शिक्षण प्रक्रियेमध्ये होणारे बदल समजून घेतील. ३) भारतीय समाजातील विविधतेचा व शिक्षणाचा परस्पर संबंध समजून घेतील. ४) राजकारण व जागतिकीकरण यांचा शिक्षणावरील प्रभाव जाणतील. ५) समाजातील विविधता जाणून घेऊन एकसंघ समाज टिकवून ठेवण्याचे काम अंगीकारण्याचा प्रयत्न करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) गटचर्चा. ब) शिक्षक–विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. क) पीपीटी. ड) गुगल/यूट्यूब व्हिडिओ क्लिपच्या आधारे चर्चा. इ) मुलाखत व प्रश्नावलीद्वारे माहिती संकलन विश्लेषण व अर्थनिर्वचन.

घटक क्र. २ : भारतीय राज्यघटना आणि शिक्षण

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) भारतीय संविधानाची ओळख. ब) शिक्षण आणि बालकांसंबंधी धोरणे, कलमे आणि तरतुदी. क) आरक्षण विषयीचे धोरण. ड) भारतीय राज्यघटनेतील समानता व न्यायाची तरतूद, विविध शाळाप्रणाली.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) भारतीय राज्यघटनेचा सामाजिक व शैक्षणिकदृष्ट्या अभ्यास करतील. २) शिक्षण आणि बालकांसंबधी तरतुदी व विविध घटकांची भूमिका स्पष्ट करतील. ३) भारतातील आरक्षण धोरणासंदर्भातील सकारात्मक दृष्टिकोन बाळगतील. ४) भारतातील राज्यघटनेत समानता व न्यायविषयक असलेल्या तरतुदी स्पष्ट करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) राज्यघटना शिक्षक विद्यार्थी आंतरक्रिया. ब) पीपीटी. क) विचारमंथन व वृत्तपत्रांतील बातम्यांवर चर्चा ड) गटचर्चा, परिसंवाद, निवृत्त न्यायाधीश/वकील यांचे व्याख्यान

घटक क्र. ३ : मानव अधिकार, हक्क व शिक्षण

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) माहितीचा अधिकार RTI २००५ व शिक्षण ब) शिक्षण हक्क अधिनियम RTE २००९ क) मानव अधिकार. ड) बालहक्क व बालसंगोपन आयोग (NCPCR), SCPCR इ) मनोधैर्य योजना POCSO
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) माहिती अधिकाराच्या माहितीचा सामाजिक हितासाठी वापर करतील. २) शिक्षण हक्क अधिनियम २००९ मधील तरतुदी व विविध घटकांची भूमिका समजून घेऊन त्यानुसार कार्यवाही करतील. ३) बालहक्क व बालसंगोपन आयोगाच्या शिफारशी व त्यांची अंमलबजावणीची प्रक्रिया तपासतील. ४) सामाजिक अत्याचाराला बळी पडलेल्या महिला व बालकांबदद्ल सहानुभूती बाळगतील व त्यांना योजनांची माहिती करून देतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) स्वयंशोधन, सोदाहरण चर्चा. ब) पर्यवेक्षित तंत्र, कार्यशाळा व गटचर्चा क) चर्चा, बुद्धिमंथनचा वापर ड) पीपीटी, यू-ट्युब इ) परिसंवाद

घटक क्र. ४ : सामाजिक विकास आणि सामाजिकीकरणाचे संदर्भ

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) सामाजिक विकास, सामाजिकीकरण संबोध व सिद्धांत. ब) सामाजिकीकरणातील सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक भिन्नता. क) कुटुंब व बालक संबंध व बालकाच्या पालन पोषणाच्या पद्धती. ड) बालपणासंबंधी विचार – काल व आज.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) सामाजिक विकास व सामाजिकीकरण संबोध व सिद्धांत स्पष्ट करतील. २) सामाजिकीकरणात अंतर्भूत घटकांची माहिती संकलन व सादरीकरण करतील. ३) कुटुंब व बालक संबंधाचा शिक्षणाशी असणारा संबंध स्पष्ट करतील. ४) बालकाच्या पालन पोषणाच्या पद्धतीचा अभ्यास करतील, शालेय पोषण आहार योजनेवर चर्चा करतील ५) बालपणासंबधी असणाऱ्या विचारांचा तुलनात्मक अभ्यास करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) पीपीटी, व्याख्यान व कथन ब) सर्वसमावेशक पद्धती, इंटरनेटवरून संदर्भांचे शोधन व संकलन क) क्षेत्रभेट, केस स्टडी ड) चर्चासत्र इ) स्वयंअध्ययन

घटक क्र. ५ : सामाजिक समभावामध्ये शिक्षकाची भूमिका

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) सामाजिक स्तर (गरीब, श्रीमंत, उच्च, नीच) ब) सामाजिक रचनेमध्ये महिला व पुरुष यांचे स्थान. क) शाळेमध्ये समभाव संकल्पना रुजविणे. ड) सामाजिक समभावामध्ये शिक्षकाची भूमिका.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) सामाजिक स्तर व शिक्षणावरील त्याचा परिणाम जाणतील, परस्पर संबंध समजून घेतील. २) सामाजिक रचनेतील महिला व पुरुष यांचे स्थान व त्याचा शिक्षणाशी असणारा संबंध अभ्यासतील. 'शिक्षणात महिलांचे योगदान', याचा अभ्यास करतील. ३) शाळांमधून विद्यार्थ्यांमधे समभावाची संकल्पना रुजावी यासाठी विविध प्रकारे प्रयत्न करतील. ४) शिक्षकाची सामाजिक समभावामध्ये असणारी भूमिका जाणतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) पीपीटी, स्वयंअध्ययन ब) वर्गचर्चा, इंटरनेट वरील माहिती किंवा संदर्भ ग्रंथाचे वर्गात वाचन. क) मुलाखत तंत्र, उपक्रम–कृतिकार्यक्रमांचे आयोजन ड) स्वयं–अध्ययन.

संदर्भ ग्रंथसूची

१. स्वयंअध्ययन स्रोत

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	शिक्षण : उत्क्रांतीवादी दृष्टिकोन	डॉ. शैलजा भंगाळे, अनिता वानखेडे	प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव	१
२.	मध्ययुगीन भारत – इ. स. १२०६ ते १८५७	डॉ. सौ. सरला धारणकर	प्रकाशन क्र. ११७२ यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक (नोव्हेंबर – २००२)	१
३	समाजशास्त्र	डॉ. प्रदीप आगलावे	श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर (ऑगस्ट – २००३)	१, ४, ५
४.	भारतीय समाज २२३	प्रा. सरिता जाधव प्रा. सुनंदा पाटील	प्रकाशन क्र. १०८८ यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक (जून – २००२)	१, ४, ५
५.	बालकाचा मोफत व सक्तीचा शिक्षणाचा हक्क अधिनियम २००९ मार्गदर्शिका	– – –	महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद), पुणे – ३०.	२
६.	भारतीय राज्यघटना शासकीय प्रत	– – –	– – –	२
७.	उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक	डॉ. हिरा अहेर	विद्या प्रकाशन, नागपूर, (१९९५)	४, ५
८.	सुबोध समाजशास्त्र	डॉ. माणिक माने	विद्या प्रकाशन, नागपूर, (२००४)	४, ५
९.	स्वतंत्र भारतातील राजकीय विचार प्रवाह	प्रा. रेखा पळशीकर	व्हिनस प्रकाशन, पुणे	१, २
१०.	उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण	के. यू. घोरमोडे, कला घोरमोडे	विद्या प्रकाशन, नागपूर, (२००८)	४, ५
११.	भारतीय शिक्षण पद्धतीचा विकास	डॉ. सौ. किरण नागतोडे	विद्या प्रकाशन, नागपूर	०१
१२.	भारताची राज्यघटना साध्या व सोप्या शब्दात	के. सागर व व्ही. बी. पाटील	के. सागर पब्लिकेशन (२००१), पुणे	०२
१३.	भारतीय शिक्षणातील स्थित्यंतरे (१९४८ ते २०१३ पर्यंतचे आयोग, धोरणे व अभियान)	प्रा. कुलदीपसिंह राजपूत	– – –	२, ३
१४.	भारताचे संविधान	भालबा विभुते	मनोविकास प्रकाशन, मुंबई	२, ३

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१५.	भारतातील शैक्षणिक आयोग व समित्या (२०१०)	मिनल नरवणे	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	२,३
१६.	शिक्षण उत्क्रांतीवादी दृष्टिकोन	डॉ. शैलजा भंगाळे, डॉ. संगिता महाजन	प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव	०१
१७.	प्रगत शैक्षणिक समाजशास्त्र	डॉ. अरविंद दुनाखे, डॉ. लीना देशपांडे	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	४,५
१८.	भारतीय समाज रचना	सुधा काळदाते	भारत मुद्रक प्रकाशक, औरंगाबाद	४,५
१९.	शैक्षणिक समाजशास्त्र	डॉ. के. यु. घोरमोडे डॉ. कला घोरमोडे	विद्या प्रकाशन, नागपूर	४,५
२०.	शैक्षणिक समाजशास्त्र	प. ब. भंडारी	एविल पब्लिकेशन, सातारा	४,५

संदर्भ ग्रंथसूची (इंग्रजी)

1.	Education in Ancient India. New Delhi	Bakshi S. R.	Deep publication Pvt. Ltd. 2000	01
2.	Human Rights Education	Jagannath Mohanty	Deep publication New Delhi 2000	03
3.	Sociological Foundation of Edcation	Kohela S.P.	Lunkad Prakashan Kendra 1985	4,5
4.	Sociology Approach to Indian Education India	Mathur S.S.	Vinod Pustak Mandir 1973	4,5
5.	Womens' Studies	Suryakumar A.	Publisher House New Delhi, 1993	05
6.	Basic readings in sociology of Education	Swift D. F.	Rowledge and Kegan Paw, London 1970	4,5

संदर्भ ग्रंथसूची (हिंदी)

१.	भारतीय शिक्षा का इतिहास	जौहरी बी. पी., पाठक पी. डी.	विनोद पुस्तक मंदीर, आग्रा १९९१	०१
२.	समाज शाळा शिक्षण	किसलय, डॉ. शरदेंदू	डिस्कवरी पब्लिकेशन हाऊस प्रथम संस्करण २००७	४,५

२. पूरक संदर्भ स्रोत

अ . क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	इतिहास पाठ्यपुस्तक – इ. ५ वी	– – –	महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तकनिर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, बालभारती, पुणे	१
२.	सामाजिक व राजकीय जीवन – इ. १२ वी	– – –	एन. सी. ई. आर. टी., नवी दिल्ली	२
३.	नागरिकशास्त्र – इ. ६ वी, ७ वी, ८ वी	– – –	महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तकनिर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, बालभारती, पुणे	२, ३
४.	शिक्षण तरंग – मासिक	– – –	संपादक – किशोर चव्हाण Vol. 4 Issue - ७ मार्च, २०१३	२
५.	राज्यघटना – भाग १ व २	डॉ. व्ही. बी. पाटील	प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव	२,३
६.	सामाजिक न्याय आणि जागतिकीकरण	निळू दामले	आनंद पब्लिकेशन, मुंबई (२००७)	१, ३
७.	आई वडिलांना	गिजुभाई बधेका अनुवाद – अनंत वाईकर	विद्याभारती प्रकाशन, लातूर (२००३)	४, ५
८.	असे घडते मुलांचे व्यक्तिमत्त्व	डॉ. रमा मराठे	मेहता पब्लिकेशन, पुणे (१९९५)	४, ५
९.	समाजशास्त्र परिचय	रा. ज. लोटे	पिंपळापूरे पब्लिकेशन, नागपूर (जून– २००९)	४
१०.	प्राचीन भारताचा राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक इतिहास	डॉ. श. गो. कोलारकर	विद्या प्रकाशन, नागपूर	०१
११.	मध्ययुगीत भारताचा इतिहास	प्रा. वि. वि. कुलकर्णी, प्रा. अशोक नेवासकर	विद्या प्रकाशन, नागपूर	०१
१२.	प्राचीन भारताचा इतिहास	आचार्य, केशटट्टीवार	विद्या प्रकाशन, नागपूर	०१
१३.	विसाव्या शतकाचा इतिहास	पी. जी. जोशी	विद्या प्रकाशन, नागपूर	०१
१४.	भारतीय आणि जागतिक आर्थिक विकास	एस. के. ढगे	के. एस. पब्लिकेशन, पुणे	०१

३. डिजिटल सोर्सेस

Sr. No.	Website	Unit
1.	www. sonaldedesai.org.	5
2.	लोकसभा व राज्यसभा अधिवेशन – दूरदर्शन	2
3.	www.mkgadhi.org/speeches/speechmain.	3,4

◈◈◈

पाठ्यक्रम क्र. एस – २

शालेय संस्कृती, व्यवस्थापन, नेतृत्व व परिवर्तन

पाठ्यक्रम भूमिका :

भारतातील शालेयसंस्कृतीचा विकास कसा कसा होत गेला, प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक भारतीय शिक्षण संस्कृती कशी विकसित होत गेली, तसेच प्रचलित शालेय संस्कृती कशी आहे, हे शिक्षणाच्या संदर्भात जाणून घेणे महत्त्वाचे आहे. शाळेचे सर्व दैनंदिन व्यवहार, व्यवस्थापन, संगठन, प्रशासन, शालेय नियोजन व शालेय आंतरक्रिया पोषक होण्यासाठी शालेय संस्कृतीची ओळख होणे आवश्यक आहे.

शालेय विकास होण्यासाठी व्यवस्थापनाचे महत्त्व लक्षात घेऊन शाळेचे ध्येय, धोरणे कशी पूर्ण करावीत? शालेय विकासात शिक्षकांची भूमिका कोणती असावी? कोणती कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या पार पाडाव्यात? शालेय दर्जा मोजण्याची साधने कोणती? शालेय नोंदपत्रके व अहवाल यांचे महत्त्व काय? इत्यादी प्रश्नांची उत्तरे सदर पाठ्यक्रमाद्वारे देण्याचा हेतू आहे. विविध शैक्षणिक विचारवंतांच्या विचारांतून शैक्षणिक दृष्टी विकसित करण्यावर या पाठ्यक्रमात भर देण्यात आलेला आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	लेखी गुण	प्रात्यक्षिक गुण
१	शालेय संस्कृती आणि भारतीय शिक्षण व्यवस्था.	१.०	३१	०८	१५
२	शालेय व्यवस्थापन, संघटन व प्रशासन	१.०	३१	०६	१०
३	वर्गसंस्कृतीची निर्मिती व नेतृत्व गुणांचा विकास	१.०	३१	१०	१०
४	शालेय नियोजन व शाळेची परिणामकारकता	०.५	१५	०६	१०
५	शैक्षणिक सुविधा व शैक्षणिक दृष्टिकोनाचा विकास	०.५	१६	१०	१५
	एकूण	**४.०**	**१२४**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे :

१. भारतातील शालेय संस्कृतीचा विकास कसा–कसा होत गेला याचा परिचय करून देण्यास मदत करणे.

२. भारतीय शिक्षण व्यवस्थेची रचना, अंमलबजावणी याचा परिचय करून देण्यास मदत करणे.

३. शैक्षणिक व्यवस्थेत शालेय नियोजन, संघटन व प्रशासन यांस सक्षम बनवणे.

४. शालेय संस्कृतीसाठी पोषक नेतृत्व. सुविधा व वर्गसंस्कृती निर्मिती दृष्टिकोन विकसित करण्यास सक्षम बनविणे.

५. शाळेचा शैक्षणिक दर्जा, अध्यापनशास्त्रीय नेतृत्व व शैक्षणिक दृष्टी विकसित करण्यास समर्थ बनविणे.

घटक क्र. १ : शालेय संस्कृती आणि भारतीय शिक्षण व्यवस्था

घटक क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) भारतातील शालेय संस्कृतीचा विकास – गुरुकुल आश्रम पद्धती व त्यांचे प्रकार, ध्येय, धोरणे. • मध्ययुगीन शिक्षण संस्कृती • आधुनिक शिक्षण संस्कृती • राजा राममोहन रॉय व म. फुले – यांची शिक्षण संस्कृती ब) शालेय संस्कृती – अर्थ, व्याख्या, स्वरूप. क) भारतीय शिक्षण पद्धतीची संरचना–केंद्र, राज्य, जिल्हा, तालुका स्तरावर ड) भारतातील शाळांचे विविध प्रकार इ) शिक्षण प्रक्रियेतील मानवी घटकांच्या भूमिका व जबाबदाऱ्या (संस्थाचालक, मुख्याध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, पालक, एनजीओ व समाज.)
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) भारतीय शिक्षणसंस्कृतीचा विकास कसा–कसा होत गेला, याबाबत माहिती जाणून घेतील आणि सद्य शिक्षणप्रक्रियेशी त्याचा संबंध जोडण्याचा प्रयत्न करतील. प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक शिक्षण संस्कृतीची माहिती करून घेतील. २) शालेय संस्कृतीची वैशिष्ट्ये सांगतील. ३) भारतीय शिक्षण पद्धतीची संरचना व शाळेचे प्रकार समजून घेतील. ४) शिक्षण प्रक्रियेतील मानवी घटकाच्या जबाबदाऱ्यांची जाणीव करून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) शिक्षक–विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान, स्वयंअध्ययन ब) गटचर्चा क) PPT / OHP / LCD, कथन व प्रश्नोत्तर पद्धत. ड) आंतरजालद्वारे इ) गटचर्चा, भूमिका पालन, कार्यशाळा.

घटक क्र. २ : शालेय व्यवस्थापन, संघटन व प्रशासन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) शालेय व्यवस्थापन–संकल्पना, व्याख्या, महत्त्व, वैशिष्ट्ये, हेन्री, फेयाल व पीटर ड्रकर यांचा सिद्धांत. ब) शालेय संघटन–अर्थ, स्वरूप, गरज मूलतत्त्वे. • भौतिक घटक–शालेय इमारत, वर्गखोल्या, प्रयोगशाळा, वाचनालय कार्यशाळा, मैदान, बगीचा, फर्निचर, वसतिगृह, मनोरंजन सभागृह, स्वच्छतागृहे, विशेष गरजा असलेल्या मुलांसाठी सोयी. क) शालेय प्रशासन–अर्थ, स्वरूप, गरज. ड) शालेय व्यवस्थापन–शालेय समिती व शाळा व्यवस्थापन समिती रचना व कार्य इ) गुणवत्ता व्यवस्थापन संकल्पना व शिक्षणातील उत्कृष्टता फ) वेळेचे व्यवस्थापन–वेळापत्रक, प्रकार. फायदे.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) शालेय व्यवस्थापन, संघटन व प्रशासन यांची संकल्पना व यांतील फरक समजून घेतील. व्यवस्थापनाचे सिद्धांत जाणून घेतील. २) भौतिक घटकांचे महत्त्व जाणून घेऊन निगा व योग्य वापर करतील. ३) शिक्षणातील उत्कृष्टता अंगी बाणवतील. ४) स्वत: च्या वेळेचे नियोजन करून काम करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) PPT, तयार प्रोग्रॅम दाखविणे ब) गटचर्चा क) PPT / OHP, क्षेत्रभेटी ड) शिक्षक–विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. इ) विद्यार्थी–विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. फ) गटचर्चा, शाळेचे नमुना वेळापत्रक तयार करणे, वेळेचे व्यवस्थापन यावर तज्ज्ञ व्यक्तींच्या व्याख्यानांचे आयोजन.

घटक क्र. ३ : वर्गसंस्कृतीची निर्मिती व नेतृत्व गुणांचा विकास

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) वर्गसंस्कृती–संबोध, व्याख्या, महत्त्व, रचना. • वर्गसंस्कृतीवर परिणाम करणारे घटक • वर्गातील विविधता–शारीरिक, कौटुंबिक, आर्थिक इत्यादी. ब) बहुवर्ग संस्कृती–अध्यापनाचे व्यवस्थापन. • वर्गातील विविध आंतरक्रिया – शिक्षक – विद्यार्थी, विद्यार्थी–विद्यार्थी विद्यार्थी–शैक्षणिकसाधने, विद्यार्थी – परिसर. क) अध्यापनशास्त्रीय नेतृत्व–सुलभीकरण, स्वयं–अध्ययन व शैक्षणिक साहित्य निर्मिती. ड) शालेय व वर्गातील शिस्त–शिक्षकांची भूमिका इ) पारितोषिक व शिक्षा. फ) शिक्षकांचे कर्तव्य व जबाबदाऱ्या. ग) शिक्षकांसाठी आचारसंहिता.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) वर्गसंस्कृती समजून घेऊन, वर्गसंस्कृतीवर परिणाम करणाऱ्या घटकांची जाणीव करून घेतील. २) वर्गातील विविधता लक्षात घेऊन अध्यापन करतील. विद्यार्थ्यांना कृतिशील बनवतील. ३) वर्गात विविध आंतरक्रिया घडवून आणतील. शैक्षणिक गुणवत्तेत वर्ग–व्यवस्थापनाचे महत्त्व समजून घेतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	४) तंत्रज्ञानाचा वापर करून अध्यापनात सुलभता, सहजता व परिणामकारकता आणतील. स्वयं-अध्ययन साहित्य निर्मिती करतील. ५) स्वत: शिस्तीत राहून, विद्यार्थ्यांना शिस्त लावतील, पारितोषिक व शिक्षेचा उचित वापर करतील. शिस्तीसाठी नवनवीन, सकारात्मक पद्धतींचा वापर करतील. ६) कर्तव्य व जबाबदाऱ्यांची जाणीव ठेवून, समाजमान्य आचरण करतील. आपली भूमिका व स्थान काय आहे हे समजून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) गटचर्चा, कृतिआधारित अध्ययन (ABL). ब) शिक्षक-विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान, ज्ञानरचनावादी पद्धतीचा वापर. क) प्रत्यक्ष प्रात्यक्षिकाद्वारे, परिसंवाद आयोजन. ड) शिक्षक-विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. इ) गटचर्चा, स्वयंशोधन, स्वयंअध्ययन, स्वयंमूल्यमापन

घटक क्र. ४ : शालेय नियोजन व शाळेची परिणामकारकता

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) शालेय नियोजन-व्याख्या, गरज, प्रकार, (विषयनिहाय, शिक्षकनिहाय, वर्गनिहाय, परिसरनिहाय) अल्पकालीन व दीर्घकालीन नियोजन. • शालेय नियोजनाची कार्यवाही - नियोजनाच्या पायऱ्या. ब) शाळेची परिणामकारता- • शालेय दर्जा मोजण्याची साधने - १० मानके, माझी समृद्ध शाळा, सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन व सार्वत्रिक परीक्षा रिझल्ट. क) शालेय नोंदपत्रके व अहवाल, विद्यार्थ्यांशी, शिक्षकांशी शाळेशी व इतरांशी संबंधित. ड) राज्य व राष्ट्रीय स्तरांवर शैक्षणिक मार्गदर्शन करणाऱ्या संस्था, NCERT, NCTE, NUEPA, EFLU, CCRT, SCERT, बालभारती, SSC बोर्ड. इ) प्रयोगशील वृत्तीने काम करणाऱ्या महाराष्ट्रातील शैक्षणिक संस्थांचा अभ्यास प्रयोगशील एन्. जी. ओ.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) शालेय नियोजनाचे महत्त्व समजून घेतील. २) शाळेची परिणामकारकता वाढविण्यासाठी आपली भूमिका स्पष्ट करतील. ३) शालेय दर्जा मोजण्याची साधने. मानके समजून घेतील. ४) शालेय नोंदपत्रके व अहवाल यांचे महत्त्व जाणून घेऊन नोंद-अहवाल ठेवतील. ५) शैक्षणिक मार्गदर्शन करणाऱ्या संस्थांची कार्ये समजून घेतील. व त्यात आपली भूमिका स्पष्ट करतील.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) शिक्षक-विद्यार्थी आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. ब) प्रत्यक्ष नोंदपत्रके अहवाल दाखवणे-गटात चर्चा व कृती क) PPT, आंतरजाल. ड) सर्वेक्षण इ) स्वयंअध्ययन

घटक क्र. ५ : शैक्षणिक सुविधा व शैक्षणिक दृष्टिकोनाचा विकास

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) शैक्षणिक सुविधा-संकल्पना, गरज • शैक्षणिक सुविधा-शैक्षणिक अभियान प्रकल्प • शालेय प्रोत्साहनपर योजना (सावित्रीबाई फुले दत्तक पालक योजना) शिष्यवृत्ती, नवोदय, मीना-राजू मंच....इत्यादी ब) शिक्षणाची कार्ये व शिक्षणप्रक्रियेत शिक्षकांची भूमिका. क) शैक्षणिक विचारवंतांचे विचार. १) जॉन ड्युई २) मॉन्टेसरी ३) रवींद्रनाथ टागोर ४) स्वामी विवेकानंद ५) महात्मा गांधी ६) साने गुरुजी
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) शैक्षणिक सुविधांची ओळख होईल, महत्त्व पटेल व शालेय प्रोत्साहनपर योजना अमलात आणतील. २) शिक्षणाची विविध कामे स्पष्ट होतील. स्वत:चा दृष्टिकोन विकसित होईल. ३) स्वत: शिक्षकांची भूमिका पार पाडण्याचा प्रयत्न करतील. ४) शैक्षणिक विचारवंतांचे विचार समजून घेऊन त्या विचारांचा उपयोग करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) पीपीटी/ओएचपी. ब) गटचर्चा. क) सेमिनार. ड) स्वयंअध्ययन

संदर्भ ग्रंथ सूची व पूरक वाचन साहित्य

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	भारतीय शिक्षण पद्धतीचा विकास आणि शालेय प्रक्रियेचे अधिष्ठान	डॉ. पेडके प्रतिमा सुधीर	श्री. मंगेश प्रकाशन नागपूर	१,२
२.	शालेय व्यवस्थापन व प्रशासन व्यवस्थापन, (M.Ed साठीचे)	–	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक.	१,२
३.	शैक्षणिक व्यवस्थापन, व प्रशासन	डॉ. अरविंद दुनाखे, डॉ. हेमलता पारसनीस	नूतन प्रकाशन पुणे.	१, २
४.	शालेय व्यवस्थापन, शैक्षणिक संरचना आणि आधुनिक विचारप्रवाह	डॉ. सौ. किरण एस. डी	विद्या प्रकाशन पुणे.	१,२,५
५.	शैक्षणिक प्रशासन व नियोजन	डॉ. व्ही. बी. पाटील	प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव	२,३
६.	सामाजिक न्याय आणि जागतिकीकरण	प्रा. प्र. द. पुराणिक	प्र. द. पुराणिक प्रतिष्ठान पुणे.	२, ४
७.	मॉन्टेसरी शिक्षा पद्धती	गिजुभाई बधेका	संस्कृती साहित्य दिल्ली	५
८.	महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार	संपादक ग. वि. अकोलकर	महात्मा गांधी स्मारक निधी, कोथरूड पुणे.	५
९.	स्वामी विवेकानंदांचे शिक्षण विचार	–	रामकृष्ण मठ नागपूर.	५
१०.	साने गुरुजींचे शैक्षणिक विचार व शैक्षणिक कार्य.	–	–	५

संकेत स्थळे

Sr. No.	Websites	Unit
1.	http://www. academia.edu./1747225	1
2.	http://www. School culture. Com.	1
3.	http://www. School management	2
4.	http://www. Vtaide.com.	3

◈◈◈

पाठ्यक्रम क्र. एस – ३
शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह

पाठ्यक्रम भूमिका :

प्राथमिक स्तरावरील सेवापूर्व प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना केलेली आहे. या पाठ्यक्रमात २१ व्या शतकातील आवश्यक वाटलेले शैक्षणिक घटक अंतर्भूत करण्यात आलेले आहेत. शिक्षणामध्ये होत असलेले नवनवीन प्रयोग, येऊ घातलेले नवनवीन विचारप्रवाह यांचा विचार केल्यास प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांमध्ये अद्ययावतपणा असणे गरजेचे वाटते. हे नवीन विचारप्रवाह सेवांतर्गत प्रशिक्षणांमधून देता येतात. परंतु, हेच अनुभव सेवेत रुजू होण्यापूर्वी मिळाल्यास शिक्षकांमध्ये आत्मविश्वास व अचूकता येण्यास मदत होणार आहे. या पाठ्यक्रमातून तयार होणारा शिक्षक कृती आधारित शिक्षण देण्यास सक्षम बनेल. शिक्षकाला दैनंदिन शालेय वातावरणात जाणवणाऱ्या समस्या स्वत: सोडविता याव्यात यासाठी संशोधन ओळख आणि नवोपक्रम असा उपघटक अंतर्भूत केलेला आहे. शिक्षणाची गुणवत्ता वाढविण्यासाठी शासन सातत्यपूर्ण प्रयत्नशील आहे. या प्रयत्नाचा एक भाग म्हणून शासनाच्या नवनवीन योजना येत आहेत. सध्या कार्यरत असलेल्या शैक्षणिक योजनांची माहिती या पाठ्यक्रमामध्ये दिलेली आहे. भावी शिक्षकांना या योजना माहिती असतील तर त्या योजनांच्या अंमलबजावणीतील परिणामकारकता वाढेल. शिक्षक हा समाजाचा आदर्श असतो. त्याच्या नैतिकतेवर समाजाचा त्याच्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन अवलंबून असतो. शिक्षकावर समाजाचा विश्वास असेल तर आपोआपच शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोनही सकारात्मक होईल म्हणून Ethics for Teachers or Ethics in Education हा घटक अंतर्भूत करण्यात आलेला आहे. शालांतर्गत होत असलेल्या विविध कार्यक्रमांचे/उपक्रमांचे आयोजन करण्याचे कौशल्य यावे यासाठी Event Management हा घटक अंतर्भूत करण्यात आलेला आहे. विद्यार्थ्यांची शाळेतील व शाळाबाह्य सुरक्षा, शैक्षणिक पर्यटन यांसारखे नवे विचार अंतर्भूत करण्यात आले आहेत. पाल्याच्या शिक्षणातील पालकांची भूमिका स्पष्ट होण्यासाठी शिक्षक–पालक समन्वय हा घटक घेतला आहे. शैक्षणिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या अशासकीय संस्थांची माहिती करून देण्यात आली आहे. शांततेसाठी शिक्षण असे नवीन विचारप्रवाह अंतर्भूत करण्यात आले आहेत.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे शीर्षक	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१.	**कृतिसंशोधन ओळख आणि नवोपक्रम**	१	३१	०९	१०
२.	**कृती/कौशल्याधारित विचारप्रवाह –** कृती आधारित अध्ययन (Activity Based Learning - ABL), ज्ञानरचनावाद (Constructivism), जीवन कौशल्ये शिक्षण (Life Skills in Education)	०.५	१५	०५	१०
३.	**शासकीय योजना –** प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र, शाळाबाह्य मुले, सर्व शिक्षा अभियान (SSA), मध्यान्ह भोजन योजना (Mid-Day Meal), उद्योगांचे सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR), SAAC	०.५	१६	०६	१०

घटक क्र.	घटकाचे शीर्षक	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
४.	**नवीन विचारप्रवाह –** Event Management, विद्यार्थी सुरक्षा, शैक्षणिक पर्यटन (Educational Tourism), शिक्षक–पालक समन्वय (Parents-Teacher co-ordination), स्वयंसेवी संस्था (NGO), तंत्रस्नेही शिक्षक, अप्रगत विद्यार्थिविहीन वर्ग, कालानुरूप येणारे नवीन विचार प्रवाह	१	३१	१०	१०
५.	शिक्षणातील नीतीतत्त्वे व शिक्षकांसाठीची आचारसंहिता (Ethics in Education and Code of Conduct for Teacher), अध्यापन एक व्यवसाय (Teaching as a Profession)	०.५	१६	०५	१०
६.	Tele-conferencing, शांततेसाठी शिक्षण (Education for Peace)	०.५	१५	०५	१०
एकूण		**०४**	**१२४**	**४०**	**६०**

टीप : काळानुरूप केंद्र शासन व महाराष्ट्र शासन यांच्या वतीने येणारे नवीन शैक्षणिक प्रवाह व शासकीय योजना यांची माहिती छात्राध्यापकांना द्यावी, उदाहरणार्थ, मिना–राजू मंच, सार्वजनिक सहभागिता पद्धती (PPP), डिजिटल भारत इ.

उद्दिष्टे : छात्राध्यापकाला,

१. शालेय जीवनात जाणवणाऱ्या समस्या सोडविण्यास मदत करणे.
२. नवोपक्रमांची ओळख होण्यास मदत करणे.
३. ज्ञानरचनावादानुसार अध्ययन–अध्यापन व मूल्यमापन विषयक क्षमता विकसित करणे 'आशा किरण'.
४. स्वजीवनात जीवन कौशल्यांचे उपयोजन करण्यास समर्थ करणे.
५. शिक्षण विषयक शासकीय योजना व नवीन बदल जाणून घेण्यास मदत करणे.
६. शालेय गुणवत्ता विकासासाठी होत असलेले प्रयत्न जाणून घेण्यास मदत करणे.
७. शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह जाणून घेण्यास सक्षम करणे.
८. समाजासाठी आवश्यक असे नैतिक अधिष्ठान व व्यवस्थापन विषयक दृष्टिकोन विकसित करणे.
९. कालानुरूप येणारे नवीन विचारप्रवाह जाणून घेण्यास सक्षम करणे.

घटक क्र. १ : कृतिसंशोधन ओळख आणि नवोपक्रम

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	**अ) समस्या निराकरणासाठी कृतिसंशोधन –** १) संबोध, गरज, महत्त्व; २) कृतिसंशोधन आराखडा; ३) संशोधनाची साधने; ४) संकलित माहितीचे पृथःकरण; ५) अहवाल लेखन (हस्तलिखित) **ब) नवोपक्रम –** १) संकल्पना, गरज, महत्त्व; २) नवोपक्रमाचे प्रकार ; ३) नवोपक्रमाच्या पायऱ्या; ४) अहवाल लेखनाचे टप्पे
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक, १. कृतिसंशोधनाचा अर्थ सांगतील. २. कृतिसंशोधनाचे टप्पे, पायऱ्या स्पष्ट करतील. ३. शाळेमध्ये जाणवणाऱ्या समस्येवर आधारित कृतिसंशोधन करून अहवाल लेखन (हस्तलिखित) करतील. ४. नवोपक्रमाची संकल्पना स्पष्ट करतील. ५. शाळेमधील नवोपक्रमाचे महत्त्व स्पष्ट करतील. ६. शाळेमध्ये नवोपक्रम राबवतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) गटचर्चा, सादरीकरण, PPT ब) क्षेत्रभेट, मुलाखत

घटक क्र. २ : कृती/कौशल्याधारित विचारप्रवाह

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	**अ) कृती आधारित अध्ययन** (Activity Based Learning) **:** १) अध्ययन – अध्यापनाची बदलती संकल्पना, स्वरूप; २) प्रचलित अध्ययन अध्यापनातील समस्या; ३) ABL ची संकल्पना; ४) ABL विकसनासाठी पूर्वानुभवांचा अभ्यास; ५) साहित्य निर्मिती – अध्ययन कार्डस् तयार करण्याचे टप्पे व कार्यपद्धती, लॅडर–माईल स्टोन, लोगो, समूहथाळी, अध्ययन पद्धतीचे गट; ६) कृती आधारित अध्ययन पद्धतीचा परिणाम – संख्यात्मक, गुणात्मक बदल व त्यांच्या नोंदी, ABL ची शक्तीस्थळे.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
		ब) ज्ञानरचनावाद (Constructivism) : १) पार्श्वभूमी, संकल्पना; २) पारंपरिक वर्ग आणि ज्ञानरचनावादी वर्ग; ३) ज्ञानरचनावादी वर्गासाठी शिक्षकाची तयारी; ४) ज्ञाननिर्मिती प्रक्रियेच्या पायऱ्या; ५) अध्यापन कार्यनीती व अध्ययन वातावरण; ६) ज्ञानरचनावादी वर्गातील मूल्यमापन. **क) जीवन कौशल्ये शिक्षण (Life Skill Education) :** १) संकल्पना, अर्थ व व्याख्या; २) जागतिक आरोग्य संघटनेने सांगितलेली जीवन कौशल्ये; ३) गरज व महत्त्व; ४) जीवन कौशल्ये विकसनासाठीच्या अध्यापन कार्यनीती व उपक्रम.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक, १. कृती आधारित अध्ययन (ABL) हा नवा विचार जाणून घेतील. २. कृती आधारित अध्ययन (ABL) साठी सर्जनशील साहित्य निर्मिती करतील. ३. कृती आधारित अध्ययन (ABL) साठी अध्ययन पद्धतीचे गट करून त्याच्या परिणामकारकतेच्या नोंदी करतील. या पद्धतीनुसार सराव पाठ घेतील. ४. ज्ञानरचनावाद ही संकल्पना सोदाहरण स्पष्ट करतील. ५. ज्ञाननिर्मिती प्रक्रियेच्या पायऱ्या अध्यापनादरम्यान वापरतील ६. ज्ञानरचनावादी वर्गातील मूल्यमापन CCE नुसार करतील. ७. शालेय विद्यार्थ्यांमध्ये जीवन कौशल्ये रुजविण्यासाठी विविध पाठ्य घटकांची निवड करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) १. चर्चा, स्पष्टीकरण; २. गटचर्चा; ३. स्पष्टीकरण; ४. आंतरक्रियात्मक व्याख्यान; ५. गटकार्य; ६. क्षेत्रीय अनुभव ब) ppt क) १, २, ३ आंतरक्रियात्मक व्याख्यान; ४. गटचर्चा. ड) गटचर्चा

घटक क्र. ३ : शासकीय योजना

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	**अ) प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र –** १) संकल्पना, उद्दिष्ट, स्वरूप व तत्त्व; २) कार्यपद्धती; ३) परीक्षांचे (वेळोवेळी) बदलते स्वरूप; ४) गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी प्रयत्न; ५) विद्यार्थ्यांच्या क्षमता संपादणुकीसाठी कृती कार्यक्रम **ब) शाळाबाह्य मुले –** १) शाळेत कधीही दाखल न झालेली मुले; २) अनियमित मुले; ३) शाळेच्या परिसरातच राहणारी अनियमित मुले; ४) स्थलांतरित होणारी अनियमित मुले; ५) शाळाबाह्य मुलांना प्रवाहात आणण्यासाठी चालू असलेल्या उपाययोजना व शासकीय प्रयत्न. **क) सर्व शिक्षा अभियान (SSA) :** १) ऐतिहासिक पार्श्वभूमी २) ध्येये, उद्दिष्टे ३) 'पढे भारत, बढे भारत' कार्यक्रम ४) सद्यःस्थिती **ड) मध्यान्ह भोजन योजना (Mid-Day Meal) :** १) योजनेची पार्श्वभूमी २) स्वरूप ३) उद्दिष्टे ४) शालेय स्तरावर अंमलबजावणी–समितीची कामे, विविध रजिस्टर व नोंदी ५) योजनेच्या अंमलबजावणीतील अडचणी व उपाययोजना **इ) उदद्योगांचे सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) :** १) संकल्पना, अर्थ २) शालेय शिक्षणामधील CSR ची गरज आणि महत्त्व ३) CSR अंतर्गत विविध उपक्रम ४) CSR ची कार्यपद्धती **ई) राज्य मूल्यांकन व मूल्य निर्धारण परिषद State Assessment and Accreditation Council - (SAAC) :** १) संकल्पना, अर्थ, स्वरूप २) उद्दिष्टे ३) कार्यपद्धती ४) आवश्यकता व महत्त्व

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक, १. प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमाचा हेतू स्पष्ट करतील. २. परीक्षांचे बदलते स्वरूप स्पष्ट करतील. ३. विद्यार्थ्यांच्या क्षमता संपादणुकीसाठी कृती कार्यक्रमामध्ये सहभाग घेतील. ४. समाजातील, परिसरातील शाळाबाह्य मुले शालेय प्रवाहात आणण्यास मदत करतील. ५. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविण्यात येत असलेले विविध कार्यक्रम सांगतील. ६. मध्यान्ह भोजन योजनेची शालेय स्तरावरील अंमलबजावणीची माहिती घेतील. ७. CSR अंतर्गत विविध उपक्रमांचे आयोजन करतील. ८. राज्य स्तरावरील SAAC चे स्वरूप व कार्यपद्धती स्पष्ट करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) १, २, ३, ४ पीपीटीद्वारे आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. ५. क्षेत्रीय अनुभव. ब) १, २, ३, ४ आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. ५. शाळाभेट, शासकीय अहवालांचे वाचन व चर्चा. क) १, २ पीपीटीद्वारे दिग्दर्शन; ३, ४ इंटरनेट, चर्चा ड) शाळाभेट, मुलाखत आणि चर्चा. इ) १,३ आंतरक्रियात्मक व्याख्यान, २. गटचर्चा ई) सादरीकरण, गटचर्चा

घटक क्र. ४ : नवीन विचारप्रवाह

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	**अ) कार्यक्रम व्यवस्थापन Event Management :** १) स्वरूप व संकल्पना; २) शैक्षणिक गरज; ३) संकल्पना-नियोजन, व्यवस्थापन व प्रशासन ४) शिक्षकाची भूमिका. **ब) विद्यार्थी सुरक्षा –** १) संकल्पना, अर्थ; २) आवश्यकता; ३) विद्यार्थी सुरक्षिततेला धोका निर्माण करणारे घटक ४) विद्यार्थी सुरक्षिततेसाठी विविध उपाययोजना.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
		क) शैक्षणिक पर्यटन (Education Tourism) – १) संकल्पना, अर्थ; २) आवश्यकता; ३) शैक्षणिक महत्त्व ४) शैक्षणिक पर्यटन स्थळे. **ड) शिक्षक-पालक समन्वय (Parent-Teacher co-ordination) –** १) संकल्पना, अर्थ; २) गरज व महत्त्व; ३) शिक्षक – पालक समन्वयासाठी उपक्रम. **इ) शैक्षणिक स्वयंसेवी संस्था (Educational NGO) –** १) संकल्पना, अर्थ; २) महाराष्ट्रातील शैक्षणिक स्वयंसेवी संस्थांची ओळख; ३) शैक्षणिक कार्य व नावीन्यपूर्ण उपक्रम **ई) तंत्रस्नेही शिक्षक –** १) संकल्पना, अर्थ, स्वरूप, व्याख्या; २) गरज, महत्त्व; ३) उद्दिष्टे. **फ) अप्रगत विद्यार्थिविहीन वर्ग –** १) संकल्पना, अर्थ, स्वरूप, व्याख्या; २) गरज, महत्त्व; ३) उद्दिष्टे. **ग) कालानुरूप नवीन विचारप्रवाह/योजना/जी. आर. –** दरवर्षी शासनाकडून येणारे नवीन विचारप्रवाह/योजना आणि शैक्षणिक जी.आर. यांची माहिती.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक, १. शालेय कार्यक्रमासाठी कार्यक्रम व्यवस्थापनाची तत्त्वे वापरतील. २. विद्यार्थी सुरक्षिततेसाठी विविध उपाययोजना सुचवतील. ३. शैक्षणिक पर्यटन हा नवीन विचारप्रवाह स्पष्ट करतील, शैक्षणिक पर्यटनाचे नियोजन करतील. ४. शिक्षक-पालक समन्वयासाठी विविध उपक्रम सुचवतील. ५. शैक्षणिक स्वयंसेवी संस्थांची शैक्षणिक गुणवत्ता विकासातील भूमिका स्पष्ट करतील. ६. तंत्रस्नेही शिक्षक या संकल्पनेचे महत्त्व विशद करतील, संगणक वापरासंबंधी प्रोग्रॅम तयार करतील. ७. अप्रगत विद्यार्थिविहीन वर्ग हे उद्दिष्ट साध्य होण्यास मदत करतील. ८. कालानुरूप नवीन विचारप्रवाह स्वीकारतील.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) PPT. चर्चा. ब) मुलाखत, गटचर्चा. क) व्हिडीओ, कार्यशाळा. ड) आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. इ) क्षेत्रभेट. ई) मुख्याध्यापक मुलाखत. फ) इंटरनेट, GR चे वाचन आणि चर्चा.

घटक क्र. ५ : शिक्षणातील नीतीतत्त्वे व शिक्षकांसाठीची आचारसंहिता, अध्यापन एक व्यवसाय

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	**अ) शिक्षणातील नीतीतत्त्वे (Ethics in Education) -** १) संकल्पना, अर्थ; २) गरज, महत्त्व; ३) नीतीतत्त्वे. ४) Do's and Don't for Teachers **ब) शिक्षकांसाठीची आचारसंहिता (Code of conduct for teacher) -** १) संकल्पना, अर्थ; २) गरज, महत्त्व; ३) आचारसंहिता. **क) अध्यापन एक व्यवसाय (Teaching as a Profession) -** १) संकल्पना, अर्थ; २) व्यवसाय निष्ठा; ३) अध्यापन-व्यवसाय साम्य; ४) सामाजिक दर्जा.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक, १. शिक्षकाची आचारसंहिता/नीतीतत्त्वे व शिक्षणातील नीतीतत्त्वे स्पष्ट करतील. २. शिक्षकांच्या नीतीतत्त्वांचे पालन करतील. ३. स्वत:चे आचरण शिक्षक आचारसंहितेनुसार ठेवतील. ४. अध्यापनावर निष्ठा ठेवतील. ५. अध्यापन हा एक उत्तम सामाजिक दर्जा असलेला व्यवसाय आहे हे स्पष्ट करतील. ६. समाज परिवर्तनात आपली भूमिका समजून घेतील.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) आंतरक्रियात्मक व्याख्यान, चर्चा. ब) गटचर्चा, परिसंवाद क) गटचर्चा आणि सादरीकरण

घटक क्र. ६ : दूरसंचार परिसंवाद Tele-Conferencing, शांततेसाठी शिक्षण

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	**अ) शांततेसाठी शिक्षण –** १) संकल्पना, अर्थ आणि व्याख्या; २) उद्दिष्टे; ३) गरज आणि महत्त्व; ४) जागतिक संदर्भ; ५) शिक्षणाचे चार स्तंभ (डेलॉर्स कमिशन); ६) अध्यापन कार्यनीती व उपक्रम; ७) शांतता शिक्षणासाठी कार्य करणाऱ्या राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय संस्था. **ब) Tele-conferencing** १) संकल्पना, अर्थ आणि स्वरूप २) प्रकार ३) शैक्षणिक गरज व महत्त्व
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक, १. शांततेसाठी शिक्षण ही संकल्पना स्पष्ट करतील. २. शांततेसाठी शिक्षण या घटकासाठी विविध उपक्रम सुचवतील. ३. दूरसंचार परिसंवाद या संकल्पनेचे शैक्षणिक महत्त्व सांगतील. ४. दूरसंचार परिसंवाद या संकल्पनेचे अध्ययन–अध्ययनातील उपयोजन सांगतील. ५. दूरसंचार परिषद आयोजित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	अ) आंतरक्रियात्मक व्याख्यान, क्षेत्रभेट, गटचर्चा. ब) PPT, इंटरनेट, चर्चा

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. स्वयं-अध्ययन स्रोत

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	Technology of Teaching	R. A. Sharma	International Publishing house, Meerut(U.P.) 1980	१
२.	शिकू या आनंदे	रेणू दांडेकर	मनोविकास प्रकाशन, पुणे (मार्च २०१३)	१
३.	मैत्री ज्ञानसंरचनावादाशी	राजश्री बाम , शीला कोल्हटकर	निराली प्रकाशन, पुणे (जानेवारी २०१४)	२
४.	रचनावादी शिक्षण	रमेश पानसे	ग्राममंगल प्रकाशन, पुणे (ऑक्टो. २०१०)	२
५.	आनंददायी शिक्षण	राजश्री तिखे	ज्ञानप्रबोधिनी प्रकाशन, पुणे (२००१)	२, ४
६.	आधुनिक भारताची उभारणी करण्यात शिक्षकांची भूमिका व जबाबदारी.	रंगनाथानंद स्वामी.	रामकृष्ण मठ प्रकाशन, नागपूर (जानेवारी २०१२)	५
७.	सुलभ केंद्रसंमेलने	लता पाटील, शिवाजी पाटील	प्रणव प्रकाशन, इचलकरंजी	४
८.	नवीन जागतिक समाजातील शिक्षणाचे विचार प्रवाह.	अरुण सांगोलकर	इनसाईट पब्लिकेशन (२०१४)	३, ५
९.	शिक्षण-संवाद	कृष्णमूर्ती जे.	साकेत प्रकाशन औरंगाबाद (२००८)	५
१०	शिक्षणातील नव प्रवाह व नव प्रवर्तने	प्रा. डॉ. ह. ना. जगताप	नूतन प्रकाशन, पुणे (ऑक्टो. १९९५)	१, ४, ५
११	कृतिसंशोधन व नवोपक्रम	सुमन गायकवाड, उज्वला डोणे	मानसी प्रकाशन, कोल्हापूर	१

२. पूरक संदर्भ स्रोत

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	दिवास्वप्न	गिजुभाई बधेका		२
२.	बालकेंद्री शिक्षण – नवे प्रकाश	रेणू दांडेकर		२
३.	ABL जि. प. पुणे, शिक्षक मार्गदर्शिका	–	–	२
४.	Constructivist Approaches to Teaching and Learning : Handbook for Teachers of Secondary Stage.	Sharma, S. (Ed)	New Delhi : N. C. E. R. T. (January, 2006)	२
५.	Constructivist Methods For the Secondary Classroom	Gabler, Ina Claire Schroeder, Michael Curtis, David H.	A and B Publication, Bostan	२
६.	Work Book in Life Skills	Rajiv Gandhi National Institute of Youth Development.	Sriperumbudur, Chennai (2010)	२
७.	Facilitators Manual on Enhancing Life Skills	Rajiv Gandhi National Institute of Youth Development.	Sriperumbudur, Chennai (2009)	२
८.	Manual for training in Life Skills through story Telling-Panchatantra Stories.	Rajiv Gandhi National Institute of Youth Development.	Sriperumbudur, Chennai (2011)	२
९.	Framework For Implementation Based on the Right of children to free and compulsory.	Sarva Shiksha Abhiyan	(March 2011)	३
१०.	शासन निर्णय क्र. २०१५०६२४१२२१३५९२२१ मधील मुद्दा क्र. २२.	–	२० मे २०१५, ९ जून २०१४ २४ जुलै २०१४, १३ फेब्रुवारी २०१५	३
११.	Education Act - 2009	-	Publication : Ministry of HRD & Dept. of School Education & Literacy.	३
१२.	मुलांशी बोलताना	रेणू दांडेकर	सह्याद्री प्रकाशन, पुणे (फेब्रुवारी २०१३)	२,४,५
१३.	Values - The Key to a meaningful life.	kesari, Vedant	Ramkrishna Math, Chennai (February 1996)	५
१४.	Learn to Live - Volume 1st and 2nd	Jagnathanand Swami	Shri. Ramkrishna Math, Chennai (October 2000)	५

३. डिजिटल रिसोर्सेस

१.	www.educationinnovations.org	१
२.	www.maharashtra.gov.in, www.ssa.nic.in, www.khanacademy.org, www.navnirmitilearning.org, www.quest.org.in, www.arvindguptatoys.com, www.pragatshikhansanstha.org, www.palakneeti.org, www.rayatshikshan.edu, www.maharashtra.gov.in, www.mpsp.maharashtra.gov.in	२,३,४
३.	http:/www.slideshare.net/sankarprasadmohanty/professional-ethics-for-teachers http:/www.unesco.org/iiep/PDF/Forum15.pdf http:/www.nea.org/iiep/assets/docs/2013-NEA-Handbook-Code-of-Ethics.pdf	५
४.	http:/www.eventeducation.com/	४
५.	http:/www.heacademy.ac.uk/sites/default/files/events_management.pdf http:/www2.ed.gov/admins/lead/safety/handbook.pdf http:/asemlllhub.org/fileadmin/www.dpu.dk/ASEM/events/RN3/Nikolaeva_et_al_ASEM_LLL_Hub_RN3_Philippines_09_12_2011_1_.pdf	४

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद), पुणे यांचे साहित्य

१.	राष्ट्रीय/राज्य अभ्यासक्रम आराखडा	२
२.	राज्य अभ्यासक्रम २००४ व २०१२	२
३.	पाठ्यपुस्तके (बालभारती व सी.बी.एस.ई.)	२
४.	जीवन कौशल्ये शिक्षण मार्गदर्शिका, (इयत्ता १ ली ते ४ थी). (२००८)	१,२
५.	जीवन कौशल्ये शिक्षण मार्गदर्शिका, (इयत्ता ५ वी ते ८ वी). (२०१०)	१,२
६.	वयानुरूप समकक्ष वर्गात प्रवेश घेतलेल्या मुलांच्या विशेष शिक्षणासाठी – विद्यार्थी मित्र, विषय – गणित, इयत्ता ५ वी ते ८ वी. (२०१२). शालेय शिक्षण विभाग, पुणे : महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद पुणे.	३
७.	शिक्षण प्रवाह (ऑगस्ट, १९९६)	१,४
८.	राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा – २००५ (मराठी आवृत्ती) (जून, २००८)	१,२,३,४,५

◈◈◈

Course F- 4
Proficiency in English - Part II

About the course

In this rapidly growing economic world, English is a language that bridges the performance and communication gap between different faces of the globe. As a teacher, one of our goals is to build truly global citizens from the students we teach in our schools. It is therefore critically important for student teachers to be proficient in the English language before they step inside the classrooms. 'Proficiency in English' is a two part course - Part A in the first year and Part B in the second year - developed purely for building English skills of the student teacher.

This year in Part B, the student teacher builds his/her own proficiency in reading with fluency and proficiency in different types of writing in English. By participating in the course the hope is that the student teachers deeply understand the basics of English usage and are able to use their proficiency skills to teach English as a language and not as a subject. As the poem aptly states - "The more you use it, the more it responds" we truly believe that one cannot learn a language unless one uses it. Hence the sessions read by teachers and student teachers need to be interactive and engaging.

Course Pattern

Unit No.	Title of the Unit	Credit	Periods	Summative	Formative
1	Proficiency in Reading skill	1	32	10	15
2	Proficiency in Writing skill	1	32	10	15
	Total	**02**	**64**	**20**	**30**

Objectives

Student teacher should be able to :

- Read with fluency, intonation and stress.
- Read for global and local comprehension to enhance knowledge.
- Develop proficiency in different types of writing for real life applications.

Unit No. 1 : Proficiency in Reading skill

S. No.	Topics	Description
1	Sub Units	1. Process of reading : Emergent reading, phonic and sight reading. 2. Features and Types of reading. 3. Techniques of reading with fluency and intonation for different types of reading. 4. Reading skill as a tool for reference work. 5. Practise- reading and speaking.
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able : 1. To recognize and employ the process of emergent, Phonic and sight reading. 2. To apply the features of loud reading, choral reading, silent reading, popcorn reading and partner reading. 3. To enhance reading fluency with appropriate voice modulation, pitch, intonation, expression, meaningful chunks, pauses and stress for different types. 4. To use reading skill for reference that is use of Encyclopedia, internet resources.
3	Learning Experiences	• Explain the process of emergent reading, phonic reading and sight reading and ask student teacher to develop concept map on it. • Discuss and ask student teacher to identify features of various texts/forms that they have read in small groups and open forum on "strategies for reading depends on the form" • Demonstrate and discuss features and steps of silent reading, loud reading , popcorn reading, partner reading, choral reading. • Give various texts/forms to apply the features and steps of the different types of reading in the language laboratory at school. • Arrange group discussion on the issues that affect the reading fluency, speed and comprehension. • Facilitate think Pair-share activity to practise reading with appropriate voice modulation, pitch intonation, expression, meaningful chunks, pauses and stress while reading. • Facilitate giving and getting feedback for reading with appropriate voice modulation, pitch intonation, expression, meaningful chunks, pauses and stress while reading. • Form reading circle groups and ask student teacher to read from Encyclopedias, reference books, rapid readers, internet resources etc. to enhance knowledge.

Unit No. 2 - Proficiency in Writing skill

S. No.	Topics	Description
1	Sub Units	1. **Process of Writing :** Generating ideas for writing, drafting, editing, modifying, revising and presenting. 2. **Features of Writing :** Using appropriate vocabulary, grammatically correct, hand-writing, paragraph making, discourse markers, coherence and cohesion. 3. **Types of Writing :** Paragraphs, story, worksheets, resume, dialogue, letters, reports, summary writing, news writing, notices, etc. 4. Practise in speaking and writing.
2	Learning Outcomes	Student teacher will be able to : 1. To discuss and apply the process of writing. 2. To list and apply the features of good writing. 3. To identify and comment on the different types of writing and their functions. 4. To practise the different writing types for real life applications.
3	Learning Experiences	Facilitate student teacher to : • Make a flow chart on process of writing all 6 steps. • Prepare a list of the features of good writing and illustrate with examples. • Brainstorm on types of writing and discuss their functions in small groups. • Select a topic of their choice, discuss and make them develop a write up of each type in groups. • Facilitate giving and receiving feedback on the write up. • Editing, modifying, presenting and displaying the write up in the language laboratory. • Practise reading-speaking so as to develop different type of writing conduct various conversion sessions.

References

Unit	Essential Reading	Additional Reading
1	**Books :** Developing Reading Skills, Milan Deanuck, Random House Ausstin Grand Morrison, Murell, Traylor, College Reading Skills (1966), Albred A Knot pulisher Developing Reading Skills UK: Cambridge University Press. **DVD Resource :** English E-Teach Project is a syllabus based e-learning program for English Subject. Initiated in 2010 by Bombay community Public Trust in partnership with Muktangan-Mumbai and Tata Interactive systems. The DVD uses cartoons, music and interactive graphics to making learning English fun. Learning Space Foundation (Palghar) is the implementation partner. **Internet Resources :** ✓ http://www.readingrockets.org/ ✓ http://www.readwritethink.org/ ✓ http://www.teachingchannel.org/ ✓ http://www.eslflow.com/ ✓ http://learnenglishteens.britishcouncil.org/skills/reading-skills-practise. ✓ http://esl. about.com/od/englishredingskills/ Mobile app : reading speed **Resources developed by the MSCERT, Pune :** **NA**	**Oxford Basics :** Simple Reading Activities, by Jill Hadfield and charles Hadfield. OUP Publication. Pearson, D. P. Schema Theory, Chapter 2:A Primer for Schema Theory, Volta Review, September 1982.
2	**Books :** Seema Raghupati, S. Shyam, Gopal, paragraph and precis writing, 2013 pacific book international, New Delhi. **DVD Resource : Same as Unit 1** **Internet Resources :** ✓ http://www.readwritethink.org/ ✓ https://www.teachingchannel.org/ ✓ https//www.eslflow.com/ **Resources developed by the MSCERT, Pune:** **NA**	✓ Hedge, T, (1988) Writing Oxford: Oxford University Press Haines, S, (2008) Cambridge, Cambridge University Press ✓ A Wisdom of words complied by hVirkar, Published by Centre for Environmental Research in Education (Standard 1- 8) ✓ Empowering English By Usha Pandit, Mindspring Publishing. SAP, Singapore, Asian Publication Pvt. Ltd. (Beginner's Advanced)

❖❖❖

पाठ्यक्रम क्र. एस – ५

इंग्रजी : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र - भाग २

About the Course

The theoretical knowledge learnt in paper 'Proficiency in English' Part A and B needs to be given a practical touch. The principles of the proficiency and the knowledge can be realized through the paper 'Pedagogy of English'. Teaching methodology has seen lot of charges whenever the syllabus has changed. Now we believe that the classroom transaction can be effective only if the teachers clearly follow the learner centered methods. For the effective teaching and learning process what the teacher wants the learners to do in a class is given importance.

In pedagogy of English - Part A, we discussed various issues related to the teaching English. Therefore, this paper Pedagogy of English - Part B would develop the essential capacity to follow proper methods of teaching oral communication skill, writing skill, and features of curriculum, syllabus and instructional material of Std. VI to VIII, preparation of monthly and yearly planning and evaluation of learner in a classroom which would help to realize the objectives. Hence, this paper focuses on major issues related to the teaching English at the primary level.

Course Pattern

Unit No.	Title of the Unit	Credit	Periods	Summative	Formative
1.	Developing communication skill and writing skill	0.5	16	5	10
2.	Curriculum, Syllabus and Instructional Material, with reference to Std. VI to VIII	0.5	16	5	10
3.	Planning : monthly and yearly	0.5	16	5	5
4.	Evaluation of the learner	0.5	16	5	5
	Total	**02**	**64**	**20**	**30**

Objectives

A student teacher will be able to

1. facilitate the process of developing communication skill and writing skills of English language.
2. relate the curriculum and syllabus with the instructional materials of Std. VI to VIII
3. facilitate understanding of the content used in the instructional materials.
4. relate the features of different types of planning.
5. use various techniques of evaluation.

UNIT No. 1 : Developing communication skill and writing skill

S. No.	Item	Description
1.	Scope of Unit (Sub Units)	a) features of communication skill. b) features of writing skill. c) Methods and techniques of teaching writing skill. d) Techniques to avoid spelling mistakes.
2.	Learning outcomes	Student teacher will be able to : a) Know the features of oral communication as well as writing skills. b) Analyze the views of teaching communication and writing skills. c) Create situation for developing communication skill and writing skills. d) Articulate the process of teaching and learning communication and writing skills. e) Participates in the situations for communicative English. f) Relate the issues in the language competency.
3.	Learning Experiences	a) Demonstrates the features of commutation skill and writing skill by using audio-video clips. b) Group discussion or debate on the features of oral, written communication and writing skills. c) Allots group work to prepare some articles for developing writing skills. d) Arrange a competition on creating learning situations for the different skills. e) Arrange for the elocution competition regarding English language learning.

Unit No. 2 : Curriculum, Syllabus and Instructional Material, creating Std. VI to VIII

S. No.	Item	Description
1.	Scope of Unit (Sub Units)	a) Curriculum and syllabus - Std. VI to VIII. b) Types of instructional material : Print and non-print material and other unconventional materials. c) Principles of material development. d) Stages and steps of material development. e) Class formation and class management : pair and group work, appointing group leaders and monitoring.

S. No.	Item	Description
2.	Learning outcomes	**Student teacher will be able to :** a) Explain the relation between the curriculum and the syllabus of English. b) Present the realization of the syllabus through the textbooks of English - Std V to VIII. c) Decide on the principles of material development. d) Enlist the stages and steps of material development. e) Manage the class using different strategies suitable for the activity in action.
3.	Learning Experiences	a) Groups discuss features of curriculum and syllabus. b) Prepare ppt on the principles of material development. c) In groups develop a material on the selected concept. d) Drawing designs of various classroom interactions and use them during the practice sessions.

Unit No. 3 : Planning : monthly and yearly

S. No.	Item	Description
1.	Scope of Unit (Sub Units)	a) Concept of planning, need and types of planing : yearly, monthly and unit. b) Importance of planning at primary level.
2.	Learning outcomes	**Student teacher will be able to :** a) Tell the components, need and types of planning. b) Prepare and present educational plans using different models. c) Enlist the importance of different types of planning.
3.	Learning Experiences	a) Group discussion on the components, needs and types of planning. b) Group discuss various models of planning.

Unit No. 4 : Evaluation of the learner

S. No.	Item	Description
1.	Scope of Unit (Sub Unit)	a) Methods of evaluation. b) Tools of evaluation. c) Continuous Comprehensive Evaluation. d) Developing a blue print. e) Setting test items, model answers and scheme of marking. f) Student tracking progress reporting rubric.

S. No.	Item	Description
2.	Learning Outcomes	**Student teacher will be able to :** a) evaluate language abilities differently. b) relate the different methods of evaluation suitable for English. c) tell the need and importance of different tools. d) develop a blue print suitable for the test in hand. e) set test items, model answers and decide on the scheme of marking.
3.	Learning Experiences	a) Groups discussion on using different tools suitable for the skills. b) Develop ppt for explaining the tools of evaluation. c) Develop tools of CCE for testing different skills. d) Discussion on preparing a blueprint and develop one in a workshop. e) Discuss on the various issues relating to set the test paper and the various issues relating to set the test paper and the marking scheme. f) Develop a test papers in groups along with the scheme of marking

References

Sr. No.	Books	Writer Name	Publisher
1.	Teaching aspects of English Language,	Gurav H. K. [2007]	Nityanutan Publication, Pune
2.	Theory and Practice of Teaching English language, Pune: NityaNutan Publication	Pawar N. G. [2005].	Nityanutan Publication, Pune
3.	Spoken English. Hyderabad: Continuous and Comprehensive Evaluation, Resources developed by the	Bansal R. K. & Harrison J. B. [2007]	Orient Longman Private Limited, NCERT 2003, MSCERT, Pune
4.	Reading Skills in English,	David A	Common wealth Publication, New Delhi
5.	Speaking Skills Strategies, Resources developed by the Instructional Objectives of School Subjects,	Jalkute J. B. (2015)	Malhar Publication, Pune, MSCERT, Pune, NCERT, 2004

APP :

1) Reading speed
2) Ignite speed reading trainer
3) Word search for word games, word building
4) English test Grammar
5) English listening and speaking
6) Easy learning

Websites :

1) www. britishcouncil.in/my english
2) www. edx.org/Learn English
3) www.bbblearning english. com
4) www. talkenglish. com
5) learingenglish.britishcounsil.com
6) https://www.youtube.com/wathen?v=itlyNcgyOiw
7) www.digiclass.in
8) Grammer express

❖❖❖

Rubrics for Reading skill

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
1. Loud reading of sentence	1. Unable to articulate sentences by reading.	1. Articulates sentences with lot of pauses.	1. Articulates sentences without pauses.	1. Shows fluency in reading.	1. Reads the words with proper pronunciation.
	2. Unaware of the proper pronunciation.	2. Spells each word before uttering.	2. Shows conscious efforts towards improvement of the speed of reading.	2. Tries to make use of rise or fall in tone depending on the type of sentence.	2. Reads a sentence with the meaningful group of words in a sentence.
	3. Unaware of the meaningful chunks of words.	3. Follows wrong habits of loud reading like putting a pencil or finger on words being read.	3. Reads without stopping in between.	3. Shows proper understanding of what is being read.	3. Reads the words, phrases or small sentences using proper stress.
	4. Unaware of the features of effective loud reading.	4. Unable to get the meaning of what is being read.	4. Reads with understanding of what is being read.	4. Reads consciously with proper pauses.	4. Reads the sentences using the proper intonation.
	5. Unable to understand the meaning of what is being read.			5. Shows understanding of what is being read.	5. Reads sentences with proper pauses.
					6. Reads & understands the meaning of words, phrases or sentences.

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
2. Loud reading of a small paragraph.	1. Unable to read sentences with proper speed. 2. Shows least understanding of the features of loud reading. 3. The speed of reading is very slow. 4. Pauses any where and utters the spellings. 5. Shows no understanding.	1. Tries to read aloud with lot of pauses. 2. The speed of reading is very low. 3. Articulates spellings before reading. 4. Reads mechanically without knowing the meaning.	1. Tries to read with proper pauses. 2. Reads slowly. 3. Does not articulate spellings while reading. 4. Tries to link sentences with their meaning. 5. Tries to read mechanically.	1. Reads with proper group of words. 2. Reads continuously. 3. Tries to get the meaning while reading. 4. Reads with interest.	1. Reads fluently & effectively using the expected pronunciation, stress and intonation. 2. Reads with proper speed. 3. Reads with the proper pauses. 4. Reads by considering the use of punctuation marks.
3. Reading of a poem.	1. Unable to read a poem. 2. Disinterested in reading a poem. 3. Unable to articulate words and lines of a poem.	1. Shows interest in reading of a poem. 2. Reads a poem like prose lines. 3. Articulate words and lines separately.	1. Develops interest in reading of a poem. 2. Tries to read a poem in the poetic form. 3. Tries to tell the meaning of words.	1. Develops interest in reading of a poem. 2. Reads fluently. 3. Reads considering the pauses and punctuation marks.	1. Reads fluently & effectively using the expected pronunciation, stress and intonation. 2. Reads with proper speed. 3. Reads with the proper pauses.

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
		4. Shows no signs of understanding. 5. Shows no sign of speed reading.	4. Develops the speed of reading poem.	4. Reads with proper speed. 5. Shows understanding of a poem.	4. Reads by using the proper gestures or body language when needed. 5. Shows the clear signs of understanding of a poem.
4. Reading of a dialogue.	1. Unable to read a dialogue. 2. Afraid of reading a dialogue. 3. Unable to articulate words and lines of a poem. 4. Unable to differentiate between two roles.	1. Shows interest in reading of a dialogue. 2. Reads a dialogue like independent sentences. 3. Articulate words and lines separately. 4. Shows no signs of understanding a dialogue. 5. Shows no sign of speed of reading.	1. Develops interest in reading of a dialogue. 2. Tries to read a dialogue as continuous sentences.. 3. Tries to tell the meaning of words. 4. Develops the speed of reading a dialogue.	1. Develops interest in reading of a dialogue. 2. Reads fluently. 3. Reads considering the pauses and punctuation marks. 4. Reads with proper speed and pauses. 5. Reads with proper gestures and intonation.	1. Reads fluently and effectively using the expected pronunciation, stress and intonation. 2. Reads by varying the speed of reading. 3. Reads with the proper pauses. 4. Reads by using the proper gestures or body language when needed. 5. Changes the intonation and voice depending on the roles performing in a dialogue.

Rubrics for Writing skill

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
1. Write Sentences	1. Unable to frame a meaningful sentence. 2. Unable to frame a grammatically correct sentence. 3. Unable to put the words in proper sequence. 4. Unable to use the give words to frame a sentence.	1. Frames grammatically wrong sentences. 2. Sentences are not meaningful. 3. Words are not properly used. 4. Shows some awareness regarding the tense.	-	-	1. Writes a sentence without any grammatical mistake. 2. Makes use of variety any grammatical mistake. 3. Develops sentences meaningfully. 4. Makes use of proper punctuation marks.
2. Write a continuous paragraph	1. Unable to write grammatically correct sentence. 2. Unable to relate the sentence. 3. Unable to develop a continuous paragraph	1. Writes sentences but sometimes grammatically correct. 2. Tries to relate sentences. 3. Tries to develop a continuous paragraph.	-	-	1. Develops a continuous paragraph fluently. 2. Uses all the grammatical constructions properly. 3. Makes the proper use of tense. 4. Makes proper use of punctuation marks.

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
3. Write an informal letter	1. Unable to follow the proper layout of informal letter. 2. Unable to frame paragraphs. 3. Unable to arrange ideas and thoughts. 4. Commits mistakes in spelling and grammatical structure.	1. Tries to develop a letter using the format but commits mistakes. 2. Tries to frame paragraphs with mistakes. 3. Arranges ideas and thoughts wrongly. 4. Shows some understanding of the topic.	1. Develops layout with few mistakes. 2. Frames paragraphs with different ideas. 3. Tries to arrange for the ideas. 4. Tries to get the clear idea about the topic.	1. Develops lay out properly. 2. Shows clear understanding about the topic. 3. Frames suitable paragraphs. 4. Commits few mistakes in spelling and sentence construction.	1. Presents the letter exactly as pert the layout required for the informal letter 2. Shows all the features of good writing like paragraph formation, organisation of ideas, use of punctuation marks, discourse markers, etc.
4. Write a descriptive passage	1. Unable to get ideas and thought relevant to the topic. 2. Unable to describe the ideas properly.	1. Tries to get ideas but that are not directly to the topic. 2. Tries to describe the ideas but with mistakes.	1. Tries to get ideas, thoughts related to the topic. 2. Tries to use words properly	1. Writes in correct English. 2. Commits few mistakes in grammar and spellings.	1. Uses own ideas related to the topic. 2. Describes the scene in proper words.

Skill	(E) Absence proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
	3. Unable to use proper words.	3. Uses different words but wrongly.	3. Frames sentences and paragraphs which are uneven.	3. Uses variety of sentence construction	3. Shows all the features of good writing like paragraph formation, organisation of ideas, use of punctuation marks, discourse markers, etc.
	4. Unable to frame paragraphs.	4. Becomes conscious about the features of good writing.	4. Tries to use variety of words.	4. Tries to use various features of effective writing.	
	5. Unable of the features of good writing.			5. Shows clarity of under-standing of the topic.	

मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व : भाग २

पाठ्यक्रम भूमिका :

अध्ययन–अध्यापन प्रभावी होण्यामध्ये भाषेवरील प्रभुत्वाचे महत्त्वाचे स्थान असते. मराठी भाषेसंदर्भात अध्यापनातील आशय सोपा करून मांडणे, त्यामध्ये भाषेतील योग्य शब्द विविधपणे आणि स्पष्टोच्चारासहित वापरणे, विद्यार्थ्यांचे प्रश्न आणि प्रतिसाद लक्षपूर्वक ऐकून त्यावर सुयोग्य प्रतिसाद देणे, भाषा वापरात चढउतारांचा वापर करणे, अचूक व्याकरण आणि विपुल शब्दसंपत्तीद्वारे स्पष्ट आणि रंजक मांडणी करणे, प्रभावी वाचन आणि प्रतिभाशाली लेखन करणे इत्यादींमधून मराठी भाषेचे अध्ययन–अध्यापन अधिक परिणामकारक होते. वरील सर्व कौशल्यांद्वारे छात्राध्यापकाने मराठी भाषेवरील प्रभुत्व संपादित करण्यासाठी 'मराठी भाषा प्रभुत्व' विषयाचा अभ्यासक्रम विकसित केला असून त्याची मांडणी २– भागात केली आहे. भाग–१ प्रथमवर्षी तर भाग–२ द्वितीयवर्षी योजला आहे.

या वर्षी भाग–२ मध्ये, छात्राध्यापक स्वतःच्या मराठी वाचन आणि लेखन कौशल्यांवर प्रभुत्व मिळवितो. या विषयातील सहभागातून छात्राध्यापकाची मराठी भाषा एक विषय म्हणून शिकविण्याऐवजी एक भाषा म्हणून शिकविण्यासाठी उपयुक्त तयारी होईल अशी आशा आहे. भाषेवरील प्रभुत्व संपादित करण्यासाठी तिचा अधिकाधिक वापर करणे गरजेचे असते म्हणून या विषयाची सत्रे, चर्चा आणि संवादातून उलगडत जाणे आवश्यक आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१.	वाचन कौशल्य	१	२६	१०	१५
२.	लेखन कौशल्य	१	२६	१०	१५
	एकूण	**०२**	**५२**	**२०**	**३०**

उद्दिष्टे :

छात्राध्यापकांना,

- छात्राध्यापकास मराठी भाषेचे योग्य ओघात, चढउतारांसह प्रभावी वाचन करता येणे.
- छात्राध्यापकास मराठी भाषेतून विविध प्रकारे प्रभावी लेखन करता येणे.

घटक क्र. १ : वाचन कौशल्य

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अ) वाचन कौशल्य ग्रहण करण्याची प्रक्रिया. ब) वाचनाची अंगे आणि प्रकार. क) वाचन तंत्रे. ड) संदर्भ कामासाठी वाचन कौशल्याचे उपयोजन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक : १) वाचन कौशल्य ग्रहण करण्याची प्रक्रिया ओळखून त्याचा वापर करू शकतील. २) वाचनाची मूलभूत अंगे (अक्षरवाचन आणि अर्थबोध) आणि प्रकार ओळखून त्याचा वापर करू शकतील. (प्रकट वाचन, अभिवाचन, मनात वाचन, जोडीवाचन इ.) ३) वाचनाच्या विविध तंत्रांद्वारे (वाचनसंकेत, वाचन वेग, चढउतार, उच्चार, विरामचिन्हे, अवकाश इ.) प्रभावी वाचन करू शकतील. ४) शब्दकोश, माहितीकोश, आंतरजालावरील माहिती, स्रोतांच्या योग्य वापरातून संदर्भ काम करू शकतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	• तक्त्यांच्या आणि तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून वर्ण आणि अक्षर संबंध दृढ करणे. • इ. १ ली ते ८ वीतील पाठांचे क्रमवार वाचन करण्यातून वाचन ओघ आणि वाचन वेग वाढविणे. • विविध बालसाहित्य लघुकथा, नाट्यछटांचे स्वतंत्र, जोडीने अथवा गटाने प्रकटवाचन करणे. • वाचनतंत्रे विषयावर तज्ज्ञ व्यक्तींची कार्यशाळा आयोजित करणे. • 'वाचनातील अडथळे' यावर छोट्या गटांत गटचर्चा करणे. • लघुकथा, नाट्यछटा, नाटक, कविता यांचे सादरीकरण चढउतारांसह करणे. • वर्गासमोर मराठीतून विनोद सांगणे. • आंतरजालावरुन माहिती शोधून त्याचे संदर्भ देणे. • 'वाचन मंडळ' संकल्पना समजून घेणे. छात्राध्यापकांचे वाचन मंडळ स्थापन करणे. त्यात विविध मराठी साहित्य वाचणे.

घटक क्र. २ : लेखन कौशल्य

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	• **लेखनाची प्रक्रिया**–कल्पनानिर्मिती, मुद्दे, बांधणी, संपादन, सादरीकरण इ. • **लेखनाची अंगे**–योग्य शब्दयोजना, व्याकरणदृष्ट्या अचूकता, हस्ताक्षर, परिच्छेद निर्मिती, संबद्धता इ. • **लेखनाचे प्रकार**–परिच्छेद, कथा, कार्यपत्रक, परिचय पत्र, संवाद, पत्र, वृत्त, सारांश, बातमी, सूचना इ.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक – १) लेखन प्रक्रियेबद्दल चर्चा तसेच त्याचे उपयोजन करू शकतील २) उत्तम लेखनाची अंगे सांगू शकेल, त्यानुसार लेखन करू शकतील. ३) विविध लेखनांबद्दल टिपणी करू शकतील. ४) विविध लेखन प्रकार जाणून त्याचे लेखन करू शकतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	• लेखन प्रक्रियेवर ओघतक्ता तयार करणे. • उत्तम लेखनाची अंगे कोणती याची यादी करून सोदाहरण स्पष्ट करणे. • उत्तम हस्ताक्षराचे नमुने अभ्यासणे. त्यावर गटचर्चा आयोजित करणे. • वृत्त पत्र स्तंभलेखक, लेखक, कवी यांची मुलाखत घेणे. • विविध बालसाहित्य, ललित लेखन, विज्ञान कथांचा लेखनदृष्ट्या अभ्यास करून त्यावर परिसंवाद योजणे. • 'प्रतिभाशाली लेखन' यावर तज्ज्ञांचे व्याख्यान योजणे. • विविध लेखन प्रकारांचा विविध विषय घेऊन सराव करणे. इतरांच्या लेखनावर प्रतिसादात्मक टिपणी करणे. • भाषा प्रयोगशाळेत लेखन नुमने सादर करणे, त्याचे प्रदर्शन भरवणे. • स्वतःचे छोटे चरित्र, जीवनकथा लिहीणे. • Blog तयार करणे, तो प्रसिद्ध करणे.

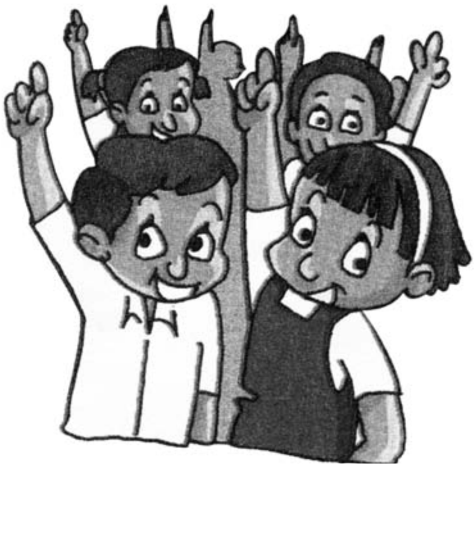

पाठ्यक्रम क्र. एस – ६

हिंदी : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र

पाठ्यक्रम भूमिका :

विविधता में एकता लाने के लिए एक समृद्ध भाषा की आवश्यकता है। भारत जैसे महाकाय देश में विविध जाती, धर्मों के लोग रहते है। उनकी भाषा, रहनसहेन, वेशभूषा अलग–अलग है। इस बहुभाषी देश में आंतरप्रातिय संपर्क, विचारोंका आदान–प्रदान, राष्ट्रीय एवं भावानात्मक एकात्मता, संवैधानिक मूल्यों को सुसंगत ढंग से एक रखना आवश्यक है। सभी प्रकार की एकात्मता बढ़ाने के लिए हिंदी एक सहशकत भाषा है। भारतीय उपखंडो में सत्तर प्रतिशत आधिक प्रांतोमें हिंदी भाषा बोली जाती है।

भारतीय संविधान के अनुसार हिंदी भारतीय गणराज्य की राजभाषा रही है। महाराष्ट्र जैसे हिंदी भाषी प्रदेश में हिंदी का अध्ययन–अध्यापन द्वितीय भाषा के रूप में किया जाता है। द्वितीय भाषा के रूप में हिंदी उच्च प्राथमिक स्तर से कक्षा (५ वी से ८ वी) तक पढ़ाई जाती है। हिंदी अध्ययन–अध्यापन में संदर्भ, साहित्य, भाषा विकास की कौशल्ये, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक और व्याकरण इनकी सविस्तर जानकारी प्राप्त करना छात्रअध्यापक का कर्तव्य है। अध्यापक विद्यालयो में यह हिंदी कैसे पढ़ाई जाए इसके संदर्भ में मार्गदर्शन की नितांत आवश्यकता है।

पाठ्यक्रम का मसूदा :

घटक क्र.	घटक का नाम	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१	भाषा का स्वरुप, संपादन विकास प्रक्रिया एंव कक्षांतर्गत क्रियाएँ ।	०१	२६	१०	१०
२	भाषिक कौशलों का विकास कार्यनीती हिंदी शिक्षा की प्रणालियाँ, प्रयुक्तियाँ, हिंदी भाषा अभिरूची के लिए उपक्रम	०१	२६	१०	१० + १०
३	अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक और आशय विश्लेषण	०१	२६	१०	१० + १०
४	आशय ज्ञान, साहित्य प्रकार एवं व्याकरण	०१	२६	१०	१०
कुल		**०४**	**१०४**	**४०**	**६०**

उद्देश :

१. छात्रअध्यापकों को द्वितीय भाषा के रूप में हिंदी का महत्त्व समझा देना।

२. भाषिक क्षमताओं का विकास करने के लिए (श्रवण, भाषण, पठन, लेखन) के लिए सक्षम करना ।

३. बोलीभाषा से मानसभाषा की और जाने के लिए सक्षम करना।

४. निरीक्षण एवं विविध कृतीयुक्त उपक्रमों के माध्यम से भाषिक सर्जनशीलता के लिए सक्षम बनाना।

५. अध्ययन अध्यापन में ज्ञानरचना वाद का प्रयोग करने के लिए मदद करना।

६. हिंदी साहित्य के प्रति अभिरूची जागृत करना।

घटक क्र. १ : भाषा का स्वरुप, संपादन विकास प्रक्रिया एवं कक्षांतर्गत क्रियाएँ।

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) भाषा की उत्पत्ति एवं विकास, परिभाषा एवं विशेषताएँ । २) हिंदी भाषा के विभिन्न रुप मूलभाषा, राष्ट्रभाषा । ३) हिंदी भाषा की संरचना विशेषताएँ, अध्यापन में महत्त्व एवं उपयोग । ४) हिंदी भाषा का अध्ययन महत्त्व, आवश्यकता, राष्ट्रीय एकता की दृष्टीसे महत्त्व, हिंदी भाषा शिक्षा के उद्देश । ५) भाषा विकास की प्रक्रिया निरिक्षण, आकलन अभिव्यक्ती कौशल्य, विकसन–अनुकरण । ६) कक्षांतर्गत क्रियाओं की परिभाषा महत्त्व एवं स्वरुप ।
२.	अध्ययन निष्पत्ति	छात्राध्यापक – १) छात्र पूर्वज्ञानपर आधारित भाषा की उत्पत्ति के बारे में जानकारी बताएँगे । २) विविध साहित्य पत्र के आधार पर भाषा कि परिभाषा स्पष्ट करेंगे । ३) भाषा की विशेषताएँ प्रस्तुत करेंगे । ४) हिंदी भाषा के विविध रुपों को आत्मसात करेंगे । ५) हिंदी की संरचना, विशेषताएँ जानने के लिए उद्युक्त करेंगे । ६) हिंदी राष्ट्रभाषा की पार्श्वभूमी तथा आवश्यकता प्रस्तुत करेंगे ।
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिति	१) भाषा उत्पत्तिपर पॉवर पॉईंट प्रस्तुति करना । २) आंतरजाल के माध्यम से प्रस्तुत करना । ३) साहित्य पत्रिका, भाषा, विज्ञान, किताबों का प्रयोग करना । ४) भाषा विशेषताओं की तालिका करना । ५) विभिन्न साहित्यिक पत्रिकाएँ, संरचना की तालिका बनाना । ६) विविध संदर्भ पुस्तके, कोष उपयोग में लाना । ७) राष्ट्रीय संस्कृत की पीपीटी तैयार करना । ८) गटचर्चा का प्रयोग करना । ९) भाषण संभाषण के लिए उपक्रम आयोजित करना । १०) भाषा अध्यापक के गुण और कला, फलकद्वारा स्पष्ट करना । ११) अध्यापन के पहले पाँच मिनट वाचन करवा लेना ।

घटक क्र. २ : भाषीक कौशलों का विकास, कार्यनीति, हिंदी शिक्षा की प्रणालियाँ, प्रयुक्तियाँ, हिंदी भाषा अभिरूची के लिए उपक्रम

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) भाषीक क्षमताएँ । २) भाषीक कौशल विकास के लिए विविध उपक्रम (श्रवण, भाषण, पठन, लेखन) ३) अध्ययन अध्यापन कार्यनीति । ४) हिंदी शिक्षा की प्रणालियाँ, पद्धतियाँ – स्वाभाविक प्रणाली, व्याकरण अनुवाद प्रणाली, वेस्ट प्रणाली, गठनविधी, समन्वयात्मक प्रणाली । कथन पद्धति, नाट्यीकरण पद्धति, उद्गामी पद्धति, अवगामी पद्धति, भूमिकापालन । ५) हिंदी शिक्षा की प्रयुक्तियाँ । ६) भाषा अभिरूची विकसन के लिए विविध उपक्रम । ७) भाषा प्रयोगशाला ।
२.	अध्ययन निष्पत्ति	छात्राध्यापक – १) क्षमताओं के विकसन के लिए उपक्रमों का आयोजन करेंगे । उदा. प्रकट वाचन, टि.व्ही., रेडिओ का उपयोजन, व्हिडिओ क्लिप का श्रवण, अभिवाचन, भाषीक खेळ, वृत्तपत्र वाचन । २) भाषा के व्यावहारिक उपयोजन के लिए सक्षम बनाएँगे । ३) अध्ययन प्रणाली के जानकारी के लिए इंटरनेट तथा संदर्भ साहित्य का उपयोग करेंगे । ४) भाषा प्रभुत्व के लिए उपक्रमों का आयोजन करेंगे । ५) भाषा प्रयोगशाला का यथायोग्य उपयोग करेंगे । उपक्रम – रेडिमेड कॅसेट्स, मोबाईल ॲप्स, आदर्श वाचन उपक्रम, नाट्याभिनय, संवाद चार्ट तैयार करना। टिव्ही के जाहिरात ।
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिति	१) पीपीटी का उपयोग करके भाषिक क्षमता समझा देना । २) कौशल विकास के लिए विविध उपक्रम । उदा. हिंदी दिन, शब्दसंग्रह, शब्दकोष, बजार में जाना, कॅसेट्स, आदर्शवाचन, हस्तलिखित, साप्ताहिक लेखन के लिए परीक्षा, घोषवाक्य, अनूवाचन आदि । ३) प्रसंग के नुसार शब्दसंग्रह तैयार करना । संवाद लेखन, उम्र के अनुसार संवाद, उदा. फेरीवाला, दूकानदार, सेवक के संवाद, कहावतें, मुँहावरों का संग्रह करना । कंप्युटर का उपयोजन । सिनेमा का सही संवाद पठन करना ।

घटक क्र. ३ : अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक और आशय विश्लेषण

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) द्‌वितीय भाषा के सामान्य तथा विशेष उद्‌देश । २) अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक में परस्परसंबंध । ३) पाठ्यपुस्तक का महत्त्व तथा विशेषताएँ । (अंतरंग, बाह्यरंग) ४) पाठ्यपुस्तक का विश्लेषण । (अंतरंग, बाह्यरंग) ५) कक्षा ५ वी से ८ वी तक पाठ्यपुस्तक का आशय विश्लेषण । ६) आशय विश्लेषण ।
२.	अध्ययन निष्पत्ति	छात्राध्यापक १) अभ्यासक्रम तथा रचना एवं पाठ्यक्रम समझने का प्रयास करेंगे । २) दैनंदिन जीवन में हिंदी का उपयोजन करेंगे । ३) अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक का परस्परसंबंध बताएँगे । ४) पाठ्यक्रम की विशेषताएँ बताएँगे । ५) पाठ्यक्रम की आवश्यकता एवं विशेषताएँ बताएँगे । ६) पाठ्यक्रम का विश्लेषण (उद्‌देश, गाभाभूत घटक, जीवन कौशल) इस संबंधपर विश्लेषण करेंगे । ७) कक्षा ५ वी से ८ वी तक किसी एक पाठ्यपुस्तक का अंतरंग एवं बाह्यांग का विश्लेषण करेंगे । ८) पाठ्यपुस्तक का आशय स्वरुप एवं विशेषताएँ आत्मसात करेंगे ।
३.	अध्ययन प्रसंगनिर्मिति	१) पीपीटी द्‌वारा सामान्य तथा विशेष उद्‌देश की चर्चा करना । २) भारत का नक्शा इंटरनेट के माध्यम से प्रादेशिक विशेषताओं की चर्चा करना । ३) कक्षा ५ वी से ८ वी तक पाठ्यपुस्तक का विश्लेषण गटकार्य के माध्यम से करना । ४) व्यक्तिगत कार्य/ गटकार्य के माध्यम से पाठ्यपुस्तक का आशय विश्लेषण करना ।

घटक क्र. ४ : आशयज्ञान, साहित्य प्रकार एवं व्याकरण

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) आशयज्ञान संकल्पना एवं महत्त्व । २) साहित्य का परिचय एवं प्रकार (उपन्यास, कहानी, पत्र, रचना, निबंध, साहित्यिकों का नाम)
अ.क्र.	**पाठ्यमुद्दे**	**तपशील**
		३) व्याकरण– देवनागरी की विशेषताएँ, वर्ण विचार, हिंदी वर्तनी के नियम, विरामचिह्नों का प्रयोग, शब्दरचना, शब्द के भेद, शब्दरूप कारक क्रिया के काल, मुँहावरे एवं कहावतें, वाक्य विचार शब्द संपत्ति का विकास ।
२.	अध्ययन निष्पत्ति	१) छात्राध्यापक आशय का समग्र ज्ञान प्राप्त करेंगे । २) साहित्य प्रकार के विशेषताएँ, साम्य भेद समझ लेगें । ३) साहित्यि कों की जानकारी प्राप्त करेंगे। इससे अभिरूची बढेगी । ४) व्याकरण की उपयोगिता बताएँगे । ५) देवनागरी लिपि की विशेषताएँ बताएँगे । ६) लेखन करते समय विरामचिह्ने तथा वर्तनी के नियमों का पालन करेंगे । ७) व्याकरण का लेखन कार्य का उचित उपयोजन करेंगे ।
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिति	१) पीपीटी द्वारा आशय सादरीकरण करना। २) प्रयोग शाला के माध्यम से साहित्यिकों की जानकारी देना । ३) भित्तीपत्रक, तालिका, तक्ता, शब्दपट्टी तैयार करना । ४) तैयार सी डी एवं ऑडिओज क्लिप्स छात्रों को दिखाना । ५) स्वयंअध्ययन साहित्य की निर्मिती करना । ६) प्रात्यक्षिकद्वारा उपचारात्मक अध्यापन की प्रकटीकरण करना ।

संदर्भ ग्रंथ सूची

अ) आवश्यक ग्रंथ

अ. क्र.	पुस्तक का नाम	लेखक / निर्मिती	प्रकाशक और प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ क्र.
१.	शिक्षक शिक्षणाचा राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा – २००९	महा. राज्य. शै. सं. व प्र. प., पुणे	एस सी ई आर टी, पुणे	१ से २३ घटक क्र. १ से ८
२.	आशययुक्त अध्यापन पद्धति (हिंदी)	–	य. च. म. मु. विद्यापीठ, नाशिक	–
३	हिंदी भाषा का परिचय और संरचना	य. च. म. मु. विद्यापीठ, नाशिक	य. च. म. मु. विद्यापीठ, नाशिक	
४.	बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम २००९ (मार्गदर्शिका)	महा. राज्य. शै. सं. व प्र. प. पुणे	एस सी ई आर टी, पुणे	हिंदी पाठ्यचर्या घटक क्र. १ से ८
५.	अध्यापन उपागम व कार्यनीती	पाटील विनोद विश्वासराव	अर्थव पब्लिकेशन	घटक क्र. ३, ४
६.	राष्ट्रभाषा का अध्यापन	प्रा. पुराणिक प्र. दे.	महा. राष्ट्रभाषा सभा, पुणे	घटक क्र. १ से ८
७.	हिंदी व्याकरण रचना– प्रदिप (भाग १ – २)		महा. राष्ट्रभाषा सभा, पुणे	घटक क्र. १ से ८
८.	आशययुक्त अध्यापन पद्धति	अनंत जोशी	नित्यनूतन प्रकाशन, दत्तवाडी, पुणे	घटक क्र. ७
९.	राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५		एन सी ई आर टी , दिल्ली	हिंदी घटक क्र. १ से ८
१०.	हिंदी विषयज्ञान एवं पद्धति	डॉ. अरविंद दुनाखे	नूतन प्रकाशन, पुणे	घटक क्र. १ से ८

ब) पूरक वाचन

अ. क्र.	पुस्तक का नाम	लेखक	प्रकाशक और प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ और संदर्भ घटक
१.	हिंदी शिक्षा की विधियाँ			३, ४, ७
२.	हिंदी भाषा शिक्षण			
३.	बालस्नेही शिक्षण	महा. राज्य. शै. सं. व प्र. प., पुणे	संचालक, एस सी ई आर टी, पुणे	संपुर्ण पुस्तक १ से ८
४.	भाषा विज्ञान	डॉ. पारसनाथ तिवारी		
५.	शिक्षा तकनीकी	एस. के. मंगल /उमा मंगल		
६.	मनोविज्ञान	एस. के. मंगल		

पाठ्यक्रम क्र. एस – ७
विज्ञान व गणित : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र

पाठ्यक्रम भूमिका :

मानवी जीवनाचा विकास होण्यामागे तसेच मानवी जीवन सुकर होण्यासाठी गणित व विज्ञानाची प्रमुख भूमिका आहे. दैनंदिन जीवनात घडणारी प्रत्येक घटना प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरीत्या गणित व विज्ञानाशी जोडलेली असते.

वैज्ञानिक व गणितीय दृष्टीने केलेले निरीक्षण जसे निसर्गातील एखाद्या घटनेबद्दल असू शकते तसे ते एखाद्या मानवनिर्मित प्रक्रियेबद्दल किंवा एखाद्या सामाजिक घटनेबद्दलही असू शकते. यासाठी गणित व शास्त्र शिक्षकांनी प्रत्यक्ष प्रयोग, कृती करणे, प्रतिकृतींचा वापर आणि दैनंदिन जीवनात व्यावहारिक गणिताचा वापर आणि संगणकाच्या मदतीने अध्यापन अशा आंतरक्रियात्मक अनुदेशातून विज्ञानाचा व गणिताचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

आज गणित व विज्ञान शिक्षकांवरची जबाबदारी वाढत चालली आहे. गणित व विज्ञानात होणारी संशोधने नवनवीन शोध व अद्ययावत ज्ञान आत्मसात करून स्वतःला व्यावसायिक दृष्ट्या समृद्ध बनविणे ही काळाची गरज आहे. गणित, विज्ञानाच्या अध्यापनातून वैज्ञानिक व गणितीय दृष्टिकोन असलेला भारतीय नागरिक घडविण्याची जबाबदारी गणित व विज्ञान शिक्षकांची आहे.

गणित व विज्ञान हे विषय एकमेकांशी निगडित परस्परावलंबी, परस्परपूरक असल्याने त्यांच्या अध्ययन–अध्यापन पद्धतीत बरेचसे साम्य आहे, म्हणून या दोन्ही विषयांचा एकत्रित विचार केलेला आहे. हे करीत असताना पुढील घटक–पाठ्यक्रम निर्मितीची तत्त्वे, पाठ्यक्रम रचनेच्या पद्धती, अध्यापनाची सूत्रे, गणित अध्यापन पद्धती, पाठ्यपुस्तक हा पालक, विद्यार्थी व शिक्षक यांच्या दृष्टीने उपयोगी भाग प्रथम वर्षातील गणित विषयामध्ये घेतला असल्यामुळे येथे पुनरावृत्ती टाळली आहे.

सामाजिक समस्या सोडविण्यासाठी गणित व विज्ञानाचा उपयोग कसा होतो हे पुनर्रचित पाठ्यक्रमातून समजेल.

प्रस्तुत पाठ्यक्रम मांडत असताना विषयाचे आशयज्ञान व तो विषय संक्रमित करण्याची पद्धत या दोन्हींची जबाबदारी अध्यापकांवरच राहील. त्या प्रमाणे वेळेचे नियोजन करणे आवश्यक आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारित गुण
१	विज्ञानाचे स्वरूप	०.५	१३	५	१०
२	गणित व विज्ञान आशयज्ञान समृद्धी (इ. ६वी ते इ. ८वी)	१	२६	१०	२०
३	गणित, विज्ञान पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, अध्यापन पद्धती व तंत्रे	१	२६	१०	१०
४	वैज्ञानिक दृष्टिकोन	१	२६	१०	१०
५	मूल्यमापन	०.५	१३	५	१०
एकूण		**०४**	**१०४**	**४०**	**६०**

उद्दिष्टे – छात्राध्यापकांना :

१. विज्ञानाचे स्वरूप व महत्त्व यांचा परिचय करून देणे.

२. विज्ञान व गणितातील संकल्पनांची आकलन क्षमता विकसित करण्यास मदत करणे.

३. सामाजिक समस्या सोडविण्यासाठी गणित व विज्ञानाचा उपयोग करण्यास सक्षम बनविणे.

४. विज्ञान, गणित विषयांचे अध्ययन–अध्यापन परिणामकारक होण्यासाठी समर्पक अध्यापन पद्धती व मूल्यमापन पद्धतींचा उपयोग करण्यास सक्षम बनविणे.

५. वैज्ञानिक व गणितज्ञ यांच्या योगदानामुळे मानवी जीवनात आलेली सुकरता समजण्यास मदत करणे.

६. विज्ञान, गणित विषयांचा अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक यांमधील सहसंबंध समजण्यास मदत करणे.

७. विज्ञान, गणित शिकविण्यासाठी आवश्यक असलेली गुणवैशिष्ट्ये रुजविणे.

८. विज्ञान, गणित विषयांतील अभिरुची आणि गणिती व वैज्ञानिक दृष्टिकोन विकसित करण्यास मदत करणे.

घटक क्र. १ : विज्ञानाचे स्वरूप

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटकाचे नाव	१) विज्ञान विषयाची वैशिष्ट्ये, ऐतिहासिक पार्श्वभूमी. २) विज्ञानाची संरचना. ३) विज्ञानाचा शाखांतर्गत व इतर विषयांशी असणारा समवाय. ४) विज्ञानाचे उपयोजन. ५) विज्ञान व संशोधन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापकांना :** १) वैज्ञानिक दृष्टिकोन समजून घेतील. २) विज्ञान विषयाच्या विविध शाखांतील व्याप्ती व त्यांतील परस्परसंबंध सांगतील. ३) ज्ञानरचनावादाचा विज्ञान अध्ययन–अध्यापनात कसा उपयोग करायचा हे समजून घेतील. ४) दैनंदिन व्यवहारात विज्ञानाचा उपयोग प्रभावी पद्धतीने करतील. ५) विज्ञान व संशोधनाचा जवळचा संबंध स्पष्ट करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) गटचर्चा. २) PPT च्या सहाय्याने आंतरक्रियात्मक व्याख्यान. ३) सहयोगी अध्यापन. ४) स्वयंअध्ययन.

घटक क्र. २ : गणित व विज्ञान आशयज्ञान समृद्धी (इ. ६ वी ते इ. ८ वी)

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटकाचे नाव	१) गणित व वैज्ञानिकांचे योगदान – होमी भाभा, जगदीशचंद्र बोस, ए. पी. जे. अब्दुल कलाम, जयंत नारळीकर, न्यूटन, गॅलिलिओ, आईनस्टाईन, स्टीफन हॉकिन्सन, रामानुजन, भास्कराचार्य. २) सजीव सृष्टी आहार आणि पोषण, ऊर्जा, गती, बल, यंत्रे आणि आपल्या वापरातील पदार्थ आपले विश्व, नैसर्गिक साधनसंपत्ती व आपत्ती व्यवस्थापन. ३) विज्ञान प्रयोगशाळा – वैशिष्ट्ये, रचना व देखभाल. ४) भौमितिक आकार व आकृत्यांची ओळख, महत्त्वमापन, संख्याज्ञान, संख्याप्रणाली. ५) अपूर्णांक, बीजगणित, व्यावहारिक गणित, माहितीचे व्यवस्थापन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक १) विविध गणितज्ज्ञ व वैज्ञानिकांनी विषयात दिलेले योगदान स्पष्ट करतील. २) विज्ञान व गणितातील विविध क्षेत्रांतील संबोध स्पष्ट करतील. ३) वरील सर्व संबोधांवर प्रभुत्व संपादन करून गणित व विज्ञानाचे अध्ययन–अध्यापन प्रभावी व परिणामकारक करतील. ४) अध्यापनात शैक्षणिक साहित्याचा वापर प्रभावीपणे करतील. ५) अध्यापनशास्त्रीय दृष्टिकोनातून विचार करून अध्ययन–अध्यापन करतील. ६) प्रयोगशाळेत प्रयोग करतील. ७) प्रयोगशाळेची वैशिष्ट्ये, रचना व देखभाल कशी करावी हे सांगतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) संदर्भग्रंथ, इंटरनेट, युट्यूब व्हिडीओ क्लिप. २) प्रायोगिक पद्धती. ३) दिग्दर्शन पद्धती. ४) सहयोगी अध्यापन. ५) स्वयंअध्ययन व ABL ६) सराव.

घटक क्र. ३ : गणित व विज्ञान पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, अध्यापन पद्धती व तंत्रे

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटकाचे नाव	१) विज्ञान, गणित (इ. ६ वी ते इ. ८ वी) पाठ्यक्रमाचे विश्लेषण. २) विज्ञान, गणित पाठ्यपुस्तकांचे चिकित्सक विश्लेषण, चिकित्सक परीक्षण, आशयाचे विश्लेषण. ३) गणित अध्यापन पद्धती व तंत्रे – प्रायोगिक पद्धती, प्रयोग दिग्दर्शन पद्धती, स्वयंशोधन पद्धती, समस्या निराकरण पद्धती, प्रकल्प पद्धती, निरीक्षण पद्धती, चर्चा पद्धती. ४) अध्ययन स्रोत – शाळेतील अध्ययन स्रोत ग्रंथालय, शालेय बाग, विज्ञान कोपरा, अध्यापन साहित्य व अध्ययन स्रोत निवडीचे निकष एडगर डेलचा शंकू. ५) आधार प्रणाली – विज्ञान मंडळ, क्षेत्रभेट, प्रदर्शन, संग्रहालय. ६) नियोजन – वार्षिक, घटक, पाठ नियोजन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापक :** १) विविध क्षेत्रांनुसार गणित, विज्ञान पाठ्यक्रमाचे विश्लेषण करतील. २) गाभा घटक, मूल्ये व विषयाच्या उद्दिष्टांनुसार गणित, विज्ञान पाठ्यपुस्तकांचे विश्लेषण करतील. ३) अंतरंग व बाह्यांगानुसार पाठ्यपुस्तकाचे परिक्षण करतील. ४) संबोध, नियम, तत्त्वे, व्याख्या, सिद्धांत, गृहीतके, सूत्रे, आकृत्या यांनुसार आशयाचे विश्लेषण करतील. ५) विविध अध्यापन पद्धती वापरून अध्यापन प्रभावी करतील. ६) विज्ञान मंडळ स्थापन करून अध्यापन साहित्य, विज्ञान कोपरा यांचे आयोजन करतील. ७) गणित व विज्ञान अध्यापनाचे वार्षिक नियोजन, घटक नियोजन, पाठ नियोजन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) व्याख्यान २) PPT चा वापर करून आंतरक्रियात्मक व्याख्यान ३) खेळ ४) प्रश्नमंजूषा ५) प्रदर्शन ६) बुद्धिमंथन ७) सहकार्यात्मक अध्ययन ८) प्रायोगिक पद्धत ९) प्रयोग–दिग्दर्शन

घटक क्र. ४ : वैज्ञानिक दृष्टिकोन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) उच्च प्राथमिक स्तरावरील गणित, विज्ञान अभ्यासक्रमांची उद्दिष्टे. २) गणित व वैज्ञानिक दृष्टिकोन विकासात शिक्षकाची भूमिका, गणित व विज्ञान शिक्षकाची गुणवैशिष्ट्ये ३) सामाजिक समस्यांच्या निराकरणात विज्ञानाचे योगदान, वैज्ञानिक जाणीव जागृती कार्यक्रम, सर्वेक्षण, चर्चा, पोस्टर मोहीम, जनजागृती फेरी, क्षेत्रनिहाय तज्ज्ञमार्गदर्शक शासकीय योजना नामशेष होणाऱ्या वनस्पती व प्राणी–उपायोजना. ४) गणित, विज्ञान अभिरुची निर्माण करण्यासाठीचे विविध मार्ग. ५) मानवी कल्याणासाठी विज्ञान व गणित अध्ययनाचे महत्त्व.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक १) उच्च प्राथमिक स्तरावरील गणित, विज्ञानाच्या उद्दिष्टांनुसार अध्ययन अध्यापन करतील. २) अध्ययन–अध्यापनात गणिती व वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा वापर करतील. ३) वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून सामाजिक समस्यांचे निराकारण करतील. ४) विविध वैज्ञानिक जाणीवजागृती कार्यक्रम राबवितील. ५) दैनंदिन जीवनात मानवी कल्याणासाठी विज्ञान व गणिताचा वापर करतील. ६) विविध मार्गांनी विज्ञान व गणितात अभिरुची निर्माण करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) व्याख्यान. २) गटचर्चा. ३) प्रत्यक्ष कार्यक्रम घेऊन गटकार्य. ४) संदर्भ पुस्तके, इंटरनेटच्या आधारे चर्चा. ५) सहकार्यात्मक अध्ययन. ६) प्रश्नोत्तर पद्धती. ७) स्वयंअध्ययन.

घटक क्र. ५ : मूल्यमापन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) गणित व विज्ञान विषयाच्या मूल्यमापनाचे महत्त्व. २) प्रयोगाचे मूल्यमापन. ३) गणितीय व वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचे मूल्यमापन. ४) गणित, विज्ञान विषयांसाठी संविधान तक्ता व चाचणी निर्मिती. ५) विज्ञान व गणित विषयाचे मूल्यमापन सहाध्यायी मूल्यमापन, क्षेत्रभेट मूल्यमापन, उपक्रम सहभागातील मूल्यमापन, स्व मूल्यमापन. ६) मूल्यमापनात पालकांची भूमिका
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापक १) गणित व विज्ञान या विषयांच्या मूल्यमापनाचे महत्त्व स्पष्ट करतील. २) प्रयोग करताना निरीक्षण करणे, नोंदी घेणे, निष्कर्ष काढणे, साहित्य हाताळणी याचे मूल्यमापन करतील. ३) विविध प्रसंगांतून गणिती व वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचे मूल्यमापन करतील. ४) संविधान तक्ता, चाचणी, नमुना उत्तरसूची व गुणदान योजना, प्रश्नपेढ्या तयार करतील. ५) आशयानुरूप सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन साधनांचा अचूक वापर करतील. ६) पालकांच्या योगदानाचे मूल्यमापनातील महत्त्व सांगतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) व्याख्यान २) गटचर्चा ३) गटकार्य ४) प्रात्यक्षिक–दिग्दर्शन ५) प्रायोगिक पद्धती

संदर्भ सूची (आवश्यक संदर्भ साहित्य)

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	विज्ञान अध्यापन पद्धती	दाणे हेमंत	नागपूर, पिंपळखुरे ॲन्ड कं.	१,२,३
२.	जीवशास्त्र अध्यापन पद्धती	घोरमोडे के. यू.	नागपूर, श्री. मंगेश प्रकाशन	१,३
३	उद्याच्या शिक्षकासाठी विज्ञान शिक्षण	चव्हाण किशोर, चव्हाण दीपक	नाशिक, इनसाईट पब्लिकेशन	१,२,४,३
४.	शास्त्र अध्यापन पद्धती व आशययुक्त अध्यापन	बोंदार्डे कैलास, बोंदार्डे अश्विन, कदम चा. फ.	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	१,२,४,३
५.	विज्ञान शिक्षण भाग –१ स्वरूप, वैशिष्ट्ये व अध्यापन	डॉ. मानसी राजाध्यक्ष, डॉ. रंजन गरगे, डॉ. सुधाकर आगरकर	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	१
६.	विज्ञान शिक्षण भाग – २ प्रात्यक्षिक, संप्रेषण, वैज्ञानिक दृष्टिकोन		यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	४
७.	विज्ञान शिक्षण भाग – ३ अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, आशययुक्त अध्यापन		नाशिक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ	३
८.	विज्ञान शिक्षण भाग–४ मूल्यमापन व संशोधन		यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	५
९.	विज्ञानाचे अध्यापन	हकीम प्रभाकर	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	१,२,३,४
१०.	आशययुक्त अध्यापन पद्धती	भिंताडे व्ही. आर., जगताप ह. ना. बोंदार्डे के. एम.	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	१,२,३,४
११.	आशययुक्त अध्यापन पद्धती			
१२.	विज्ञान आशययुक्त अध्यापन पद्धती व अध्यापन शास्त्र विश्लेषण	जोशी अनंत बोरसे चंद्रकांत	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	१,३,४ २,३,५
१३.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२	अभ्यासक्रम विकसन विभाग	नेहा पब्लिकेशन, नाशिक	१,३,४
१४.	इ. ६वी ते ८वी विज्ञान पाठ्यपुस्तक	पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ	महा. रा. शै. सं. व प्र. प. पुणे बालभारती	२,३,५ १,२,४

पूरक संदर्भ साहित्य

- **संदर्भ साहित्य**

- SCF (2010) : State Council of Education Research & Training, Pune
- NCF (2005) : National Council of Education Research & Training, Delhi
- NCFTE (2009) : State Council of Education Research & Training, Pune
- RTE (2009) : State Council of Education Research & Training, Pune
- EDITAR (2008) : Curriculum of Diploma in Teacher Education, State Council of Education Research & Training, Pune.
- NCTE (2009) : Curricumul for Teacher Education, State Council of Education Research & Training.
- Das R.C. : Modern Science Teaching, Delhi, Sterling Publish
- Gupta S. K. : Teaching of Science Education
- Kohali V. K. : How to teach Science, Vivek Publisher.
- Sharma R.C. : Modern Science Teaching, Delhi, Danpat Ra & Sons.
- Rai B.C. : Methods Science Teaching.
- Westway : F.W. Science Teaching
- Shinde D.P. : Methods of Science, Nagpur, Urban art publication.
- Shrivastav Shourie J. T. (1989) : Industructional Objectives of School Subject, New Delhi, NCERT.
- वैद्य पाटील : शास्त्र पदविका – विज्ञान, पुणे; निराली प्रकाशन
- आरसे, दिघे पाटील : (१९७४) 'शास्त्राचे अध्यापन' पुणे, नूतन प्रकाशन
- www.edheends.org/mind activity
- www.sciencekids.co.nz-Intractive science games.
- www.kids.national Geography.com/kids/-Science learning
- www.wonderville.co-activity
- www.tryscience.org-interactive experiments on kids
- www.pbsaids.org-scientific news
- www.sciencetoymaker.com-games
- www.learningreviews.com-science-website-for-kids.html
- www.giftedkids.ic/science
- www.interactivesites.weebly.com/science.html
- www.hbcsce.tifr.res.in
- www.science-teachers.com

पाठ्यक्रम क्र. एस – ८

सामाजिकशास्त्र : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र : भाग - १

पाठ्यक्रम भूमिका :

'राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५' च्या निर्मितीपासून देशातील शिक्षणप्रक्रियेमध्ये विविध प्रकारचे लक्षणीय बदल होत आहेत. परिणामत: अध्यापक शिक्षण अभ्यासक्रमातही कालसुसंगत बदल करणे आवश्यक आहे. त्या दृष्टीने प्राथमिक शिक्षण पदविकेच्या दुसऱ्या वर्षाच्या अभ्यासक्रमात 'सामाजिकशास्त्राचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र' या विषयाचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे. या विषयाचे 'भाग १ : इतिहास व नागरिकशास्त्राचे अध्यापनशास्त्र' आणि भाग २ : भूगोलाचे अध्यापनशास्त्र' असे दोन भाग करण्यात आले आहेत. नवीन शालेय शिक्षण योजनेनुसार इयत्ता तिसरी ते इयत्ता पाचवीसाठी 'परिसर अभ्यास भाग १ व २' हा विषय अंतर्भूत करण्यात आला आहे. यामध्ये इतिहास, भूगोल, नागरिकशास्त्र व विज्ञान या विषयांबाबतचा एकात्म दृष्टिकोन मांडण्यात आला आहे. परिसर अभ्यासाच्या अध्ययन–अध्यापनशास्त्राचा समावेश 'डीएलएड' च्या प्रथम वर्षाच्या अभ्यासक्रमात करण्यात आला आहे. हाच एकात्म दृष्टिकोन लक्षात घेऊन द्‌वितीय वर्षासाठी 'सामाजिकशास्त्राचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र' असा एकच विषय ठेवण्यात आला आहे.

दुसऱ्या वर्षाचा अभ्यासक्रम हा मुख्यत: इयत्ता सहावी ते आठवीच्या शालेय अभ्यासक्रमाशी संबंधित आहे. शालेय स्तरावर इयत्ता सहावी ते आठवीसाठी इतिहास व नागरिकशास्त्र हे विषय एकत्र, तर भूगोल हा स्वतंत्र विषय आहे. हे लक्षात घेऊन 'सामाजिकशास्त्राचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र' या विषयाचे वर नमूद केल्याप्रमाणे दोन भाग केले आहेत.

इतिहास, नागरिकशास्त्र व भूगोल या विषयांबाबत विद्‌यार्थ्यांमध्ये जिज्ञासानिर्मिती व त्याची पूर्तता होण्याच्या दृष्टीने शालेय अभ्यासक्रम विद्‌यार्थ्यांपर्यंत अतिशय सहजतेने; पण तितक्याच परिणामकारकतेने पोहोचणे आवश्यक असते. त्यासाठी वरील तिन्ही विषयांतील मूलभूत व आधुनिक संबोध, अध्यापन पद्‌धती व तंत्रज्ञानयुक्त साधने, सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन आदी बाबी आत्मसात करण्यास प्रस्तुत अभ्यासक्रम छात्राध्यापकांना अधिक उपयुक्त ठरेल.

आकृतिबंध :

भाग १ : इतिहास व नागरिकशास्त्राचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र

घटक	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१	इतिहास व नागरिकशास्त्राचे स्वरूप, अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके	०.५	१६	०५	१०
२	इतिहास व नागरिकशास्त्राचे अध्यापन व नियोजन	१.०	३२	१०	१०
३	मूल्यमापन प्रक्रिया : संकल्पना व साधने	०.५	१६	०५	१०
	भाग १ : एकूण	**२.०**	**६४**	**२०**	**३०**

उद्‌दिष्टे :

छात्राध्यापकांना,

१. प्राचीन काळापासून ते वर्तमानापर्यंत सुरू असलेली समाजाच्या विकासाची निरंतर प्रक्रिया समजून घेण्यास मदत करणे.

२. इतिहास विषयाच्या पाठ्यपुस्तकातील आशयाचे विश्लेषण करण्यास सक्षम बनविणे.

३. मानवी हक्क, सांविधानिक जबाबदाऱ्या व नागरिकत्वाची जाणीव निर्माण होण्यास सक्षम बनवणे.

४. नवीन अध्यापन पद्धती, दृक्श्राव्य साधने, माहिती तंत्रज्ञान आदींच्या साहाय्याने इतिहास व नागरिकशास्त्राचे अध्यापन करताना विविध प्रकारच्या आंतरक्रिया व वर्गरचना करण्यास प्रवृत्त करणे.

५. इतिहास विषयाच्या संदर्भात मूल्यमापनाच्या विविध पद्धती, साधने, तंत्रे यांचा वापर करण्यासाठी मार्गदर्शन करणे.

६. देशाच्या इतिहासाचा योग्य अभिमान बाळगून चिकित्सक वृत्तीने घटनांचे विश्लेषण करण्यास साहाय्य करणे.

७. विश्वबंधुत्व, राष्ट्राभिमान, जीवनमूल्ये, जीवनकौशल्ये व गाभा घटक यांचे स्वत:च्या व विद्यार्थ्यांच्या जीवनात उपयोजन करण्याची शिकवण देणे.

भाग १ : इतिहास व नागरिकशास्त्राचे घटक :

घटक क्र. १ : इतिहास व नागरिकशास्त्राचे स्वरूप, अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) इतिहास व नागरिकशास्त्र यांचा अर्थ, व्याख्या, स्वरूप व शालेय विषयांतील व्याप्ती; तसेच अभ्यासक्रमातील स्थान २) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या अध्ययन-अध्यापनाची गरज ३) प्राथमिक शिक्षणाचा (इयत्ता सहावी ते आठवी) बदलता अभ्यासक्रम ४) इतिहास, नागरिकशास्त्राची पाठ्यपुस्तके व त्यांचे उद्दिष्टांनुसार चिकित्सक विश्लेषण
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) इतिहास व नागरिकशास्त्र हे विषय काय आहेत, ते समजून घेऊन त्यांची वस्तुनिष्ठता तपासतील. २) दैनंदिन घटनांचे ऐतिहासिक संदर्भ ओळखण्याचा प्रयत्न करतील. ३) नागरिकांचे मूलभूत हक्क, कर्तव्ये, जबाबदाऱ्या, सामाजिक भान आदी गोष्टी जाणून घेतील व भावी शिक्षक या नात्याने समाजबदलासाठी प्रयत्न करतील. ४) प्राथमिक शिक्षणाची उद्दिष्टे, इतिहास व नागरिकशास्त्र अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे आणि इयत्ता सहावी ते आठवीचा पाठ्यक्रम यांचा परस्पर संबंध स्पष्ट करतील. ५) शालेय विद्यार्थ्यांच्या बोधात्मक, क्रियात्मक व भावात्मक क्षेत्राचा विकास पाठ्यपुस्तकाच्या आशयातून योग्य प्रकारे होत आहे याचे विश्लेषण करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) इतिहास व नागरिकशास्त्र यांचे स्वरूप, व्याख्या, व्याप्ती याबाबत पॉवर पॉईंट सादरीकरण २) सामाजिकशास्त्राची वस्तुनिष्ठता व अध्ययनाची गरज या विषयांची गटचर्चा ३) समकालीन प्रश्न व नागरिकांची कर्तव्ये यांविषयी गटचर्चा ४) बदलते प्राथमिक शिक्षण आणि इतिहास अध्यापकांची भूमिका या विषयावर चर्चासत्र

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
		५) इयत्ता सहावी ते आठवीच्या इतिहास, नागरिकशास्त्राच्या पाठ्यक्रमाच्या उद्दिष्टांची पूर्ती व पाठ्यपुस्तकांचा आशय यासंबंधी गटचर्चा ६) पाठ्यपुस्तक समीक्षणाविषयी व्याख्याने व विद्यार्थ्यांना मतप्रदर्शनाची संधी

घटक क्र. २ : इतिहास व नागरिकशास्त्राचे अध्यापन व नियोजन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या विविध संरचना २) इयत्ता सहावी ते इयत्ता आठवीच्या इतिहास व नागरिकशास्त्र या विषयांच्या पाठ्यपुस्तकांमधील मूलभूत व नवे संबोध. ३) अध्यापनाच्या विविध पद्धती : कथन, आधार–परीक्षण, प्रकल्प, नाट्यीकरण, भूमिका–अभिनय, क्षेत्रभेट, व्हिडिओ क्लिप व पॉवरपॉईंट सादरीकरण, शोधन पद्धती इत्यादी. ४) ज्ञानरनावादी दृष्टिकोन व इतिहास व नागरिकशास्त्राचे अध्यापन ५) वार्षिक नियोजन, घटक नियोजन व पाठनियोजन
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या विविध संरचना सांगून तक्ते तयार करतील. २) पाठ्यपुस्तकातील आशयानुरूप योग्य अध्यापन पद्धतीची निवड करून नमुना पाठ घेतील. ३) पाठाच्या वेळी विविध प्रकारच्या वर्गरचना, आंतरक्रियांच्या विविध पद्धती वापरून विद्यार्थ्यांना स्वयंअध्ययनाची संधी निर्माण करून देतील. ४) दृक्श्राव्य साधने आणि माहिती तंत्रज्ञानाचा सादरीकरणासाठी योग्य वापर करतील. ५) अध्यापनातील नियोजनाचे महत्त्व लक्षात घेऊन विविध प्रकारचे व इयत्तांचे वार्षिक, घटक व पाठनियोजन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) इतिहास व नागरिकशास्त्रातील विविध संरचनांच्या तक्त्यांची निर्मिती. २) नवीन संबोधांचे वर्गासमोर स्पष्टीकरण/सादरीकरण, त्यासाठी इंटरनेटचा योग्य उपयोग. ३) विविध अध्यापन पद्धतींचे नमुनापाठ. ४) पारंपरिक अध्यापन व ज्ञानरचनावादी अध्यापन यांचे महत्त्व, साम्य फरक व फायदेतोटे यांविषयी गटचर्चा. ५) वार्षिक, घटक व पाठनियोजनाचे निरीक्षण व अभ्यास कार्यशाळा. ६) नियोजनाच्या विविध तक्त्यांची निर्मिती, विविध नियोजनांचे गटात मूल्यमापन. ७) इंटरनेटच्या साहाय्याने नमुनापाठाचे प्रसारण.

घटक क्र. ३ : मूल्यमापन : संकल्पना व साधने

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या संदर्भात सातत्यपूर्ण व सर्वंकष मूल्यमापन आणि विविध साधने व तंत्रे. २) संविधान तक्ता व चाचणी निर्मिती ३) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या उत्कृष्ट अध्यापनासाठी स्वकौशल्यविकसन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या संदर्भात सातत्यपूर्ण व सर्वंकष मूल्यमापन कसे करावे हे समजून घेतील. २) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या संदर्भात मूल्यमापनाची संकल्पना, तंत्रे व भारांश समजून घेतील. ३) 'शिकता शिकता मूल्यमापन' हा संबोध (प्रक्रियांतर्गत मूल्यमापन) स्पष्ट करतील. ४) संविधान तक्ता, नैदानिक चाचणी, संदर्भनिकष चाचणी, घटक चाचणी यांचे नमुने तयार करतील. ५) आंतरवासितेमध्ये विद्यार्थ्यांच्या मूल्यमापनानंतर त्यांना योग्य प्रत्याभरण देतील. ६) इतिहास अध्यापकांची शैक्षणिक व व्यावसायिक पात्रता आणि आवश्यक गुणवैशिष्ट्ये सांगतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या संदर्भात पदनिश्चयन श्रेणी, पडताळा सूची, प्रासंगिक नोंदी, उपचारात्मक अध्यापन, विकासात्मक मूल्यमापन आदींविषयी कार्यशाळा. २) आंतरवासिता कालावधीत सातत्यपूर्ण व सर्वंकष मूल्यमापन पद्धतींचा प्रत्यक्ष वापर. ३) संगणकाच्या साहाय्याने संविधान तक्त्याची निर्मिती. ४) इतिहास व नागरिकशास्त्राच्या चांगल्या अध्यापकाच्या गुणवैशिष्ट्यांची यादी करणे. ५) छात्राध्यापकांच्या अध्यापन वैशिष्ट्यांबाबत परस्परांमध्ये चर्चा. ६) सहकार्यात्मक अध्यापन आणि स्पर्धात्मक अध्यापन यातून स्वविकसनाच्या संधी

संदर्भ ग्रंथसूची

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	इतिहास अध्यापन पद्धती	डॉ. सुरेश करंदीकर, डॉ. मीना मंगरूळकर	फडके प्रकाशन (२००७)	१, २, ३
२.	इतिहासाचे आशययुक्त अध्यापन पद्धती	डॉ. अरविंद दुनाखे	नित्यनूतन प्रकाशन (२००७)	१, २
३	इतिहास, नागरिकशास्त्र व प्रशासन : विषयज्ञान व अध्यापन पद्धती	प्रा. ज्योती महंत	नूतन प्रकाशन, पुणे (१९९८)	१, २, ३
४.	इतिहासाचे आशययुक्त अध्यापन	डॉ. ज्ञानदेव शिंदे, रेखा टोपकर	नित्यनूतन प्रकाशन (२००५)	१, २
५.	इतिहास अध्यापन पद्धती	प्रा. सि. म. तिवारी	नूतन प्रकाशन, पुणे (२००१)	२, ३
६.	उद्याच्या शिक्षकासाठी इतिहास शिक्षण	डॉ. नलिनी पिचड, प्रा. वैशाली सूर्यवंशी	इनसाइट पब्लिकेशन, नाशिक (२००८)	३
७.	शैक्षणिक मूल्यमापन	डॉ. ह. ना. जगताप	फडके पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर	३
८.	शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशोध	डॉ. वा. ना. दांडेकर	अनमोल प्रकाशन, पुणे	३
९.	इतिहासाचे अध्यापन : पद्धती व तंत्र	श्री. मा. पत्की	मिलींद प्रकाशन, औरंगाबाद (१९८०)	२, ३
१०.	आशयासहित अध्यापन पद्धती: इतिहास	प्रा. शैलजा भंगाळे	व्यंकटेश प्रकाशन, जळगाव.	२, ३
११.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२	अभ्यासक्रम विकसन विभाग	महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे.	१, २, ३
१२.	आशययुक्त अध्यापन पद्धती	डॉ. कविता साळुंखे	यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.	१, २, ३
१३.	आशययुक्त अध्यापन	डॉ. जगताप, डॉ. भिंताडे, डॉ. बोंदार्डे	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे	१, २, ३
१४.	इ. सहावी ते आठवीची इतिहास व नागरिकशास्त्राची पाठ्यपुस्तके	पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ	बालभारती, पुणे	१, २, ३

पूरक संदर्भ साहित्य

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे
१.	डायमंड सामाजिक ज्ञानकोश खंड १ ते ३	----	डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे
२.	महाराष्ट्र संस्कृती कोश	संपादन : डॉ. दुर्गा दिक्षीत	डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे (२००९)
३	शैक्षणिक टीप कोश	शं. कृ. सोहोनी	सौ. सुधा शं. सोहोनी (१९९३)
४.	ऐतिहासिक शब्दकोश	य. न. केळकर	डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे (१९६२)
५.	रचनावाद आणि शिक्षण	रमेश पानसे	ग्राममंगल प्रकाशन

संकेतस्थळे

1.	http://wikipedia.org/wiki/region
2.	http://resourcesforhistoryteachers.wikispaces.com/
3.	http://teachinghistory.org/
4.	http://besthistorysites.net/general-history-resources/
5.	http://www.history.com/shows/classroom
6.	http://www.teachersofindia.org/en
7.	http://www.teachersofindia.org/hi
8.	http://ketkardnyankosh.com
9.	http://marathivishwakosh.in/
10.	http://mr.wikipedia.org/s/1de
11.	http://itihasshikshan.blogspot.in/
12.	http://sadanandmore.wordpress.com/

◈◈◈

भाग २ : भूगोल : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र

आकृतिबंध :

घटक	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारिक गुण
१	भूगोल विषयाचे स्वरूप, अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके	०.५	१६	५	१०
२	भूगोलाचे अध्यापन व नियोजन	१.०	३२	१०	१०
३	मूल्यमापन : संकल्पना व साधने	०.५	१६	५	१०
	भाग २ : एकूण	**२.०**	**६४**	**२०**	**३०**

उद्दिष्टे :

छात्राध्यापकांना,

१. शालेय स्तरावरील भूगोलाच्या अभ्यासक्रमातील नवीन संबोध अभ्यासून शैक्षणिक साहित्य व प्रतिकृती निर्माण करण्यास उद्युक्त करणे.

२. भूगोल विषयाला अनुसरून विविध अध्यापन पद्धती, दृक्श्राव्य व माहिती तंत्रज्ञान साधनांचा वापर करण्यास सक्षम बनविणे.

३. स्थानिक पातळीपासून ते जागतिक स्तरापर्यंत भौगोलिक घटकांमधील सहसंबंध व परस्परांवरील अवलंबन समजून घेण्यास मदत करणे.

४. भूगोल विषयाच्या संदर्भात सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची विविध साधने, तंत्रे व पद्धती यांच्या समर्पक वापरासाठी मार्गदर्शन करणे.

५. भूगोलाच्या अध्ययन–अध्यापनातून गाभाभूत घटक, मूल्ये, जीवन कौशल्ये अंगीकारण्यास साहाय्य करणे.

घटक क्र. १ : भूगोल विषयाचे स्वरूप, अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) भूगोलाच्या व्याख्या, स्वरूप, शालेय स्तरावरील व्याप्ती व अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे. २) भूगोलाच्या इयत्ता सहावी ते आठवीच्या अभ्यासक्रमातील मूलभूत व नवीन संबोध, भूगोलाची क्षेत्रे. ३) भूगोल विषय आणि मानवी जीवन यांचा सहसंबंध ४) भूगोल पाठ्यक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यपुस्तके ५) भूगोलाच्या पाठ्यपुस्तकांचे चिकित्सक विश्लेषण.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) भूगोल विषयाची शालेय स्तरावरील व्याप्ती स्पष्ट करतील. २) भूगोल विषयातील विविध संबोधांच्या व्याख्या करतील, उदाहरणे देतील आणि परस्परसंबंध विशद करतील. ३) दैनंदिन जीवन आणि भूगोल यांची सांगड घालतील. (उदा. ऋतुचक्र, दिशा व नकाशांचे ज्ञान, राज्यातील दुष्काळ, जलयुक्त शिवार, इत्यादी) ४) सराव पाठांच्या वेळी भूगोलाच्या पाठ्यक्रमाची उद्‌दिष्टे लक्षात घेऊन अध्यापन करतील. ५) पाठ्यपुस्तकांचा आशय हा विद्यार्थ्यांच्या भावात्मक, बोधात्मक व क्रियात्मक क्षेत्राच्या विकसनासाठी पूरक आहे अथवा नाही हे पडताळून पाहतील. ६) भौगोलिक घटनांची कारणमीमांसा करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) भूगोल विषयाचे स्वरूप, अन्य विषयांशी समवाय, उद्‌दिष्टे, अभ्यासक्रम आदींचे पॉवरपॉईंट सादरीकरण. २) संबोधांचे स्वयंअध्ययन; संदर्भग्रंथ, नियतकालिके व वृत्तपत्रीय कात्रणे, भूगोलकोश, विविध नकाशे आदींचे वाचन, इंटरनेटचा वापर. ३) भूगोलाशी संबंधित विविध विषय, घटनासंबंधी छायाचित्रांचे प्रदर्शन, स्लाइड शो (उदा. भारतीय उपखंडातील त्सुनामी, मुंबईतील २६ जुलै २००७ चा जलप्रलय, जपानमधील फुकुशिमा अणुभट्‌टी दुर्घटना, उत्तराखंडमधील ढगफुटी, माळीण येथील भूस्खलन, आदी). ४) पाठ्यक्रमाच्या उद्‌दिष्टांबाबत गटचर्चा. ५) पाठ्यपुस्तकांच्या विश्लेषणासंदर्भात तज्ज्ञांशी चर्चा, मुलाखती. ६) पाठ्यपुस्तकांतील आशयाचे विश्लेषण व त्याचे गटश: सादरीकरण

घटक क्र. २ : भूगोलाचे अध्यापन व नियोजन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) भूगोल अध्यापनाच्या विविध पद्‌धती. अ) १) प्रादेशिक पद्‌धत २) राजकीय पद्‌धत ब) १) निरीक्षण २) क्रीडन ३) प्रकल्प ४) सहल क) १) लोकपद्‌धत २) पदार्थपद्‌धत २) भूगोल अध्यापनाची तंत्रे : चर्चा, गटचर्चा, परिसंवाद, पर्यवेक्षित अभ्यास, जीआयएस व जीपीएसचा वापर, नकाशावाचन ३) ज्ञानरचनावाद व भूगोलाचे अध्यापन ४) भूगोलाचे अध्यापन व विविध साधने, भूगोल प्रयोगशाळा ५) भूगोल अध्यापनाचे वार्षिक नियोजन, घटक नियोजन व पाठनियोजन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) पाठ्यांश व विद्यार्थ्यांचा वयोगट लक्षात घेऊन अध्यापनाच्या योग्य पद्धती व तंत्रांचा वापर करतील. २) भूगोलाच्या संदर्भात ज्ञानरचनावाद हा संबोध स्पष्ट करतील. ३) भूगोल अध्ययन–अध्यापनाचे विविध स्रोत स्पष्ट करतील. ४) भूगोलाच्या अध्यापनासाठी विविध शैक्षणिक साधने, प्रतिकृती, इंटरनेटचा वापर करतील. ५) भूगोल प्रयोगशाळा विकसित करण्याचा प्रयत्न करतील. ६) विविध प्रकारच्या नकाशांचे वाचन करतील व आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या मदतीने नकाशांमध्ये अचूक माहिती भरतील. ७) भूगोल अध्यापनातील नियोजनाचे महत्त्व समजून घेतील. ८) वार्षिक नियोजन, पाठ नियोजनातील आवश्यक बाबी स्पष्ट करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) भूगोलाच्या आदर्श पाठांच्या चित्रफिती दाखविणे व त्यावर चर्चा घडविणे. २) विविध अध्यापन पद्धती, साधने, तंत्रे यांचे नमुना पाठ दाखविणे. ३) विविध शाळांमध्ये जाऊन भूगोल अध्यापनाचे निरीक्षण. ४) भूगोल प्रयोगशाळेचा जास्तीत जास्त वापर (पृथ्वीचा गोल, नकाशे, ॲटलास, उठाव नकाशे, जीपीएस, जीआयएस, तक्ते, आलेख, प्रतिकृती, इत्यादी) ५) शाळेचा, गावाचा, तालुक्याचा व जिल्ह्याचा नकाशा तयार करणे, गुगल मॅपवर ठिकाणे टॅग करणे. ६) सरावपाठ व आंतरवासिता कालावधीत विविध वर्गरचना व आंतरक्रिया साधण्याची संधी. ७) भूगोल मंडळाची स्थापना. ८) वार्षिक, घटक व पाठनियोजनासाठी वर्गभेटी व गटचर्चा.

घटक क्र. ३ : मूल्यमापन – संकल्पना व साधने

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) भूगोल विषयाच्या संदर्भात सातत्यपूर्ण व सर्वंकष मूल्यमापनाची प्रक्रिया २) आशयानुरूप मूल्यमापन साधनांची निवड ३) आशयानुरूप मूल्यमापन साधनांची निर्मिती व उपयोजन ४) संविधान तक्ता व चाचणी निर्मिती ५) चांगल्या भूगोल अध्यापकाची गुणवैशिष्ट्ये

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) भूगोल विषयासंदर्भात मूल्यमापन हा संबोध स्पष्ट करतील. २) शालेय विद्यार्थ्यांचे आंतरवासिता कालावधीत सातत्यपूर्ण व सर्वंकष मूल्यमापन करतील. ३) मूल्यमापनासाठी साधनांच्या निर्मितीची प्रक्रिया समजून घेतील. ४) सरावपाठ व आंतरवासिता कालावधीत अचूक मूल्यमापन साधनांचा वापर करतील. ५) भूगोलाचा चांगला अध्यापक होण्यासाठी आवश्यक कौशल्यांबाबत व शैक्षणिक व्यावसायिक पात्रतेबाबत चर्चा करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची साधने, तंत्रे इत्यादींबाबत पॉवरपॉईंट सादरीकरण. २) मूल्यमापनाचा संबोध स्पष्ट करण्यासाठी तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन ३) मूल्यमापनाच्या साधनांची निर्मिती व त्यासाठी गटकार्य ४) सरावपाठ, आंतरवासिता कालावधीत मूल्यमापनाच्या नोंदींची प्रत्यक्ष संधी ५) संधिवान तक्ता व चाचण्यांची गटशः निर्मिती व चर्चा ६) भूगोल विषयाच्या तज्ज्ञ अध्यापकांच्या मुलाखती व चर्चा ७) छात्राध्यापकांच्या अध्यापनाबाबत चर्चा. ८) मूल्यमापनासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर व त्यासंबधी प्रात्यक्षिके ९) चांगला भूगोल अध्यापक होण्यासाठी आवश्यक कौशल्यांबाबत मार्गदर्शनपर कार्यशाळा १०) विविध प्रात्यक्षिके व क्षेत्रभेटींचे आयोजन

संदर्भसूची

आवश्यक संदर्भ साहित्य

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२	अभ्यासक्रम विकसन विभाग	महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे	–
२.	भूगोल आशययुक्त अध्यापन	सुग्रीव गोरे, चंद्रकांत उलभगत	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे (२००९)	१, २, ३
३	उद्याच्या शिक्षकांसाठी भूगोल शिक्षण	कुलदीपसिंह राजपूत, विक्रम सारूक	इनसाइट पब्लिकेशन, नाशिक (२०११)	२, ३
४.	दृष्टिक्षेपात भूगोल अध्यापन	सोफिया भा. त्रिभुवन	नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे (२००९)	२, ३
५.	भूगोलाचे अध्यापन	द. बा. पोंक्षे	नूतन प्रकाशन, पुणे (२००३)	१, २, ३
६.	अध्यापनशास्त्र आणि पद्धती	म. बा. कुंडले	व्हीनस प्रकाशन, पुणे	२, ३
७.	Effective Instructional Strategies	Kenneth D. Moore	Sage Publication, India, New Delhi	२, ३
८.	Modern Methods of Teaching Geography	Agarwal	Swaup () New Delhi (2000)	१, २, ३

पूरक संदर्भ साहित्य

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे
१.	भूगोल अध्यापन : एकात्म पाठ्यांश पद्धती	द. बा. पोंक्षे	नूतन प्रकाशन, पुणे (२००३)
२.	भूगोल अध्यापन आणि अध्ययन	भा. गो. बापट	व्हीनस प्रकाशन, पुणे (२००७)
३	भूगोल अध्यापन : एक दृष्टिक्षेप	ए म. आर. जाधव	चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर (२००५)

संकेत स्थळे

Sr. No.	Websites
1.	https://www.nasa.gov/audience/foreducators/
2.	http://science.nationalgeographic.com
3.	http://wikipedia.org/wiki/region
4.	http://www.kidsgeo.com/
5.	http://www.teachersofindia.org/en
6.	http://www.teachersofindia.org/hi
7.	http://ketkardnyankosh.com
8.	https://marathivishwakosh.in/
9.	https://mr.wikipedia.org/s/1nj

सूचना : याशिवाय प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम इयत्ता सहावी ते आठवीमध्ये भूगोल विषयातील संबोधनिहाय संकेतस्थळांची विस्तृत यादी दिलेली आहे. त्यांचाही उपयोग होईल.

पाठ्यक्रम क्र. एस – ९

कलाशिक्षण : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र : चित्रकला

पाठ्यक्रम भूमिका :

कला शिक्षणाचा मुख्य उद्देश निर्भयतेने, आत्मविश्वासाने सुप्तगुणांचे प्रकटीकरण करणारा, संवेदन क्षमता जोपासणारा, स्वनिर्मितीचा आनंद घेत–घेत कलेचा दृष्टिकोन आत्मसात करणारा विद्यार्थी निर्माण व्हावा हा आहे.

कला विषयामध्ये नवनिर्मिती होत असते. या नवनिर्मितीतून मानवाच्या सर्वांगीण विकासास मदत होते. कलानिर्मितीद्वारा बौद्धिक, मानसिक, शारीरिक, सामाजिक, सर्जनात्मक, सौंदर्यात्मक व अवबोधनात्मक विकास होत असतो. या सप्तकांद्वारेच मानवाचे व्यक्तिमत्त्व घडत असते. कला विषयातून छात्राध्यापकांच्या कल्पनाशक्तीला चालना मिळावी अशी अपेक्षा आहे. छात्राध्यापकांना शिक्षण देताना आपण मुक्ताविष्काराची काळजी घ्यावयाची आहे. स्वनिर्मितीचा आनंद घेण्याची प्रत्यक्ष अनुभूतीही द्यावयाची आहे. विविध माध्यमाविषयांचे ज्ञान वाढविणे, त्यांच्या मनातील भावना व्यक्त करण्यासाठी आणि आविष्कारासाठी त्यांना चालना देणे अशी आपली अध्यापन पद्धती असावी. कला शिक्षणाच्या उद्दिष्टांचे विस्मरण होऊ न देता आपले अध्यापन कार्य अधिक परिपूर्ण व कल्पक कसे होईल याचा अध्यापकाने सतत विचार करणे आवश्यक आहे.

हा पाठ्यक्रम शिकविण्याऱ्या अध्यापकांनी आपला विद्यार्थी (छात्राध्यापक) हा इ. १ ली ते इ. ८ वीच्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करणारा आहे हे लक्षात ठेवून हा विषय शिकवावा व आपला शिकविण्याचा दृष्टिकोनही तसाच ठेवावा; जेणेकरून आपला छात्राध्यापक त्याच्या विद्यार्थ्याला तशी संधी उपलब्ध करून देईल.

कला विषय शिकविण्यासाठी स्वतंत्र कलातज्ज्ञ, उच्चशिक्षित कलाध्यापक उपलब्ध होईलच असे नाही. हा अभ्यासक्रम करताना अशी काळजी घेतली आहे की कलेची आवड असलेला कोणत्याही विषयाचा अध्यापक, इतर शाळांतील कलाशिक्षक तसेच समाजातील कलेतील जाणकार हा विषय शिकवू शकतील.

पाठ्यक्रमाची निर्मिती करताना छात्राध्यापकाची निरीक्षणशक्ती, स्मरणशक्ती, कल्पनाशक्ती, सर्जनशीलता, नवनिर्मिती व सौंदर्यदृष्टी यांसारख्या क्षमतांचा विकास करण्याचा प्रयत्न केला आहे. कलाविष्कारासाठी आधुनिक साधन साहित्य व तंत्रज्ञानाचा जाणीवपूर्वक वापर करण्यास प्रवृत्त करण्याकडे लक्ष दिले आहे. तसेच शैक्षणिक साधनांची निर्मिती करून अध्यापन अधिक रंजक व आनंददायी करण्यास उत्तेजन दिलेले आहे.

विविध सामाजिक व सांस्कृतिक मूल्ये, जीवन कौशल्ये, विविध कला व कला परंपरांचा पारंपरिक वारसा जतन करण्या संबंधी जाणीव आपल्या अभ्यासक्रमात विविध उपक्रमांमधून करून दिलेली आहे. इयत्ता १ ली ते ८ वी च्या कला शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमात चित्र–शिल्प, गायन–वादन–नृत्य व नाट्य असे तीन विभाग करण्यात आलेले आहेत. त्या अनुषंगाने या अभ्यासक्रमात 'चित्र–शिल्प' विषयाचा विचार केलेला आहे.

पाठ्यक्रम आकृतिबंध :

घटक	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	प्रात्यक्षिक गुण
१.	कला व मुक्ताविष्कार	०.५	२०	२५
२.	कलाविषयक कौशल्याचा विकास	०.५	१३	१०
३.	कलेच्या दृष्टिकोनाचा विकास व समृद्ध जीवन जगण्यासाठी कलेद्वारे मिळणारा आनंद	०.५	१३	१०
४.	बालकला, तिचे स्वरूप/महत्त्व आणि उद्देश	०.५	०६	०५
	एकूण	**२.०**	**५२**	**५०**

उद्दिष्टे :

छात्राध्यापकांना :

१. निरीक्षण शक्ती, स्मरणशक्ती आणि कल्पनाशक्ती यांचा विकास करणे.

२. मुक्ताविष्कारातून कलानिर्मिती करण्यास संधी देणे.

३. सुप्त कलागुणांना व्यक्त होण्याची संधी देऊन स्वनिर्मिती व नवनिर्मितीचा आनंद घेण्यास प्रोत्साहन देणे.

४. सार्वजनिक, सांस्कृतिक वारसा व पर्यावरण विषयक जाणीवजागृती निर्माण करण्यास मदत करणे.

५. कला विषयांची इतर विषयांशी सांगड घालण्याची क्षमता विकसित करण्यास मदत करणे.

६. कलेची विविध तंत्रे व कौशल्ये आत्मसात करण्याची संधी देणे.

७. विविध जीवन कौशल्ये, मूल्ये रुजविण्यास मदत करणे.

घटक क्र. १ : कला व मुक्ताविष्कार

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) विविध प्रकारच्या रेखाटनांचा सराव मानवनिर्मित व निसर्गनिर्मित आणि भौमितिक आकारांची रेखाटने, स्मरणचित्र, कल्पनाचित्र व मनातील स्वैर कल्पनांचा वापर करून चित्र निर्मिती. २) प्रमाण, अचूकता या ऐवजी नवनिर्मिती अथवा सर्जनतेला वाव. ३) द्विमित व त्रिमित रचना–माध्यमे व साधन–सामग्री हाताळण्याच्या कौशल्यांचा विकास. ४) विविध अक्षरांचे वळण, विविध हेतूंसाठी अक्षरलेखन व सुशोभन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) विविध प्रकारांची रेखाटने करून मानवनिर्मित व निसर्गनिर्मित आणि भौमितिक आकारांच्या रेखाटनांचा सराव करतात. स्मरणचित्र, कल्पनाचित्र यांद्वारे मनातील स्वैरकल्पनांना चित्रबद्ध करतील. २) प्रमाण, अचूकता या ऐवजी नवनिर्मिती अथवा सर्जनतेला वाव देतील. ३) विविध चित्रांमध्ये माध्यमे व साधन सामग्री हाताळण्याचे कौशल्य विकसित करतील. ४) विविध अक्षरांच्या वळणांचा सराव करून विविध हेतूंसाठी अक्षरलेखनाचा वापर करतात व फलक सुशोभित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१. घरात व परिसरात दिसणाऱ्या अनेक गोष्टींचे आकार, रंग, पोत यांची अनुभूती येण्यासाठी निरीक्षणाद्वारे चित्रे रेखाटावी. झाडे, फुले, फळे, पक्षी, प्राणी यांसारखे नैसर्गिक आकार व विविध मानवनिर्मित वस्तूंच्या आकारांचा सराव व परिसरातील घडलेल्या घटना दैनंदिन जीवनातील घडलेला प्रसंग आठवून चित्र काढणे. स्वत:च्या कल्पनेने काढलेले चित्र, उदा. (परी, राक्षस, रोबो, अंतराळ सफर इ.)(स्मरणचित्रे), तेलखडू, पेन्सिल, कोळसा, स्केचपेन, रंग, ब्रश, शाई इ. उपलब्ध साहित्याचा वापर चित्रनिर्मितीसाठी करावा.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
		२. तळहात, बोटे, झाडांची पाने, कांदा–बटाटा, भेंडी, दोरा, कागद, स्पंज, कापड, ब्रश अशा विविध माध्यमांपासून रंगाद्वारे कागदावर ठसे घेऊन पोतनिर्मिती करून त्यांच्या संयोजनापासून चित्रनिर्मिती करणे. ३. निसर्गातील पाने, फुले, फळे, पक्षी इ. आकारांची सोप्या पद्धतीने पुनरावृत्ती करून सजावट करणे. कागदावर 'मुखवटा चित्र' काढा. कागदांना घड्या घालून प्राणी, पक्षी व सोपे आकार तयार करणे व रंगवणे. यासाठी विविध कागदांचा वापर करणे. तळहात व बोटांचा वापर करून शाडू माती, चिकणमाती किंवा परिसरातील उपलब्ध मातीपासून त्रिकोण, गोल, चौकोन (घनाकार), प्राणी–पक्षी तयार करणे. रंगीत कागद, ब्राऊन पेपर, मासिकातील रंगीत छायाचित्र, वर्तमान पत्राचा कागद, पुठ्ठा, सुतळी, दोरा इ. वस्तू वापरून 'कोलाज चित्र' व वस्तू तयार करणे. पाण्यावर तैलरंग, वॉटर प्रुफ इंक टाकून कागदावर व पांढरा रंग दिलेल्या वस्तूंवर छाप घेऊन (मोनोप्रिंट). मुक्ताविष्काराची अनुभूती देणे. स्वत:चे नाव, शाळेचे नाव, स्वातंत्र्यदिवस, झाडे लावा झाडे जगवा, पाणी वाचवा, स्वच्छ भारत अशा बोधवाक्यांचे अक्षरलेखन करणे.

घटक क्र. २ : कला विषयक कौशल्याचा विकास

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक :	१. सौंदर्य विषयक दृष्टिकोनाचा विकास. २. स्मृती व निरीक्षण शक्तीचा विकास. ३. विविध कलाकृतींच्या निर्मितीसाठी वापरलेले साहित्य, त्यांचे प्रकार व वापरण्याच्या पद्धतींची प्रात्यक्षिके.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१. विविध वस्तूंचे, आकारांचे, रंगांचे, रचनेचे सौंदर्य ओळखतील. २. दैनंदिन जीवनातील अनेक प्रसंग आठवून चित्र काढतील, तसेच समोरील दिसणाऱ्या वस्तूंचे निरीक्षण करून चित्र काढतील. ३. काचेच्या वस्तू, मातीच्या वस्तू, लाकडी वस्तू, कापडाच्या वस्तू, कागदी वा पुठ्ठ्यांच्या वस्तू ओळखतील व त्यांची निर्मिती प्रक्रिया पाहतील. पेन्सिल, कोळसा, तेलखडू, ब्रश, कापड, बोटे, दगड, पाने, गेरू (काव), चुना, रंगीत माती इ. माध्यमांद्वारे रंगलेपन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१. पाना–फुलांचे, पक्ष्यांचे, प्राण्यांचे आकार, त्यांचे रंग व रचना, त्यातील सौंदर्य चित्रांद्वारे, चित्रफितींद्वारे लक्षात आणून देऊन ते काढण्याची संधी देतात. पाना–फुलांचे आकार काढा. २. घरातील वस्तू, खेळणी, कपडे, भांडी यांचे आकार आठवून वा प्रत्यक्ष निरीक्षण करून रेखाटने करा. घरातील ५ वस्तूंचे व भांड्यांचे आकार काढा.

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
		३. विविध माध्यमातील वस्तूंतील फरक त्यांच्या पोतावरून लक्षात आणून द्या व त्या कशा तयार करतात याचे वर्णन करा वा दृश्ये दाखवा. विविध वस्तूंचे ठसे वा रेषांमधून चित्रनिर्मिती करण्यासाठी विविध पोतांचे प्रकार वापरा. कागदाचा लगदा तयार करून त्यापासून मुखवटा तयार करा.

घटक क्र. ३ : कलेच्या दृष्टिकोनाचा विकास व समृद्ध जीवन जगण्यासाठी कलेद्वारे मिळणारा आनंद

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१. कलेबद्दल आवड निर्माण करणे. २ मुक्त अभिव्यक्तींचा आनंद उपभोगण्याची संधी उपलब्ध करणे. ३. 'स्व' निर्मितीच्या आनंदाची प्रत्यक्ष कृतीतून अनुभूती व संधी. ४. कलेच्या माध्यमातून संस्कृतीच्या संवर्धनाचे कार्य.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१. कलेबद्दल आवड निर्माण करण्यासाठी विविध माध्यमांची ओळख करून देतील व ती माध्यमे वापरून विविध प्रात्यक्षिके दाखवतील. २. एकाच माध्यमातून प्रत्येकाच्या वेगवेगळ्या रचना, आकार, रंगसंगतीचे वेगळेपण लक्षात आणून देतील. ३. विविध साहित्य उपलब्ध करून देऊन 'स्व' निर्मितीच्या आनंदाची अनुभूती देतील. ४. शाळेतील विविध कार्यक्रम पत्रिका, सजावट, सुशोभन व स्वच्छतेचे महत्त्व प्रत्यक्ष कृतीद्वारे करण्यास सांगतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१. कागदांच्या तुकड्यांपासून कोलाज चित्र तयार करा. २. प्लॅस्टिक बाटल्यांपासून पेन स्टॅण्ड, वॉलपिस, मोबाईल स्टॅण्ड इ. वस्तू तयार करा. ३. झाडांचे बी वापरून किंवा धान्यांपासून भेटकार्ड तयार करा. ४. शाळेतील स्नेहसंमेलनासाठी कार्यक्रम पत्रिका व दर्शनी फलकावरील सुशोभन करा. विविध कला संग्रहालये, कला दालने, प्रदर्शने, कला महाविद्यालय, ऐतिहासिक वास्तू, मंदिरे इ. ना क्षेत्रभेट देऊन अहवाल लेखन करा.

घटक क्र. ४ : 'बालकला' तिचे स्वरूप, महत्त्व आणि उद्‌देश

अ.क्र.	मुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	१) 'बालकला' स्वरूप-महत्त्व २) 'बालकलेची' वैशिष्ट्ये
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) 'बालकलेचे' स्वरूप व महत्त्व समजून घेतील. २) 'बालकलेची' वैशिष्ट्ये समजून घेऊन चित्रांचे योग्य मूल्यमापन करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) दिसते तसे न काढता माहीत असते तसे काढणे ही 'क्ष' किरण पद्धत समजून आशयाचे विश्लेषण करा. २) अनेक नमुना चित्रे गोळा करून त्यांची निरीक्षणे नोंदवा. ३) प्राणी, पक्षी, नैसर्गिक आकार यांच्या चित्रणातील मानवी भावदर्शनाची निरीक्षणे नोंदवा. ४) मुक्ताविष्कारात विद्यार्थ्याला निर्मितीच्या माध्यमाचे स्वातंत्र्य देऊन चित्रनिर्मितीची संधी द्या.

संदर्भसूची

अ. क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशक व प्रकाशन वर्षे	घटक क्र.
१.	कलेची मूलतत्त्वे	प्रभाकर शुक्ल, एम. ए. शेलकर	कल्पना आर्ट	
२.	शालेय कला शिक्षण	श्री. ह. शहाणे	गंगाल पब्लिकेशन १९८५	
३	कथक नृत्य मार्गदर्शक	डॉ. सौ. वर्षा अरूण पाटील	नाट्य प्रतिमा प्रकाशन २०१३	
४.	भारतीय संगीताचा इतिहास व विकास इ. ११वी व १२वी	-	सचिव - महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे.	
५.	१ ते ८ कलाशिक्षण हस्तपुस्तिका	-	बालभारती, पुणे	
६.	दृक्-कला	शांतीनाथ आखाडे	गो. य. राणे प्रकाशन, पुणे ३०	
७.	कला अध्यापन	जयप्रकाश जगताप	जगताप पब्लिकेशन हाऊस, शुक्रवार पेठ, पुणे	
८.	कलादर्पण	वा. ब. स्मार्त, सौ. ठाकरे. वा. के. लेले,	गो. य. राणे प्रकाशन, पुणे ३०.	

कलाशिक्षण : अध्ययन-अध्यापनशास्त्र : संगीत

गायन व वादन

पाठ्यक्रम भूमिका :

छात्राध्यापकाची शैक्षणिक जबाबदारी ही अष्टपैलुत्वाची असते. सर्वच विषयांचे ज्ञान असण्याची गरज असल्यामुळे गायन–वादन पाठ्यक्रमांचे आयोजन केले. गायन–वादन हा विषय इतर सर्वच विषयांशी पूरक आहे. विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये गायन–वादन या कलेचे बीजरोपण व्हावे ही जबाबदारी भावी शिक्षकांची आहे. म्हणून हा पाठ्यक्रम प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमात अंतर्भूत केला आहे.

गायन–वादनाचा कलात्मक विकास कोणकोणत्या टप्प्यांना धरून होतो, याचा अंदाज छात्राध्यापकांना पाठ्यक्रमावरून निश्चित येईल. पाठ्यक्रमामध्ये समाविष्ट गोष्टी या किमान अभ्यासक्रमाचे स्वरूप दाखवितात, परंतु छात्राध्यापकाने उत्स्फूर्तपणे त्या व्यतिरिक्त करण्याजोगे असे गायन–वादनाच्या विषयात भरपूर आहे.

गायन–वादन अभ्यास करताना अनेक प्रकारे अध्यापन पद्धतींमध्ये नवनवीन प्रयोग करण्याची क्षमता छात्राध्यापकांमध्ये निर्माण होईल, आनंददायी शिक्षण, ताण–तणाव मुक्तता व आत्मविश्वास निर्माण होण्यासाठी छात्राध्यापक सतत उत्सुक असेल अशा प्रकारचे नियोजन या अभ्यासक्रमात करण्यात आले आहे.

अपेक्षेनुसार गीत प्रकारांमध्ये प्रत्येकी एक गीत यावे असे म्हटले असले तरी त्याहून अधिक गीतांचे संकलन छात्राध्यापकांनी याच काळात करावे.

भारतीय संगीताची सांस्कृतिक मूल्ये जपण्यासाठी शास्त्रीय संगीत हाच मुख्य आधार आहे. त्याबाबतची प्राथमिक माहिती शास्त्रीय संगीत या घटकाद्वारे देण्यात आली आहे.

वादनामध्ये हार्मोनियम व तबला या दोन वाद्यांचा समावेश आहे. वाद्यांची प्राथमिक माहिती दिली आहे परंतु प्रत्यक्ष वाद्य वादनासाठी वाद्ये उपलब्ध असतील तेथे जाऊन आपल्या क्षमता वाढवाव्यात. गायन–वादन विषय समजून घेऊन तो संक्रमित करण्याची पद्धत छात्राध्यापकांनी आनंदाने स्वीकारावी अशी अपेक्षा आहे.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नाव	श्रेयांक	तासिका	संकलित गुण	आकारित गुण
१	सामूहिक सादरीकरण	०.५	१६	–	१०
२	वाद्य परिचय	०.५	१६	–	०५
३	शास्त्रीय संगीत	०.५	१६	–	०५
४	हार्मोनियम वादन	०.५	१६	–	१०
	एकूण	२.०	६४	–	१०

उद्दिष्टे – छात्राध्यापकांना :

१. आनंददायी शैक्षणिक वातावरण निर्माण करणे.

२. श्रवण व निरीक्षण क्षमता वाढीस लावणे.

३. उत्तम नागरिकत्वाची मूल्ये समजून घेणे.

४. इतर विषयांशी समवाय साधणे.

५. विद्यार्थ्यांमध्ये संगीताविषयी आवड व गोडी निर्माण करणे.

घटक क्र. १ : सामूहिक सादरीकरण

अ.क्र.	घटक	तपशील
१.	उपघटक १.१ अभिनयगीत २.२ प्रार्थना १.३ राष्ट्रगीत १.४ ध्वजगीत १.५ कवितागायन	१.१) विद्यार्थ्यांचे वय व क्षमता लक्षात घेऊन बडबडगीते व अभिनयगीतांची निवड. उदा. विविध-प्राण्यांचे व पक्ष्यांचे वर्णन, रंग, नाती, अंक इ. १.२) सर्वधर्मसमभाव स्पष्ट करणाऱ्या सोप्या चालीची व शब्दांची व प्रार्थना. १.३) राष्ट्रगीतासंबंधी च्या सर्व नियमांचे पालन. १.४) राष्ट्रभक्ती वाढीस लागेल अशा सोप्या चालीच्या ध्वजगीताची निवड. १.५) पाठ्यपुस्तकातील कवितांचे गायन
२.	अध्ययन निष्पत्ती	**छात्राध्यापकांसाठी :** • शब्दांचा अर्थ लक्षात घेऊन त्यानुसार अभिनय करतील. • सर्व उपघटकांसाठी गीताची निवड करताना सोपे शब्द, सोपी चाल व तीन मिनिटांपर्यंतच्या गीतांची निवड करतील. • गीतांमधील शब्दांचे उच्चार व तालासुरांचे भान राखतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	• राष्ट्रगीत ४८ ते ५२ सेकंदात म्हणतील. • सामूहिक सराव • गीतमंच विद्या परिषद पुणे निर्मित सी.डी • गीतसंग्रह • इतर बालगीत संग्रह/सी.डी.

घटक क्र. २ : वाद्यपरिचय

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटकाचे नाव हार्मोनियम	• हार्मोनियमची वैशिष्ट्ये व आवश्यकता • हार्मोनियमची रचना
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापकांना • चित्राद्वारे हार्मोनियमची रचना समजून घेतील. • हार्मोनियमची वैशिष्ट्ये समजून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	• हार्मोनियमचे चित्र • इंटरनेटचा वापर. • हार्मोनियमसंबंधी पुस्तके

घटक क्र. ३ : शास्त्रीय संगीत

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक ३.१) स्वरपरिचय ३.२) पारिभाषिक व्याख्या ३.३) स्वरालंकार	• स्वरांची मूळ नावे : • शुद्ध स्वरांचे गायन • पारिभाषिक व्याख्या : संगीत, सप्तक, आरोह-अवरोह • स्वरसमूहानुसार २/३, ३/३ स्वरांचे चार अलंकार
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापकांना : १) स्वरांची मूळ नावे जाणतील. २) शुद्ध स्वरांचे गायन करतील. ३) पारिभाषिक शब्दांच्या व्याख्या समजून घेतील. ४) स्वरालंकारांची रचना समजून घेतील. ५) स्वरालंकार म्हणण्याचा सराव करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	हार्मोनियम

घटक क्रमांक ४ : हार्मोनियम वादन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक ४.१ शुद्ध स्वरसप्तक ४.२ स्वरालंकार ४.३ राष्ट्रगीत	१) हार्मोनियम आकृती २) शुद्ध स्वरसपप्तक वादन ३) २/२, ३/३ स्वरांचे अलंकार वादन हार्मोनियमवर राष्ट्रगीत वादन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापकांना • शुद्ध स्वर सप्तकातील स्वरांची हार्मोनियमवरील स्थाने समजून घेतील. • हार्मोनियमवर २/२, ३/३ स्वरांचे अलंकार वाजवतील. • हार्मोनियमवर राष्ट्रगीत वाजवतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	• हार्मोनियम • हार्मोनियमसंबंधी पुस्तके.

घटक क्र. १ : सामूहिक सादरीकरण

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक १.१) प्रार्थना १.२) देशभक्तिपर गीत १.३) वंदेमातरम् १.४) कविता गायन	१.१) सर्वधर्मसमभाव स्पष्ट करणाऱ्या सोप्या चालीची व शब्दांची प्रार्थना. १.२) राष्ट्रभक्ती वाढीस लागेल असे देशभक्तिपर गीत. १.३) वंदेमातरम् प्रमाणित चालीत. १.४) पाठ्यपुस्तकातील कवितांचे गायन.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापकांना – १) सर्व उपघटकांसाठी सोपे शब्द, सोपी चाल आणि ३ मिनिटांपर्यंतच्या गीतांची निवड करतील. २) गीतांमधील शब्दांचे शुद्ध व स्पष्ट उच्चार करतील. ३) गीत सादर करताना ताला–सुराचे भान राखतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) सामूहिक सराव २) 'गीतमंच' विद्या परिषद पुणे निर्मित सी.डी. ३) पाठ्यपुस्तक

घटक क्र. २ : वाद्य परिचय

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक २.१ – तबला २.२ – ताल	• तबल्याचे वैशिष्ट्य. • तबल्याची रचना. • त्रितालाची माहिती व बोल.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापकांना – • चित्राद्वारे तबल्याची रचना समजून घेतील. • तबल्याची वैशिष्ट्ये समजून घेतील. • त्रितालाची माहिती समजून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	तबल्याचे चित्र इंटरनेटचा वापर

घटक क्र. ३ : शास्त्रीय संगीत

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक ३.१ – स्वर परिचय ३.२ – पारिभाषिक व्याख्या ३.३ – सरगम ३.४ – बंदिश	• कोमलस्वरांचा परिचय. • पारिभाषिक व्याख्या – कोमल स्वर, वर्ज्य स्वर, समय, सरगम, बंदिश. • भूप व मालकंस रागातील सरगम. • भूप व मालकंस रागातील बंदिश.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापकांना – • शुद्ध व कोमलस्वरांचे गायन करतील. • पारिभाषिक शब्दांच्या व्याख्या समजून घेतील. • भूप रागाची बंदिश तालासुरात गातील. • मालकंस रागाची बंदिश तालासुरात गातील. • भूप रांगाची सरगम तालासुरात गातील. • मालकंस रागाची सरगम तालासुरात गातील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	तबल्याचे चित्र इंटरनेटचा वापर

घटक क्र. ४ : हार्मोनियम वादन

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक ४.१ – शुद्ध कोमलस्वर ४.२ – भूप रागाचे आरोहावरोह ४.३ – मालकंस रागाचे आरोहावरोह ४.४ – भूप रागाची सरगम ४.५ – मालकंस रागाची सरगम, ४.६ – वंदेमातरम्	• शुद्ध व कोमल स्वरांची स्वरस्थाने. • भूप रागाचे आरोह–अवरोह व सरगम. • मालकंस रागाचे आरोह–अवरोह व सरगम • वंदेमातरम् (प्रमाणित चालीत)
२.	अध्ययन निष्पत्ती	छात्राध्यापकांना – • शुद्ध व कोमल स्वर हार्मोनियमवर वाजवतील. • भूप रागाचे आरोहावरोह वाजवतील. • भूप रागाची बंदिश तालासुरात गातील. • भूप रागाची सरगम वाजवतील. • मालकंस रागाचे आरोह–अवरोह वाजवतील. • मालकंस रागाची सरगम वाजवतील • वंदेमातरम् प्रमाणित चालीमध्ये वाजवतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	१) हार्मोनियम, २) स्रोतपुस्तिका

पाठ्यक्रम क्र. एस – १०
संगणक उपयोजन

पाठ्यक्रम भूमिका :

पहिल्या वर्षात शिकलेल्या संकल्पनांचा पाया मानून अभ्यासक्रमाचे ध्येय, छात्राध्यापकांना माहिती व तंत्रज्ञानाचा, अध्ययन–अध्यापन प्रक्रियेत प्रभावीपणे उपयोग करणे असे आहे. सादरीकरणाची साधने व spreadsheet ची साधने यांबद्दल विद्यार्थ्यांना एक सखोल दृष्टिकोन मिळेल. शिक्षण सामग्री जास्त आकर्षक व प्रभावी बनविण्यासाठी त्यांना विषयानुरूप विशिष्ट मार्गदर्शन व rubrics दिले जातील. याचा वापर करून, त्यांच्या विशेषीकरणाच्या विषयांतील प्रयोगांच्या मूल्यांकनासाठीचे शैक्षणिक साहित्य त्यांचे त्यांनी तयार करणे अपेक्षित आहे. त्याच बरोबर, या अभ्यासक्रमातील एक लहान भाग माहिती व तंत्रज्ञानाचा शालेय कामकाजासाठी कसा उपयोग करता येईल यावर आधारित आहे, कारण बऱ्याच वेळा, शिक्षकांना शासकीय अहवाल तयार करावे लागतात. या अभ्यासक्रमातील अजून एक महत्त्वाचा भाग म्हणजे Scratch च्या graphical user interface मधील programming ची ओळख. Programming बाबत जागरूकता वाढावी अशी यामागची कल्पना आहे आणि त्याच बरोबर डी.एल्.एड्.च्या विद्यार्थ्यांमध्ये तर्कशुद्ध विचार करण्याची क्षमता वाढावी. शेवटचा भाग, Internet वर उपलब्ध असलेल्या इतर सुविधा कशा वापराव्यात याबद्दल मोघम माहिती देणारा आहे – जसे की तिकीट आरक्षित करणे, online banking चा वापर करणे, बिले भरणे इत्यादी.

आकृतिबंध :

घटक क्र.	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	मूल्यांकन
१.	अध्ययन–अध्यापन प्रक्रिया	०.५	१६	१०
२.	आकर्षक आणि प्रभावी तांत्रिक सामग्री तयार करणे.	०.५	१६	१०
३.	Scratch मध्ये programming ची ओळख व शालेय व्यवस्थापनात IT चा वापर.	०.५	१६	२०
४.	दैनंदिन जीवनात वेगवेगळ्या साधनांचा/ devices चा उपयोग.	०.५	१६	१०
	एकूण	**२.०**	**६४**	**५०**

उद्दिष्टे : छात्राध्यापकांना,

१. छात्राध्यापकांना माहिती तंत्रज्ञानाचा प्रभावीपणे वापर करून शिकविणे व अभ्यासक्रम तयार करणे यासाठी सक्षम बनविणे.

२. छात्राध्यापकांना तंत्रज्ञान वापरून अधिक चांगल्या पद्धतीने नियोजन करता यावे यासाठी सक्षम बनवणे.

३. छात्राध्यापकांना तंत्रज्ञानाशी अनुकूलनक्षम बनवणे.

घटक क्र. १ : अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	अध्ययनातील अनुभव
२.	अध्ययन निष्पत्ती	अध्ययनातले वेगवेगळे पैलू लक्षात घेतील व त्यांचा उपयोग करून आकर्षक व प्रभावी अंकीय किंवा digital सामग्री तयार करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग **१)** Microsoft Powerpoint ची खास लक्षणे ज्यांचा सादरीकरण करण्यासाठी अधिक चांगल्या प्रकारे उपयोग होईल – audio, video, animation, self running (timed) **२) शिकवण्यासाठी सादरीकरणाचा उपयोग :** परिचयासाठी PPT, सहायक म्हणून PPT, सारांश मांडण्यासाठी PPT मध्ये विषयाच्या जोडणीसाठी PPT. **३) शिक्षण सामग्री लिहिण्याआधी rubrics देणे :** आपले लक्ष्य असलेल्या विद्यार्थ्यांची पार्श्वभूमी आपल्याला माहिती आहे का? जसे की त्यांना संबंधित संकल्पना या आधी शिकवल्या गेल्या आहेत का? यावर काही अभ्यास झाला आहे का? संकल्पना किंवा गोष्टी शिकविण्यासाठी माहिती बघायला Internet चा वापर केला आहे का? **४) शिक्षण सामग्री लिहिण्यासाठी rubrics :** मुलांनी करायचे उपक्रम. कमीत-कमी १० थोडक्यात व दीर्घ उत्तराचे प्रश्न. कमीत-कमी २० बहुपर्यायी प्रश्न, अचूक मांडणी, प्रश्नांचे विविध प्रकार, विद्यार्थ्यांसाठी आकर्षक मजकूर, विनोद. शिकविल्या जाणाऱ्या वरील मजकुरावर मनोरंजक माहिती, नवनिर्मित केलेली गाणी/ कविता, लघु गोष्टीची गुणवत्ता, सोडविण्यासाठी काही कोडी, विद्यार्थ्यांमध्ये चर्चा घडविण्यासाठी उद्युक्त करणाऱ्या गोष्टी, विचार करायला लावणारे प्रश्न-मुलांसाठी, पडताळून बघितलेली माहिती, शिकविल्या जाणाऱ्या संकल्पनेचा विरोध किंवा खंडन करणारे विचार (वरील वर्गांसाठी) **५) मजकूर लिहिल्यानंतरचे rubrics :** • विद्यार्थ्यांच्या शब्दसंग्रहात वाढ • सामान्य ज्ञानात वाढ • EQ मध्ये वाढ • बोलण्या वागण्यातील लकबीत बदल • संकल्पनात्मक ज्ञानात वाढ • अनुप्रयोगाच्या ज्ञानात वाढ • अंदाज करण्याच्या तऱ्हांत वाढ **६)** सादरीकरणात विविध उपक्रम एकत्रीकृत करून तांत्रिक सामग्री तयार करणे.

घटक क्र. १.१ : अध्ययन–अध्यापन प्रक्रिया

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	मूल्यांकनाच्या पद्धती
२.	अध्ययन निष्पत्ती	जलद मूल्यांकनासाठी तंत्रज्ञानाच्या उपयोगाच्या शक्यता जाणून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग १) संकल्पनांवर आधारलेले प्रश्न तयार करणे आणि त्यांचा संबंध पाठ्यपुस्तक, त्यातील धडे व उप–विभागांशी जोडणे. चांगल्या व वाईट प्रश्नांमध्ये फरक करणे. २) प्रश्नांच्या विविधतेचा उपयोग दाखवून देणे : वेगळा पर्याय बाहेर काढा, जोड्या जुळवा, गाळलेल्या जागा भरा, बहुपर्यायी प्रश्न – एक बरोबर, बहुपर्यायी प्रश्न – जास्त बरोबर ३) विद्यार्थ्यांना या प्रकारचे प्रश्न Google Forms/ Surveymonkey मध्ये तयार करायला सांगणे. ४) विविध सूत्रे वापरून माहिती काढणे आणि spreadsheet मध्ये आकडेमोड करणे. ५) निकाल तपासणे. मीमांसा नाही.

घटक क्र. १.२ : अध्ययन–अध्यापन प्रक्रिया

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	मीमांसा
२.	अध्ययन निष्पत्ती	विविध दशमान वापरून केलेल्या मूल्यांकनाची मीमांसा कशी करावी हे जाणून घेतील. याशिवाय यांचे तात्पर्य काढणे जे CCE च्या अहवालात वापरता येईल.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग १) बहुपर्यायी प्रश्नांच्या परिणामांचे रेखीव किंवा आलेख सादरीकरण करणे आणि प्रश्नपत्रिकेवर आधारित मूल्यांकनाचे विभाजित वर्तुळाकृती (pie charts) स्तंभ आलेख (bar graphs) इत्यादी वापरून सादरीकरण करणे. २) वरील आलेखी निरूपणाची मीमांसा करणे आणि त्या निष्कर्षांची सरासरी काढणे व विद्यार्थ्यांच्या गुणांचे वर्गीकरण करणे. ३) प्रश्नांच्या दर्जाची मीमांसा करणे. ४) CCE च्या गरजा किंवा मागण्यांनुसार विविध चाचण्या आखणे– formative आणि summative ५) (राष्ट्रीय पातळीवरील सरासरीशी बरोबरी करणे, एकाच विषयावरील चाचण्यांशी बरोबरी करणे, सर्व विषयांशी बरोबरी करणे)

घटक क्र. २ : आकर्षक आणि तांत्रिक सामग्री तयार करणे.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Case study (प्रकरण अध्ययन) – भाषा : निबंध, कविता – दृक् संकेत.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) अध्यापन हे प्रभावी, कल्पक व आनंददायक करण्याचा प्रयत्न करतील. २) छात्राध्यापक स्वयं विकासाचा प्रयत्न करतील. ३) छात्राध्यापक सर्जनशीलता, वैचारिक पातळी, अध्यापनातील विविधता संगणकाच्या मदतीने स्पष्ट करतील. ४) इंटरनेटच्या मदतीने अद्ययावत ज्ञान मिळवून अध्यापन प्रक्रिया प्रभावी करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्याक्षिके व प्रयोग १) प्रत्येक विषयासाठी ५ (उप) विषय नियुक्त करणे. २) प्रत्येक (उप) विषयावर १० मिनिटे सादरीकरण. ३) प्रत्येक गटात २ विद्यार्थी. ४) पाच विषयांसाठी पाच गट. एका विषयावरील सादरीकरण झाले की हे गट आळीपाळीने दुसऱ्या विषयावर सादरीकरण करतील.
४.	संदर्भ	Source book

घटक क्र. २.१ : प्रत्येक विषयाची सामग्री तयार करणे.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Case study (प्रकरण अध्ययन) – गणित : विद्यार्थी कागदावर जसे लिहितात तसे टप्पे दाखविणे. Animations च्या सहाय्याने merges आणि highlights इत्यादी दाखविणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	अध्यापन हे प्रभावी, कल्पक व आनंददायक असावे. शिक्षकांचा स्वत:चा विकास, सर्जनशीलता शिक्षकांच्या विचारांमधील व शिकण्यामधील टप्पे. अध्यापनातील कृतियोजना. ज्ञान किंवा माहिती अद्ययावत करण्याची गरज.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्याक्षिके व प्रयोग १) प्रत्येक विषयासाठी ५ (उप) विषय नियुक्त करणे. २) प्रत्येक (उप) विषयावर १० मिनिटे सादरीकरण. ३) प्रत्येक गटात २ विद्यार्थी. ४) पाच विषयांसाठी पाच गट. एका विषयावरील सादरीकरण झाले की हे गट आळीपाळीने दुसऱ्या विषयावर सादरीकरण करतील.
४.	संदर्भ	Source book

घटक क्र. २.२ : प्रत्येक विषयाची सामग्री तयार करणे.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	४. Case study (प्रकरण अध्ययन) – इतिहास : चित्र (प्रतिकृती), सारांश मांडणे, जागतिक पातळीवरील विविध घटनांशी जोडले जाणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	अध्यापन हे प्रभावी, कल्पक व आनंददायक असावे. शिक्षकांचा स्वत:चा विकास, सर्जनशीलता शिक्षकांच्या विचारांमधील व शिकण्यामधील टप्पे. अध्यापनातील कृतियोजना. ज्ञान किंवा माहिती अद्ययावत करण्याची गरज.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्याक्षिके व प्रयोग. १) प्रत्येक विषयासाठी ५ (उप) विषय नियुक्त करणे. २) प्रत्येक (उप) विषयावर १० मिनिटे सादरीकरण. ३) प्रत्येक गटात २ विद्यार्थी. ४) पाच विषयांसाठी पाच गट. एका विषयावरील सादरीकरण झाले की हे गट आळी पाळीने दुसऱ्या विषयावर सादरीकरण करतील.
४.	संदर्भ	Source book

घटक क्र. २.३ : प्रत्येक विषयाची सामग्री तयार करणे.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	५. Case study (प्रकरण अध्ययन) – भूगोल : चित्र (प्रतिकृती), सारांश मांडणे, जागतिक पातळीवरील विविध घातांशी जोडले जाणे, अधिक माहिती.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	अध्यापन हे प्रभावी, कल्पक व आनंददायक असावे. शिक्षकांचा स्वत:चा विकास, सर्जनशीलता शिक्षकांच्या विचारांमधील व शिकण्यामधील टप्पे. अध्यापनातील कृतियोजना. ज्ञान किंवा माहिती अद्ययावत करण्याची गरज.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग १) प्रत्येक विषयासाठी ५ (उप) विषय नियुक्त करणे. २) प्रत्येक (उप) विषयावर १० मिनिटे सादरीकरण. ३) प्रत्येक गटात २ विद्यार्थी. ४) पाच विषयांसाठी पाच गट. एका विषयावरील सादरीकरण झाले की हे गट आळी पाळीने दुसऱ्या विषयावर सादरीकरण करतील.
५.	संदर्भ	Source book

घटक क्र. ३ : Scratch मध्ये Programming ची ओळख व शालेय व्यवस्थापनात संगणकाचा वापर.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Spreadsheets आणि document editors वापरून शालेय व्यवस्थापन प्रभावीपणे करणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	शाळेचे दैनंदिन कामकाज सांभाळता येण्यासाठी शिक्षक तांत्रिकदृष्ट्या प्रशिक्षित आहे ना याची खात्री करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग १) तक्त्याच्या स्वरूपात विचार करणे. सर्व काही Spreadsheets मध्ये मांडणे. २) विद्यार्थी/कर्मचारी यांच्या माहितीची सूची तयार करणे. ३) कार्यक्रमाचे नियोजन (उदा. सहली, अभ्यासांतर्गत उपक्रम, मैदानी खेळांचे कार्यक्रम, स्नेहसंमेलन, गणतंत्र दिवस) ४) वेळापत्रकाचे नियोजन ५) साप्ताहिक/ मासिक/ unit/ वार्षिक नियोजन ६) निकाल, bonafide certificate, leaving certificate सारख्या गोष्टींसाठी mail merge चा वापर करणे. ७) विविध सूत्रे वापरून कर्मचाऱ्यांची हजेरी व सुट्ट्यांविषयी माहिती भरणे.
५.	संदर्भ	Source book

घटक क्र. ३.१ : Scratch मधील Programming ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Scratch interface आणि Scratch projects ची ओळख.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	Programming ची मूलभूत माहिती करून घेतील आणि तर्कशुद्ध विचार करता येईल. याशिवाय विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी परस्पर देवाणघेवाणीचे कार्यक्रम आयोजित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग

घटक क्र. ३.२ : Scratch मधील Programming शी ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Scratch वापरण्यासाठी online उपलब्ध असलेल्या साधनांची ओळख.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	Programming ची मूलभूत माहिती करून घेतील आणि तर्कशुद्ध विचार करता येईल. याशिवाय विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी परस्पर देवाणघेवाणीचे कार्यक्रम आयोजित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग

घटक क्र. ३.३ : Scratch मधील Programming ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	Scratch install करणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	Programming ची मूलभूत माहिती करून घेतील आणि तर्कशुद्ध विचार करता येईल. याशिवाय विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी परस्पर देवाणघेवाणीचे कार्यक्रम आयोजित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग

घटक क्र. ३.४ : Scratch मधील Programming ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	एखादा programme तयार करणे – अंतिम परिणामाची छोट्या टप्प्यांमध्ये फोड करणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	programming ची मूलभूत माहिती करून घेतील आणि तर्कशुद्ध विचार करता येईल. याशिवाय विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी परस्पर देवाणघेवाणीचे कार्यक्रम आयोजित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग

घटक क्र. ३.५ : Scratch मधील Programming ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	मूलभूत ससंख्यतेसाठी (numeracy) Scratch चा वापर करणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	programming ची मूलभूत माहिती करून घेतील आणि तर्कशुद्ध विचार करता येईल. याशिवाय विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी परस्पर देवाणघेवाणीचे कार्यक्रम आयोजित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती (प्रयोग)	प्रात्यक्षिके व प्रयोग

घटक क्र. ३.६ : Scratch मधील Programming ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	परस्पर देवाणघेवाणीसाठी Scratch चा उपयोग – प्रयोस्ता म्हणजेच user कडून आदान किंवा input मिळणे. या input च्या आधारे, operators, broadcasts आणि sensing वापरून आकडेमोड करतील.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	programming ची मूलभूत माहिती करून घेणे आणि तर्कशुद्ध विचार करता येणे. याशिवाय विद्यार्थ्यांना शिकण्यासाठी परस्पर देवाणघेवाणीचे कार्यक्रम आयोजित करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग

घटक क्र. ३.७ : Scratch मधील Programming ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	ससंख्यातेची मूलभूत कौशल्ये शिकण्यासाठी Scratch चा वापर करणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	मुलांमध्ये ससंख्यतेची मूलभूत कौशल्ये तयार करण्याच्या दृष्टीने Scratch च्या क्षमतेची माहिती करून घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग

घटक क्र. ४ : दैनंदिन जीवनात वेगवेगळ्या साधनांचा/Devices चा उपयोग

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	दैनंदिन आयुष्यात लागणाऱ्या विविध तांत्रिक सेवांविषयी माहिती करून घेणे.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	दैनंदिन जीवन तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून सोपे व सुकर बनवितील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग बँकेचे व्यवहार, बिले, आरक्षणे, social media, सुरक्षा, संवाद.

घटक क्र. ४.१ : Software ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	मूलभूत संकल्पना : १) Operating systems २) Files आणि folders ची संकल्पना ३) Database ची संकल्पना ४) Internet ची संकल्पना ५) व्यवस्थापन प्रणाली (management system) शिकण्यासाठी संकल्पना.
२.	अध्ययन निष्पत्ती	खालील गोष्टी समजून घेतील : १) Operating systems (Windows किंवा Linux) चे कार्य २) Files आणि folders तयार करणे, काढून टाकणे (delete) व त्यांचे नाव बदलणे. ३) Database मधील माहिती संघटित कशी करावी हे समजून घेणे. चौकशी किंवा प्रश्नांची आवश्यकता नाही. ४) Browser कसा सुरू करावा, व विविध संकेतस्थळांना कशा भेटी द्याव्यात. .org, .net, .com, .in अशा domain च्या नावांची माहिती करून घेणे. Google group, chats ची माहिती करून घेणे. ५) Online अभ्यासक्रम तयार करण्यासाठी Moodle ची ओळख करून घेणे.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग १) Hardware व Software मध्ये फरक करता येणे. २) Windows / Linux सारख्या operating systems बदलणे (install करणे). ३) विविध software प्रोग्रॅम बसविणे/काढून टाकणे. (install / uninstall करणे). ४) Files व folders तयार करणे, काढून टाकणे (डिलीट करणे) व त्यांचे नाव बदलणे. सब – फोल्डर्स समजून घेणे. ५) Access ची ओळख. Access मध्ये तक्ते तयार करणे. त्यात माहिती भरणे. ६) Chrome किंवा Firefox सुरू करणे. wikipedia, BBC, School Education Board websites, going to Mantralaya sites for GR यांसारख्या विविध संकेतस्थळांना भेटी देणे. ७) links वर क्लिक करणे. ८) history मधून browse. back and forward करणे. ९) Moodle ची ओळख – उदाहरण म्हणून एखाद्या अभ्यासक्रमाची रचना बघणे.

घटक क्र. ४.२ : Software ची ओळख.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	जलद typing चे तंत्र
२.	अध्ययन निष्पत्ती	विद्यार्थी सगळी बोटे वापरून योग्य पद्धतीने typing करतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग १) keyboard वरील बटणे समजावून देणे. २) keyboard वरील बटणे ठराविक बोटे वापरून दाबणे. ३) keyboard कडे न बघता typing करता येणे.

घटक क्र. ४.३ : Software ची ओळख व माहिती.

अ.क्र.	पाठ्यमुद्दे	तपशील
१.	उपघटक	माहितीची रचना व फेर – वापर
२.	अध्ययन निष्पत्ती	१) योग्य पद्धतीने नाव देऊन file तयार करतील. २) योग्य नाव देऊन folders तयार करतील. ३) sub folders तयार करतील. ४) folders आणि file मधील माहितीचे निरीक्षण करतील. ५) शैक्षणिक वर्षाच्या अभ्यासक्रमाप्रमाणे folders तयार करतील. ६) data चा Back-up घेतील.
३.	अध्ययन प्रसंग निर्मिती	प्रात्यक्षिके व प्रयोग १) स्वतंत्र data folder मध्ये folder तयार करणे – desktop वर नाही. २) योग्य नावे देऊन folders मध्ये files तयार करणे. ३) तयार केलेली माहिती शोधणे. ४) शैक्षणिक वर्षांसाठी स्वतंत्र folders तयार करणे आणि data चा back-up घेणे.

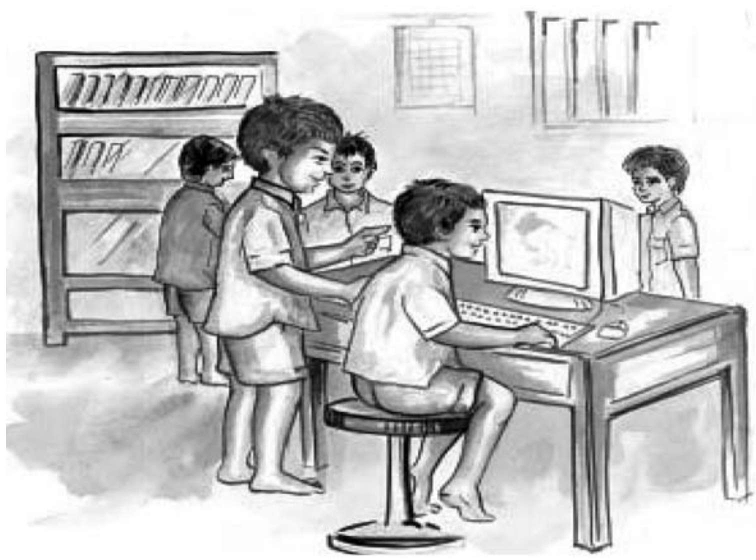

पाठ्यक्रम क्र. एस – ११
शिक्षक व्यक्तिमत्त्व - भाग २

पाठ्यक्रम भूमिका :

शिक्षण प्रक्रियेतील शिक्षण हा सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे. शिक्षक हा गतिमान, आरोग्य संपन्न, विद्यार्थिस्नेही, आधुनिक, आशयज्ञानावर प्रभुत्व असलेला व व्यवस्थापकीय कौशल्यांमध्ये सकारात्मक दृष्टिकोन असलेला आणि व्यासंगी असावा. या दृष्टीने शिक्षक व्यक्तिमत्त्व घडविण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे, म्हणूनच या घटकाचा समावेश अभ्यासक्रमात केलेला आहे. हा घटक केवळ पुस्तकातून शिकविण्याचा नसून विविध उपक्रम, वातावरण निर्मिती, प्रेरणा, मार्गदर्शन, प्रसंग निर्मिती व नावीन्यपूर्ण अनुभूती देऊन संक्रमित होणार आहे. याठिकाणी काही उपक्रम सुचविलेले आहेत. स्थानिक परिस्थितीनुसार वेगळे व नावीन्यपूर्ण उपक्रम घेण्याचे स्वातंत्र्य अध्यापकाचार्यांना आहे.

प्रथम व द्वितीय वर्षातील दैनंदिन अध्यापन, आंतरवासिता, वर्षभरातील सांस्कृतिक कार्यक्रम, व्यक्तिमत्त्व विकसन शिबिरे, विविध स्पर्धा, क्षेत्रभेट व सहली इ. कार्यक्रमांमधून शिक्षक व्यक्तिमत्त्व विकसन होणे अपेक्षित आहे.

उद्दिष्टे :

छात्राध्यापकाला,

१. कालानुरूप सुसंगत शिक्षक होण्यास समर्थ बनविणे.
२. शिक्षकी व्यवसायासाठी आवश्यक असलेल्या क्षमता प्राप्त करण्यास मदत करणे.
३. शिक्षकी व्यवसायासाठी आवश्यक असलेली कौशल्ये विकसित करण्यास मदत करणे.
४. विषयज्ञानावर प्रभुत्व मिळविण्यासाठी प्रवृत्त करणे.
५. व्यवसायिक निष्ठा व शिक्षकी व्यवसायाकडे पाहण्याचा सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण करणे.
६. नेतृत्व गुण विकसित होण्यासाठी संधी देणे.
७. सामाजिक बांधीलकी समजून घेऊन सामाजिक परिवर्तनासंबंधीचे उत्तरदायित्व स्वीकारण्यास सक्षम बनविणे.

कार्यवाही :

प्रस्तुत शिक्षक व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी जुलै (३ दिवस), नोव्हेंबर (३ दिवस), मार्च (२ दिवस) याप्रमाणे प्रत्येक वर्षी (प्रथम व द्वितीय वर्ष) ३ शिबिरे वर्षभरात आयोजित करावीत. शिबिरामध्ये पुढील घटकासंबंधी चर्चा व कार्यवाहीची रूपरेषा पुढे दिलेली आहे.

घटक क्र.	घटकाचे नाव
१.	शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी
२.	अभिव्यक्ती / संवाद कौशल्य
३.	सभ्यता व शिस्त
४.	व्यासंग / वाचन
५.	व्यवस्थापकीय कौशल्य
६.	सर्जनशीलता
७.	आशयज्ञान
८.	सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व

१. शिबिराचे वेळापत्रक विद्यालयाने तयार करावे.

२. घटक क्रमांक १ (शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी) साठी पुढील माहिती प्रत्येक छात्राध्यापकाकडून भरून घ्यावी.

३. माहितीचा नमुना :

१) छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव २) शैक्षणिक पात्रता शाखेसह ३) पत्ते व दूरध्वनी क्र. ४) वडिलांचा/पालकांचा व्यवसाय व वार्षिक उत्पन्न ५) आईचा व्यवसाय व वार्षिक उत्पन्न ६) वडिलांचे शिक्षण, आईचे शिक्षण ७) कुटुंबातील सदस्य संख्या ८) शारीरिक स्थिती – वय, वजन, उंची, Body mass index, आजार, व्यंग याशिवाय आणखी काही मुद्द्यांचा समावेश करता येईल.

४. घटक क्र. २ (अभिव्यक्ती) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

१. हस्ताक्षराच्या निरीक्षणासाठी प्रत्येक छात्राध्यापकाकडून किमान दहा ओळी श्रुतलेखन करून घ्यावे.

२. छात्राध्यापकाकडून नाट्याभिनय/मूकअभिनय/एकपात्री/कथाकथन/चित्रकला/गीतगायन/वादन/नृत्य समूहनाट्य यांपैकी एक कृती करून घेणे. याशिवाय स्थानिक परिस्थितीनुरूप बदल करता येईल.

५. घटक क्र. ३ (सभ्यता व शिस्त) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

छात्राध्यापकाचा पोशाख, वर्तणूक. भाषा शैली, नम्रता, वक्तशीरपणा, नियमितपणा (वर्गातील उपस्थिती), बायोमेट्रीकनुसार आज्ञाधारकपणा इ. बाबींचे निरीक्षण करावे.

६. घटक क्र. ४ (व्यासंग) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

१. तोतोचान, दिवास्वप्न, प्रिय बाई, श्यामची आई, शिक्षण देता–घेता, मुलांशी बोलताना..., वाचू आनंदे..., इ. अशा स्वरूपाची शैक्षणिक–सामाजिक मूल्ये असलेली पुस्तके वाचून त्यांचे छात्राध्यापकाकडून परीक्षण करून घ्यावे. (दरवर्षी परीक्षणासाठी वेगळी पुस्तके द्यावीत)

२. क्षेत्रभेट/छोटी सहल (दोन महिन्यांतून एकदा) आयोजित करावी.

३. सुविचार, सुवचन, बोधकथा, गाणी, प्रार्थना यांचे संग्रह करून घ्यावे. (तिसऱ्या शिबिराच्या वेळी याचे मूल्यमापन करावे.)

४. दररोज वर्तमानपत्राचे वाचन करण्यासाठी प्रेरित करावे.

७. घटक क्र. ५ (व्यवस्थापकीय कौशल्य) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

अध्यापक विद्यालयाने छात्राध्यापकाचा सहभाग घेऊन दर महिन्याला विविध नावीन्यपूर्ण उपक्रमांचे आयोजन करावे व त्यातील छात्राध्यापकाच्या सहभागाचे निरीक्षण करून संघटन, सहकार्यवृत्ती, नेतृत्व तसेच क्षमता, बांधीलकी व कामगिरी यांसदर्भात मूल्यमापन करावे.

८. घटक क्र. ६ (सर्जनशीलता) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

प्रत्येक विषयाचा शब्दकोश तयार करणे/हस्तलिखित तयार करणे/भित्तीपत्रक/कविता, लेख, कथा लिहून घेणे/ एका शब्दावरून कथा लेखन/ गोष्ट पूर्ण करा/विविध विषयांतील कोडी तयार करणे इ. मधून सर्जनशीलता, कल्पकता सव जिज्ञासू वृत्ती विकसित होण्यास संधी द्यावी. यांपैकी कोणतीही एक कृती छात्राध्यापकाकडून करून घ्यावी. सर्जनशीलता ही प्रत्येक कृतीमधून व्यक्त होते.

९. घटक क्र. ७ (आशयज्ञान) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

१. डी. एल. एड–प्रथम वर्षी : अध्यापकाचार्य निर्मित, इ. १ ली ते ५ वी मधील सर्व विषययांचे एकत्रित असे एकूण ६० प्रश्न प्रत्येकी १ गुण याप्रमाणे बहुपर्यायी प्रश्नांच्या साहाय्याने चाचणी घ्यावी. याप्रमाणे तीनही शिबिरामध्ये विषयाच्या आशयज्ञानासंदर्भात चाचण्या होतील.

२. **डी. एल.एड–द्वितीय वर्षी :** अध्यापकाचार्य निर्मित, इ. ६ ली ते ८ वी मधील सर्व विषययांचे एकत्रित असे एकूण ६० प्रश्न प्रत्येकी १ गुण याप्रमाणे बहुपर्यायी प्रश्नांच्या साहाय्याने चाचणी घ्यावी. याप्रमाणे तीनही शिबिरांमध्ये विषयाच्या आशयज्ञानासंदर्भात चाचण्या होतील.

१०. घटक क्र. ८ (सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व) साठी पुढील कृती करून घ्याव्यात :

पहिल्या शिबिरामध्ये या विषयावर आधारित व्याख्यान व कृतिकार्यक्रम तयार करावा. छात्राध्यापकाची सकारात्मक वृत्ती आणि उत्तरदायित्व या संदर्भात दैनंदिन निरीक्षण करावे. छात्राध्यापकामधील उणीवा शोधून दुसऱ्या शिबिरात तज्ज्ञ मार्गदर्शकाचे व्याख्यान आयोजित करून पुन्हा कृतिकार्यक्रमाचे आयोजन करावे. याप्रमाणे तिसऱ्या शिबिराचे आयोजन करावे.

गुणदान तक्ता :

घटक क्र.	घटकाचे नाव	उपक्रम	निर्धारित गुण	प्राप्त गुण			निर्धारित एकूण गुण	एकूण प्राप्त गुण
				जुलै	नोव्हेंबर	मार्च		
१.	शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी	––	––	––	––	––	––	––
२.	अभिव्यक्ती / संवाद कौशल्य	हस्ताक्षर	०५				१५	
		कलाविष्कार	०२				०६	
३.	सभ्यता व शिस्त	उपस्थिती, नियमितपणा व वर्तणूक	०५				१५	
४.	व्यासंग / वाचन	पुस्तक परीक्षण	०५				१५	
		क्षेत्रभेट/सहल	०३				०९	
५.	व्यवस्थापकीय कौशल्य	विविध उपक्रमांतील सहभाग	०५				१५	
६.	सर्जनशीलता	दिलेल्या उपक्रमांपैकी एक उपक्रम	०५				१५	
७.	आशयज्ञान	आशयज्ञान चाचणी	२०				६०	
८.	सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व	––––	––				––	
			५०				१५०	

टीप :–

१) शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग १ – १५० गुण + भाग २ – १५० गुण = ३०० गुण यांपैकी मिळालेल्या गुणांचे द्वितीय वर्षाच्या शेवटी ५० गुणात रूपांतरीत करावे.

२) शिक्षकाचे व्यक्तिमत्त्व विकसन निरंतर प्रक्रिया असल्याने 'शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग १ व भाग २' चे एकत्रित मूल्यमापन द्वितीय वर्षाच्या शेवटी करण्यात येईल.

मूल्यमापन :

१. छात्राध्यापकांचे समान गट करून एक–एक गटाचे प्रत्येक अध्यापकाचार्यांनी गटप्रमुख म्हणून कार्यवाही व मूल्यमापन करावे.

२. मूल्यमापनासाठी दिलेल्या रूब्रिकचाही वापर करावा.

प्राचार्यांसाठी सूचना :

१. ज्या विद्यालयांना निवासी शिबिर घ्यायचे असेल त्यांना स्वातंत्र्य आहे. त्या परिस्थितीत ५२ तासिकांचा विचार करू नये.

२. वर्षभरातील तिन्ही शिबिरांचा कालावधी एकूण किमान ५२ तासिकांचा (४५ मिनिटे/तासिका याप्रमाणे) असावा.

३. शासनाने निर्धारित केलेल्या शुल्काव्यतिरिक्त शिबिरासाठी वेगळे शुल्क आकारू नये.

◈◈◈

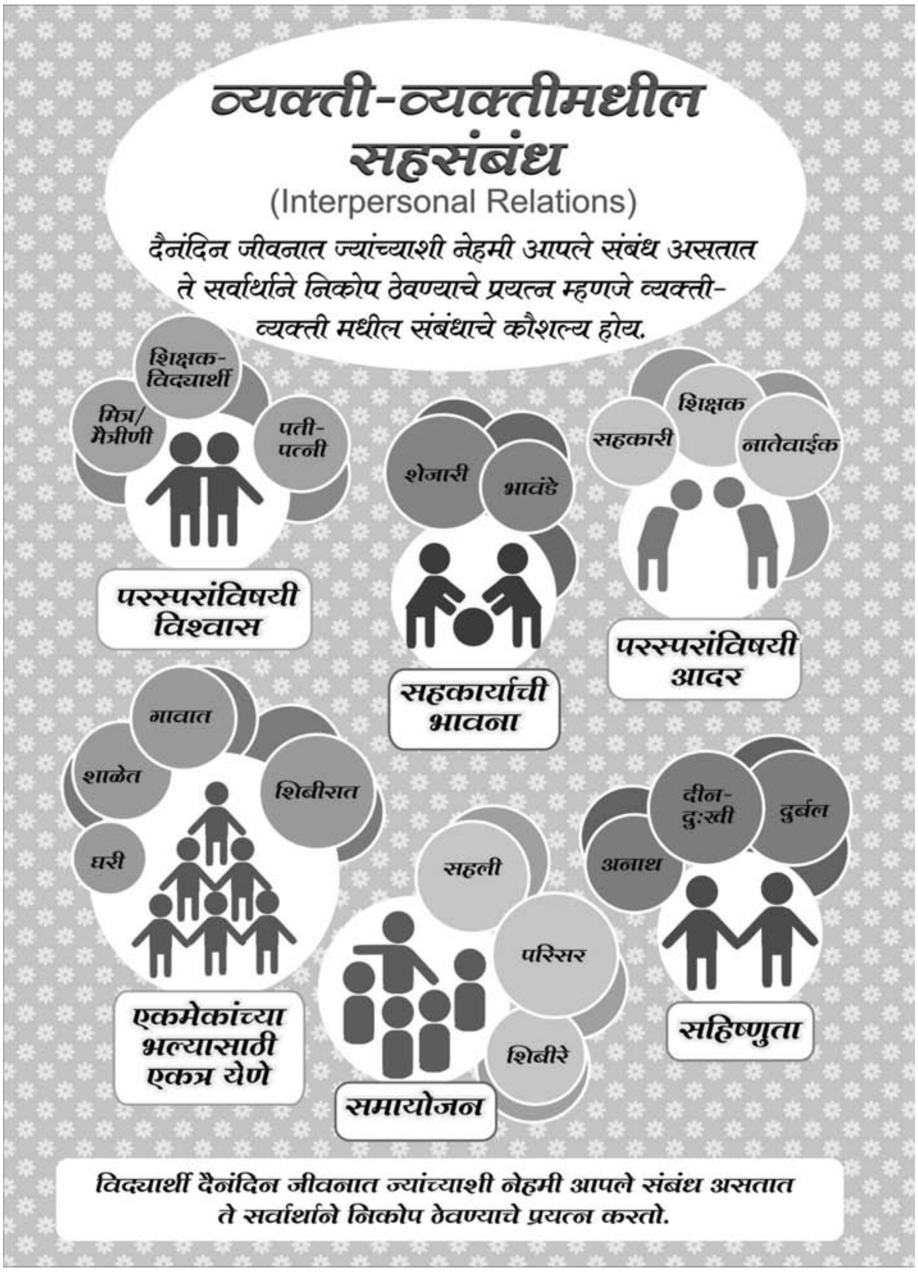

पाठ्यक्रम क्र. एस – १२
शालेय आंतरवासिता - भाग २

पाठ्यक्रम भूमिका :

डी.एल्.एड्. अभ्यासक्रमातील तात्त्विक भाग अध्यापक विद्यालयामध्ये पूर्ण होतो. केवळ तात्त्विक भागाचे अध्ययनाने शिक्षक परिपूर्ण होत नाही. शिक्षकाला शिक्षकी पेशामध्ये प्रत्यक्ष विद्यार्थासमवेत शिक्षकाची नेमकी भूमिका काय असावी हे समजणे आवश्यक आहे. हा अनुभव शाळेमधून छात्राध्यापकाला मिळणार आहे. त्यासाठी तात्त्विक भागाबरोबर आंतरवासिता या प्रात्यक्षिक भागाची योजना अभ्यासक्रमामध्ये अंतर्भूत केलेली आहे.

छात्राध्यापकाला शाळेमधील कार्यपद्धती, विविध उपक्रम, शालेय वातावरण व परिसर, प्रत्यक्ष अध्यापन अनुभव, कार्य करणाऱ्या शिक्षकांचे अनुभव, पालक–शिक्षक संघाचे कार्य, शाळा व्यवस्थापन समिती या बाबी भावी शिक्षक म्हणून माहिती असणे आवश्यक आहे. सध्या शिक्षणामध्ये सातत्याने नवनवीन विचार प्रवाह येत आहेत. तसेच शासनाच्या नव्या योजनांची कार्यवाही, अभ्यासक्रम व मूल्यमापन पद्धती यांमध्ये सातत्याने होणारे बदल याचा प्रत्यक्ष अनुभव भावी शिक्षकाने घेणे आवश्यक आहे. प्रत्यक्ष अध्ययन–अध्यापन करीत असताना विद्यार्थी व शिक्षकांना विविध अडचणी येतात, मुख्यधापकांना प्रशासनामध्ये विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते. शालेय स्तरावर येणाऱ्या या समस्या कृतिसंशोधनाद्वारे कशा सोडवाव्यात याचेही प्रत्यक्ष ज्ञान आंतरवासितेतून मिळेल. छात्राध्यापकांच्या सर्जनशीलतेला वाव मिळण्यासाठी शाळेमध्ये नवोपक्रम घेण्याची संधी मिळेल. त्यामुळे ज्ञान केवळ तात्त्विक स्वरूपात न रहाता त्याचे उपयोजन होण्यास आंतरवासितेची मदत होणार आहे. आंतरवासितेमधून प्रामुख्याने अध्यापक विद्यालये व शाळा यांच्यामधील अंतर कमी होणार आहे.

आकृतिबंध :

प्राथमिक शिक्षण पदविका (डी.एल्.एड्.) : द्वितीय वर्ष

घटक क्र.	घटकाचे नांव	श्रेयांक	तासिका	गुण
१.	मार्गदर्शन व प्रत्याभरणासह सराव पाठ (१८ पाठ)	३.०	७८	६०
२.	पाठ निरीक्षण व चर्चा – शाळेतील शिक्षकांचे (३ पाठ)	०.५	१३	०९
३.	पाठ निरीक्षण – सहाध्यायीचे (६ पाठ)			०६
४.	खेळांचे व क्रीडा स्पर्धांचे आयोजन	१.०	२६	१०
५.	कृतिसंशोधन–कार्यवाही, अहवाल लेखन व सादरीकरण	१.५	३९	२०
६.	शालेय विषयांची मूलभूत कौशल्यांवर आधारित परीक्षा घेणे, तपासणे व त्यातील संपादणुकीचे विश्लेषण	१.०	२६	०५
७.	सामाजिक सर्वेक्षण व सामाजिक निराकरण	०.५	०३	०५
८.	योग शिक्षण व सराव		१०	०५
९.	इंग्रजी संभाषण व सराव	०.५	१३	०५
१०.	माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या आधारे विद्यार्थ्यांच्या विविध प्रकारच्या नोंदी	०.५	१३	०५
११.	आंतरवासिता अहवाल लेखन, सादरीकरण व दैनंदिनी लेखन	०.५	१३	१०
एकूण		**९.०**	**२३४**	**१४०**

उद्‌दिष्टे :

छात्राध्यापकांना,

१. शाळा, अध्यापक विद्यालये आणि समाज यांमधील अंतर कमी करणे.

२. शालेय वातावरणाची प्रत्यक्ष अनुभूती घेण्याची संधी उपलब्ध करून देणे.

३. शालेय वातावरणात आवश्यक असलेली कौशल्य विकसनासाठी मदत करणे.

४. शिकलेल्या तात्त्विक भागाचे शालेय जीवनात उपयोजन करण्याची संधी निर्माण करून देणे.

५. शालेय वातावरणाशी समरस होण्यास मदत करणे.

६. कृतिसंशोधनाद्‌वारे वर्गाध्यापनात येणाऱ्या अडी–अडचणी सोडविण्याबाबतची दृष्टी निर्माण होण्यास मदत करणे.

७. शारीरिक सुदृढता अंगीकारण्यास मदत करणे.

८. अध्ययन–अध्यापनातील नवीन विचार प्रवाह व शासकीय योजना स्वीकारण्यास मदत करणे.

कार्यवाही :

डी.एल्.एड्. : द्‌वितीय वर्ष संदर्भात

१. आंतरवासितेच्या कार्यवाहीसाठी प्राचार्यांनी स्थानिक परिस्थितीनुसार नियोजन करावे. तसेच दोन्ही वर्षांच्या आंतरवासितेसाठी अध्यापकाचार्यांची प्रथम व द्‌वितीय वर्षासाठी अशी विभागणी करावी.

२. आंतरवासितेच्या प्रभावी व परिणामकारक कार्यवाहीसाठी संबंधित शाळेतील एका तज्ज्ञ, उत्साही व सक्षम शिक्षकाची प्रमुख (Mentor) म्हणून शाळेच्या मुख्याध्यापकांनी नेमणूक करावी.

३. आंतरवासितेमध्ये प्रत्येक छात्राध्यापकाने दिवसभर केलेल्या शैक्षणिक कामाची दैनंदिनी लिहावी व त्यावर शाळेतील प्रमुख शिक्षकाची (Mentor) सही घ्यावी.

४. एकूण २० सराव पाठांची विभागणी पुढीलप्रमाणे असावी.

अ. क्र.	विषय	पाठ संख्या
१.	मराठी	०२
२.	हिंदी	०३
३.	इंग्रजी	०२
४.	गणित	०३
५.	विज्ञान	०३
६.	सामाजिक शास्त्र (इतिहास व ना. शास्त्र, भूगोल)	०३
७.	शारीरिक शिक्षण	०२
८.	कला शिक्षण	०२
	एकूण	**२०**

वरील सर्व विषयांचा प्रत्येकी एक नमुना पाठ विषय अध्यापकाचार्यांनी घ्यावा. (इ. ६ वी ते इ. ८ वी) नमुना पाठ घेताना अध्यापकाचार्यांनी, ICT ज्ञानरचनावाद. कृती आधारित अध्ययन (Activity Based Learning) आधारित पाठ घ्यावा किंवा You Tube वरील कौशल्यांचे तयार नमुना पाठ दाखवावेत.

छात्राध्यापकांनी २० पाठांपैकी किमान दोन पाठ ICT चा वापर करून, दोन ज्ञानरचनावादावर, दोन अध्यापनाच्या प्रतिमानांवर आधारित व कृती आधारित अध्ययनावर (Activity Based Learning) दोन पाठ घ्यावेत. उर्वरित पाठ विविध कौशल्ये व नावीन्यपूर्ण अध्यापन पद्धती वापरून घ्यावेत. २० पाठांपैकी कोणत्याही ६ पाठांचे निरीक्षण शाळेतील संबंधित विषय शिक्षकाने करून गुणदान करावे.

५. **घटक क्र. ४ साठी :** वैयक्तिक, सांघिक, Indoor, Outdoor अशा विविध खेळांचा समावेश असावा. आंतरवासितेतील सर्व छात्राध्यापकांनी मिळून एका दिवशी विविध क्रीडास्पर्धांचे आयोजन करावे.

६. **घटक क्र. ५ साठी :** कृतिसंशोधन समस्येच्या विषयाची द्विरूक्ती (Duplication) होऊ देऊ नये. अहवाल हस्तलिखित असावा.

७. **घटक क्र. ६ साठी :** सर्व विषयांसाठी एकत्रित अशी ५० गुणांची परीक्षा घ्यावी. यासाठी संविधान तक्ता, नावीन्यपूर्ण प्रश्नप्रकार, नमुना प्रश्नपत्रिका, नमुना उत्तरपत्रिका व गुणदान योजना, परीक्षा फलाचे विश्लेषण व प्रत्याभरण याप्रमाणे कार्यवाही करून लिखित अहवाल जमा करावा. यासाठी शक्यतो Excel Sheet चा वापर करावा.

८. **घटक क्र. ७ साठी :** सभेच्या निरीक्षणाचा अहवाल लिहून सादर करावा.

९. **घटक क्र. ८ साठी :** आंतरवासिता कालावधीमध्ये दररोज एक तासिकेमध्ये योगासने, प्राणायाम व ध्यान यांचा सराव घ्यावा.

१०. **घटक क्र. ९ साठी :** आंतरवासिता कालावधीमध्ये दररोज एका तासिकेमध्ये विद्यार्थ्यांचे गट करून विविध प्रसंगानुरूप इंग्रजी कसे बोलावे याचा सराव घ्यावा.

११. **घटक क्र. १० साठी :** आंतरवासिता कालावधीमध्ये राबविलेल्या उपक्रमांमधील विद्यार्थ्यांच्या विविध प्रकारच्या नोंदी माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या आधारे कराव्यात.

१२. **घटक क्र. ११ साठी :** दैनंदिनी आंतरवासिता अहवाल स्व-हस्तलिखित असावा. त्या शाळेतील मुख्याध्यापकांचे प्रमाणपत्र जोडावे.

१३. **घटक क्र. १२ साठी :** आंतरवासितेच्या कालावधीत छात्राध्यापकाने संबंधित शाळा ही शैक्षणिक प्रयोगशाळा म्हणून विकसित करण्याचा प्रयत्न करावा.

१४. **घटक क्र. १३ साठी :** राज्य शिक्षण विभागाची भूमिका आणि जबाबदाऱ्या -

१४.१) शासनाने जिल्हा शिक्षण अधिकाऱ्यांना अध्यापक विद्यालयांना सहकार्य करण्याबाबत शाळांना सूचना द्याव्यात.

१४.२) शिक्षण अधिकाऱ्यांनी विद्यालयाच्या आंतरवासितेसाठी शाळा उपलब्ध करून द्याव्यात.

१५. **घटक क्र. १४ साठी :** अध्यापक विद्यालयाच्या भूमिका आणि जबाबदाऱ्या -

१५.१) आंतरवासिते संदर्भातील हस्तपुस्तिका तयार करून संबंधित शाळांना द्याव्यात.

१५.२) आंतरवासितेची सुरुवात करण्यापूर्वी विद्यालयाने मुख्याध्यापक व प्रमुख शिक्षक (Mentor) यांचे आंतरवासिते संदर्भात उद्बोधन करावे.

१५.३) आंतरवासितेसाठी लागणाऱ्या काही पूरक साहित्याची निर्मिती प्रमुख शिक्षक (Mentor) च्या सहाय्याने करावी.

१५.४) शाळेत चाललेल्या आंतरवासितेचे नियमन अध्यापक विद्यालयाने करावे.

१५.५) आंतरवासितेच्या शेवटी आंतरवासितेचे मूल्यांकन शाळेतील प्रमुख शिक्षक (Mentor), छात्राध्यापक व अध्यापकाचार्य यांच्या साहाय्याने करावे.

◈◈◈

मूल्यमापन

पाठ्यक्रम भूमिका :

अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करीत असताना प्राथमिक शिक्षणाचे प्रतिबिंब सदर अभ्यासक्रमामध्ये दिसून येईल असा विचार करण्यात आला आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून, प्राथमिक स्तरावर सध्या वापरात असलेली मूल्यमापन प्रणाली 'सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन' याचा अवलंब प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमातही करावा असा विचार झाला. म्हणून मूल्यमापनासाठी ट्युटोरियल (Tutorial), परिसंवाद (Seminar), स्वाध्याय (Assignment), माहिती तंत्रज्ञान कृती (ICT Activity), बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ), प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य (Project/Field work), अशी निवडक साधने निश्चित करण्यात आली. ही साधने निवडण्यामागे कारण असे की, सदर साधने सर्व विषयांसाठी आपण सहजपणे वापरू शकतो. तसेच, अनावश्यक प्रात्यक्षिक कार्य कमी करून छात्राध्यापकांचा ताण कमी करावा; सर्व अध्यापक विद्यालये, सर्व विषय व विषय शिक्षक यांच्यामध्ये मूल्यमापनाच्या बाबतीत एकवाक्यता यावी; अध्यापकाचार्यांना मूल्यमापनासाठी स्वातंत्र्य मिळावे, नावीन्यता आणता यावी आणि छात्राध्यापकाचे सर्वंकष मूल्यमापन व्हावे असा हेतू यामागे आहे.

प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमामध्ये काळ सुसंगतता राहण्यासाठी व सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन करण्यासाठी ऑनलाईन संचयिका (पोर्टफोलिओ) या तंत्राचा अवलंब केलेला आहे. त्यामुळे मूल्यमापनाच्या प्रक्रियेत पारदर्शकता, उत्तरदायित्व, विश्वासार्हता व सुलभता प्राप्त होणार आहे. या पद्धतीमुळे अध्यापकाचार्यांवरील कामाचा ताण कमी होणार आहे. छात्राध्यापकांनी प्राप्त केलेल्या संपादणुकीचे मूल्यमापन आणि त्याचे अर्थान्वेषण व विश्लेषण सांख्यिकीय तंत्राद्वारे सहज केले जाईल आणि छात्राध्यापकांना तात्काळ प्रत्याभरण देता येऊ शकेल. त्यामुळे एका क्लिकवर छात्राध्यापकांबरोबर विद्यालये, त्यांचे व्यवस्थापन, शासकीय परीक्षा मंडळे, शिक्षण प्रशासन आणि सामान्य माणूस यांना विद्यालयाच्या प्रगतीचा स्तर कळणार आहे.

प्रथम वर्षासाठी १००० गुण आणि द्वितीय वर्षासाठी १००० गुण असा एकूण २००० गुणांचा डी.एल.एड. चा अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला आहे. त्यामध्ये आकारिक मूल्यमापनाचा एक भाग म्हणून पुढील सहा साधने वापरता येणार आहेत. या साधनांद्वारे छात्राध्यापकांचे ऑनलाईन मूल्यमापन करता येणार आहे. ही साधने कशी वापरावीत याबाबतचे मार्गदर्शन पुढीलप्रमाणे केले आहे.

एस टी १. ट्युटोरियल (Tutorial) — गुण : १०

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकावर आधारित तीन प्रश्न परीक्षेपूर्वी आठ दिवस देणे. (उपयोजनात्मक प्रश्न, उच्चस्तरीय, दीर्घोत्तरी-७०० ते ७५० शब्दांमध्ये उत्तर असावे.)

२. दिलेल्या तीन प्रश्नांपैकी एक प्रश्न परीक्षेच्या वातावरणात सोडवून घेणे. (वेळ-४० मिनिटे)

३. प्रश्न देताना त्याचवेळी प्रश्नाची नमुना उत्तरे व गुणदान योजना तयार करावी.

४. प्रश्न तपासून झाल्यानंतर ५ पेक्षा कमी गुण मिळाल्यास अनुधावन करून पुन्हा ट्युटोरियल घ्यावे व ते तपासून अंतिम गुण ग्राह्य धरावेत. (५ पेक्षा जास्त गुण मिळेपर्यंत ही प्रक्रिया चालू राहील.)

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	नमुना उत्तर व गुणदान योजनेनुसार	१०
	एकूण गुण	**१०**

एस टी २. परिसंवाद (Seminar) गुण : १०

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकामधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन, छात्राध्यापकांना मुद्दे/उपमुद्दे देणे.
२. दिलेले मुद्दे/उपमुद्दे यांना अनुसरून सेमिनार नोट तयार करून घेणे.
३. एका गटात १० छात्राध्यापक याप्रमाणे गट करणे.
४. गटातील प्रत्येक छात्राध्यापकास सादरीकरण–०५ मिनिटे व चर्चा–०५ मिनिटे याप्रमाणे एकूण १०० मिनिटांचे गटाचे सेमिनार होईल.
५. एका दिवशी एका विषयाचे सेमिनार पूर्ण व्हावे, प्रत्येक गटासाठी परीक्षक म्हणून स्वतंत्र अध्यापकाचार्य असावेत.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	पूर्वतयारी–सेमिनार नोट (आशय, उदाहरणे, मांडणी, संदर्भ ग्रंथ)	०५
२.	सादरीकरण/चर्चा–आत्मविश्वास, आशयज्ञान, भाषा प्रभुत्व, शंका निरसन	०५
	एकूण गुण	**१०**

एस टी ३. स्वाध्याय (Assignment) गुण : १०

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकावर आधारित दोन प्रश्न देणे. एका प्रश्नाचे– ८०० ते १००० शब्दांमध्ये उत्तर. (सृजनशीलता, कल्पनाशक्ती यांना वाव देणारे; उच्चस्तरीय बोधात्मक; मुक्तोत्तरी प्रश्न)
२. दिलेले प्रश्न, संदर्भ (मासिके, वृत्तपत्र, विश्वकोश, इंटरनेट इ.) वापरून घरून सोडवून आणण्यास सांगणे.
३. प्रश्न दिल्यानंतर आठ दिवसांत जमा करावेत.
४. लिहून आणलेले स्वाध्याय तपासणे.
५. स्वाध्याय तपासून झाल्यानंतर ५ पेक्षा कमी गुण मिळाल्यास अनुधावन करून पुन्हा स्वाध्याय घ्यावा व तो तपासून त्याचे अंतिम गुण ग्राह्य धरावेत. (५ पेक्षा जास्त गुण मिळेपर्यंत ही प्रक्रिया चालू राहील.)

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	मांडणी, हस्ताक्षर व शुद्धलेखन, माहिती, उदाहरणे	०५
२.	उपयुक्तता, शैक्षणिक मूल्य, नावीन्यता, व्यावहारिकता, संदर्भ इ.	०५
	एकूण गुण	१०

एस टी ४. माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञान उपयोजन (ICT) गुण : १०

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकांमधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन, छात्राध्यापकांना मुद्दे/उपमुद्दे वाटून देणे.
२. दिलेल्या उपघटकांमधील मुद्दे/उपमुद्दे यांनुसार माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञानाचा वापर करून दृक्–श्राव्य कार्यक्रम तयार करून घेणे.
३. सादरीकरण करून घेणे. (वेळ – ५ मिनिटे)
४. सदर प्रात्यक्षिक प्रथम वर्षाच्या द्वितीय सत्रात घ्यावे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	दृक्-श्राव्य कार्यक्रमाची तयारी	०५
२.	सादरीकरण	०५
	एकूण गुण	**१०**

एस टी ५. बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ-Multiple Choice Question) **गुण : १०**

स्वरूप :

१. कोणत्याही एका घटकाच्या उपघटकामधील मुद्दे/उपमुद्दे विचारात घेऊन अध्यापकाचार्यांनी बहुपर्यायी **१० प्रश्न** तयार करावेत.(उच्च मानसिक क्षमता तपासणारे प्रश्न असावेत, ज्ञान आणि आकलन स्तराचे प्रश्न असू नयेत.)

२. प्रश्नाच्या सुरुवातीलाच रिकामी जागा देऊ नये.

३. पुस्तकातील विधाने देऊ नयेत.

४. प्रत्येक प्रश्नाला चार पर्याय द्यावेत.

५. प्रश्नांवर आधारित १० गुणांची लेखी परीक्षा (एका प्रश्नाला १ गुण) घेणे. **एकूण वेळ-१५ मिनिटे**

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	लेखी परीक्षा- बहुपर्यायी १० प्रश्न (प्रत्येकी १ गुण)	१०
	एकूण गुण	**१०**

एस टी ६. प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य प्रात्यक्षिके (Project/ Field Work Practical) **गुण : १०**

स्वरूप :

अ) प्रकल्प :

१. अध्यापकाचार्यांनी, कोणत्याही एका घटकावर आधारित प्रकल्पाचे किमान १० विषय निश्चित करावेत.

२. छात्राध्यापकांचे गट (एका गटामध्ये १० याप्रमाणे) करावेत.

३. छात्राध्यापकांच्या प्रत्येक गटाला वर निश्चित केलेले भिन्न प्रकल्प वाटून द्यावेत.

४. वाटून दिलेले प्रकल्प करून घ्यावे.

५. तयार केलेले प्रकल्प-अहवाल तपासणे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	सहभाग	०५
२.	अहवाल	०५
	एकूण गुण	**१०**

किंवा

ब) क्षेत्रीय कार्य :

१. अध्यापकाचार्यांनी, कोणत्याही एका घटकावर आधारित क्षेत्रीय कार्य यांचे किमान १० विषय निश्चित करावेत.
२. छात्राध्यापकांचे गट (एका गटामध्ये १० याप्रमाणे) करावेत.
३. छात्राध्यापकांच्या प्रत्येक गटाला वर निश्चित केलेले भिन्न क्षेत्रीय कार्य वाटून द्यावे.
४. वाटून दिलेले क्षेत्रीय कार्य करून घ्यावे.
५. तयार केलेले क्षेत्रीय कार्य–अहवाल तपासणे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	सहभाग	०५
२.	अहवाल	०५
	एकूण गुण	**१०**

किंवा

क) प्रात्यक्षिक :

१. कला शिक्षण व संगणक परिचालन हे दोन विषय प्रात्यक्षिकांवर आधारित आहेत.
२. द्वितीय वर्षासाठी मूल्यमापनामध्ये कला शिक्षण व संगणक उपयोजन या विषयांना अनुक्रमे ५०,५० असे आकारिक मूल्यमापनाचे गुण आहेत.
३. तक्ता 'अ' सैद्धांतिक विषय व प्रात्यक्षिक विषय – मूल्यमापन याप्रमाणे कार्यवाही करावी.
४. मूल्यमापनाची कार्यवाही करताना एका महिन्यात जास्तीत जास्त १० गुणांचेच मूल्यमापन करावे.

मूल्यमापन :

अ. क्र.	गुणविभागणीचे स्वरूप	निर्धारित गुण
१.	उपस्थिती	०२
२.	प्रत्यक्ष कृती	०८
	एकूण गुण	**१०**

मूल्यमापनासंदर्भात अध्यापकाचार्यांना सूचना :

१. अध्यापकाचार्यांनी ट्युटोरियल (Tutorial), परिसंवाद (Seminar), स्वाध्याय (Assignment), माहिती तंत्रज्ञान कृती (ICT Activity), बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ), प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य प्रात्यक्षिक (Project/Field work practical), ही सर्व साधने वापरणे आवश्यक आहे.

२. एक साधन एकदाच वापरावे व प्रत्येक घटकासाठी भिन्न साधन असेल. (काही विषयांच्या बाबतीत घटक संख्या ६ पेक्षा कमी असेल. अशा ठिकाणी घटकाची व्याप्ती व गुण लक्षात घेऊन कोणतीही दोन साधने वापरावीत. मात्र पुनरावृत्ती होऊ देऊ नये.)

३. साधनाची निवड करतेवळी त्या घटकाची निश्चित केलेली उद्दिष्टे (अध्ययन निष्पत्ती) साध्य होतील याकडे लक्ष द्यावे. घटकास अनुरूप योग्य साधनाची निवड करावी.

४. खालील नमुन्यात साधन वापराचे नियोजन वर्षाच्या सुरुवातीलाच करावे.

साधन	ट्युटोरियल	परिसंवाद	स्वाध्याय	ICT	बहुपर्यायी प्रश्न	प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य/प्रात्यक्षिक कार्य
पैकी गुण	१०	१०	१०	१०	१०	१०
महिना						
घटक क्र.						

५. प्रत्येक साधन वापरण्यापूर्वी पूर्वतयारी करावी. उदा. मूल्यमापनासाठी निरीक्षण तक्ते, नियोजन इ.

६. ICT साठी संगणक वापराचे नियोजन करावे.

७. वरील मूल्यमापन साधनांशिवाय इतर साधने वापरता येतील परंतु, या अतिरिक्त साधनांचा गुणदानासाठी वापर करता येणार नाही.

८. दरवर्षी साधन वापराचे नियोजन बदलावे, नावीन्यता आणावी.

९. प्रथम वर्ष व द्वितीय वर्षामधील सर्व विषयांचे मूल्यमापन याच पद्धतीने होईल.

१०. सूचना क्र. ९ साठी अपवाद –
द्वितीय वर्ष विषय – इंग्रजी / मराठी संप्रेषण प्रभुत्व भाग –२, इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र, कलाशिक्षण अध्ययन अध्यापनशास्त्र, संगणक उपयोजन.

मूल्यमापनासंदर्भात प्राचार्यांना सूचना :

१. छात्राध्यापकांवर ताण येणार नाही यासाठी सर्व विषयांचे मूल्यमापन एकाच वेळी येऊ नये असे नियोजन करावे.

२. कोणते साधन कोणत्या महिन्यात कोणत्या विषयासाठी वापरावयाचे याचे नियोजन करून वेळापत्रक करावे.

३. आवश्यकतेनुसार सर्व सोयी उपलब्ध करून द्याव्यात.

४. सर्व विषयाच्या सेमिनारसाठी अध्यापक विद्यालयातीलच इतर अध्यापकाचार्यांची परीक्षक म्हणून नेमणूक करून नियोजन करावे.

५. द्वितीय वर्षासाठी सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनाची प्रक्रिया माहे जुलै ते मार्च अखेर पूर्ण करावयाची आहे. प्रत्येक महिन्याच्या शेवटच्या आठवड्यात गुणदान तक्ता ऑनलाईन शासकीय परीक्षा परिषदेकडे पाठविण्यात यावा. तसेच त्याची मूळ छापील प्रत विद्यालयाकडे जपून ठेवावी.

◈◈◈

तक्ता 'अ' सैद्धांतिक विषय व प्रात्यक्षिक – मूल्यमापन

विद्यालयाचे नाव : ____________ छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव : ____________

डी. एल. एड. वर्ग : प्रथम वर्ष शैक्षणिक वर्ष :

आय डी. क्रमांक : महिना :

अ.क्र.	साधने	आकारिक मूल्यमापन							संकलित (अंतिम लेखी परीक्षा)	एकूण अ+ब
		ट्युटोरियल (१० पैकी)	परिसंवाद (१० पैकी)	स्वाध्याय (१० पैकी)	ICT (१० पैकी)	बहुपर्यायी प्रश्न (१० पैकी)	प्रकल्प/क्षेत्रिय कार्य/प्रात्यक्षिक (१० पैकी)	अ (६० पैकी)	ब (४० पैकी)	(१०० पैकी)
	सैद्धांतिक विषय	१	२	३	४	५	६			
१.	भारतीय समाज आणि शिक्षण									
२.	शालेय संस्कृती, व्यवस्थापन, नेतृत्व व परिवर्तन									
३.	शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह									
४.	इंग्रजी/मराठी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग : २							अ (३०पैकी)	ब (२०पैकी)	अ+ब (५०पैकी)
५.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र : भाग २							अ (३०पैकी)	ब (२०पैकी)	अ+ब (५०पैकी)
६.	हिंदी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (द्‌वितीय भाषा)									
७.	विज्ञान व गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र									
८.	सामाजिकशास्त्र : इतिहास ना.शा. अध्ययन–अध्यापनशास्त्र – भाग : १							अ (३०पैकी)	ब (२०पैकी)	एकूण १०० पैकी
	भूगोलाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र भाग : २							अ (३०पैकी)	ब (२०पैकी)	
	प्रात्यक्षिक विषय									
९.	कलाशिक्षण : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र–भाग : २	....	....	(१० पैकी)	....	....	प्रात्यक्षिक (४० पैकी)	अ (५०पैकी)	....	एकूण अ (५० पैकी)
१०.	संगणक उपयोजन	....	....	....	(१० पैकी)	(१० पैकी)	प्रात्यक्षिक (३० पैकी)	अ (५० पैकी)	....	एकूण अ (५० पैकी)

तक्ता 'ब' शिक्षक व्यक्तिमत्त्व – मूल्यमापन

विद्यालयाचे नाव : ______________________ **छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव :** ______________________

डी. एल. एड. वर्ग : द्वितीय वर्ष **शैक्षणिक वर्ष :**

आय डी. क्रमांक : **महिना :**

घटक क्र.	घटकाचे नाव	उपक्रम	निर्धारित गुण	प्राप्त गुण			निर्धारित एकूण गुण	एकूण प्राप्त गुण
				जुलै	नोव्हेंबर	मार्च		
१.	शारीरिक स्थिती, सामाजिक–आर्थिक पार्श्वभूमी	....	....	....	....	....	....	....
२.	अभिव्यक्ती	हस्ताक्षर	०५				१५	
		कलाविष्कार	०२				०६	
३.	सभ्यता व शिस्त	उपस्थिती, नियमितपणा व वर्तणूक	०५				१५	
४.	व्यासंग	पुस्तक परीक्षण	०५				१५	
		क्षेत्रभेट/सहल	०३				०९	
५.	व्यवस्थापकीय कौशल्य	विविध उपक्रमांतील सहभाग	०५				१५	
६.	सर्जनशीलता	दिलेल्या उपक्रमांपैकी एक उपक्रम	०५				१५	
७.	आशयज्ञान	आशयज्ञान चाचणी	२०				६०	
८.	सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व	....	....	....	....	....	....	....
			५०				**१५०**	
टीप : शिक्षक व्यक्तिमत्त्व यासाठी १५० पैकी गुणांचे ५० पैकी गुणांमध्ये रूपांतर करावे.								

टीप : शिक्षकाचे व्यक्तिमत्त्व विकसन ही निरंतर प्रक्रिया असल्याने **'शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग–१ व भाग–२'** चे एकत्रित मूल्यमापन अभ्यासक्रमाच्या शेवटी दोन वर्ष पूर्ण झाल्यानंतर करण्यात येईल. त्याचे एकूण ५० पैकी गुण देण्यात येतील.

मूल्यमापन : **शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग–१** प्रथम वर्ष १५० गुण + व **भाग–२** द्वितीय वर्ष १५० गुण = एकूण ३०० पैकी मिळालेल्या गुणांचे द्वितीय वर्षाच्या शेवटी ५० पैकी गुणांमध्ये रूपांतर करावे.

तक्ता 'क' शालेय आंतरवासिता भाग – २

विद्यालयाचे नाव : ______________________ **छात्राध्यापकाचे पूर्ण नाव :** ______________________

डी. एल. एड. वर्ग : द्वितीय वर्ष **शैक्षणिक वर्ष :**

आय डी. क्रमांक :

अ. क्र.	घटक	निर्धारित गुण	प्राप्त गुण	गुण पाठविण्याचा अंतिम कालावधी
१.	मार्गदर्शन व प्रत्याभरणासह सराव पाठ (२० पाठ)	६०		मार्च अखेर
२.	पाठ निरीक्षण व चर्चा – शाळेतील शिक्षकांचे (३ पाठ)	०९		ऑक्टोबर अखेर
३.	पाठ निरीक्षण – सहाध्यायींचे (३ पाठ)	०६		मार्च अखेर
४.	खेळांचे व क्रीडा स्पर्धांचे आयोजन	१०		डिसेंबर अखेर
५.	कृतिसंशोधन–कार्यवाही, अहवाल लेखन व सादरीकरण	२०		जानेवारी अखेर
६.	शालेय विषयांची मूलभूत कौशल्यांवर आधारित परीक्षा घेणे, तपासणे व त्यातील संपादणुकीचे विश्लेषण करणे	१५		सप्टेंबर अखेर
७.	सामाजिक सर्वेक्षण व सामाजिक समस्यांचे निराकरण	०५		ऑक्टोंबर अखेर
८.	योग शिक्षण व सराव	०५		मार्च अखेर
९.	इंग्रजी संभाषण सराव	०५		मार्च अखेर
१०.	माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या आधारे विद्यार्थ्यांच्या विविध प्रकारच्या नोंदी	०५		डिसेंबर अखेर
११.	दैनंदिनी, आंतरवासिता अहवाल लेखन व सादरीकरण	१०		मार्च अखेर
	एकूण–	**१५०**		

उत्तीर्णतेचे निकष

१. **उपस्थिती :** प्रथम आणि द्‌वितीय वर्ष अखेरीस होणाऱ्या लेखी परीक्षेस प्रविष्ट होण्यासाठी ८० % उपस्थिती आवश्यक असेल.

२. **लेखी (संकलित परीक्षा) :** दोन्ही वर्षांच्या लेखी परीक्षेत उत्तीर्ण होण्यासाठी प्रत्येक विषयात किमान ५०% गुण मिळविणे बंधनकारक आहे; तथापि एखादा छात्राध्यापक प्रथम वर्षाच्या लेखी परीक्षेत सर्व विषयात जरी अनुत्तीर्ण झाला तरी द्‌वितीय वर्षात प्रविष्ट होण्यास पात्र होईल.

३. **पुरवणी परीक्षा (संकलित) :** लेखी परीक्षेत अपेक्षित गुण (प्रत्येक विषयात किमान ५०% गुण) न मिळाल्यास माहे ऑक्टोबर मध्ये होणाऱ्या पुरवणी परीक्षेस छात्राध्यापकाला बसता येईल.

४. **कालावधी :** 'प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम' दोन वर्षांचा आहे. तथापि प्रवेश घेतलेल्या तारखेपासून जास्तीत जास्त तीन वर्षांच्या कालावधीत छात्राध्यापकास प्राथमिक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम (D. El.Ed.) उत्तीर्ण होणे बंधनकारक असेल. अन्यथा त्यास पुनर्प्रवेश घ्यावा लागेल.

५. **आकारिक मूल्यमापन :** प्रत्येक वर्षातील आकारिक मूल्यमापन वेळेत पूर्ण करून घेण्याची जबाबदारी विद्‌यालयाची व संबंधित छात्राध्यापकाची आहे. द्‌वितीय वर्षाच्या अखेरीस छात्राध्यापकाने दोन्ही वर्षांचे आकारिक मूल्यमापन पूर्ण केले नाही तर तो अनुत्तीर्ण समजण्यात येईल.

६. **उत्तीर्णतेचे एकत्र परिमाण :** प्रत्येक विषयात (लेखी + आकारिक) किमान ५०% गुण किंवा किमान 'क' श्रेणी व एकूणांत देखील ५०% गुण किंवा 'क' श्रेणी प्राप्त करणारे छात्राध्यापक उत्तीर्ण समजण्यात येतील.

श्रेणी तक्ता

अ.क्र.	श्रेणी	गुणांचा विस्तार	प्रगतिदर्शक वर्णन
१.	अ +	७९.५% वा त्यापेक्षा अधिक	अत्युत्तम
२.	अ	६९.५ ते ७९.४%	उत्तम
३.	ब	५९.५ ते ६९.४%	चांगली
४.	क	४९.५ ते ५९.४%	सर्वसाधारण
५.	ड	३९.५ ते ४९.४%	सामान्य
६.	इ	२९.५ ते ३९.४%	असमाधानकारक
७.	फ	२९% हून कमी	अत्यंत असमाधानकारक

७. अंतिम निकाल दोन्ही वर्षाचे गुण एकत्रितपणे विचारात घेऊन जाहीर करण्यात येईल.

८. अंतिम निकाल पत्रकावर दोन्ही वर्षांचे एकत्रित गुण व श्रेणी दोन्ही दर्शविण्यात येईल.

प्राथमिक शिक्षण पदविका (डी.एल्.एड्.) अभ्यासक्रम

- (प्रथम वर्ष) परिशिष्ट क्र. १ : संगणक परिचालन
- (प्रथम व द्‌वितीय वर्ष) परिशिष्ट क्र. २ : रुब्रिक्स – संकल्पना व वैशिष्ट्ये
- (प्रथम वर्ष) परिशिष्ट क्र. ३ : विषय कोड
- (द्‌वितीय वर्ष) परिशिष्ट क्र. १ : **Computer Application**
- (द्‌वितीय वर्ष) परिशिष्ट क्र. २ : विषय कोड

(प्रथम वर्ष)

परिशिष्ट क्र. १ : संगणक परिचालन

Introduction :

Technology these days changes almost on a daily basis. It is very difficult for teachers to keep up with these changes. It also becomes difficult to teach school students, who, these days, are also technologically advanced than the teacher. This course has been designed for the revised Diploma in Elementary Education syllabus, which intends to be address the technological challenges faced by the teachers in schools today. The framework has been created such that the teachers teaching the D.El.Ed course will not find it very challenging. At the same time the D.El.Ed students who will go through this course will also find that they are up to date with the current trends in education technology, or ed-tech in short. The syllabus guideline itself has been designed to make it adaptable to the needs of the future, by keeping all the classes practical and demonstration oriented. This will give the D.El.Ed teachers enough flexibility to update the syllabus with any new technological changes that might be prevailing at a future date. It will also make the D.El.Ed students adaptable to the future changes in technology, as their basic fundamentals have been strengthened in this course.

Unit No.	Unit Name	Credits	Periods	Evaluation
1.	Computer hardware : Introduction and repairs, Introduction to software	0.5	16	10
2.	Introduction to tablet devices	0.5	16	10
3.	The world of the Internet-how to get information that you want	0.5	16	10
4.	Tools of the trade	0.5	16	20
	Total	**2.0**	**64**	**50**

Objectives :

- To make the teacher compitant about computer operating.
- To make the teacher up to date with today's technology by providing ample exposure.
- To make the teacher adaptable to changes in technology.
- Optimize the time spent in creating material using various tools available.
- Using technology in the teaching-learning-evaluation process.
- Creating a technologically-abled smart teacher.

Unit No. 1 - Computer Hardware and Firmware : Introduction and Repairs

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Introduction to various working parts of a computer and devices : 1. Electricity and electronics 2. Processors 3. Memory 4. Disk drives 5. Motherboards 6. Keyboards 7. Printers 8. Mouse 9. Screens 10. UPS 11. Power-Supplies (SMPS) 12. Firmware
2.	Learning outcomes	To identify and understand the parts of a computer and to be able to put components together and start up the computer. To also understand the function of each as on overview- not in detail.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	Hands-on trials of using the computer : 1. Using a tester to test power supply and connecting the power chord. 2. Computer : opening the CPU case, identifying the CPU, motherboard, RAM, SMPS, keyboard, mouse, USB 3. Connecting peripherals of the computer together to start the computer. 4. Distinguishing between RAM and CPU and motherboard. 5. Identifying USB slots, keyboards and mice. 6. Identify VGA/ HDMI port. 7. Adjust monitor settings- brightness, contrast 8. Identify LAN port 9. Identify parts of the sound ports.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 1.1 - Computer Hardware Repairing & maintenance

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Repairing and maintenance : Awareness : 1. Conduct basic checks of hardware to determine area of failure of hardware. 2. Learn various repairing techniques, like replacing RAM, keyboards, mice, monitors etc.
2.	Learning outcomes	To identify faults in computer parts, and be able to communicate the same. No need of actual repairs.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	Hands-on trials : 1. Using the tester to check power supply. 2. Using tester to check power cable. 3. Using tester to check power supply of computer (SMPS) function. 4. Checking and cleaning dust on motherboard. 5. Checking and repair mouse, keyboard, monitor, sound cable disconnects. 6. Check stuck letters on keyboard, stuck buttons on mouse.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 1.2 - Introduction to Software

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	**Basic Concepts :** 1. Operating systems 2. Concepts of files and folders 3. Concept of a database 4. Introduction to the Internet 5. Idea of a learning management system
2.	Learning outcomes	**To be able to understand :** 1. The functions of an operating system (Windows or Linux) 2. How to create, rename and delete files and folders.

S. No.	Topics	Details
		3. To know how to organize data in a database. No querying needed. 4. How to start a browser, and navigate through websites. Knowing .org. , .net, .com, .in domain names. Knowing Google groups, chats. 5. Introduction to Moodle for creating online courses.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. To be able to distinguish between hardware and software. 2. To install an operating system like Windows / Linux. 3. To install / uninstall various software programs. 4. To create / rename / delete files and folders. Understand sub-folders. 5. Introduction to Access. Create table in Access. Enter data into it. 6. Starting up Chrome or Firefox. Going to various websites like wikipedia, BBC, School Education Board websites, going to Mantralaya sites for GR. 7. Clicking on links. 8. Browsing through history. Moving back and forward. 9. Introduction to Moodle- see structure of a sample course.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 1.3 - Introduction to Software

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Fast typing techniques
2.	Learning outcomes	Students should know the correct way of typing using all fingers.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Explain position of keys on the keyboard. 2. Typing on the keyboard keys with specific fingers. 3. Trying to type on the keyboard without looking at they keyboard.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 1.4 - Introduction to Software

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Structuring and re-use of data
2.	Learning outcomes	1. To be able to create file with proper naming techniques. 2. To be able to create folders with proper names. 3. To be able to create sub folders. 4. To be able to look up information across folders and files. 5. To create folders per academic year for content created. 6. Back-up of data.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Create folder in separate data folder- not on desktop. 2. Create files with proper names in folders. 3. Search for information created. 4. Create separate folders for academic years and back-up data.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 2 - Introduction to Tablet Devices

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Introduction to resolutions, USB types, bluetooth, SIM card slots, batteries.
2.	Learning outcomes	To be able to use a tablet device with ease and understand the meaning of the technical terms.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Switching on a tablet device. 2. Understanding the concept of resolution, by changing resolutions on the PC monitor. Knowing the importance of resolution when printing. 3. Understanding USB types-micro USB, USB, mini USB and speeds 4. Understanding bluetooth. 5. Understanding SIM cards- micro SIM, nano SIM and their functions. 6. Batteries : types and power measurements.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 3 - The World of the Internet- How to get information that you want..

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Searching using correct keywords
2.	Learning outcomes	To be able to search correctly to get needed information quickly
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	Using Google to search for various concept based keywords related to the curriculum, and getting relevant websites in the answers. Learning the use of operators and various features of the Google search engine, such as image and video search.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 3.1 - The World of the Internet - How to get information that you want..

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Distinguish right from wrong
2.	Learning outcomes	To be able to distinguish from correct information and wrong information, by cross-checking against multiple sources. To be able to detect hoaxes.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Using Google to look for various concepts information to get answers- and then cross-checking answers from reliable websites like wikipedia.org. In case of confusion, to check in printed books too. 2. To distinguish hoaxes on the internet, using common sense to think and then decide. 3. Checking sources of information, copyrights, overall organization of information etc.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 3.2 - The World of the Internet- How to get information that you want..

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Authentic websites
2.	Learning outcomes	To get knowledge of authentic websites, which are accepted as reliable sources of information.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals

S. No.	Topics	Details
4.	Practicals	Visiting websites like wikipedia, gutenberg, NIH, MayoClinic, Reference, Thesaurus, NCERT and other government sites.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 3.3 - The World of the Internet - How to get information that you want..

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Collaboration and the cloud can be shifted to year - 2
2.	Learning outcomes	To be able know how to collaborate between peers and communicate effectively. To know what cloud Internet is all about.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Using sites like Google Groups, Reddit, Quora for asking correct questions, replying to answers. 2. Explaining the concept of a cloud.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Office Applications Choice between Microsoft Office and Google Docs - will cover word processing, spreadsheets and presentation software.
2.	Learning outcomes	To be able to use and operate office applications to create documents, spreadsheets and presentations. To be able to share google documents and spreadsheets with proper permissions.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Creating a document, typing in content, spacing, margins, layout, fonts, colours, sizes, elegance, paragraphs, printing options, orientation. 2. Creating spreadsheets, pagebreaks, printing options, organizing information, formatting. 3. Creating presentations- formatting, elegance, keeping to the point, summarizing. 4. Sharing files made with proper permissions with peers.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.1 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Concept of Unicode
2.	Learning outcomes	To be able to use tools like Google keyboard to type in various language on the computer.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Explanation of concept of fonts. 2. Explanation of Unicode. 3. Installation of Google Input Tools. 4. Using good fonts like Aksharyogini for Marathi which are free. 5. Introduction to transliteration. 6. Typing using transliteration and the GUI. 7. Use of online tools like Khandbahale, Google for translations.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.2 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Forums
2.	Learning outcomes	To be able to use and operate forums- how to create google groups, administer activity on that.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Creating a Google group 2. Setting posting permissions. 3. Posting to public groups. 4. Administering messages posted to a group.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.3 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Digital Notes can be shifted to year 2
2.	Learning outcomes	To be able to use digital note taking software for creating quick notes and documenting thoughts.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals

S. No.	Topics	Details
4.	Practicals	1. Installing applications like Twitter, Evernote, Wordpress. 2. Creating an account on the applications. 3. Putting content on the applications. 4. Seeing information shared between devices-between phones, tablets and PCs.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.4 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Using social media effectively
2.	Learning outcomes	To be able to look up information and posting responsibly on Twitter / FB / Quora.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Knowing hashtags. 2. Seeing trends. 3. Searching for information on these sites. 4. Posting informative content- which is not controversial. 5. Talk on responsibility of the educator on the Internet.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.5 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Multiple choice questions and Quizzes - 2 year
2.	Learning outcomes	To be able to use tools like Google Forms for MCQ based tests.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Creating effective MCQs. 2. Types of MCQs - Only one correct, Multiple correct. 3. Creating MCQs in Google forms. 4. Administering the tests to students. 5. Evaluating results
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.6 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Polling
2.	Learning outcomes	Creating quick polls for students to get an opinion poll. This helps in encouraging students to think.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Creating polls in Google forms. 2. Administering the poll to students with permissions. 3. Evaluating results.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.7 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Google Sites- 2 year
2.	Learning outcomes	To be able to create small sites for students and teachers to collaborate
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Create a micro Google site 2. Put in content and links 3. Put access to Google docs. 4. Create, publish and collect homework assignments.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.8 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Smart Boards
2.	Learning outcomes	To be able to use Smart Boards in the teaching-learning process.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Showing the components of a smart board. 2. Showing video of usage of Smart boards. 3. Showing basic maintenance of smart boards. 4. Difference of white board vs smart boards.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.9 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Video conferencing
2.	Learning outcomes	Introduction to the concept of video conferencing, and how to use tools such as Google Hangouts or Skype.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Creating a Skype account. 2. Using a group chat in hangouts or Skype. 3. Sharing the desktop with remote user. 4. Using products like Team Viewer / Remote Desktop to connect to remote computers. 5. Identifying and fixing common problems in Video conferencing and sharing screens.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.10 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	MOOCs - Massively Open Online Courses.
2.	Learning outcomes	To understand how MOOCs work and how they can be effective.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. To use sample courses on MOOC sites such as udemy.com, coursers.com. 2. Accessing You Tube channels for school related videos like ABC Videos, Khan academy etc. 3. Checking forums of MOOCs for seeing effectiveness of MOOCs.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.11 - Tools of the Trade

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Uploading videos- 2 year
2.	Learning outcomes	To be able to create basic educational videos and upload them to websites such as You Tube and Vimeo.
3.	Teaching Method	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Create videos on basic educational concepts- in any language. 2. Upload the video on to YouTube or Video and showcase it. 3. Create a channel of choice and add videos in that channel.
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

(प्रथम व द्‌वितीय वर्ष)

परिशिष्ट क्र. २ : रुब्रिक्स - संकल्पना व वैशिष्ट्ये

'उत्तमतेच्या दिशेने विद्यार्थाला नेण्यासाठी अध्ययन अपेक्षा व अध्ययन उद्‌दिष्टे यांची वर्गात किती पूर्तता झाली यांचे मोजमाप करणारे वैशिष्ट्यपूर्ण मूल्यमापनाचे साधन किंवा मार्गदर्शक तत्त्वांचा संच म्हणजे रुब्रिक होय'.

'कोणत्याही घटकाच्या मूल्यमापनाचा सर्वोत्तम निकष शिक्षक प्रथम निश्चित करतो आणि शिक्षकाने विद्यार्थाला तेथपर्यंत निश्चित पायऱ्यांनी नेणे अपेक्षित असते यालाच रुब्रिक म्हणतात'.

'रुब्रिक म्हणजे विद्यार्थांच्या गुणवत्तापूर्ण कामगिरीचे वर्णन करणारा एकजिनसी निकषांचा असा संच की यामध्ये उत्कृष्टतेच्या पायऱ्यांची निश्चिती सुरुवातीलाच केलेली असते आणि त्या दिशेने विद्यार्थांची प्रगती व्हावी यासाठी मधल्या टप्प्यांचीही आखणी केलेली असते.'

'रुब्रिक'ची वैशिष्ट्ये :

१. 'रुब्रिक'चा उद्‌देश केवळ गुणांकन करणे असा नसून विद्यार्थ्यांची सर्वोत्तम कामगिरी निश्चित करण्यासाठीची योजना.

२. हे तंत्र वैज्ञानिक स्वरूपाचे असून प्रत्याभरणाचे महत्त्वपूर्ण साधन आहे.

३. ते विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे दिशादर्शक साधन आहे.

४. 'रुब्रिक'द्‌वारा प्रक्रिया आणि कामगिरी दोन्हींचे मूल्यमापन होते.

५. आकारिक मूल्यमापनाचे ते एक सर्वोत्तम साधन आहे.

६. स्वविकासाच्या मूल्यमापनासाठीही वापरता येण्यासारखे ते सुयोग्य साधन आहे.

७. स्वत:च्या पूर्वकामाशी स्पर्धा करून स्वत:चा विकास करण्यास दिशा देणारे साधन म्हणून त्याचा उपयोग होऊ शकतो.

८. ते वैयक्तिक तसेच सामूहिक मूल्यमापनासाठी वापरता येऊ शकते.

९. 'रुब्रिक'च्या वापरात लवचीकता असल्याने विद्यार्थीही स्वत:च स्वत:साठीचे निकष निश्चित करू शकतात.

१०. 'रुब्रिक' मधील निकषांची व्याख्या ही स्थळ, काळ व परिस्थितीनुसार बदलू शकते.

११. 'रुब्रिक'मधून मिळालेल्या गुणांना वर्णनात्मक अर्थ असतो.

१२. विद्यार्थांशी चर्चा करून त्यांच्या अध्ययन-अध्यापनात गुणवत्तापूर्ण वाढीसाठी मार्गदर्शन करणारे साधन म्हणून त्याचा उपयोग होऊ शकतो.

१३. 'रुब्रिक'च्या मदतीने ज्या घटकांचे मूल्यमापन करावयाचे ते घटक विद्यार्थी व शिक्षक दोघांनाही माहीत असतात.

१४. 'रुब्रिक'मधून मूल्यमापनाची सप्रमाणता व विश्वसनीयता अपेक्षित असते.

रुब्रिक : शिक्षक व्यक्तिमत्त्व

छात्राध्यापकाचे नाव : ________________________ **रोल नंबर :** ____________

आय डी. क्रमांक : **वर्ष : प्रथम/ द्वितीय**

माहे	शारीरिक स्थिती, सामाजिक – आर्थिक पार्श्वभूमी					अभिव्यक्ती										सभ्यता व शिस्त					वाचन/व्यासंग									
						हस्ताक्षर					कलाविष्कार										पुस्तक परीक्षण					क्षेत्रभेट/सहल				
	१					२					३					४					५					६				
	१	२	३	४	५	१	२	३	४	५	१	२	३	४	५	१	२	३	४	५	१	२	३	४	५	१	२	३.	४.	५.
	दुर्बल	साधारण	समाधानकारक	चांगली	उत्कृष्ट	असमाधानकारक	सामान्य	समानधानकारक	चांगले	उत्कृष्ट	असमाधानकारक	सामान्य	समाधानकारक	चांगली	उत्कृष्ट	असमाधानकारक	सामान्य	समाधानकारक	उत्तम	उत्कृष्ट	असमाधानकारक	आकलनक्षम	समाधानकारक	उत्तम	उत्कृष्ट	नकारात्मक वृत्ती	वैचारिक बदल	केवळ सहभाग	नेतृत्व	यशस्वी आयोजक
जुलै																														
नोव्हें																														
मार्च																														

माहे	व्यवस्थापकीय कौशल्य					सर्जनशीलता					आशयज्ञान					सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व				
	७					८					९					१०				
	१.	२.	३.	४.	५.	१.	२.	३.	४.	५.	१.	२.	३.	४.	५.	१.	२.	३.	४.	५.
	असमाधानकारक	सामान्य	समाधानकारक	उत्तम	उत्कृष्ट	असमाधानकारक	साधारण	समाधानकारक	चांगली	उत्कृष्ट	आमरधानकारक	सामान्य	समाधानकारक	उत्तम	उत्कृष्ट	असमाधानकारक	सामान्य	समाधानकारक	उत्तम	उत्कृष्ट
जुलै																				
नोव्हें																				
मार्च																				

रुबिक निकषांचे वर्णन

अ.क्र.	घटक	निकष	वर्णन
१.	शारीरिक स्थिती, सामाजिक-आर्थिक पार्श्वभूमी	दुर्बल	वय, वजन, उंची प्रमाणात नाही; Body mass index अपेक्षित निकषांप्रमाणे नाही; विशिष्ट प्रकारचा आजार, हिमोग्लोबीनची कमतरता, कौटुंबिक परिस्थिती व सामाजिक जाणिवांचा अभाव, व्यसनी
		साधारण	दुर्बलतेची जाणीव
		समाधानकारक	दुर्बलता कमी करण्यासाठी प्रयत्न
		चांगली	वैद्यकीय तपासणी करून घेऊन अपेक्षित उपाययोजना करतो; विद्यालयातील विविध स्पर्धा, उपक्रम व क्रीडा प्रकारांमध्ये उत्स्फूर्तपणे भाग घेतो; आहार-विहाराच्या योग्य सवयी, नियमित योगासने/व्यायाम करतो.
		उत्कृष्ट	वय, वजन, उंची प्रमाणात; Body mass index अपेक्षित निकषांप्रमाणे : सुदृढ व निरोगी, हिमोग्लोबीन अपेक्षित प्रमाणात; कौटुंबिक परिस्थिती बदलासाठी प्रयत्नशील; दर्जेदार राहणीमान; सामाजिक कार्यात स्वयंस्फूर्त सहभाग; निर्व्यसनी
२.	अभिव्यक्ती (हस्ताक्षर)	असमाधानकारक	अशुद्ध, न वाचता येणारे, सदोष/असंबद्ध, अप्रमाणिक, अक्षरावर रेषा नसणारे, दोन शब्द व वाक्यांमधील योग्य अंतर नाही, विरामचिन्हांचा वापर नसणे.
		सामान्य	हस्ताक्षर खराब असल्याची जाणीव.
		समाधानकारक	हस्ताक्षर सुधारण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न व सातत्यपूर्ण सराव.
		चांगले	शुद्ध, वाचनीय व वळणदार अक्षर
		उत्कृष्ट	योग्य विरामचिन्हांचा वापर असलेले शुद्ध, वाचनीय, निर्दोष, प्रमाणबद्ध अक्षर; विविध प्रकारचे फलक लेखन, उत्तम तक्ते, भित्तीपत्रके यांची निर्मिती.
	अभिव्यक्ती (कलाविष्कार)	असमाधानकारक	कोणत्याही कलेबद्दल नावड, आळशी, उदासीन, माहिती नसणे.
		सामान्य	कलेबद्दल माहिती आहे पण सहभाग नाही.
		समाधानकारक	सांगितले तर भाग घेतो, सांगितल्याप्रमाणे योग्य कलाविष्कार करतो.
		चांगली	एखादी कला जाणीवपूर्वक जोपासण्याचा प्रयत्न करतो, कलाविष्कारासाठी आवश्यक असलेली कौशल्ये आत्मसात करण्याचा प्रयत्न करतो
		उत्कृष्ट	कलाविष्कार स्पर्धांमध्ये बक्षिसे मिळवतो, कार्यक्रमाचे यशस्वी आयोजन व उत्स्फूर्त सहभाग, प्रत्येक कलाविष्कारामध्ये सर्जनशीलतेचे दर्शन.

अ.क्र.	घटक	निकष	वर्णन
३.	सभ्यता व शिस्त	असमाधानकारक	पोशाख, वर्तणूक, भाषाशैली, नम्रता, वक्तशीरपणा, नियमितपणा (वर्गातील उपस्थिती), आज्ञाधारकपणा या बाबींचा अभाव.
		सामान्य	अयोग्य वर्तन, बेजबाबदार प्रवृत्ती, उद्धटपणा याच्या परिणामांची जाणीव.
		समाधानकारक	सूचनेप्रमाणे योग्य व समाजमान्य वर्तणूक
		उत्तम	नम्रपणे बोलण्याचा प्रयत्न, वेळेचे नियोजन, विद्यालयातील नियमांचे पालन, विद्यालय व समाजात सभ्य वर्तन.
		उत्कृष्ट	स्वच्छ व नीटनेटका पोशाख; विद्यालयातील कार्यक्रम, स्नेहसंमेलन, सहली, क्रीडा स्पर्धा इ. प्रसंगांमध्ये जबाबदारीची वर्तणूक; विनयशील पद्धतीने बोलून समोरच्याला जिंकणे; नम्रता, वक्तशीरपणा, नियमित उपस्थिती, विद्यालयातील विविध उपक्रम, सराव पाठ परीक्षा यांसाठी वेळेपूर्वी उपस्थिती; प्रात्यक्षिक कार्याची वेळेत पूर्तता करतो; वरिष्ठांच्या सूचनांचा आदर.
४.	व्यासंग (पुस्तक परीक्षण)	असमाधनकारक	वाचनाची आवड नाही. वर्तमानपत्रांचे वाचन नाही, सुप्रसिद्ध साहित्य व लेखकांच्या बाबतीत अनभिज्ञ.
		आकलनक्षम	पुस्तकाचे परीक्षण कसे करावे याची माहिती, परीक्षण व समीक्षण यांमधील फरक जाणणे.
		समाधानकारक	सार्वजनिक ग्रंथालयाचा वापर, अध्ययन–अध्यापनासाठी अधिकचे संदर्भ शोधतो.
		उत्तम	पाठ्यपुस्तकाचे परीक्षण, कात्रण संग्रह, वाचनातील दाखले देतो.
		उत्कृष्ट	नवीन येणारी पुस्तके माहिती आहेत, ग्रंथालयाचा जास्तीत जास्त वापर, वृत्तपत्रांचे वाचन करून सद्यःस्थितीची जाणीव, दूरदर्शन वरील माहितीपर कार्यक्रम पाहून समवयस्कांमध्ये चर्चा करतो, पुस्तक प्रदर्शनांना भेटी, आवडलेल्या पुस्तकांची खरेदी, स्वतःचे ग्रंथालय, अध्यापन करताना विविध संदर्भांचा वापर, परिसंवादामधील यशस्वी सहभाग, ग्रंथांचे समीक्षण व परीक्षण, e-library चा वापर.
	(क्षेत्रभेट/सहल)	नकारात्मक वृत्ती	प्रवास व सहलीबद्दल अनास्था, शैक्षणिक सहलींच्या ठिकाणांबद्दल अज्ञान, ठिकाणांबद्दलचा पूर्वग्रह दोष
		वैचारिक बदल	मित्रांसोबत जाण्यास तयार, काही ठिकाणी जाण्यास/येण्यास तयार, ठिकाणांची माहिती घेण्याचा प्रयत्न करतो. मित्रांबरोबर चर्चा.
		केवळ सहभाग	सक्तीमुळे सहलीमध्ये सहभाग, अनिच्छेने सहभाग, तिऱ्हाईतपणे वागतो, आनंद घेत नाही.
		नेतृत्व	स्वत:हून नियोजनामध्ये सहभाग, गटप्रमुख होण्यास उत्सुक, गटामध्ये स्वत: कामाचा आनंद घेतो व इतरांना प्रेरित करतो, क्षेत्रभेट यशस्वी होण्यास प्रयत्नशील राहतो.

अ.क्र.	घटक	निकष	वर्णन
		यशस्वी आयोजक	शैक्षणिक उद्दिष्टांनुसार क्षेत्रभेट देण्यासाठी स्थळांची माहिती घेतो; क्षेत्रभेट /सहल या संदर्भात प्रस्तुत नियमावलीच्या आधारे सहकाऱ्यांच्या मदतीने स्वत:ची नियमावली तयार करतो; संभाव्य खर्च, प्रवास, निवास, कालावधी/वेळेचे नियोजन, पत्रव्यवहार/ संपर्क; सहकाऱ्यांना कामाची विभागणी करून देतो; कार्य विभागणीच्या पूर्तीसाठी सहकाऱ्यांना प्रेरित करतो व स्वत: प्रयत्न करतो; तपशीलवार अहवाल लेखन करतो.
५.	व्यवस्थापकीय कौशल्य	असमाधानकारक	वेळ आणि उपलब्ध स्रोतां/संसाधने यांची सांगड घालण्यास असमर्थ, जबाबदारीच्या जाणिवेचा अभाव, कार्यपूर्तीसाठीच्या गांभीर्याचा अभाव, व्यवस्थापकीय कौशल्यांबाबत अनभिज्ञ (मानवी सहसंबंध, भौतिक साधन सुविधांचा समर्पक व पुरेपूर वापर, वेळेचे नियोजन, प्रशासकीय कामकाज, उद्दिष्टपूर्तीसाठी करावयाची कार्यवाही, संघटन, सहकार्यवृत्ती, नेतृत्व इ.) कोणत्याही कार्याच्या यशापयशाबद्दल अनास्था.
		सामान्य	व्यवस्थापकीय कौशल्यांबाबत माहिती घेतो; जबाबदारी दिल्यास ती स्वीकारतो; व्यवस्थापनासाठी लागणाऱ्या कौशल्यांची जाणीव आहे, पण कृती नाही.
		समाधानकारक	व्यवस्थापकीय कौशल्यांबाबत कृतिशील, प्रयत्नशील राहतो.
		उत्तम	व्यवस्थापकीय कौशल्यांचा जाणीवपूर्वक वापर करतो; अद्ययावत आधुनिक तंत्रज्ञानाचा व्यवस्थापनात वापर करतो; व्यवस्थापनाच्या विविध पद्धतींचा वापर करतो, विशिष्ट विभागावर प्रभुत्व, अभिलेखे अद्ययावत ठेवतो.
		उत्कृष्ट	व्यवस्थापकीय कौशल्यांबाबत प्रभुत्व; वेळ, पैसा व परिश्रम यांचा योग्य ताळमेळ साधतो; स्वेच्छेने कोणतीही जबाबदारी स्वीकारतो व तत्परतेने पार पाडण्यासाठी पुढाकार घेतो; सर्वांगीण गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन (TQM) करतो; अद्ययावत आधुनिक तंत्रज्ञानाचा व्यवस्थापनात प्रभावी वापर करतो; कोणत्याही विभागाची जबाबदारी दिल्यास उत्कृष्ट कामगिरी.
६.	सर्जनशीलता	असमाधानकारक	प्रचलित व पारंपरिक मार्गानेच काम करण्याकडे कल व आग्रह असतो.
		साधारण	नावीन्यपूर्ण कृतींचे अनुकरण करण्यास अनुकूल, स्वत:ची निर्मिती करण्यास असमर्थ.
		समाधानकारक	प्रत्येक कृती नावीन्यपूर्ण पद्धतीने करण्याची इच्छा निर्माण होते व तशी कृती करण्याचा प्रयत्न करतो.
		उत्तम	प्रत्येक कृती नावीन्यपूर्ण पद्धतीने करतो, इतरांकडून नावीन्यपूर्ण कृतींची अपेक्षा करतो, कोणतीही कृती करताना जिज्ञासू वृत्तीमधून वेगळेपणा आणतो.

अ.क्र.	घटक	निकष	वर्णन
		उत्कृष्ट	स्वयं प्रेरणेने नवनिर्मिती करतो; प्रत्येक कृतीमध्ये कल्पकता व नावीन्य आणतो, सातत्याने नवनिर्मितीचा ध्यास घेतो, इतरांच्या नावीन्यपूर्ण कृतींचे स्वागत करतो.
७.	आशयज्ञान	असमाधानकारक	बहुपर्यायी चाचणीमध्ये ४०% पेक्षा कमी गुण मिळाले आहेत.
		सामान्य	बहुपर्यायी चाचणीमध्ये ४०% ते ५०% गुण मिळाले आहेत.
		समाधानकारक	बहुपर्यायी चाचणीमध्ये ५१% ते ६०% गुण मिळाले आहेत.
		उत्तम	बहुपर्यायी चाचणीमध्ये ६१% ते ७५% गुण मिळाले आहेत.
		उत्कृष्ट	बहुपर्यायी चाचणीमध्ये ७६% पेक्षा जास्त गुण मिळाले आहेत.
८.	सकारात्मक वृत्ती, उत्तरदायित्व	असमाधानकारक	आपली कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या पार पाडतो. शाळेशी संबंधित समस्या शोधून त्याच्या निराकरणासाठी विचार करतो; शाळेचे संस्थाचालक, मुख्याध्यापक, सहकारी शिक्षक, पालक व विद्यार्थी यांचे समाधान होईल अशा रीतीने कार्यरत राहतो.
		उत्तम	गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देण्यासाठी सतत कार्यमग्न असतो. समाजातील दुर्बल, वंचित, विशेष गरजा असलेली मुले व शाळाबाह्य मुले यांच्या शिक्षणासाठी तळमळीने कार्य करतो, शाळेच्या भौतिक गरजांची पूर्तता करण्यासाठी समाज सहभाग मिळवितो, शाळेतील समस्या निराकरणासाठी संशोधन वृत्तीने कृती कतो
		उत्कृष्ट	स्वीकारलेल्या पेशाबद्दल कमालीचा आदर व अभिमान बाळगतो; आपल्या जबाबदाऱ्या स्वेच्छेने पार पाडतो; समाज शिक्षकाची भूमिका पार पाडतो, समाज परिवर्तनाचे माध्यम म्हणून सक्रिय सहभाग घेतो, समाज साक्षरतेसाठी काम करतो.

Rubrics for listening skill

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
1. Listening to words, phrases and sentences.	1. unaware of the proper sound of words, phrases and sentences. 2. unable to decipher meaning by listening. 3. unable to listen and show or act.	1. aware of the expected sound of words but unable to decipher the meaning. 2. aware of the expectation but uncertain about what to show or the expected action.	1. aware and can differentiate between the expectation and action. 2. aware of the expectation and acts accordingly but intermittently. 3. involves in practising to acquire proficiency.	1. able to locate words, phrase or sentences by their pronunciation able to tell. 2. understand the meaning by listening acts as per the instructions given. 3. uses the practice naturally.	1. able to decipher the sounds able to show the exact object by listening. 2. makes no mistakes in listening and judging or acting. 3. able to act exactly as per the instructions without any delay.
2. Listening to a paragraph.	1. unable to listen to a continuous sentences. 2. unable to decipher the sentences and their meaning.	1. becomes aware of listening to the continuous sentences. 2. becomes aware of the sentences and their meaning.	1. practises listening and correlating the continuous sentences. 2. practices in listen-ing and associating meaning.	1. able to listen to a continuos paragraph.. 2. able to get the meaning of what is being listened.	1. listens to a continuous paragraph with confidence. 2. listens and get exact meaning without delay.

Skill	(E) Absence of Proficiency	(D) Low level of Proficiency	(C) Average level of Proficiency	(B) Good level of Proficiency	(A) Excellent level of Proficiency
	3. unable to correlate the sentences.	3. tries to correlate the sentences and their meaning	3. listens to a small passage atten-tively but not confident about the meaning.	3. takes interest in listening to a paragraph.	3. listens and understands the relation in the sentences.
3. Listening to a poem.	1. unable to listen to a poem. 2. unable to get the meaning of words by listening. 3. disinterested in listening to a poem.	1. becomes aware of listening to a poem. 2. becomes aware of words and their meanings in a poem. 3. becomes aware of the enjoyment.	1. practices listening to a poem. 2. tries to listen and guess the meaning. 3. develops the habit of listening to a poem.	1. able to listen to a poem. 2. tries to get the meaning with some difficulty. 3. practices the skill of listen-ing to poem.	1. enjoys listing to a poem. 2. can get the meaning of words by listing. 3. shows confidence in listening.
4. Listening to a dialogue.	1. Shows no interest in listening to a dialogue. 2. Not able to tell who is talking to whom. 3. Not able to tell what is the theme or subject of the dialogue.	1. Interested in listening to a dialogue. 2. Gets aware of someone is saying something to someone. 3. Not able to decide on the theme.	1. Practices in listening to a dialogue. 2. can tell who is talking to whom. 3. tells the general theme of the dialogue.	1. shows under-standing of a dialogue. 2. confidant about listening to a dialogue. 3. wants to listen to the dialogue further.	1. clearly understands the dialogue. 2. clearly understands who said to whom 3. understands the theme of the dialogue. 4. gets interested in listening to a dialogue.

Rubrics for debates and group discussions :

Debates and group Discussions	Level 1	Level 2	Level 3	Level 4	Level 5
Communication of the participant	Has clear difficulty in communicating ideas and information/ struggles to put across the point by being nervous.	Has slight / little difficulty in communicating ideas and information.	Communicates and information clearly.	Communicates ideas and information very clearly, but not exceptional.	Communicates ideas exceptionally, clearly and with ease and joy.
Presence among the audience and showcase of maturity.	Does not have the presence or maturity to command attention / is nervous or panicky.	Has maturity but may lack some presence to command audience attention. **OR** Has presence but may lack maturity to command audience attention.	Has the presence and maturity to solidly command audience attention to listen.	Has the presence and maturity to command audience to command audience attention and can **compel others to consider** his/her ideas.	Has the presence and maturity to command audience attention and can **compel others to follow** his/her proposed course of action.
Aware of the interests of the audience.	Does not consider the interests of the audience when making a point/ approaching a view.	Considers the general interests of the audience when planning an approach, but has difficulty adjusting to new information.	Considers the general interests of the audience when planning an approach, and can adjust some what to new information.	Considers multiple interests of the audience when planning an approach and can **adjust adequately** to respond to new information.	Considers multiple interests and likely underlying motivations of the audience when planning an approach, and can **adjust Seamlessly** to respond to new information
Listening/ responding to others	Does not listen and respond well to others; may act disrespectfully toward others or make discouraging remarks about them or get angry about something.	Generally listens and respond well to others but may have difficulty respectfully disagreeing with others, as demonstrated by either disengaging from a discussion or taking a off putting tone.	Listens and responds well to others; is able to respectfully disagree with others.	Listens and responds well to others, respectfully disagrees and is able to understand and mention the unstated feeling/thoughts of others	Listens and responds well to others; is able to hypothesize about their unstated thoughts/ feelings; and moves beyond disagreement to consensus building.

Rubrics for Paper Presentation and Seminars :

Level 1	Level 2	Level 3	Level 4	Level 5
Is not understandable and is difficult to pay attention because his language does not have words that are understandable - does not use appropriate English words for communicating the point across. **OR** because if the presence in front of the audience and not taken seriously, both by him/her and by the audience **OR** understand, evidenced by one or more of the following : - Rude tone - Immature tone - Extreme nervousness in voice/body language - Low energy	Is understandable **AND** isable to hold the audience attention during parts of the presentation, **not throughout the presentation;** usually due to mild nervousness or lack of preparation.	Is understandable throughout the whole presentation. **AND** is not particularly engaging in the presentation to make it more interesting and involving for the audience.	Is understandable throughout the lesson **AND** is engaging/makes it interesting **AND/OR** isat ease/comfortable during some parts of the presentation, **not throughout the presentation.**	Is understandable throughout the lesson **AND** is engaging/makes it interesting for the audience **AND** at ease/comfortable **throughout the whole presentation.**

(प्रथम वर्ष)

परिशिष्ट क्र. ३ : विषय कोड

प्रथम वर्ष		
अ.क्र.	विषय	विषय कोड
१.	बालकांचा विकास व स्व ची जाणीव	F 1
२.	शिक्षण प्रक्रिया व समाज	F 2
३.	अभ्यासक्रम, अध्ययन–अध्यापनशास्त्र व मूल्यमापन	F 3
४.	इंग्रजी भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग – १	F 4
५.	भाषा विषयाचे अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (प्रथम भाषा / तृतीय भाषा)	F 5
६.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र भाग – १	F 6
७.	गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	F 7
८.	परिसर अभ्यास : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	F 8
९.	शालेय वातावरण व शारीरिक शिक्षण	F 9
१०.	संगणक परिचालन	F 10
११.	शिक्षक व्यक्तिमत्त्व भाग – १	F 11
१२.	आंतरवासिता भाग – १	F 12

मूल्यमापन साधन कोड

प्रथम वर्ष		
अ.क्र.	साधन	कोड
१.	ट्युटोरियल	FET 1
२.	परिसंवाद	FET 2
३.	स्वाध्याय	FET 3
४.	ICT	FET 4
५.	बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ)	FET 5
६.	प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य/ प्रात्यक्षिक	FET 6

F = First Year

FET = First Year Evaluation Tool

(द्‌वितीय वर्ष)

परिशिष्ट क्र. १ : Computer Application

Introduction :

Building up on the concepts taught in the earlier year, this course targets to teach the D. El. Ed students to effectively use Information Technology in the teaching and learning process. The students will get an in-depth view of presentation tools and spreadsheet tools. They will also be given specific guidelines and rubrics according to their subject to make attractive and effective content. Using this, they will be expected to make educational content of their subject of specialization for practical evaluation. Along with this, a small portion of this syllabus has been dedicated to use of Information Technology in the process of managing a school on the administration side, since many times, a teacher has to generate various reports to submit to the Government. Another important part of this syllabus is brief introduction to programming in the graphical user interface environment of Scratch. The idea is to spread awareness of programming, and also help the D. El. Ed students build logical skills. The last part goes a little out-of-the-way and gives general information about how to use other services available on the Internet today - like booking tickets, using online banking, paying bills etc.

Unit No.	Unit Name	Credits	Periods	Evaluation
1.	Teaching-learning process	0.5	16	10
2.	Creating attractive and effective electronic content	0.5	16	10
3.	Use of IT for school management	0.5	16	10
4.	Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life	0.5	16	20
	Total	**2.0**	**64**	**50**

Objectives :

- Making the future teacher IT-enabled capable of creating and teaching effectively using technology.
- Making the future teacher more organized in planning using technology.
- Making the future teacher adaptable to changes in technology.

Unit No. 1 - Teaching Learning Process

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	1. Learning experiences
2.	Learning outcomes	To know the various Learning experiences which can be used for creating effective and attractive digital content.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Features of Microsoft Powerpoint which can be used for better. Presentations - audio, video, animation, self running (timed) 2. Approaches for using presentations while teaching : PPT as introduction, PPT as assistant, PPT as summarization, PPT in patches. 3. Rubrics for before writing content : ❍ Is the background of the level of the target student known? Like vocabulary, concept understanding capability etc. ❍ Has some study been done of the previous related concepts that might have been taught before. ❍ Has the Internet been used to look up information about the concept or story to be taught?. 4. Rubrics for writing content : Activities for children to do, at least 10 short and long answer questions, at least 20 multiple choice questions, correct layout, variety in the question types, Engaging content for students, Humour, Interesting information over and above the content to be taught, Original Songs/ Poems, Short story quality, Some puzzle to solve, Things which encourage discussion amongst students, Thought provoking questions for the child, verified information views which might be contradicting the concept being taught (for higher classes) 5. Rubrics after writing content : ❍ Increase in vocabulary of the student. ❍ Increase in general knowledge. ❍ Increase in EQ. ❍ Change in Mannerisms.

Unit No. 1.1 - Teaching Learning Process

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	2. Evaluation mehods.
2.	Learning outcomes	To know the possibilities of using technology in the evaluation process for quick assessment.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Planning to create questions according to concepts, and then associating them to textbooks, chapters, sections. Distinguishing between good and bad questions. 2. Show usage of variety of question : Odd man out, Match the pairs, Fill in the blanks, MCQ- one correct, MCQ- multiple correct. 3. Get students to create these type of questions in Google Forms/ Surveymonkey. 4. Using formulas to look up information and perform calculations.

Unit No. 1.2 - Teaching Learning Process

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	3. Analysis
2.	Learning outcomes	To Know how to analyse evaluations conducted by using various metrics. To also deduce inferences which can be used in reports for CCE.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Graphical representation of outcomes of MCQ based and paper based evaluations using pie charts, bar graphs etc. 2. Analysis of above graphical representations and finding averages and distribution of scores of students. 3. Analysis of quality of questions. 4. Charting multiple tests according to various requirements of CCE- formative and summative, per student. 5. (Comparing to national averages, comparing between tests of same subject, comparing all subjects)

Unit No. 2 - Creating attractive and effective electronic content.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	1. Case study - Language : Essays, poems - visual cues.
2.	Learning outcomes	Teaching to be effective, innovative and enjoyable. Self-development of teacher, creativity, stages of learning thinking for teacher. Startegies for teaching. Necessity of updation of knowledge.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. 5 topics per subject to be assigned. 2. Ten minute presentation per topic. 3. Two students per group. 4. Five groups for five subjects. These groups rotate after their presentation is made to the other subject.
5.	References	Source book

Unit No. 2.1 - Creating attractive and effective electronic content.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	2. Case study - Mathematics : Show steps just like children write on paper. Show animations to show merges and highlights etc.
2.	Learning outcomes	Teaching to be effective, innovative and enjoyable. Self-development of teacher, creativity, stages of learning thinking for teacher. Startegies for teaching. Necessity of updation of knowledge.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. 5 topics per subject to be assigned. 2. Ten minute presentation per topic. 3. Two students per group. 4. Five groups for five subjects. These groups rotate after their presentation is made to the other subject.
5.	References	Source book

Unit No. 2.2 - Creating attractive and effective electronic content.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	3. Case study - Science : Video demonstrations, extra information.
2.	Learning outcomes	Teaching to be effective, innovative and enjoyable. Self-development of teacher, creativity, stages of learning thinking for teacher. Startegies for teaching. Necessity of updation of knowledge.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. 5 topics per subject to be assigned. 2. Ten minute presentation per topic. 3. Two students per group. 4. Five groups for five subjects. These groups rotate after their presentation is made to the other subject.
5.	References	Source book

Unit No. 2.3 - Creating attractive and effective electronic content.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	4. Case study - History : Images, summarization, connection with various worldwide events, extra information.
2.	Learning outcomes	Teaching to be effective, innovative and enjoyable. Self-development of teacher, creativity, stages of learning thinking for teacher. Startegies for teaching. Necessity of updation of knowledge.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. 5 topics per subject to be assigned. 2. Ten minute presentation per topic. 3. Two students per group. 4. Five groups for five subjects. These groups rotate after their presentation is made to the other subject.
5.	References	Source book

Unit No. 2.4 - Creating attractive and effective electronic content.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	5. Case study - Geography : Images, summarization, connection with various worldwide events, extra information.
2.	Learning outcomes	Teaching to be effective, innovative and enjoyable. Self-development of teacher, creativity, stages of learning thinking for teacher. Startegies for teaching. Necessity of updation of knowledge.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. 5 topics per subject to be assigned. 2. Ten minute presentation per topic. 3. Two students per group. 4. Five groups for five subjects. These groups rotate after their presentation is made to the other subject.
5.	References	Source book

Unit No. 3 - Use of IT for School Management

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	1. Using spreadsheets and documnet editors to effectively manage schools.
2.	Learning outcomes	To make sure that the teacher becomes enough technologically trained so as to manage daily functioning of a school.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	1. Thinking in a tabular format. Mapping everything to a spreadsheet. 2. Listing student/staff information. 3. Event planning (Eg of picnic, co-curricular act, sports events, gathering, republic days) 4. Time-table planning. 5. Weekly/monthly/unit/yearly planning.

S. No.	Topics	Details
		6. Using mail merge for various functions like results, bonafide certificates, leaving certificates etc. 7. Entering staff attendance and processing leaves etc. using formulas.

Unit No. 4 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	1. Introduction to scratch interface and Scratch projects.
2.	Learning outcomes	To be able to know the basics of programming and to be able to think logically. To also be able to develop some interactive programes for children.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals

Unit No. 4.1 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	2. Introduction to some resources available online for using Scratch.
2.	Learning outcomes	To be able to know the basics of programming and to be able to think logically. To also be able to develop some interactive programes for children.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals.

Unit No. 4.2 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	3. Installing Scratch.
2.	Learning outcomes	To be able to know the basics of programming and to be able to think logically. To also be able to develop some interactive programes for children.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals

Unit No. 4.3 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	4. Structuring a program- how to break down the final output into smaller.
2.	Learning outcomes	To be able to know the basics of programming, and to be able to think logically. To also be able to develop some interactive programs of children.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	___

Unit No. 4.4 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	5. Use of Scratch for basic numeracy - moving steps, x and y co-ordinates.
2.	Learning outcomes	To be able to know the basics of programming, and to be able to think logically. To also be able to develop some interactive programs for children.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	___

Unit No. 4.5 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	6. Use of Scratch for interactively - getting input from the user. Doing calculations based on this input using operators, broadcasts and sensing.
2.	Learning outcomes	To be able to know the basics of programming, and to be able to think logically. To also be able to develop some interactive programs for children.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	___
5.	References	List of websites (updateable and subject to change)

Unit No. 4.6 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	7. Use of Scratch to build basic numeracy skills.
2.	Learning outcomes	To know the power of Scratch to build numeracy skills in children.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	——
5.	References	List of websites (updateable and subject to change), Mindstorms: Children, Computers and Powerful Ideas by Seymour Papert.

Unit No. 4.7 - Introduction to programming in scratch use of different devices in daily life.

S. No.	Topics	Details
1.	Sub-unit	Use of technology in daily life knowing various technology services for daily life.
2.	Learning outcomes	To use technology to make daily life easy.
3.	Learning experience	Demonstration and practicals
4.	Practicals	Bank transactions, bills, reservations, social media, security, communication.

(द्‌वितीय वर्ष)

परिशिष्ट २ : विषय कोड

द्‌वितीय वर्ष		
अ.क्र.	**विषय**	**विषय कोड**
१.	भारतीय समाज आणि शिक्षण	S1
२.	शालेय संस्कृती, व्यवस्थापन नेतृत्व व परिवर्तन	S2
३.	शिक्षणातील नवीन विचारप्रवाह	S3
४.	इंग्रजी/ भाषा संप्रेषण व प्रभुत्व भाग – २	S4
५.	इंग्रजी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र भाग–२	S5
६.	हिंदी : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र (द्‌वितीय भाषा)	S6
७.	विज्ञान व गणित : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	S7
८.	सामाजिकशास्त्र : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र	S8
९.	कलाशिक्षण : अध्ययन–अध्यापनशास्त्र–भाग २	S9
१०.	संगणक उपयोजन	S10
११.	शिक्षण व्यक्तिमत्त्व भाग–२	S11
१२.	शालेय आंतरवासिता भाग–२	S12

मूल्यमापन साधन कोड

द्‌वितीय वर्ष		
अ.क्र.	**साधन**	**कोड**
१.	ट्युटोरियल	SET1
२.	परिसंवाद	SET2
३.	स्वाध्याय	SET3
४.	ICT	SET4
५.	बहुपर्यायी प्रश्न (MCQ)	SET5
६.	प्रकल्प/क्षेत्रीय कार्य/ प्रात्यक्षिक	SET6

S = Second Year

SET = Second Year Evaluation Tool

प्राथमिक शिक्षण पदविका (D. El.Ed.) पुनर्रचित अभ्यासक्रम गाभा समिती

(कोअर कमिटी)

१)	**डॉ. अ. ल. देशमुख** **अध्यक्ष**, सेवानिवृत्त पर्यवेक्षक, लक्ष्मणराव आपटे प्रशाला, पुणे.
२)	**डॉ. ह. ना. जगताप** **सदस्य**, सेवानिवृत्त प्राचार्य, दयानंद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सोलापूर.
३)	**डॉ. उमेश प्रधान** **सदस्य**, सेवानिवृत्त प्राचार्य, आर. सी. एम. गुजराती हायस्कूल, पुणे.
४)	**डॉ. नवनाथ तुपे** **सदस्य**, सावित्रीबाई फुले विद्यापीठ, पुणे.
५)	**डॉ. मिलिंद नाईक** **सदस्य**, प्रभारी प्राचार्य, ज्ञानप्रबोधिनी, पुणे.
६)	**डॉ. दत्तात्रय तापकीर** **सदस्य**, एस.एन.डी.टी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, पुणे.
७)	**श्री. देवेंद्र देवणीकर** **सदस्य**, सेवानिवृत्त मुख्याध्यापक, विमलाबाई देशमुख कन्या प्रशाला, अहमदपूर.
८)	**डॉ. सर्जेराव ठोंबरे** **सदस्य**, संत सावतामाळी ग्रामीण महाविद्यालय, ता. फुलंबरी, जि. औरंगाबाद.
९)	**डॉ. मधुकर बानुरी** **सदस्य**, पुणे ॲक्शन टास्कफोर्स एज्युकेशन, पुणे.
१०)	**श्रीम. जुमाना रामपुरावाला** **सदस्य**, मुक्तांगण टीचर एज्युकेशन सेंटर, मुंबई.

प्राथमिक शिक्षण पदविका (D. El.Ed.) पुनर्रचित अभ्यासक्रम सहाय्यक सदस्य

१.	**श्री सचिन पाटील**	अध्यापक विद्यालय पेठ वडगाव, जि. कोल्हापूर
२.	**श्री तुषार साळुंखे**	श्री छत्रपती शाहू ज्युनिअर कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, रुकडी जि. कोल्हापूर.
३.	**डॉ. प्राची चौधरी**	सेवासदन अध्यापिका विद्यालय, पुणे.
४.	**श्रीमती शुभांगी तांबट**	म. कर्वे शिक्षण संस्थेचे पार्वतीबाई अध्यापिका विद्यालय, पुणे.
५.	**डॉ. स्नेहा जोशी**	एस.एन.डी.टी. कन्या शाळा, पुणे.
६.	**डॉ. शारदा जाधव**	रमामाता आंबेडकर अध्यापिका विद्यालय औराद (शाहा.) जि. लातूर.
७.	**डॉ. जितेंद्र जळकुटे**	शंकरराव निंबाळकर अध्यापक विद्यालय, बार्शी, जि. सोलापूर.
८.	**श्रीमती विद्या कुलकर्णी**	गे. सो. मोझे अध्यापक विद्यालय, जि. पुणे.
९.	**श्री. हिरामण लंघे**	बाफना डी.एड् कॉलेज, वडगाव मावळ, जि. पुणे.
१०.	**श्री. विजयसिंह राजपूत**	अभिनव विद्यालय, पुणे.
११.	**श्री. जयंत टोले**	न्यू इंग्लिश स्कूल रमणबाग, पुणे.
१२.	**श्री. धनंजय पराड**	न्यू इंग्लिश स्कूल रमणबाग, पुणे.
१३.	**श्री. वसंत पवार**	इंद्रायणी महाविद्यालय, तळेगाव दाभाडे, जि. पुणे.
१४.	**श्री. रमेश गायकवाड**	भारतीय जैन संघटना महाविद्यालय, वाघोली, जि. पुणे.
१५.	**श्री. राजेश क्षीरसागर**	चांदमल ताराचंद बोरा महाविद्यालय, शिरुर जि. पुणे.
१६.	**श्री. आकाश चोकसे**	ज्ञानप्रबोधिनी, पुणे.
१७.	**निखिल करकरे**	वॉलनट हायस्कूल, पुणे.
१८.	**सागर पाटणकर**	योग इंस्टिट्युट, पुणे.
१९.	**सुषमा पाठक**	एस.एन.डी.टी. महाविद्यालय, पुणे.
२०.	**पद्मजा लामरुड**	एस.सी.इ.आर.टी. पुणे.

पद्धती व तंत्रे :

प्रस्तुत शिक्षण पद्धती ही बालक केंद्रित असल्याने अध्ययनकर्ता विद्यार्थी स्वतः कृती करून अध्ययन करत असतो. त्याकरिता आवश्यक अशा पद्धती व तंत्रे पुढीलप्रमाणे आहेत.

(१) परिसंवाद (Symposium)
(२) गटचर्चा (Group discussion)
(३) प्रकल्प पद्धती (Project)
(४) निरीक्षण तंत्र (Observation)
(५) क्रीडा पद्धती (Play-way method)
(६) कथाकथन (Story telling)
(७) भूमिकाभिनय (Role Playing)
(८) स्वाध्याय (Assignments)
(९) चित्र रंगविणे (Painting pictures)
(१०) वाद विवाद (Debates)
(११) बाहुलीनाट्य (Puppet Shows)
(१२) प्रश्नावली (Questionnaire)
(१३) बुद्धिमंथन (Brain storming)
(१४) सर्वेक्षण (Survey)
(१५) नाट्यीकरण (Dramatization)
(१६) प्रात्यक्षिक पद्धती (Practical)
(१७) दिग्दर्शन तंत्र (Demonstration techniques)
(१८) मुलाखत (Interviews)
(१९) सहल (Tour)
(२०) व्याख्यान पद्धती (Lecture method)

वर्तनवादाकडून

✗ ज्ञानाचा साठा संस्कृतीचे संचित → शिक्षकांद्वारे मर्यादित → घोकंपट्टी

✗ शिक्षक क्रियाशील व विद्यार्थी क्रियाहीन.

✗ शिक्षक/पालक मुलांना जसे सांगतात तसेच त्यांनी वागावे असा अट्टाहास.

✗ शिक्षकांचे/पालकांचे केवळ ऐकणे आणि अगदी तसेच अनुकरण करणे.

✗ शिक्षक प्रश्न विचारतात व विद्यार्थी साचेबद्ध उत्तरे देतात, तो वर्तनवादी वर्ग.

✗ मुलांना शिकविण्याची जागा, ती शाळा.

परिणाम

ज्ञानरचनावादाकडे

✓ आधीची विकास स्थिती → पूर्वज्ञान → क्रिया / प्रतिक्रिया → नवी माहिती नवा अनुभव ← माहितीचे स्वरूप व प्रक्रिया

शिकण्याची तयारी

- उपजत उत्सुकता
- भावनिक अवस्था

- वयोमानानुसार उपक्रम
- सर्व संवेदनांचा वापर

- आव्हाने
- प्रसन्न भौतिक वातावरण

✓ विद्यार्थी कृतिशील व शिक्षकही कृतिशील.

✓ अगदी लहान वयापासून मुले स्वत:च्या कृतीत रमतात.

✓ साधनांच्या सहाय्याने शिकताना मुले एकाग्र होतात, संकल्पना स्पष्ट होत जातात.

✓ विद्यार्थी प्रश्न उपस्थित करतात व स्वत:च शिक्षकांसमवेत उत्तरे शोधतात तो रचनावादी वर्ग.

✓ मुलांना शिकण्याची संधी देते, ती शाळा.

परिणाम

आता आपण ज्ञानरचनावादी वर्गात बसायचं...